

LETOPIS
MUZEJA NARODNE
OSVOBODITVE LRS

1957

POPRAVKI

Stran	Vrsta	Napačno tiskana	Pravilno naj se glasi
9	1	V njem zbrani	V njem so zbrani
14	24	intentar	inventar
16	1	1953	1943
25	9	na nakupi	da nakupi
41	9	Mihaela-Mara Dermastja	Mara-Mihaela Dermastia
59	zadnja	Kriegsgefange-	Kriegsgefangen-
76	5	Deuscher	Deutscher
77	5	Ker o poteku	O poteku
84	38	Slodnik	Slobodnik
90	36	Rahodi	Radohi
139	35	Kužarju	Kušarju
143	34	Kricivem	Krivicem
158	50	intentarizacija	inventarizacija
172	zadnja	Radovinca	Badovinca

LETOPIS

Muzeja narodne osvoboditve LRS
v Ljubljani

I

1957

KAZALO

Contents — Содержание

Dr. Marjan Dermastia:	
Uvodna beseda	5
Tone Ferenc:	
Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo	7
National liberation Council for the Slovene Littoral	
Народноосвободительный совет Приморской Словении и его деятельность	
Milan Brezovar:	
Partizanska zastava v prvem letu narodnoosvobodilne borbe	39
The partisan flag in the first year of the National liberation war	
Партизанское знамя в первый год народноосвободительной борьбы	
Jože Krall:	
Ilegalne tiskarne Grafičnega oddelka »B« Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko	53
Illegal printing press of the Provincial technic of the Communistic Party Slovenians for Gorenjsko	
Подпольные типографии типографского отделения „B“ Областной техники КПС для Гореньски	
Janko Jarc:	
Prva belokranjska partizanska četa	83
The first partisan troop of Bela krajina	
Первый белокрайнский партизанский отряд	
Stane Terčak:	
Ali je bila II. Celjska četa?	107
Was it the Second partisan troop of Celje?	
Был ли II цельский отряд?	
Ljudmila Krese:	
O restavriranju in konserviranju dokumentov iz narodnoosvobodilne vojne	113
Adolf Anigler-Bodin:	
Delo v ljubljanskih ilegalnih ciklostilnih tehnikah	123
Dr. Edo Pohar:	
Začetek sanitetne službe na Gorenjskem	129
Miroslav Luštek:	
Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v letu 1941	133
Milan Bevc:	
O delu in razvoju Muzeja narodne osvoboditve LRS od ustanovitve do danes	153
Olga Kastelic:	
O zbiranju gradiva za partizansko topografijo	161

Uredniški odbor:
Milan Bevc (odgovorni urednik), Milan Brezovar, Tone Ferenc
Fotografije so iz fototeke Muzeja NO LRS

Zamenjave (обмены, Exchanges):
Muzej narodne osvoboditve LRS
Ljubljana, Celovška 23

Zunanja oprema:
Arhitekt Vlasto Kopač

Založil Muzej narodne osvoboditve LRS v Ljubljani

Bojne zastave iz narodnoosvobodilne borbe, razstavljene v sobi, posvečeni sto petinsedemdesetim slovenskim narodnim herojem

Foto: Mahovič Zvone

Letopis Muzeja narodne osvoboditve LR Slovenije stopa prvič pred javnost. Skromen je, vendar takoj občutimo, da za njim stoji delaven partizanski kolektiv, ki se neprenehoma trudi, ohraniti našim otrokom čim več dokazil o borbi slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov za svobodo in napredek.

Velika pomoč javnosti nam je omogočila, da smo postavili prve temelje organiziranemu prikazovanju najslabnjšega dela naše zgodovine. Toda to je šele začetek, kajti mnogi predmeti, dokumenti in slike iz naše revolucije čakajo v depojih na trenutek, ko bodo lahko zgovorno pripovedovali o velikih delih in nepoznatih junakih, ki so z ozkiki Partiji in socializmu, dajali svoja mlada življenja za lepšo bodočnost prihodnjih rodov.

Zato naj bo naš letopis tudi opomin javnosti, da še ni izpolnjen dolg pred zgodovino in da moramo delati, če hočemo ohraniti vse to, kar je za objektivno presojo zgodovine nujno. Za tako obsežno delo so poleg dobre volje in požrtvovalnosti kolektiva muzeja in nešteti drugih, ki delajo v zgodovinskih komisijah Zveze borcev in lokalnih muzejih, nujno potrebna gmotna sredstva. Ne smemo pozabiti, da čas surovo uničuje dokumente in da se venomer redčijo vrste živih prič. Vsaka izgubljena minuta, kaj šele dan in leto, nam bo v poznejšem času povzročala velike težave, ki jih verjetno niti z velikimi gmotnimi sredstvi ne bomo mogli odstraniti.

Poleg tega so važni tudi notranji naporji kolektiva, ki zgodovinsko gradivo, ki jim je na razpolago, po znanstvenih metodah obravnava in konservira. Tako lahko trdimo, da je muzej dosegel velike uspehe, o katerih naj še posebej govorijo naši Letopisi. Menim, da bodo izpolnili naša pričakovanja in da bodo z vsebino dali lep doprinos tudi splošnemu napredku.

Dr. Marjan Dermastia
predsednik upravnega odbora Muzeja NO

Tone Ferenc

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo

Ključ za razumevanje vsega živahnega in plodnega osvobodilnega dela, ki se je odvijalo v Slovenskem Primorju po kapitulaciji Italije, leži v ogromnem političnem in organizacijskem delu, ki so ga činitelji narodnoosvobodilnega boja v Slovenskem Primorju opravili po prvi pokrajinski partijski konferenci (1. in 2. XII. 1942) in prvem pokrajinskem plenumu OF (14. II. 1943). Medtem ko so 1942. leta obstajali v Slovenskem Primorju le štirje okrožni komiteji KPS in odbori OF (Severna Primorska, Gorica, Kras in Trst), se je z odpravo sistema »zaupnikov« in vzpostavitvijo drugih okrožij, ki jih je bilo poleti 1943 celo petnajst, ter z ustanovitvijo množičnih organizacij v okviru OF (ZSM in SPŽŽ), narodnoosvobodilno gibanje razširilo na celo Slovensko Primorje. In tako je to obdobje dalo narodnoosvobodilnemu gibanju v Slovenskem Primorju ono širino in intenzivnost, ki mu je bila potrebna, da ob dogodku, kakršen je bil kapitulacija Italije, kvalitativno preraste v novo obliko boja — da vzplamti v splošen oborožen upor primorskega ljudstva proti nacionalnemu in socialnemu zatiranju.

Ustanovitev in odloki

Ko je Italija 8. septembra 1943 zvečer objavila brezpogojno kapitulacijo vseh svojih oboroženih sil, je Pokrajinski komite KPS za Primorsko razposlal vsem okrožnim komitejem KPS navodila, v katerih je naročil, naj se povsod organizira in oboroži Narodna zaščita, ki naj zasede občine, pošte, kolo-dvore itd., naj se vojaške akcije usmerijo izključno proti nemški vojski, naj se do nadaljnjega ustavijo vse sovražnosti proti italijanski vojski in končno še poudaril:

»S pomočjo narodne zaščite prevzemite v svojih krajih oblast. Skličite zborovanje vsega prebivalstva sredi vasi, mu sporočite: a) da je preostalo pregnati samo še Nemce, ker je Italija prestopila na stran zaveznikov in italijanska vojska zapuša naše kraje, b) da se mora oborožiti za preganjanje Nemcev in za zavarovanje ljudske oblasti ter meja Združene Slovenije, c) da na slovenskem ozemlju prevzame oblast Osvobodilna fronta in naj se ne dá begati od izdajalskih belogardistov, ki bi skušali nastopiti kot oblast.

Dokler ne postane popolnoma jasno, kakšna bo nemška okupacija, naj se doslej nekompromitirani tovariši ne razkrijejo in naj izvršuje oblast dosedanji terenski odbor. Čim pa se položaj tudi v tem pogledu razčisti, naj se vršijo nova javna zborovanja s svobodnimi volitvami narodnoosvobodilnih odborov...«¹

¹ Arhiv Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani (citiram: AMNO).

Že prve dni po kapitulaciji Italije je bilo v vstaji celo Slovensko Primorje. Ta je v večini krajev potekala tako, da so se pod vodstvom odbornikov OF oborožili prebivalci in skupaj z novoustanovljenimi enotami Narodne zaščite in redkimi partizanskimi enotami razoroževali odhajajočo italijansko vojsko, pregnali karabinerje, zasedli uradne zgradbe in vzpostavili legalno oblast ljudstva, ki jo je to izvrševalo preko terenskih odborov OF. Splošno oboroženo vstajo v Slovenskem Primorju so vodili okrožni komiteji KPS in odbori OF, pred Gorico, kjer je nastala prava fronta pa še štab Primorske operativne cone.

»Dogodki po 8. septembru so predvsem pokazali, da je edina slovenska organizirana sila v Primorski Sloveniji Osvobodilna fronta. Ne samo, da so povsod nastopile samo organizacije OF, v pokrajinskem in krajevnem merilu, temveč so tudi vsi iskali in se obračali na OF... Plebiscit naroda je že v prvih urah po polomu Italije pokazal OF kot slovensko narodno oblast.

Naše organizacije so se povsod znašle in se postavile narodni vstaji na čelo...

Rezultat takoj prvih dni je bil tak, da je bil ves slovenski narod v Primorski Sloveniji pod orožjem in da je OF zajela prav vse, da je prodrla tudi v kraje, v katere prej iz tega ali onega razloga nismo prišli, predvsem v vsa mesta in večje kraje.«²

Nemci niso imeli dovolj vojske, da bi lahko takoj zasedli ozemlje, s katerega se je umaknila italijanska vojska, ni jim pa to bilo mogoče tudi in predvsem zaradi moči narodnoosvobodilne vojske, ki je v teh dneh izredno narasla.³ Tako je nastalo obširno osvobojeno ozemlje, ki se je raztezalo na sever vse do italijansko-nemške meje, na vzhod do Gorenjske, Dolomitov in dalje na Notranjsko in Dolenjsko, na jug v Hrvaško Istro, na zahod pa tja do predmestja Trsta, Tržiča, čez Goriška Brda do Krmina in čez Beneško Slovenijo do Čedad. Nemci so obvladali le večja mesta kot Trst, Gorico, Tržič, Videm, Čedad in Tolmin ter železniške proge.

Za narodnoosvobodilno gibanje osvobojeno ozemlje ni imelo zgolj vojaškega, temveč predvsem politični pomen. Politični in vojaški voditelji so namreč glede tega imeli pravilno stališče, da je osvoboditev določenega ozemlja izrednega pomena, ker se na njem vzpostavi legalna oblast ljudstva, opravi mobilizacija, pozivi delo množičnih organizacij itd.

Tudi osvobojeno ozemlje v Slovenskem Primorju je doživljalo izreden politični razvoj. Čeprav je bilo obdobje »prve svobode« kratko, saj je v centralni Primorski trajalo komaj petnajst dni, pa so vendarle bile »splošna oborožitev in zanj zvezana mobilizacija, triumf OF kot edine politične sile in ustanovitev Narodnoosvobodilnega sveta... tri velike postavke dobe od 8. do 25. septembra.«⁴

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo se je ustanovil 11. septembra 1943, ko je v »Proglasu Primorskim Slovencem« objavil:

»Borba, ki jo je pred dvema letoma započela Osvobodilna fronta slovenskega naroda, se bliža svojemu zmagovitemu koncu. Zato se je iz vseh živih in borbenih sil, ki so doslej vodile naš osvobodilni boj na Primorskem, ustanovil Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo kot predstavnik primorskega ljudstva, da bi pod vodstvom Izvršnega odbora Osvobodilne fronte prevzel odgovornost za urejanje vseh vprašanj narodnoosvobodilnega boja

² Poročilo NOS za PS 9. X. 1943 v AMNO.

³ Boris Kidrič, 3. leto Osvobodilne fronte, str. 9.

⁴ Poročilo NOS za PS 9. X. 1943 v AMNO.

PRIMORSKO-SLOVENSKI OSVOBODILNI SVET ZA PRIMORSKO-SLOVENIJO

SLOVENSKI Osvobodilni in Slovence :

I danes je dan osvoboditve naše Primorske

OSVOBODILNI SVET ZA PRIMORSKO-SLOVENIJO

Narobe, ki so v prvi vrsti leta 1941. Narodna fronta slovenskega naroda se biva s svojim samostojnim komunističnim in vseh živih in borbenih sil iz vseh delov Primorske, ljudje, ki so se na poziv Komunistične Partije Slovenije že pred dvema letoma začeli zbirati v Osvobodilni fronti in vse od tlej zvesto borili za naše narodno odrešenje.

Danes je sveta narodna dolžnost vseh osvobodilnih sil slovenskega naroda, da se združijo in s svojo skupno vojsko vrnemo vojvoda in osvobodimo naša mesta. Naše narodne dolžnosti nam narokajo, da vztrajamo vse odgovornosti za vsako mobilizacijo vseh civilnih in vojskih sil našega naroda za boj proti Hitlerjevski Nemčiji ob boju s komunistično Nemčijo, ki je v prvi vrsti leta 1941. Narodna fronta slovenskega naroda se biva s svojim samostojnim komunističnim in vseh živih in borbenih sil iz vseh delov Primorske, ljudje, ki so se na poziv Komunistične Partije Slovenije že pred dvema letoma začeli zbirati v Osvobodilni fronti in vse od tlej zvesto borili za naše narodno odrešenje.

Italijanska vojska je se sklenili vstopiti s sovetskimi silami: Italijanski vojski, tako smo se obrnili na to vojsko - vsiljene se obrniti boj proti komunistični Nemčiji - Hitlerjevi. Kmeti smo se obrnili tudi na italijansko narodno namstvo v Primorski Sloveniji in jo vrnili na boj proti nemški Nemčiji.

Glavno krivo krivo proti Hitlerju se leti v Primorski obrnili na slovenskem ljudstvu. Narodna fronta slovenskega naroda se biva s svojim samostojnim komunističnim in vseh živih in borbenih sil iz vseh delov Primorske, ljudje, ki so se na poziv Komunistične Partije Slovenije že pred dvema letoma začeli zbirati v Osvobodilni fronti in vse od tlej zvesto borili za naše narodno odrešenje.

SPLOŠNO MOBILIZACIJA

Slovenija: v vrste Narodne osvobodilne vojske in Partizanski odredi Jugoslavije, ki jih vodi njihov legatski vrhovni komandant tovariš F. P. U. in vodijo vseh narodnih dolžnosti in vse od tlej zvesto borili za naše narodno odrešenje.

Naše narodne dolžnosti nam narokajo, da vztrajamo vse odgovornosti za vsako mobilizacijo vseh civilnih in vojskih sil našega naroda za boj proti Hitlerjevski Nemčiji ob boju s komunistično Nemčijo, ki je v prvi vrsti leta 1941. Narodna fronta slovenskega naroda se biva s svojim samostojnim komunističnim in vseh živih in borbenih sil iz vseh delov Primorske, ljudje, ki so se na poziv Komunistične Partije Slovenije že pred dvema letoma začeli zbirati v Osvobodilni fronti in vse od tlej zvesto borili za naše narodno odrešenje.

Italijanska vojska je se sklenili vstopiti s sovetskimi silami: Italijanski vojski, tako smo se obrnili na to vojsko - vsiljene se obrniti boj proti komunistični Nemčiji - Hitlerjevi. Kmeti smo se obrnili tudi na italijansko narodno namstvo v Primorski Sloveniji in jo vrnili na boj proti nemški Nemčiji.

Glavno krivo krivo proti Hitlerju se leti v Primorski obrnili na slovenskem ljudstvu. Narodna fronta slovenskega naroda se biva s svojim samostojnim komunističnim in vseh živih in borbenih sil iz vseh delov Primorske, ljudje, ki so se na poziv Komunistične Partije Slovenije že pred dvema letoma začeli zbirati v Osvobodilni fronti in vse od tlej zvesto borili za naše narodno odrešenje.

Prispevek k boju proti Hitlerjevski Nemčiji v boju za naše narodno odrešenje!

Prvi letnik - svobodni narod!

NARODNO OSVOBODILNI SVET ZA PRIMORSKO-SLOVENIJO

Predsednik:
Dr. Jože Vilfan

Tajnik:
France Bevk

Člani:

Beltram Bajt, Lovca Bevk, Franc Bevk, Julij Beltram, Stanko Bidovec, Lojzka Bratož, Avgust Dugulin, Albin Kovač, Andrej Kumar, Ferdinando Marega, Vinko Markon, Darko Marušič, Jože Mezgec, Roza Nemeč, Dušan Pirjevec, Grga Šinkovec, Miro Špacapan, Anton Velušček in France Vuk.

Lojzka Bratož, Avgust Dugulin, Albin Kovač, Andrej Kumar, Ferdinando Marega, Vinko Markon, Darko Marušič, Jože Mezgec, Roza Nemeč, Dušan Pirjevec, Grga Šinkovec, Miro Špacapan, Anton Velušček in France Vuk.

Osnutek proglasa NOS za Primorsko Slovenijo ob njegovi ustanovitvi

primorskega ljudstva in utrjevanje njegove narodne oblasti. V njem zbrani predstavniki iz vseh predelov Primorske, ljudje vseh poklicev in svetovnih naziranj, ljudje, ki so se na poziv Komunistične Partije Slovenije že pred dvema letoma začeli zbirati v Osvobodilni fronti in vse od tlej zvesto borili za naše narodno odrešenje.

Proglas, ki so ga podpisali predsednik dr. Jože Vilfan, podpredsednik pisatelj France Bevk, tajnik dr. Aleksej Bebler in 18 članov (Branko Babič, Anton Bajt, Julij Beltram, Stanko Bidovec, Lojzka Bratož, Avgust Dugulin, Albin Kovač, Andrej Kumar, Ferdinando Marega, Vinko Markon, Darko Marušič, Jože Mezgec, Roza Nemeč, Dušan Pirjevec, Grga Šinkovec, Miro Špacapan, Anton Velušček in France Vuk), pravi na kraju, da »je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo sklenil kot svoj prvi ukrep splošno mobilizacijo« in pozval vse Slovence v Slovenskem Primorju v vrste narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.⁵

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je ob ustanovitvi štel 21 članov, se je na seji 20. septembra 1943 razširil še s 7 člani (Rudi Mahnič, Lojzka Trošt, Pavla Colja, Slavko Mohorčič, Rudolf Brajnik, Maks Lutman in dr. Danilo Lokar).⁶

Svoje delo je opravljal v glavnem na plenarnih sejah, na katerih je sprejemal tudi posamezne odloke. Ni pa bil samo neke vrste zakonodajni organ

⁵ Primorski poročevalec, II./9, 15. IX. 1943.

⁶ Zapisniki sej NOS za PS v AMNO.

za Slovensko Primorje, odgovoren Izvršnemu odboru OF, temveč se je moral ukvarjati tudi z izvrševanjem posameznih odlokov. Zato je imenoval ožje telo, ki se je imenovalo Odbor Narodnoosvobodilnega sveta, v katerega so poleg predsedstva spadali tudi referenti za posamezne referate (vojska — Dušan Pirjevec, uprava — Anton Velušček, poljedelstvo — Julij Beltram, prosveta — France Bevk, finance — Rudolf Brajnik, gospodarstvo — Miro Špacapan, verstvo — Anton Bajt, zdravstvo — dr. Danilo Lokar in promet — Maks Lutman).⁷

Že ob svoji ustanovitvi je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo izdal »odlok o mobilizaciji«, v katerem je odločil, da morajo vsi za orožje sposobni moški od 18. do 45. leta takoj vstopiti v vrste NOV in POJ, medtem ko je vse drugo prebivalstvo dolžno z vsemi silami sodelovati v tej splošni mobilizaciji in da se iz vrst žena in deklet sprejemajo prostovoljci za Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije.⁸

Vsebina tega odloka se bistveno loči od vsebine razglasa o splošni mobilizaciji, ki sta ga 11. septembra 1943 izdala Izvršni odbor Osvobodilne fronte in Glavno poveljstvo NOV in POS v tem, da vpokliče mladeniče šele z 18., medtem ko razglas že s 17. letom starosti.⁹

15. septembra 1943 je izdal »odlok o volitvah občinskih narodnih osvobodilnih odborov«, v katerem je odločil, da »o vseh zadevah javnega življenja sklepajo in izvrševanje teh sklepov nadzorujejo vsi nad 18 let stari državljani, moški in ženske brez vsake razlike. Te pravice pa nimajo narodni izdajalci in pravi fašisti.« V ta namen se državljani zbirajo na občinske in vaške zборе. Sklepe občinskih zborov izvršujejo na prvi stopnji trinajstčlanski občinski narodnoosvobodilni odbori, sklepe vaških zborov pa krajevni narodnoosvobodilni pododbori. Vse te organe izvolijo občani, oziroma vaščani na občinskih, oziroma vaških zboreh z javnim glasovanjem. Volitve morajo pripraviti terenski odbori OF, oziroma kjer še teh ni, okrožni odbori OF. V ta namen se z istim odlokom obnove »stare občine v tistih mejah, kakor so bile pred okupacijo in pred posegom okupatorja v njih razdelitev.«¹⁰

V istem času je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo izdal »odlok o ustanovitvi okrožnih narodnoosvobodilnih odborov«, po katerem »narodno oblast v Primorski Sloveniji izvajajo na drugi stopnji okrožni narodnoosvobodilni odbori«, ki jih začasno imenuje Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. Po tem odloku se je Slovensko Primorje delilo na devet okrožij (goriško, ajdovsko, komensko, pivško, brkinsko-istrsko, tržaško, briško, idrijsko in tolminsko), katerih področja so se ujemala s področji okrožnih odborov OF.¹¹ 19. septembra 1943 pa je dal navodilo okrožnim odborom OF, naj privzamejo toliko članov, da bo njih skupno število sedem in mu sporoče imena, da bo tako izpopolnjene odbore potrdil za okrožne narodnoosvobodilne odbore.¹²

Od obeh odlokov je le prvi delno v soglasju z dotlej izdanim »odlokom o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju«, ki ga je 17. maja 1942 izdal Izvršni odbor OF. Ta namreč nikjer ne določa volitev v

⁷ Poročilo NOS za PS 19. IX. 1943 v AMNO.

⁸ AMNO; Primorski poročevalec, II./9, 15. IX. 1943.

⁹ Šnuderl, Dokumenti, str. 67.

¹⁰ AMNO; Primorski poročevalec II./10, 4. X. 1943.

¹¹ AMNO.

¹² AMNO.

občinske narodnoosvobodilne odbore, še manj pa postavljanje okrožnih narodnoosvobodilnih odborov, marveč le volitve krajevnih narodnoosvobodilnih odborov.¹³

Ko se je sredi septembra 1943 dr. Aleš Bebler pripeljal z letalom izpred Gorice v Izvršni odbor OF na centralnem slovenskem osvobojenem ozemlju in mu poročal o splošni oboroženi vstaji primorskega ljudstva, je Vrhovni plenum OF 16. septembra 1943 izdal proglas, s katerim je proglasil priključitev Slovenskega Primorja k svobodni in demokratični Jugoslaviji, hkrati pa je italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju zagotovil avtonomijo. Istega dne je izdal odlok, s katerim je poveril za javno upravo na primorskem ozemlju Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in je to ozemlje izvzel iz območja Upravne komisije pri IOOF za osvobojeno slovensko ozemlje. Obenem je pritegnil v svoj sestav tudi predsedstvo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo.¹⁴

Največ odlokov je bilo sprejetih na seji dne 21. septembra 1943, ki so — navedeni po zaporedni vrsti obravnavanja in sprejetja — tile:

»Odlok o italijanski liri kot o začasnem plačilnem sredstvu«, ki odloča, da ostane italijanska lira do nadaljnjega na vsem področju Primorske Slovenije zakonito plačilno sredstvo in da bo kaznovan vsak poskus njenega razvrednotenja.¹⁵

»Odlok o denarnih zavodih«, ki določa, da ostanejo vsi denarni zavodi do nadaljnjega zaprti in da smejo izjemno na predlog občinskega in z odobrenjem pristojnega okrožnega narodnoosvobodilnega odbora izplačevati denarne vloge, kolikor so potrebne za življenje ali obratovanje.¹⁶ Podoben odlok je že 17. septembra 1943 sprejel Odsek za finance pri Upravni komisiji za osvobojeno slovensko ozemlje.¹⁷

»Odlok o davkih«, s katerim so odpravljeni vsi davki, ki jih je pobiral okupator in se pobira le narodni davek, ki se plačuje od prejemkov in sicer v višini 1 do 10 % prejemkov. Davek se pobira vsak mesec in določanje odstotka obdavčenja in sploh odmerjanja davka je prepuščeno občinskim narodnoosvobodilnim odborom.¹⁸ Izdaje tega odloka je oprto na »odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o narodnem davku«, ki je bil objavljen 1. X. 1941 v Slovenskem poročevalcu.¹⁹

»Odlok o volitvah v zbor odposlancev slovenskega naroda« odloča na osnovi »razglasa o razpisu volitev v zbor odposlancev slovenskega naroda«, ki ga je izdal Izvršni odbor OF že 11. septembra 1943, da bodo volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda od 21. do 26. septembra 1943 in da bo vsaka občina, ki šteje do 2000 prebivalcev, volila enega odposlanca in za vsakih nadaljnjih začetih tisoč prebivalcev še enega odposlanca, vsak bataljon ali odred pa bo izvolil dva odposlanca. Volitve se opravijo na javnih zborovanjih in jih izvajajo občinski narodnoosvobodilni

¹³ Snuderl, Dokumenti, str. 43.

¹⁴ Istotam, str. 83 in 85; Primorski poročevalec, II./10, 4. X. 1943.

¹⁵ AMNO; Primorski poročevalec II./10, 4. X. 1943.

¹⁶ Istotam.

¹⁷ Snuderl, Dokumenti, str. 89.

¹⁸ AMNO.

¹⁹ Snuderl, Dokumenti, str. 24.

Vrhovni plenum
Osvobodilne fronte
slovenskega naroda

P R O G L A S

1. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda izpolnjuje temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda ter proglašajo priključitev slovenskega Primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji.

2. Italijanski narodni uspehi na priključnem ozemlju je zajamčena avtonomija. O izvešni avtonomije bodo razpravljali pooblašeni zastopniki slovenskega in italijanskega primorskega prebivalstva, kakor hitro se bodo dovoljevale razmere.

Predsednik Izvršnega odbora
Osvobodilne fronte

JOSEF VIHAR l. r.

Poli tični sekretar
Izvršnega odbora
Osvobodilne fronte

MORIS KIŠIČ l. r.

Navedeni člani Plenuma

Dr. Marijan Breceļ

Tone Fajfar

Jože Juras

Edvard Kardelj

Edvard Kocbek

Franco Leskošek

Franjo Lubej

Zoren Polič

Jože Ribič

Dušan Štepec

Franco Svetek

Dr. Maks Študenčič

Dr. Milado Vavpetič

Na položaju, dne 16. septembra 1943.

Proglas Vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega Primorja k Združeni Sloveniji

odbori oziroma komande bataljonov in odredov.²⁰ Medtem ko je Izvršni odbor OF določil, da voli področje vsakega terenskega odbora OF, ki šteje do 500 prebivalcev po enega, za vsakih nadaljnjih začetih pet sto prebivalcev pa še enega odposlanca, pa ta odlok na osnovi razdelitve Slovenskega Primorja na občine določa za ključ štirikrat večje število prebivalcev.²¹

»Odlok o družinskih in krstnih imenih«, ki razveljavlja vse predpise, s katerimi je okupator spremenil in popačil slovenska družinska imena in določa, da se bo uradni prepis izvršil pozneje, ko bo čas to dopuščal.²²

»Odlok o veleposestvih«, s katerim se brez vsake odškodnine razlaščajo vsi veleposestniki okupatorskih narodnosti, družba »Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie«, italijanske banke, ki so lastnice slovenske zemlje ter veleposestniki narodni izdajalci. Upravo nad razlaščenimi gozdnimi veleposestvi prevzame neposredno Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, iz gozdnih veleposestev pa se izločijo in pridejo v last občanov sosednih občin primerni deli gozdov, ki so potrebni za njihovo kmečko gospodarstvo, vsa druga veleposestva pa se razdelijo tistim, ki zemljo potrebujejo za preživljanje sebe ali svoje družine. Delitev razlaščene zemlje vodijo razlastitveni odbori, ki jih volijo upravičenci na javnih zborovanjih, razlastitev pa postane veljavna, ko jo potrdi Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo.²³

Ta revolucionarni odlok sloni na »odloku o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, povzročene po okupatorju«, objavljenem 6. aprila 1942 in »uredbi o izkoriščanju razlaščenih veleposestniških gozdov«, sprejeti 1. junija 1942. Oba je izdal Izvršni odbor OF, ko se je spomladi 1942 ustvarilo v Ljubljanski pokrajini prvo osvobojeno ozemlje in sta se tudi izvajala.²⁴

Sloni pa tudi na revolucionarni zahtevi primorskih kmetov. V januarju 1943 so bile v okrožjih kmečke konference, na katerih so kmetje — člani OF razpravljali o problemih na podeželju in postavili ustrezne zahteve. Tako so na primer v goriškem okrožju vse kmečke konference postavile zahtevo po odstranitvi tujih kolonov in podelitvi te zemlje domačinom. Vse so tudi zahtevale, naj se veleposestniška zemlja razdeli ne glede na veleposestnikovo narodnost. Povsod je bila odklonjena obvezna oddaja pridelkov tujemu režimu in postavljeni predlogi za modernizacijo poljedelstva.²⁵ Na konferencah, ki so bile v dolini Bače, so kmetje zahtevali izgon vseh tujcev, tako javnih uslužbencev kot tujih posestnikov, ki so na posestvih pregnanih slovenskih rodoljubov, odstranitev vseh zakonov in odredb, ki smrdijo po fašizmu itd.²⁶ Zanimive so bile zahteve kmetov iz Vipavske doline:

»... kmetje z Vipavskega preko svojega lista »Kmečki glas« postavljamo te naše težnje in predloge, ki naj bi se takoj po končani vojni uresničile:

1. razveljavljenje vseh nakupov posestev s strani zloglasne družbe Ente in izročitev posestev prejšnjim gospodarjem, če tega posestva niso zapravili po lastni krivdi, ampak da je tu bil nek pritisk italijanskih imperialističnih raznarodovalnih ciljev;

²⁰ AMNO.

²¹ Šnuderl, Dokumenti, str. 78.

²² AMNO; Primorski poročevalec, II./10, 4. X. 1943.

²³ Istotam.

²⁴ Šnuderl, Dokumenti, str. 41 in 46—47.

²⁵ Poročilo OK KPS Gorica, 25. I. 1943 v AMNO.

²⁶ Poročilo OK KPS za Baško dolino, 2. II. 1943 v AMNO.
Kmečki glas — prim. izdaja, I/1, 1. VI. 1943.

2. izgon vseh italijanskih kolonov z naše slovenske zemlje. Pusti naj se jim, da odneso ali odpeljejo vse svoje imetje (premično), ako se niso v borbi slovenskega naroda kompromitirali s kakimi podlimi posli kakor: izdajstvom, zasramovanjem in podobno;

3. razlastitev tujih veleposestnikov in razdelitev zemlje malim kmetom, predvsem tistim, ki so se v tej borbi izkazali za najvrednejše;

4. črtanje vseh zaostalih davkov in državnih dolgov, znižanje davkov in brezobrestno posojilo...²⁷

Odlok loči gozdna in druga veleposestva, pri čemer pri prvih ne misli na izključno gozdna veleposestva, marveč taka veleposestva, ki imajo poleg njiv, travnikov in pašnikov večje površine gozdov, ki pa kljub dodelitvi dela teh upravičencem, še vedno ostanejo nerazdeljene večje površine, nad katerimi prevzame upravo Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. Upravičenci do gozdov so »kmečki posestniki, ki potrebujejo gozd za svoje gospodarstvo, to je oni, ki posedujejo zemljo (njive, pašnike in travnike) ali ki jim bo dodeljena zemlja razlaščenih veleposestev, a nimajo dovolj gozda, da bi krili iz njega svoje potrebe po kurivu. Ne more biti upravičenec nekdo, ki nima zemlje.« Upravičenci do zemlje pa so predvsem oni, ki so jo dotlej obdelovali, to je koloni, najemniki, hlapci, dekline, dninarji itd. V smislu odloka se razdeli tudi inventar in gospodarska poslopja. Vendar je to prepuščeno upravičencem samim, za katere bi bilo najbolje, »da inventarja in gospodarskih poslopij sploh ne razdele, da raje ustanove zadrugo, katere člani bi bili vsi upravičenci in ki bi upravljala ta gospodarska poslopja tako, da bi bila v korist vsem«. Isto velja tudi za inventar, posebno za stroje. Odločitev pa prepušča upravičencem. »Kakor si bodo razdelili, tako naj pa imajo. Kajti ni v skladu z ljudsko demokracijo, da bi silili ljudstvo v nekaj kar samo noče. Ljudstvo naj samo spozna, kaj je najbolje in samo odloči, kaj hoče...«²⁸

»Odlok o živinoreji«, ki odloča, da so razveljavljene vse »odločbe, ki so omejevale svobodo slovenskih živinorejcev, da gojijo katerekoli pasme ali drugo živino.«²⁹

Tudi na seji 22. septembra 1943 je bilo sprejetih več odlokov. Poleg dveh manj pomembnih odlokov (»odlok o pridružitvi občine Šturje občini Ajdovščina« in »odlok o postavitvi Jožeta Petriča za verskega referenta«)³⁰ so bili sprejeti:

»Odlok o razglaševanju odlokov NOS«, ki začasno urejuje razglaševanje odlokov NOS za PS z objavo na oglasni deski in na občinskem zboru, dokler se v ta namen ne ustanovi poseben uradni list.³¹

»Odlok o povračilu škode, nastale kot posledica narodnoosvobodilne borbe«, ki določa, da se bo vsa škoda, nastala na ozemlju Primorske Slovenije kot posledica vojaških operacij osvobodilnega boja slovenskega naroda ali sovražnikovih represalij, vrnila prizadetim po

²⁷ Osnutek članka v AMNO; članek v »Kmečkem glasu« — prim. izdaja, I/2, 20. VIII. 1943.

²⁸ Osnutek brošure »Odloki Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo in njihova razlaga« v AMNO.

²⁹ AMNO; Primorski poročevalec II/10, 4. 10. 1943.

³⁰ Zapisniki sej NOS za PS v AMNO.

³¹ AMNO.

končani vojni iz narodnih sredstev in da bo žrtvam osvobodilnega boja takoj dana vsa možna podpora.³²

»Odlok o matrikah«, ki določa, da izpiski iz matričnih knjig, katere vodijo župni uradi na ozemlju Primorske Slovenije po predpisih cerkvenega prava, veljajo do nadaljnjega tudi za državna oblastva in da se za čuvanje arhivov bivših italijanskih matričnih uradov postavlja župni uradi, ki vodijo do nadaljnjega matrične knjige tudi za državljane, ki niso katoliške vere. Izdaja tega odloka je bila nujna, ker so ob kapitulaciji Italije prenehali delovati posebni italijanski anagrafski uradi, ki so vodili matrične knjige.³³

»Odlok o prevzemu imovine italijanske države«, ki določa, da vsa premična in nepremična imovina italijanske države na ozemlju Primorske Slovenije preide v last slovenskega ljudstva in naroča, naj jo krajevni narodnoosvobodilni odbori takoj popišejo, medtem ko bodo odloki o njenem upravljanju in razpolaganju izdani pozneje.³⁴

Z izdajo teh odlokov je bilo zakonodajno delo za sedaj zaključeno, ker se je že 22. septembra 1943 začela nemška septembrska ofenziva proti osvobodjenemu ozemlju v osrednjem delu Slovenskega Primorja.

Delo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo pa se v dneh »prve svobode« ni omejevalo zgolj na izdajanje odlokov, marveč so se njegovi člani vrgli tudi na delo za aktivizacijo politične in narodne zavesti primorskega ljudstva, ki jo je italijanski imperializem dušil nad štiriindvajset let. Po krajih so v teh dneh bila številna zborovanja, tako imenovani mitingi. Posebno dobro sta uspela mitinga v Ajdovščini in Vipavi, na katerih je dr. Jože Vilfan govoril o delu, pisatelj France Bevk pa o pomenu Osvobodilne fronte slovenskega naroda za primorsko ljudstvo, medtem ko je Dušan Pirjevec govoril o vlogi Komunistične partije Jugoslavije v osvobodilnem boju. Prav tako dobro je potekel miting v Rihemberku (danes Branik), kjer je poleg dr. Jožeta Vulfana in Franceta Bevka govoril še Anton Velušček, v Črničah pa se je mitinga udeležila tudi četa Črnogorcev, bivših internirancev in se je razvil v pravo narodno slavo. Zborovanja v Idriji, ki ga je vodil Branko Babič, se je udeležilo do tri tisoč ljudi iz mesta in okolice, zborovanja v Cerknem pa preko tisoč ljudi. Taka zborovanja so bila tudi drugod in so jih organizirali okrožni in rajonski komiteji KPS ter vojska.³⁵

Terenski, rajonski in okrožni odbori OF v kratkem obdobju »prve svobode« niso mogli uresničiti vseh odlokov in navodil Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. Vendar pa je bil »odlok o mobilizaciji« uresničen v zelo kratkem času in je do sovražne ofenzive oziroma še v njej nastalo devet primorskih partizanskih brigad. Tako sta v sestavu XIV. divizije NOV in POJ nastali Brkinska ali Snežniška in Istrska brigada v Slovenski Istri, v sestavu Primorske operativne cone pa so nastale Goriška, Kosovelova, Tržaška, Gregorčičeva, Vojkova, I. Soška in II. Soška brigada in več odredov. V tem času je v Slovenskem Primorju šlo vse v partizane — žene in celo starci, ne pa zgolj mladeniči in moške. Izobilje orožja, sovražstvo do fašizma in odlično delo odborov in aktivistov OF in KPS je ustvarilo ogromno partizansko vojsko, ki je v dneh »prve svobode« sploh ni bilo mogoče organizacijsko zajeti in ki ji

³² AMNO; Primorski poročevalec, II./10, 4. X. 1943.

³³ AMNO.

³⁴ Istotam.

³⁵ Zapisniki sej NOS za PS v AMNO.

Zborovanje v Rihnenberku 18. IX. 1953. Govori France Bevk

je manjkal zlasti izkušen poveljniški kader. Zato je moral vsak okrožni komite KPS dati najmanj enega svojih članov v vojsko,³⁶ kamor je odšlo na primer tudi celotno primorsko Poverjenišтво Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo. In ne samo to. Vsi odbori OF so se v tem času v glavnem ukvarjali zgolj z rekrutacijo vojske — saj v tem času ni bilo v Slovenskem Primorju nobene zaledne vojaške oblasti — in organiziranjem zborovanj, medtem ko so reševanje drugih vprašanj nujno morali odlagati na poznejši čas.

Druga taka naloga, ki bi jo bilo treba hitro izvršiti, so bile volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda, ki bi se po že omenjenem odloku morale opravljati v času od 21. do 26. septembra 1943. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je o njih razpravljal na svoji seji 20. septembra 1943. Slovensko Primorje bi naj poslalo v zbor odposlancev slovenskega naroda okrog 200 odposlancev — okrog 30 bataljonov bi izvolilo 60, teren pa drugih 140 odposlancev in sicer tako, da bi na vsakih 2000 ljudi prišel po en odposlanec, iz vsakega mesta pa bi bil poslan še po en odposlanec. Ker je seja ugotovila, da je do 26. septembra 1943 rok za izvedbo volitev prekratek, je sklenila, da bo za sedaj dovolj, če bo pripravljenih 100 odposlancev in da se s pripravljanjem začne v centralnem delu Slovenskega Primorja. Ponovno je o volitvah razpravljaj prihodnji dan, ko je določil kandidate svojih članov in sklenil, da bodo tam, kjer se volitve ne bodo mogle opraviti (Trst, Gorica itd.), odpo-

³⁶ Direktive PK KPS za Primorsko, 15. IX. 1943 v AMNO.

slanci imenovani.³⁷ Volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda je prekinila sovražna ofenziva. Ko so Nemci 24. septembra bombardirali Ajdovščino, so se centralni forumi narodnoosvobodilnega gibanja Slovenskega Primorja — med njimi tudi predsedstvo Narodnoosvobodilnega sveta — umaknili iz Stomaža in prebili noč od 24. na 25. september nad vasjo in se naslednji dan premaknili čez pobočja Čavna proti Trnovskemu gozdu ter se ustavili v bližini vasi Dol pri Otlici.³⁸ Tu je Pokrajinski komite KPS za Primorsko Slovenijo 25. septembra 1943 napisal poročilo Centralnemu komiteju KPS, v katerem je poročal med drugim:

»Volitve v Zbor odposlancev so seveda povsod prekinjene. Kolikor nam je znano, je bilo izvoljenih že kakih 10 do 20 odposlancev in so bile volitve povsod v teku. Vendar nam teh odposlancev ne bo mogoče zbrati niti pravčasno odpraviti na pot. Glede naše delegacije torej stvar stoji zelo slabo...«³⁹

V primeru, če se zbor odposlancev ne bi dal odložiti za kakih deset dni, predlaga, da bi avion, ki so ga rešili, do 30. septembra prepeljal na centralno slovensko osvobodeno ozemlje Franca Leskoška, ki je pred nekaj dnevi prišel v Slovensko Primorje in predsedstvo Narodnoosvobodilnega sveta. Naslednji dan, to je 26. septembra zjutraj bi moral kurir Rastko Bradaškija prepeljati poročilo, 27. septembra bi se vrnil in naslednji dan začel s prevozom odposlancev. Toda ta se zaradi megle ni mogel dvigniti z zasilnega letališča pod Križno goro desno od Otlice. Zato je bilo tega dne sklenjeno, da se bo poskusilo s poletom naslednji dan. Obenem je Franc Leskošek poročal Centralnemu komiteju KPS:

»Odposlance na konferenco ne moremo poslati. Prvič nimamo zveze s terenom, kjer so že izvoljeni odposlanci, po večini pa še niso bili izvoljeni, ker bi se morale volitve vršiti danes in včeraj, ki pa se zaradi nemškega napada niso vršile.«⁴⁰

Tudi 27. septembra ni bilo nič s poletom, ker jih je nemški pritisk na oddaljenejši vasi potisnil v globino Trnovskega gozda proti Kozjim stenam, letalo pa so Nemci našli in ga uničili. 28. septembra je Rastko Bradaškija s šestimi spremljevalci krenil peš proti Centralnemu komiteju KPS. Toda bili so napadeni in padlo je vseh šest spremljevalcev, medtem ko je bil sam ranjen in je šele čez nekaj dni nadaljeval pot.⁴¹

Sovražnik je isti dan napadel tudi centralne forume osvobodilnega gibanja Slovenskega Primorja na Kozjih stenah, kjer sta padla dva spremljevalca. Zato so ti krenili proti Hudemu polju in se 30. septembra razdelili na delo: Franc Leskošek je krenil proti Idriji, da dobi zvezo z Gorenjsko in Dolomiti, drugi pa v Mrzlo rupo.⁴²

Dan pred tem, to je 29. septembra 1943 je iz Tater v Brkinih odšlo na zbor 28 odposlancev iz Brkinov in Slovenske Istre. Tu je namreč Okrožni odbor OF Brkini-Slovenska Istra odposlance določil, o čemer je 7. oktobra 1943 poročal:

³⁷ Zapisniki sej NOS za PS v AMNO.

³⁸ France Bevk, Pot v svobodo, Ljubljana 1953, str. 92.

³⁹ Arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (citiram: ACKZKS).

⁴⁰ Istotam.

⁴¹ Titova štafeta letalcev, Slovenski Jadran II./21, 22. V. 1953.

⁴² Poročilo Franca Leskoška-Luke 30. 9. 1943 v ACKZKS. France Bevk, citirano delo.

»Prejeli smo direktive o izvedbi volitev. Toda vojaške naloge nam niso dopuščale, da bi iste izvedli. Prispale so naknadno tudi neke direktive o nekih spremembah in za odpošiljatev odposlancev v Državni zbor, toda nismo prejeli pismenih, pač pa ustmeno. Bil je prisoten tovariš Vlado, član PK KPS za Primorsko (Branko Babič — op. T. F.), ki nam je tolmačil.

Na podlagi teh direktiv smo poslali 28 odposlancev na osvobojeno ozemlje. Ker nismo mogli izvesti volitev, smo te odposlance imenovali. Poslanci so bili iz vseh rajonov okrožja.«⁴³

Odposlanci so šli peš čez Čelje in Bač na Mašun, odkoder so se s kamionom odpeljali čez Stari trg in Livold, kjer so prenočili in se šele 30. septembra zvečer odpeljali v Kočevje.⁴⁴

Tu je od 1. do 3. oktobra zasedal Zbor odposlancev slovenskega naroda, ki je bil »v slovenski narodni zgodovini prvi demokratično izvoljeni, iz ljudskih predstavnikov obstoječi zbor« in se je »enodušno in z velikanskim navdušenjem izrekel za novo demokratično, na narodni enakopravnosti zgrajeno Jugoslavijo«. Izvolil je tudi delegacijo za II. zasedanje AVNOJ, ki je med drugim potrdilo proglas Vrhovnega plenuma IOOF o priključitvi Slovenskega Primorja k demokratični federativni Jugoslaviji.⁴⁵

Sovražna ofenziva, ki se je začela 22. septembra in je zajela Kras, Vipavsko dolino, Nanos, Trnovsko planoto in Banjško planoto, je razbila del novonastalih enot in zasegla mnoga vojaška skladišča, ni pa prizadejala večjih izgub narodnoosvobodilni vojski. Nedotaknjeno je ostalo obsežno osvobojeno ozemlje Goriških Brd, »Kobariške republike« in Cerkljanskega, pa tudi bivše centralno osvobojeno ozemlje je bilo še naprej kontrolirano po narodnoosvobodilnih enotah. 2. oktobra se je ofenziva nadaljevala proti Pivki, Brkinom in Slovenski Istri ter dalje proti Hrvatski Istri. Tu so bile žrtve narodnoosvobodilne vojske večje, razbile pa so se v glavnem tudi vse enote na tem področju.

3. oktobra 1943 je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo izdal poziv, v katerem je pozval narodnoosvobodilne odbore, naj nadaljujejo pred dnevi oklicano mobilizacijo, posebno v onih krajih, kjer se do tedaj še ni opravila, naj že mobilizirane čete rušijo ceste, železnice itd., pri čemer jim naj pomaga vse civilno prebivalstvo.⁴⁶

Čez dva dni, to je 5. oktobra pa je njegovo predsedstvo na seji sprejelo dva odloka (oba sta po sklepu seje datirana s 4. X. 1943, kakor je datirana številka Primorskega poročevalca, v katerem sta izšla⁴⁷), ki sta oba v zvezi s posledicami, ki jih je, ali ki bi jih lahko pustila minula sovražna ofenziva. Tako:

»Odlok o obrambi slovenskega naroda«, s katerim prepo-veduje vse Osvobodilni fronti sovražne politične in druge organizacije kot škodljive za osvobodilni boj slovenskega naroda, nošenje in izpostavljanje vseh sovražnih znakov, odlikovanj, zastav itd., tiskanje in širjenje sovražnih sestavkov in napisov, predvajanje sovražnih filmov in gledaliških predstav in končno vsakršno sovražno ustno agitacijo.⁴⁸ Izdanje tega odloka, ki spominja na »Odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o zaščiti slovenskega

⁴³ AMNO.

⁴⁴ Marija Tul: »Živeli Primorci«, Borec, V. 1953, str. 267—168.

⁴⁵ Snuderl, Dokumenti, str. 95—97.

⁴⁶ Primorski poročevalec, II./10, 4. X. 1943.

⁴⁷ Zapisniki sej NOS za PS v AMNO.

⁴⁸ AMNO; Primorski poročevalec, II./10, 4. X. 1943.

naroda in njegovega gibanja za osvoboditev« iz jeseni 1941, »izjavo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet« 27. maja 1942 in »Odlok o prepovedi razširjanja protinarodnega tiska« konec maja 1942,⁴⁹ je bilo nujno potrebno, ker se je v tem času že snovalo Slovensko domobranstvo, ki si je prizadevalo, da se iz Ljubljanske pokrajine razširi še v Slovensko Primorje.

»Odlok o vojnih sodiščih«, s katerim se pri vsaki brigadi in odredu na ozemlju Primorske Slovenije ustanavlja vojno sodišče, ki je do nadaljnjega edina sodna oblast na ozemlju Primorske Slovenije. Brigadna sodišča so pristojna za sojenje vsem pripadnikom brigade, odredna pa za sojenje vsem pripadnikom odreda in drugim krivcem, ki izvrše kaznivo dejanje ali so prijeti na področju odreda. Oboja sodišča postavlja Glavni štab NOV in POS, štab Primorske operativne cone pa ima pravico kazni spremeniti ali pa obsojenca pomilostiti.⁵⁰

Ko pa je bila Primorska operativna cona 6. oktobra 1943 ukinjena, so njene pravice prešle na Operativni štab za Zahodno Slovenijo, ki je bil ustanovljen že 18. septembra 1943. Ker pa je del primorskega ozemlja (Brkini in Slovenska Istra) spadal v vojaškem pogledu pod štab XIV. divizije NOV in POJ, so tam te pravice prešle na ta forum.⁵¹

Ta odlok se je opiral na »Odlok o postavitvi brigadnih in odrednih vojaških sodišč«, ki ga je 5. avgusta 1943 izdal Glavni štab NOV in POS.⁵² Ta je določal, da brigadna in odredna sodišča, ki se naj ukvarjajo le z najnujnejšimi primeri, medtem ko bodo druge primere reševala redna sodišča po osvoboditvi, postavlja Glavni štab NOV in POS, ki ima tudi sodni oddelek.⁵³ Z ustanovitvijo zaledne vojaške oblasti (komand vojnih področij in komand mest) so bila 15. septembra 1943 ustanovljena stalna vojaška sodišča pri področjih. Istega dne je Glavni štab NOV in POS postavil za območje vseh vojnih poveljstev Višje vojaško sodišče, ki je bilo drugostopno sodišče za vsa obstoječa sodišča.⁵⁴ Z ustanovitvijo zaledne vojaške oblasti v Slovenskem Primorju (Idrijsko in Tolminsko vojno področje) po 17. oktobru 1943, sta bili tudi tu ustanovljeni področni vojni sodišči.⁵⁵

Tako se je organizacija sodne oblasti v Slovenskem Primorju nekaj časa razlikovala od one v centralni Sloveniji predvsem v tem, da je tu štab Primorske operativne cone oziroma Operativni štab za Zahodno Slovenijo imel del onih pravic, kot v centralni Sloveniji Glavni štab NOV in POS oziroma Višje vojaško sodišče. Temu so vzrok predvsem slabe zveze med ustreznimi političnimi in vojaškimi ustanovami ter pomanjkanje strokovno izobraženih pravnikov. Tako je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo šele v prvi polovici oktobra 1943 dobil ustrezne odloke Glavnega štaba NOV in POS in so zato tudi ne samo razumljive, ampak celo nujne in koristne nekatere razlike v organizaciji in poslovanju sodišč. To sta bila zadnja odloka, ki ju je izdal Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo oziroma njegovo predsedstvo.

Centralni komite KPS se ni strinjal s to primorsko »samostojno zakonodajo«, ker je bila večina teh odlokov že izdana predvsem 1942. leta za celotno

⁴⁹ Šnuderl, Dokumenti, str. 22—23, 45—47 in 49.

⁵⁰ AMNO; Primorski poročevalec, II./10, 4. X. 1943.

⁵¹ NOS za PS — Operativnemu štabu za Zahodno Slovenijo, 11. X. 1943 v AMNO.

⁵² Šnuderl, Dokumenti, str. 73.

⁵³ Istotam, str. 76.

⁵⁴ Istotam, str. 80—82.

⁵⁵ Navdilo Operativnega štaba za Zahodno Slovenijo, 18. X. 1943 v AMNO.

Slovenijo in se je v glavnem izvajala na prvem osvobojenem ozemlju. Pokrajinski komite KPS za Primorsko Slovenijo je odgovoril:

»Naša samostojna zakonodaja« ni bila posledica kakega primorskega »separatizma«. Bila je izvedena v duhu in na podlagi zakonodajnih ukrepov IOOF iz let 1941 in 1942 (razlastitev veleposestev, odškodnina žrtvam fašističnega terorja, represija proti sovražnikom osvobodilnega boja itd.). Bili smo prepričani, da na podlagi polnomočij, ki jih je od Vrh. plenuma dobil NOS za PS, ne le moremo, temveč, moramo utrjevati našo oblast z naglimi ukrepi demokratičnega značaja. Iz datumov odlokov zato lahko razvidite, da so vsi sklenjeni po povratku tov. Beblerja od vas.«⁵⁶

Vendar pa je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo že pred tem uvidel, »da je bilo napak v besedilu odlokov požabljeni, da so storjeni na podlagi prejšnjih odlokov IOOF«.⁵⁷ Zato je to popravil v članku »OF je zvesta svojemu programu«, ki je bil objavljen v Primorskem poročevalcu in kjer pravi:

»V duhu dosledno demokratičnega značaja Osvobodilne fronte slovenskega naroda je izdal na področju Primorske Slovenije Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo vrsto odlokov takoj, ko je bila ta pokrajina očiščena okupatorjev. Vsi ti odloki so bili izdani v duhu programa OF in odlokov IOOF, ki so izšli že lani in predlani. Kar je IOOF in Plenum OF kot najvišja oblast in vodstvo slovenskega naroda sprejel v svoj program že ob svojem nastanku ali pa v teku svojega delovanja, to je NOS na svojem področju realiziral in konkretiziral s podrobnejšimi določbami takoj, ko mu je bila dana prva prilika.«⁵⁸

Volitve narodnoosvobodilnih odborov

Medtem ko je bilo politično življenje v obdobju »prve svobode« v nekaterih primerih zelo razgibano, pa so se volitve v občinske narodnoosvobodilne odbore in vaše pododbore opravljale počasi. Temu je bila vzrok že omenjena preobremenjenost okrožnih komitejev KPS in okrožnih odborov OF z vojaško-organizacijskim delom, poleg tega pa še pomanjkanje dobrih zvez med njimi in osrednjimi organi narodnoosvobodilnega boja v Slovenskem Primorju, saj je ta zveza (kurirji, pošiljanje funkcionarjev v pomoč itd.) obstajala samo, kolikor je to potreboval štab Primorske operativne cone in kolikor je ta mogel to izvesti. Tako odloki in navodila niso pravočasno prihajali v vse predele Slovenskega Primorja in Narodnoosvobodilni svet ni mogel kontrolirati njihovega izvajanja in pri tem nuditi svoje pomoči.⁵⁹

Že kmalu po izdanih odlokih je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo izdal v razpravi »Občinski narodnoosvobodilni odbori, njihov značaj in njihove naloge« smernice za delo osnovnih organov ljudske oblasti. V njih pravi:

»Značaj NOO. Naši občinski NOO so izvršilni organi ljudske oblasti. To pomeni, da izvršujejo sklepe ljudstva, zbranega na občinskem zboru... Občani lahko posameznega člana kot tudi ves občinski NOO vsak čas zamenjajo, če ne uživa njihovega zaupanja. To je druga velika

⁵⁶ PK KPS za Primorsko Slovenijo, 1. XI. 1943 v AMNO.

⁵⁷ Istotam.

⁵⁸ Primorski poročevalec, II./11, 20. X. 1943.

⁵⁹ NOS za PS, 9. X. 1943 v AMNO.

razlika med starimi občinskimi odbori in našimi občinskimi NOO. Naši občinski NOO morajo biti čisto ljudski. Sestavljati jih morajo ljudje iz ljudstva, tega ljudstva, ki je bilo vse doslej obsojeno na molk in odri-njeno vstran.« Ko govori o njihovi osnovni nalogi, pravi: »... zavest, da si sam kroji svojo usodo, da je sam odgovoren, če si jo slabo kroji, to je zavest svobodnega človeka, ki je član svobodnega naroda. Buditi vedno in po-vsod to zavest, vzdrževati ljudstvo v stalni borbenosti, da bo znalo braniti svojo oblast in svojo svobodo pred vsemi sovražniki, zunanjimi in notranjimi, to je glavna naloga občinskih NOO. To je tudi najvažnejša razlika med starimi občinskimi odbori in našimi občinskimi NOO. Stari občinski odbori so imeli samo upravne naloge. Krajevni NOO pa imajo poleg upravnih tudi zelo važne politične naloge.

Politične naloge NOO. Katere so trenutno najvažnejše naloge občinskih NOO? Danes je najvažnejša naloga nas vseh neizproсна borba proti našim zunanjim in notranjim sovražnikom... Nič manj važna ni borba proti raznim sebičnežem in špekulantom, ki nočejo razumeti, da današnja doba ni niti naj-manj čas za sebičnost in špekulacijo...

Upravne naloge NOO. Katere so upravne naloge občinskih NOO? Prva upravna naloga v današnjem trenutku je evidenca vojnih obveznikov... Druga upravna naloga je sodelovanje z NOV, mobilizacija vseh gospodarskih mož-nosti občine za NOV... Tretja upravna naloga v današnjem času je najti sredstva za pomoč žrtvam narodnoosvobodilnega boja... Četrta naloga občinskih NOO je odmerjati in pobirati narodni davek...⁶⁰

O nalogah okrožnih narodnoosvobodilnih odborov pa govori okrožnica Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 27. oktobra 1943:

»Okrožni NOO so predvsem upravni organi. Politične funkcije naj izvršujejo okrožni odbori OF (agitacija, sklicevanje mitingov, sprejemanje in razširjanje literature itd.)... To pa ne pomeni, da ne bi imeli okrožni NOO političnih nalog. Saj ima vsa naša borba politični značaj... Glavna naloga naših okrožnih NOO je organizirati občinske NOO, voditi in kontrolirati njihovo poslovanje... Vaše naloge so v glavnem iste kot naloge občinskih NOO, če upoštevate to raz-liko, da ste vi oblast II. stopnje in se tako vaše delovanje razteza na vse okrožje. Okrožni NOO naj dajejo iniciativo občinskim NOO in pazijo, da izvr-šujejo ti čim boljše svoje naloge.

Posli okrožnega NOO naj se takole razdelijo: naloga predsednika in taj-nika je predvsem organizirati in kontrolirati občinske NOO. Ostali odborniki prevzamejo referate, ki jih je pet: referat za vojsko, referat za gospodarstvo, referat za prosveto, referat za finance in referat za pomoč žrtvam narodnega osvobodilnega boja...⁶¹

Do septembrske sovražne ofenzive so bili občinski narodnoosvobodilni od-bori izvoljeni le v goriškem in ajdovskem okrožju, ki sta bili v središču osvoboje-nega ozemlja. Od obeh je prednjačilo goriško okrožje. Tako se je že 12. septembra v Renčah zbral štiričlanski Akcijski začasni osvobodilni odbor, ki je še istega dne sklical občinski zbor. Ta je izvolil občinski narodnoosvobodilni odbor.⁶²

⁶⁰ AMNO.

⁶¹ Istotam.

⁶² Sejni zapisniki Obč nar. osv. odbora Renče v AMNO.

Za njim se jih je ustanovilo še osem, vendar pa je nadrejeni Okrožni odbor za Goriško (v tem okrožju se namreč ni ustanovil okrožni narodnoosvobodilni odbor) sredi oktobra 1943 ugotovil da se NOO niso znali »uveljaviti kot politična oblast v vasi, niti občinski NOO ne upoštevajo v zadostni meri oblasti nadrejenih odborov, kar ovira izvajanje vseh odlokov in odredb.«⁶³

Pogoji za ustanovitev občinskih narodnoosvobodilnih odborov v ajdovskem okrožju so bili isti kot v goriškem, vendar je bila tu njihova mreža zaradi manjše iniciative odborov OF manj razpredena.⁶⁴ Bilo je izvoljenih 11 občinskih narodnoosvobodilnih odborov, za katere je Okrožni komite KPS Ajdovščina 12. novembra 1943 ugotovil, da je njihova aktivnost splošno slaba. Do 12. januarja 1944 je njihovo število padlo na dva. Tudi okrožni narodnoosvobodilni odbor, ki ga je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo potrdil že 21. septembra 1943, se po septembrski sovražni ofenzivi ni več obnovil. Pač pa se je do srede januarja 1944 ustanovilo že 7 rajonskih in 51 terenskih odborov OF.⁶⁵

V drugih okrožjih so se volitve opravljale šele v drugi polovici oktobra 1943. Tako piše v članku »Svoboden narod — ljudska oblast« v Primorskem poročevalcu 21. oktobra 1943: »Slovensko ljudstvo si prvikrat gradi res svojo ljudsko oblast. Osnova vse oblasti v Primorski Sloveniji so krajevni (občinski) narodno osvobodilni odbori. Obnovljene so naše stare občine, kakor so nastale v dolgem zgodovinskem razvoju in ki so najbolj ustrezale našim potrebam. V vseh teh občinah se sedaj vršijo volitve v krajevne (občinske) narodnoosvobodilne odbore in v večini občin so novi odbori tudi že prevzeli oblast...«

V briškem okrožju so že do srede oktobra bili v 23 vaseh izvoljeni vaški narodnoosvobodilni pododbori, 14. oktobra se je ustanovil okrožni narodnoosvobodilni odbor, ki je od 31. oktobra do 3. novembra opravil volitve štirih občinskih narodnoosvobodilnih odborov, do srede novembra sta bila izvoljena še dva, medtem ko se volitve v Beneški Sloveniji niso opravile.⁶⁶

V tolminskem okrožju, od katerega se je sredi oktobra 1943 odcepilo novoustanovljeno baško okrožje, so se volitve opravile konec oktobra in v začetku novembra, tako da je bilo do srede novembra izvoljenih 9 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov.

Okrožni narodnoosvobodilni odbor se je ustanovil zelo pozno in je šele 28. novembra imel prvo sejo, ko je ugotovil, da ti ne izvršujejo svojih nalog in da se večina njih ni niti enkrat sestala, posebno na Kobariškem, kjer so se po uničenju »Kobariške republike« konec oktobra in v začetku novembra umaknili v ilegalo.⁶⁷

V novoustanovljenem baškem okrožju se do 25. oktobra še niso nikjer izvedle volitve, vendar pa je okrožni komite KPS bil na delu, da jih čimprej izvede po hribovskih občinah, ki niso bile zasedene po sovražniku.⁶⁸ Toda zaradi bližine sovražnih postojank ni prišlo do volitev občinskih narodnoosvo-

⁶³ OOOOF za Goriško, 14. X. 1943 v AMNO.

⁶⁴ Zapisnik seje predsedstva NOS za PS, 22. XI. 1943 v AMNO.

⁶⁵ Poročila OOOOF za Ajdovščino v AMNO.

⁶⁶ Poročila in sejni zapisniki ONOO za Brda in Beneško Slovenijo v AMNO.

⁶⁷ Poročila OKKPS Tolmin, 13. X., 21. XI. in 1. XII. 1943 ter ONOO Tolmin, 17. XII. 1943 v AMNO.

⁶⁸ Poročili OKKPS Bača, 25. X. in 1. XI. 1943 v AMNO.

bodilnih odborov,⁶⁹ pač pa se je v začetku novembra 1943 ustanovil okrožni narodnoosvobodilni odbor.⁷⁰

V kanalskem okrožju, ki se je ločilo od goriškega okrožja, so se volitve opravile zelo pozno in je bilo izvoljenih 7 občinskih narodnoosvobodilnih odborov, medtem ko jih ni bilo v 5 občinah. Tako je Okrožni narodnoosvobodilni odbor za Kanalsko 20. januarja 1944 poročal: »Občinskih NOO imamo v našem okrožju 7. Ti odbori so bili javno izvoljeni in poslujejo kot oblast. Isto tako imamo po vseh vaseh vaše pododbore. Težko je te odbore pripraviti do tega, da bi poslovali kot res prava ljudska oblast, to je, da bi vsa vprašanja reševali na vaških in občinskih zborih, najraje bi sami urejevali te zadeve...«⁷¹

V idrijskem okrožju so se volitve opravile v oktobru in je bilo izvoljenih 8 občinskih narodnoosvobodilnih odborov, okrožni narodnoosvobodilni odbor pa je bil ustanovljen 24. oktobra 1943.⁷²

V kraškem okrožju so se volitve opravile pozno, ker okrožni forumi dolgo časa niso imeli zveze z Narodnoosvobodilnim svetom za Primorsko Slovenijo. Sredi decembra 1943 je bilo v okrožju 24 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov in 36 vaških pododborov, iz česar jasno sledi, da niso bile obnovljene stare občine, saj bi le teh bilo enkrat manj.⁷³

Najpozneje so se volitve opravile v pivškem okrožju, kjer je okrožni odbor OF še 28. novembra 1943 poročal: »Ker okrožni NOO še ni ustanovljen, vrši OOOF poleg političnih tudi upravne naloge. Občinski NOO in pododbori v večini okrožja še niso izvoljeni. Smatrali smo za potrebno in nujno, da se predhodno postavijo povsod terenski in rajonski odbori OF, da potem volitve izvedemo potom njih oziroma z njihovo pomočjo, oni naj bodo kontrola, da se med narodne predstavnike ne vrinejo špekulantski koristolovci, pa celo protinacionalni elementi. Volitve so sedaj v teku. Po nekaterih občinah so se že izvršile. Ker je povsod teren kontroliran od sovražnikov, se bodo volitve vršile potom vaških odborov, dočim bodo občinske zbere predstavljali le delegati. Dokler NOO ne bodo izvoljeni, vršijo njihove naloge odbori OF.« Le-ti so namreč obstajali v 65 vaseh in le 15 vasi je bilo brez njih. Okrožni narodnoosvobodilni odbor se je ustanovil šele konec leta 1943.⁷⁴

V brkinsko-istrskem okrožju, ki se je v pozni jeseni 1943 razdelilo v dve okrožji, se volitve v narodnoosvobodilne odbore zaradi posledic, ki jih je pustila nemška oktobrška ofenziva, niso opravile.⁷⁵

Opravile se niso tudi v tržaškem okrožju niti sedaj niti v naslednjem letu, zaradi posebnega razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v tem okrožju.

Volitve v osnovne organe ljudske oblasti v Slovenskem Primorju so se torej opravile v dveh obdobjih — v dveh okrožjih pred septembrsko sovražno ofenzivo, v drugih okrožjih pa šele od druge polovice oktobra dalje — in so bile v glavnem opravljene do konca novembra 1943. Tako je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo mogel 17. decembra 1943 poročati Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora:

»Krajevni narodnoosvobodilni odbori (občinski odbori) in pododbori (vaški odbori) funkcionirajo več ali manj po vsem ozemlju Primorske Slovenije, to

⁶⁹ Franc Hvala, ustna izjava.

⁷⁰ PK KPS za Primorsko, 12. XI. 1943 — OKKPS za Bačo v AMNO.

⁷¹ AMNO.

⁷² Zapisnik sej NOS za PS, 23. in 25. X. 1943 v AMNO.

⁷³ Zapisnik 4. seje ONOO Kras, 18. XII. 1943 v AMNO.

⁷⁴ Poročila OOOF in ONOO Pivka v AMNO.

⁷⁵ Milan Guček, ustna izjava.

celo po takih predelih, kjer Nemci držijo ceste in večje kraje, n. pr. v Vipavski dolini. Seveda odbori niso povsod izvoljeni od popolnih občinskih zborov. V krajih, ki so pod večjo kontrolo okupatorja, se izvajajo najprej volitve v vaške odbore, tako izvoljeni odborniki pa postavljajo občinske odbore. V redkih krajih, kjer so nemške postojanke, opravljajo tudi posle narodnoosvobodilnih odborov terenske organizacije OF.⁷⁶

Medtem pa je za okrožne narodnoosvobodilne odbore poročal: »... upravna organizacija v okrožnem merilu ne obstaja še niti v vseh prejšnjih okrožjih. Okrožne narodnoosvobodilne odbore imamo v briškem, tolminskem, baškem, idrijskem in kraškem okrožju. Po drugih okrožjih vršijo upravno delo okrožni odbori OF.«⁷⁷

Razlastitev veleposestnikov okupatorske narodnosti in domačih izdajalcev

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je z že omenjenim »odlokom o veleposesti« razlastil brez vsake odškodnine vse veleposestnike okupatorskih narodnosti, družbo »Ente per la Rinascita Agraria« itd. ter veleposestnike narodne izdajalce, je v osnutku brošure o svojih odlokih, posvetil precej prostora navodilom za izvajanje tega odloka. Ker brošura ni izšla, je ta navodila pozneje izdal v posebni okrožnici. Odlok pa se je zaradi posebnih razmer mogel izvesti le delno.

Gospodarsko krizo v letih 1926—1930 v tako imenovani Julijski Benečiji, ki je pognala na boben precej posestev slovenskih kmetov, je fašizem temeljito izkoristil. Po načrtu, ki so ga napravili tržaški vodje fašistične stranke, se je z dekretom 14. avgusta 1931 (objavljenim 30. septembra 1931 v *Gazette ufficiale*) ustanovila »Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie« (Inštitut za agrarno rekonstrukcijo Treh Benečij). Naloga inštituta je bila, da odkupuje slovensko zemljo in na njej naseljuje italijanske kolone — in to z očitno namero potujčiti slovenski živelj.⁷⁸

Po podatkih, ki jih je 1944. leta zbrala Komisija za upravo narodne imovine pri Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko Primorje, je bilo v Slovenskem Primorju okoli 130 posestev last »Ente per la Rinascita Agraria«, v skupni izmeri 1850 ha, med temi le eno posestvo s 547 ha, vsa druga pa od 25 ha navzdol.⁷⁹

Nekaj podatkov o obsegu te italijanske kolonizacije nam daje tudi arhiv goriške prefekture.⁸⁰ Iz njega je razvidno, da je bilo v času NOB v goriški prefekturi 95 koloniziranih posestev s 120 družinami oziroma 1500 osebami. Pregled teh posestev pove, da je kolonizacija zajela bolj one kraje, kjer je zemlja dobra (medtem ko bovška občina nima nobenega in kobariška ter tolminska le po eno posestvo, pa imajo Brda v treh občinah kar 17 posestev, od katerih jih je samo v občini Šmartno 13, in Vipavska dolina v sedmih občinah skupaj 25 posestev, vendar pa ne izstopa nobena občina, marveč se število premika od dve do pet posestev) in ki so v prvi svetovni vojni bili prizadeti

⁷⁶ AMNO.

⁷⁷ Istotam.

⁷⁸ Dr. Lavo Čermelj, *Life-and-death struggle of a national minority*, Ljubljana 1945, str. 145.

⁷⁹ Gradivo KUNI v AMNO.

⁸⁰ Dr. Ivo Juvančič, *Italijanska kolonizacija kmečke posesti v Julijski Krajini* (rokopis v AMNO).

(tako ima kanalska občina kar 18, anhovska pa 7 posestev).⁸¹ Tako odpade na dva najbolj rodovitna predela Brda in Vipavsko skupaj 42 posestev in dve v prvi svetovni vojni najbolj prizadeti občini 25 posestev, kar znaša skupaj 67 posestev proti 28 v drugih občinah (od teh 7 na Krasu).

»Ente per la Rinascita Agraria« je svoja posestva dajala načelno samo Italijanom, vendar pa je pri tem zanimivo, da jih ni mogla pridobiti za tako siromašne predele kot je Banjška planota in Idrijsko ter so zaradi tega bivši lastniki ponekod ostali na posestvih kot najemniki. Zato je težila predvsem za tem, na nakupi posestva v rodovitnejših predelih in pa v večjih središčih, mestih in trgih.

Razmerje najemnikov do zavoda ni bilo enotno; nekateri so plačevali najemnino v denarju, drugi pa v naravi.

Drugi javni zavodi, hranilnice, banke itd. so imeli pri odkupovanju slovenske zemlje manjšo vlogo, so pa tudi vsa odkupljena posestva odstopili zavodu »Ente per la Rinascita Agraria«. Tako je na primer samo v bivšem mirenškem okraju v bližini Gorice dobil čez 10 posestev od goriškega »Monta«.

Za fašistično oblast so posestva »Ente per la Rinascita Agraria« predstavljala v času NOB težak problem, ker so enote narodnoosvobodilne vojske rekvirirale živino in živila najprej s teh posestev. Zato so že 1942. leta nekatera posestva v reški provinci dobila vojaške posadke, februarja 1943 pa je prišel iz Italije 552. bataljon črnih srajc, ki je bil nato razmeščen po četah v Brdih, okolici Kanala in v spodnji Vipavski dolini za varstvo teh posestev.⁸²

Nekateri najemniki so že pred kapitulacijo Italije zapustili posestva in odšli v Italijo, večina je to storila po kapitulaciji Italije (Vipavska dolina, Kanalsko, Brda itd.), nekaj pa jih je ostalo. Posestva so v glavnem upravljali občinski narodnoosvobodilni odbori ali vaški pododbori in pa krajevne gospodarske komisije. Ti so jih dali v obdelovanje prejšnjim lastnikom ali pa revnim ljudem, ki pa so morali oddajati določen del pridelka (večinoma 1/3) krajevnim in okrajnim gospodarskim komisijam.

Med razlaščenimi veleposestmi, katerih lastniki so bili okupatorske narodnosti, gre omeniti predvsem gozdni veleposestvi kneza Windischgrätza na Hrušici, Nanosu in Javorniku ter princa Schönburg-Waldenburga na Snežniku, ki sta s svojimi 23.000 ha predstavljali okoli 12% najlepših gozdov v Slovenskem Primorju, dalje Rizzatovo gozdno posest na Hrušici, Loevetzovo posest pri Ajdovščini in Rihenberku, posest grofa Tauffenbacha iz Vipolž, grofa Bagerja iz Dobrovega, baronic Tacco iz Števerjana, barona Formentinija iz Števerjana, barona Codellija iz Medane, posest Manghettija in Bartolottija iz Sv. Mavra, nekaj veleposestev v Istri in Brkinih itd.⁸³

Tudi ta posestva se v tem času niso nikjer delila, marveč so na njih ostali bivši delavci in upravniki, ki so v predelih, ki jih je imel zasedene okupator, dajali pridelek starim lastnikom, drugod pa krajevnim in okrajnim gospodarskim komisijam. Le v Brkinih so se tri razlaščena posestva »razdelila med potrebnejše zemlje«,⁸⁴ ki so plačevali najemnino v naravi.

⁸¹ Po podatkih Občinskega ljudskega odbora Kanal je bilo na področju sedanje občine Kanal po zavodu »Ente per la Rinascita Agraria« odkupljenih 40 posestev v skupni izmeri 567 ha, na katerih je zavod nato naselil italijanske kolone, v višinskih predelih pa so kot najemniki ostali bivši lastniki, ki so plačevali najemnino v denarju.

⁸² dr. Ivo Juvančič, istotam.

⁸³ Poročila Komisije za upravo narodne imovine (KUNI) v AMNO.

⁸⁴ Okrožna gospodarska komisija Brkini, 3. V. 1944 — AMNO.

Veleposest v Goriških Brdih pa je v tem času predstavljala poseben problem. V Goriških Brdih se je namreč še močno obdržal kolonat in je približno 778 kolonov obdelovalo okrog 2050 ha zemlje ali 44 % celotne obdelovalne zemlje v Brdih.⁸⁵ Kolonat je bil tudi drugod, toda le v zelo majhnem obsegu — Vipavsko, Kanalsko in Kras v današnjem goriškem okraju je imelo približno 210 kolonov, ki so obdelovali okrog 600 ha zemlje.⁸⁶ Koloni v Goriških Brdih so morali lastnikom oddajati polovico pridelka, to je vina in sadja, če pa so koristili še kaj polja, so zanj plačevali še posebno najemnino v denarju.

Lastniki zemlje, ki so jo obdelovali koloni, niso bili samo okupatorske narodnosti, marveč tudi Slovenci, od katerih so nekateri celo podpirali osvobodilno gibanje. Tako je na primer v župniji Šlorenc, ki je imela 100 družin (oziroma 636 prebivalcev) — od tega 67 kolonov, imelo 26 Slovencev na svojih posestvih 32 kolonov.⁸⁷

Od veleposestnikov okupatorske narodnosti v Goriških Brdih so bili najbolj znani grof Tauffenbach iz Vipulž z 200 ha zemlje, od tega 103 ha obdelovalne z 48 koloni (skupaj 219 ljudi) in približno sto drugimi najemniki, grof Baguer iz Dobrovega s 154 ha zemlje, od tega 50 ha obdelovalne z 31 koloni (skupaj 195 ljudi), baronica Tacco z 200 ha zemlje od tega 46 ha obdelovalne z 48 koloni (skupaj 220 ljudi), Vanni degli Onesti v Šlorencu s 17 koloni, manj kot 10 kolonov pa so imeli baron Formentini, Manghetti in Bartolotti, baron Codelli, Colanti, Jakoncig in drugi.⁸⁸

Že nekaj dni po začetku splošne ljudske vstaje v Slovenskem Primorju je nastalo vrenje med koloni, ki so izjavljali, »da ne bodo dali del gospodarjem kolonij«, in se »dogovorili s partizani, da polovico njim — polovico ostane kmetom.«⁸⁹ Zato je okrožni komite KPS začasno določil, da polovica pridelka ostane kolonu, četrtino dobi osvobodilna vojska, četrtino pa lastnik, ki pa mora od nje dati organom OF vse, kar ne porabi za svojo družino.⁹⁰ II. bataljon Soške brigade pa je celo na svojo roko izdal proglas, naj kmetje to leto in tudi v bodoče nikdar več ne oddajajo pridelka veleposestnikom.⁹¹

Ukrepi obeh pa so bili seveda v nasprotju z »odlokom o veleposestvih«. Toda okrožni komite KPS in okrožni odbor OF, ki sta šele 10. oktobra 1943 dobila prve izvode ustrezne številke Primorskega poročevalca in nato v enem tednu razmnožila tekst bistvenih odlokov in jih razdelila med prebivalstvo, nista napravila ničesar bistvenega za izvajanje »odloka o veleposestvih«, tako da je 6. novembra 1943 poročal dr. Joža Vilfan, ki se je ta čas mudil v Brdih, da so okrožni funkcionarji šli po eni strani »nedopustno na levo s tem, da so z odvzemom 1/4 vsega pridelka lastnikov kolonov vzbudili vtis, da gremo že sedaj na razlastitev veleposestev sploh, po drugi pa nedopustno na desno s tem, da se izvajanja našega odloka o veleposestvih, ko so izvedeli zanj, sploh niso lotili, češ da je začasno že nekaj urejeno z odvzemom 1/4 in češ da bi izvedba razlastitve mogla izzvati represalije Nemcev.«⁹²

⁸⁵ Podatki Komisije za agrarno reformo pri OLO Nova Gorica.

⁸⁶ Istotam.

⁸⁷ Okrožni narodnoosvobodilni odbor za Brda in Beneško Slovenijo, 5. XI. 1943 v AMNO.

⁸⁸ Gradivo KUNI v AMNO.

⁸⁹ OKKPS za Zahodno Primorsko (Brda in Beneško Slovenijo), 18. IX. 1943 — AMNO.

⁹⁰ Istotam.

⁹¹ OKKPS za Zahodno Primorsko, 6. X. 1943 — AMNO.

⁹² AMNO.

Z izvajanjem odloka se je začelo šele po 4. novembru 1943, ko je bilo na seji okrožnega narodnoosvobodilnega odbora sklenjeno, da morajo občinski narodnoosvobodilni odbori napraviti seznam veleposestev tujcev, seznam agrarnih interesentov in seznam petčlanskih odborov, ki bodo upravljali razlaščena veleposestva, da se veleposestnike okupatorskih narodnosti, ki imajo manj kot 50 njiv (1 njiva obsega 3565 m²), samo obdavči in da morajo slovenski lastniki plačati polovico svojega dela pridelka kot davek.⁹³

Od 14. oktobra 1943, ko je okrožni narodnoosvobodilni odbor začel z delom, pa do tega časa je bila delitev pridelka med posestniki in koloni že končana. V vzhodnih in južnih Brdih je dobil kolon 3/4 pridelka mošta, posestnik pa 1/4, v zahodnih Brdih pa vsak polovico.⁹⁴

Jasno je, da je odlok o veleposestvih moral prej ali slej sprožiti vprašanje izenačenja kolonov. Dr. Joža Vilfan je že pred izvajanjem odloka ugotovil, da »je naš odlok razočaral več ali manj polovico kolonov, po drugi strani pa razburil vse, ki imajo kolone, to je veleposestnike Slovence — nekateri so nas izdatno podpirali in — kulake. Naš odlok je postavil na dnevni red odpravo kolonata sploh.«⁹⁵ Stališče, da se odpravi kolonatski sistem na sploh, je zastopal zlasti okrožni narodnoosvobodilni odbor, ki je 8. novembra 1943 pisal Narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo:

»Ker bodo po razlastitvi veleposestev tujcev in narodnih izdajalcév prišli do svojega le nekateri koloni ne vsi, bi bilo prav misliti na to, da bi se rešilo kolonsko vprašanje sploh za vsa Brda tudi za kolone Slovencev domačinov...

Morda bi se dalo kolonsko vprašanje za kolone Slovencev rešiti na kak drug način — event. z zadrugo, kjer bi koloni živeli v zadrugi. Na vsak način bo vprašanje kolonov še vedno odprto vprašanje, dokler se radikalno ne reši za vse.«⁹⁶

Sredi novembra 1943 je okrožni narodnoosvobodilni odbor vnovič razpravljajal o odloku o veleposestvih in po novih navodilih dr. Jožeta Vilfana sklenil, da se štejejo med veleposestnike okupatorske narodnosti tudi oni, ki imajo manj kot 50 njiv, a jih ne obdelujejo sami in da se za sedaj opusti misel na kolektivne zadruge, razen če bi se zanje odločili v razlastitvenih odborih.

V drugi polovici novembra 1943 je sovražnik izvedel ofenzivo, ki je zajela predvsem Goriška Brda in Idrijsko in s svojimi posledicami vplivala na izvajanje odloka o veleposestvih. Agrarni upravičenci so iz strahu pred sovražnikovimi represalijami odstopili od zahtev po razdelitvi veleposestniške zemlje. Zato je okrožni narodnoosvobodilni odbor 11. decembra 1943 pisal Narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo:

»Glede razlastitve same smo dobili od posameznih občin prošnje, naj se v nekaterih zadevah — in to zaradi nepredvidenih težkoč in razmer počaka ali vsaj odgodi.

Zato predlagamo tem potom in sporočamo NOS naslednje:

a) razlastitev smo izvedli v mejah možnosti po celih Brdih v tem smislu, da ostanejo oz. do nadaljnjega postanejo lastniki bivših kolonij dosedanji koloni v istem obsegu, kakor so upravljali dosedanje kolonije, to je, da se jim do nadaljnjega nič ne odvzame, nič ne dodaje. Vendar pa ti koloni niso več dolžni ničesar odrajtovati svojim hišnim gospodarjem;

⁹³ Zapisniki sej ONOO za Zahodno Primorsko v AMNO.

⁹⁴ Istotam.

⁹⁵ Poročilo dr. Jožeta Vilfana, 6. XI. 1943 v AMNO.

⁹⁶ AMNO.

b) sezname agrarnih upravičencev se sestavljajo kljub temu in se bodo po možnosti upoštevale njih želje in se jim bo ugodilo predvsem na onih bivših kolonijah, ki so pripadale društvu ENTE itd. ali lastnikom narodnim izdajalcem, ki so imeli morebiti nastavljene tuje kolone, ki so bili pregnani ali odslovljeni ali so se ev. sami umaknili...

Z odložitvijo rešitve raznih kompliciranih vprašanj pa se noče niti najmanj podajati kaka olajšava vsem bivšim lastnikom, ki so razlaščeni in tudi ne pustiti jim kako vmešavanje ali kakršno koli pridobivanje novih pravic ali ohranitev katerih koli starih pravic.

Trije glavni lastniki so pregnani, drugi manjši tudi. Razlastitveni odbori bodo reševali samo vprašanja, ki naj imajo namen urejevati razne tekoče zadeve, katerih ni zaenkrat mogoče rešiti drugače, kakor le tovariško.⁹⁷

V tem času je o istem vprašanju razpravljala tudi Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo, ki je prišel v glavnem do enakega sklepa:

»Prišli smo do sklepa, da je primerno, da zavremo izvajanje razlastitve po našem odloku. To ne pomenja, da od razlastitve odstopamo. Pokazalo se je samo, da z izvedbo razlastitvenega odloka v tem trenutku lahko škodujemo trenutno mnogo važnejši nalogi: temeljiti in vsestranski obdelavi zemlje prihodnjo pomlad... OF ostane zvesta svoji obljubi, da razlasti tujo veleposestniško zemljo in da bo tudi pravilno rešila vprašanje drugih kolonov, smatra pa, da sedanji trenutek za to ni primeren... Kolikor obstajajo razlastitveni odbori, jih ni treba razpuščati, ne smejo pa se vtikati v vprašanje razlastitve...⁹⁸

Tako se torej v Goriških Brdih zaradi različne etnične strukture posestnikov in kolonov, posledic sovražne ofenzive in strahu pred sovražnikovimi represalijami in zaradi skrbi, da zemlja ne ostane neobdelana, nemalo pa tudi zaradi trenj, ki so se že pojavila med koloni, ni opravila delitev zemlje tujih veleposestnikov, čeprav so ti bili razlaščeni. Različni položaj obeh vrst kolonov se je skušal izenačiti s tem, da so koloni na razlaščenih veleposestvih, ki niso oddajali pridelka, morali plačevati davek, medtem ko kolonom na nerazlaščenih veleposestvih, ki so še oddajali polovico pridelka, tega ni bilo treba.⁹⁹

V neposredni okolici Gorice in v Slovenski Istri, kjer so bili prav tako še ohranjeni kolonatski odnosi, čeprav seveda v zelo majhnem obsegu, se v tem času zaradi bližine sovražnih postojank ni mogel izvajati odlok o veleposestvih.¹⁰⁰

Za obdelovanje zemlje, posebno pa še za pospravljanje poljskih pridelkov in sejanje ozimne so bile v jeseni 1943 ustanovljene »delovne čete«. Prve od njih so bile organizirane na Vipavskem in v obeh Trebušah, obstajale so v tem času tudi v Baški dolini in Goriškem. Te čete so ponekod tudi pospravile pridelke s posestev »Ente per la Rinascita Agraria«.¹⁰¹

Boj proti sovražnikovi upravi, šolstvu in preskrbi

Politične razmere v Slovenskem Primorju so se po šesti sovražni ofenzivi zelo zaostrole. Novi okupator je hotel imeti takšne razmere, ki bi ne motile njegovih akcij na italijanski fronti. Hotel je imeti mir, da bi lahko brez nevar-

⁹⁷ AMNO.

⁹⁸ POOF za Primorsko Slovenijo, 19. XII. 1943 — AMNO.

⁹⁹ NOS za PS, 13. I. 1944 — AMNO.

¹⁰⁰ Istotam.

¹⁰¹ Primorski Poročevalec, II./11, 20. X. 1943. Zapisnik seje Predsedstva NOS za PS, 22. XI. 1943 — AMNO.

nosti po tem, zanj izredno važnem ozemlju prevažal svoje enote in material. Zato je najprej skušal to doseči s pogajanjem z narodnoosvobodilno vojsko in Narodnoosvobodilnim svetom za Primorsko Slovenijo, s čemer je dejansko moral priznati svojo nemoč. Začel je tudi uvajati »slovenske župane«, »slovenske šole«, iskati urednika za »slovenski časopis«, občinam je ponujal preskrbo, zvišal je obroke, medtem ko je znižal prispevke za »amasso«, kot so primorski ljudje nazivali prisilno oddajo žita, živine, mleka itd.

Vse to je bila huda preizkušnja za primorsko ljudstvo in njegove osnovne oblastne organe — občinske narodnoosvobodilne odbore. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je odbil »ponujeno roko« in objavil bojkot vsega okupatorjevega. »Slovenski župani« so na njegov poziv in na pritisk okrožnih narodnoosvobodilnih odborov začeli odstopati, nekaj pa je bilo takih, ki so postali izdajalci. Vipavškega župana Petriča je kmalu zadela zaslužena kazen, kar je precej vplivalo tudi na druge.

Teže je šlo s »slovenskimi šolami«, ki so se po dolgih letih spet odprle. Marsikje ljudstvo ni moglo razumeti, zakaj ta — nova, ljudska oblast proglašala bojkot teh šol. Te pa so po svojem bistvu bile okupatorjeve šole in so le temu po svojem namenu tudi služile. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in okrožni narodnoosvobodilni odbori so na osvobojenem in kontroliranem ozemlju začeli ustanavljati partizanske šole, v okupiranih predelih pa so tu in tam delovale tudi ilegalne šole. Tako je Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo 28. januarja 1944 poročal Izvršnemu odboru OF: »Pri nas, kjer je bil preganjan celo privatni pouk in plenjeni abecedniki, so šole najbolj vidna manifestacija končno izbojevane svobode. Ljudje so zanje zato neizmerno navezani. Poučuje vse, kar količkaj zna pravopis. Imamo učiteljice, navadna kmečka dekleta in služkinje. In uči se vse, ne samo otroci in mladina, ki je zrastle, ko slovenskih šol ni več bilo, temveč tudi starejši... Za kraje, kjer je mešano prebivalstvo (Nabrežina, Opčine, Sesljan, Tržič), nam okrožni odbor predlaga, da odpremo pod vodstvom naših terenskih organizacij tudi italijanske šole. To dokazuje, da na deželi ni šovinizma...«¹⁰²

Poseben problem je v tem času predstavljala preskrba, zakaj primorska zemlja ni bogve kaj rodovitna. Tudi tu je veljal bojkot okupatorjeve preskrbe in organizirana lastna preskrba, o čemer je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo 17. decembra 1943 poročal Predsedstvu SNOO:

»Glavne naloge Narodnoosvobodilnih odborov so trajno vršenje mobilizacije, preskrba vojske s hrano, podpore žrtvam narodnoosvobodilne borbe in civilna aprovizacija. S časom stopata v ospredje zadnji dve nalogi, prav posebno pa zadnja, ker je civilna aprovizacija postala v zadnjem času pravi politični problem. Na splošno lahko rečemo, da naši odbori svoje naloge izvrstno rešujejo. Najbolj eksponirani okrožji goriško in kraško (bližina Gorice in Trsta!) sta pokazali vzgledno iniciativnost pri reševanju vprašanj, ki nastajajo v zvezi z bojkotom mest. Kraško je na primer organiziralo dovoz koruze prav v masovnem merilu. Obstoje začetki izmenjavanja pridelkov med posameznimi okrožji. Mi smo na tem, da te iniciative med seboj povežemo: za 24. t. m. smo organizirali gospodarsko konferenco za vso Primorsko Slovenijo.«¹⁰³

Ta dan so se res sestali zastopniki 9 okrožij od skupnih 12 na medokrožni gospodarski konferenci za Slovensko Primorje. Konferenca je načelne rezultate

¹⁰² AMNO.

¹⁰³ AMNO.

strnila v posebni resoluciji, ki v prvem delu ugotavlja nujnost popolnega bojkota okupatorja. V drugem utemeljuje sklep za organizacijo lastne aprovizacije z organiziranjem medsebojne pomoči v vasi, med vasmi, med občinami in med okrožji, za kar »je vsak dolžan prodati gospodarskim komisijam, ki bodo organizirale to samopomoč, ves presežek živil po cenah, ki veljajo v okrožju...«. V tretjem delu pa navaja konkretne naloge za uresničitev teh sklepov.¹⁰⁴

Praktični rezultat konference je bila nova medokrožna konferenca, ki je bila 2. januarja 1944, z namenom, da doseže izmenjavo blaga med okrožji. Udeležili so se je predstavniki 7 okrožij. Obravnavala in določila je obvezno oddajo in racionalizacijo mesa in masti, masla ter žita, način pobiranja davkov, užitnine za vino, način preskrbe in pomoči revnim družinam, zgraditev skladišč za vojsko in civilno prebivalstvo, sestavila cenik itd. Predstavniki okrožij so se tudi dogovorili o izmenjavi blaga med okrožji in o nabavi blaga iz Furlanije.¹⁰⁵

»Ta konferenca,« pravi poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 13. januarja 1943 Izvršnemu odboru OF, »se je spremenila v pravo partizansko borzo. Goriško in Kraško okrožje sta n. pr. prevzeli dobavo koruze, moke, krompirja, soli in usnja, idrijsko in baško pa lesa in surovih kož. Medsebojne dogovore je sklenilo sedem okrožij. Dobaje gredo v stotine kvintalov... Treba je podčrtati požrtvovalnost primorskega prebivalstva. Res naši kraji niso tako izčrpani kakor vaši in je n. pr. tudi s tem razložiti, da je božična akcija ženske in mladinske organizacije prinesla preko dvajset tisoč paketov. Toda prav v zadnjem času smo videli vasi, ki so dale vojski vse, tako da bi danes brez pomoči od drugod dobesedno stradale...«

Glavno pa je, da nam je graditev naše aprovizacije (in tudi šolstva) dala vpogled v naše organizacije, ki nas je ponovno prepričal o kompaktni navezanosti primorskih Slovencev na OF. Brez brezprimerne discipline in rastoče borbenosti primorskih množic bi vsi taki napor bili zaman...«¹⁰⁶

Tako je v celoti uspela politika političnih in oblastnih organov narodnoosvobodilnega boja v Slovenskem Primorju, ki je bila brezkompromisna in se s svojo načelnostjo ni bala nastopiti tudi proti nekaterim občinskim ali celo — sicer redkim — okrožnim funkcionarjem, ki so zagovarjali oportunistično stališče dopuščanja »slovenskih županov«, »slovenskih šol« in okupatorjeve preskrbe. Zato je Pokrajinski komite KPS za Primorsko Slovenijo mogel že 13. januarja 1943 poročati Centralnemu komiteju KPS: »Politični položaj bi se skorajda dal označiti z novim poletom našega vpliva. Izven dvoma pa je, da smo krizo prejšnjih mesecev v glavnem preboleli in odločno porazili sredino...«

K zmagi nam je poleg zunanjepolitičnih dogodkov — napredovanje Rdeče armade, Teheran, AVNOJ, zlasti pomagala naša preje ustvarjena moč, povezanost z ljudskimi množicami in tako dosežena narodna disciplina ter v teku »krize« izvajani in v veliki meri izvedeni naši ukrepi, od katerih sta najpomembnejša dva: organizacija naše lastne aprovizacije in organizacija našega šolstva. Presenetljivi uspehi na teh dveh poljih so tehtnico dokončno nagnili na našo stran.«¹⁰⁷

¹⁰⁴ AMNO.

¹⁰⁵ Poročilo OOOOF za Goriško, 25. I. 1944 v AMNO.

¹⁰⁶ AMNO.

¹⁰⁷ AMNO.

S to zmago narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju je bila vsaj začasno odstranjenja nevarnost razmaha protirevolucionarnih gibanj, ki se navadno razmahnejo po sovražnih ofenzivah, kot je to bilo leto pred tem na Dolenjskem in Notranjskem. Domobranstvo v Slovenskem Primorju se je borno razvijalo pod vplivom razvoja v Ljubljanski pokrajini, čeprav je imelo svoje vodstvo in bilo v organizacijskem pogledu neodvisno od ljubljanskega. Ne samo, da mu ni uspevala prostovoljna rekrutacija, marveč se tudi s prisilno rekrutacijo ni moglo nikdar uveljaviti. Še bolj omejena je ostala plavogardistična skupina goriških intelektualcev, ki je izdajala ilegalni ciklostiran listič »Narodna edinost« in v njem slavila Mihailovića, zanikala njegovo izdajstvo, kričala, da London in Moskva še vedno priznavata kraljevo vlado, napadala partizanstvo kot komunistično in narodnoosvobodilno gibanje proglašala za »razbijanje enotnosti«.

Ukinitve Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo

Splošna ljudska oborožena vstaja v Slovenskem Primorju je ustvarila Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je bil kot organ vstaje in vrhovni organ ljudske oblasti specifičen za Slovensko Primorje, zakaj podobnega organa ni bilo tedaj v nobeni slovenski pokrajini. Njegova specifičnost pa ni izvirala samo iz splošne ljudske oborožene vstaje, marveč tudi iz njegovih nalog, predvsem pa iz pravnega položaja, v katerem se je do tedaj nahajalo Slovensko Primorje. To je namreč vse do splošne ljudske oborožene vstaje bilo pravno in dejansko del Kraljevine Italije. Zdaj pa se je na njem ljudstvo uprlo organom stare oblasti, ki se ob padcu fašizma ni prav nič spremenila in jih odstranilo skoraj na vsem ozemlju Slovenskega Primorja, kolikor že sami niso prenehali delovati. Ker se je to ljudstvo pod Italijo čutilo tudi nacionalno zatirano, se je v splošni vstaji odločilo, da se s svojimi brati onstran krivične rapalske meje zveže ne samo za skupni boj proti novemu okupatorju, marveč tudi v skupno državo, katere obrisi so se po prvem zasedanju AVNOJ kazali vse jasneje in določneje. To voljo in sklep primorskega ljudstva je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo izrazil že v svojem prvem proglasu 11. septembra 1943, ko je proglasil splošno mobilizacijo, da se zmagovito zaključi vojna in da Primorski Slovenci dosežejo »svojo dokončno in popolno osvoboditev ter združitve z drugimi Slovenci v Združeno in neodvisno Slovenijo, vključeno v novo in močno Jugoslavijo...«. Na osnovi tega akta je Vrhovni plenum OF na svoji seji 16. septembra 1943 proglasil priključitev Slovenskega Primorja k Združeni Sloveniji in novi Jugoslaviji. Ta sklep je potrdilo tudi drugo zasedanje AVNOJ 29. novembra 1943 v Jajcu. S tem aktom in pa z uspešno izvedeno mobilizacijo je bila izpolnjena glavna naloga Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. Zato je 13. januarja 1944 predlagal Izvršnemu odboru OF svoj razpust, kar je ta čez dva dni potrdil.¹⁰⁸

Upravne posle in zlasti vodstvo narodnoosvobodilnih odborov je Izvršni odbor OF do nadaljnjega poveril Pokrajinskemu odboru OF, pri katerem se je za to delo ustanovil Upravni odsek. Na I. zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta 19. februarja 1944 v Črnomlju pa je bil sprejet »sklep o spojitvi Narodnega osvobodilnega sveta za Slovensko Primorje z organi slovenske narodne oblasti«, ki odobrava razpust Narodnoosvobodilnega sveta za

¹⁰⁸ Zapisnik seje in poročilo NOS za PS, 13. I. 1944 — AMNO.

Primorsko Slovenijo in njegovo pristojnost prenaša na Predsedstvo SNOS (IOOF) ter določa, da se Predsedstvo SNOS (IOOF) izpopolni z enim članom iz Slovenskega Primorja, zaradi česar se število njegovih članov poveča od 10 na 11.¹⁰⁹ Tako je bil na prvem zasedanju SNOS za enajstega člana Predsedstva SNOS (IOOF) izvoljen France Bevk.

Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo se je rekonstruiral 26. oktobra 1943. Predsednik je bil France Bevk, podpredsednik dr. Joža Vilfan, tajnik dr. Aleš Bebler, člani pa dr. Danilo Lokar, Anton Velušček, Jaka Štucin in Jože Tejkal kot zastopnik ZSM ter Pavla Colja kot zastopnica SPŽŽ.¹¹⁰ V novembru je bil vanj kooptiran še Jože Srebrnič, bivši komunistični poslanec v rimskem parlamentu, ki se je zdaj vrnil iz zapora. Bil je kooptiran tudi v Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in bil v njem referent za agrarne zadeve. Medtem pa sta novembra padla Rudi Mahnič in Darko Marušič, decembra pa Jože Tejkal. Tako je po 15. januarju 1944 v Slovenskem Primorju obstajal le en sam vrhovni organ Osvobodilne fronte, ki je vodil osvobodilne odbore, kot organe oblasti in pa odbore OF kot organe množične politične organizacije OF, ki pa so bili tudi organi oblasti tam, kjer ni bilo narodnoosvobodilnih odborov.

Tak sistem pa je v tem času obstajal edinole v Slovenskem Primorju. Iz poročil okrožnih komitejev in okrožnih odborov OF — zadnji so se namreč tam, kjer so se popreje z vključitvijo dveh novih članov spremenili v okrožne narodnoosvobodilne odbore, spet ustanovili po 26. oktobru 1943 — je razvidno, da so občinski narodnoosvobodilni odbori reševali izključno samo gospodarska vprašanja in iz takega zornega kota tudi gledali nanje. Zato so v večini okrožij začeli celo odmirati.

Tako je Okrožni odbor OF za Goriško konec decembra začel odpravljati občinske narodnoosvobodilne odbore, ker »ne morejo vršiti uprave spričo vsakodnevnega vpada sovražnika«. Njihove naloge naj bi izvajale pollegalne gospodarske komisije, ki so po nekaterih občinah (Osek, Šempas, Ozeljan, Vogrsko, Prvačina, Renče itd.) te naloge že uspešno opravljale.¹¹¹ Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo je ta ukrep kritiziral in naročil: »Takoje ustavitve odpravljanje NOO v vašem okrožju. Kjer ste jih odpravili, jih obnovite, če razmere dopuščajo, drugod pa je Gospodarska komisija upravni organ in ji priključite iz prejšnjih odbornikov, ki so se izkazali, še referente za finance, mobilizacijo itd.«¹¹²

V tem času pa je bilo na poti pismo Centralnega komiteja KPS, ki ga je 26. decembra 1943 sestavil Boris Kidrič, v katerem sporoča Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko Slovenijo, da se ne strinja z organizacijo oblastnih organov, kakršna je v Slovenskem Primorju.¹¹³ Isto je zatem 10. januarja 1944 ponovil Izvršni odbor OF v svojem pismu Pokrajinskemu odboru OF (Narodnoosvobodilnemu svetu) za Primorsko, v kateri pravi:

»Mnjenja smo, da je vaša linija pravilna in vaše delo zelo uspešno. Ne strinjamo se edinole z vašim razlikovanjem OF kot oblasti in OF kot političnega gibanja. Mislimo namreč, da je nepravilno posebej ustvarjati NOO kot organe oblasti in odbore OF kot organe političnega gibanja. Za sedanjjo razvojno

¹⁰⁹ Snuderl, Dokumenti, str. 143.

¹¹⁰ POOF za Primorsko Slovenijo, 26. X. 1943 — AMNO.

¹¹¹ OOOOF za Goriško, 30. XII. 1943 — AMNO.

¹¹² POOF za Primorsko Slovenijo, 5. I. 1944 — AMNO.

¹¹³ AMNO.

Narodni osvobodilni svet
za Primorsko Slovenijo

5.152
Njg 10.6.1944
Na položaja, 13. I. 1944.

Vsem Narodno-osvobodilnim odborom in vsem
organizacijam OP v Primorski Sloeniji

Narodni osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo vas obvešča, da je na svoji seji dne 13. jan. 1944. sklenil predlagati Izvršnemu odboru OP svoj raspust.

Razlogi za ta predlog so bili ti:

N OS za PS je bil ustanovljen ob razpadu Italije s ciljem, da prevzame v imenu slovenskega naroda oblast na Primorskem in da te oblast vrši v duhu programa Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Osnovna točka tega programa pa je: Združena Slovenija priključena federativni in demokratični Jugoslaviji. Zato si je N OS za PS stavil za svojo najvažnejšo nalogo dejanski in pravni izvesti priključitev k naši novi, slavni domovini.

S tem ciljem je N OS za PS izdal odlok o splošni mobilizaciji v Narodno-osvobodilno vojsko Jugoslavije, ki pod vodstvom tov. T i t a utvarja državo, ki v celoti ustreza željam in interesom primorskega slovenskega ljudstva. Posredilo se mu je, da je v sodelovanju z edinicami te vojske, ki so operirale na Primorskem, mobilizacijo izvedel ter tisoče in tisoče novincev vključil v brigade in divizije, ki danes sestavljajo II. korpus NOVJ. Ta vojaška sila je osvobodila in danes kontrolira velikanako večino primorskega ozemlja ter je tako osvobojena in kontrolirano ozemlje strnila z osvobojenim in kontroliranim ozemljem ostre meje.

V svojem prvem proglašju z dne 11. sept. 1943. je NOS za PS izrazil ne-pokolebljivo voljo vsa primorskega prebivalstva, da se Primorje priključi Združeni Sloveniji in preko nje federativni in demokratični Jugoslaviji. N a podlagi tega akta je Vrhovni plesum Osvobodilne fronte slovenskega naroda na svoji seji dne 16. sept. 43. proglasil priključitev Primorske Združeni Sloveniji in novi Jugoslaviji. Ta odlok je Antifašistično veče narodna osvoboditve Jugoslavije na svojem drugem zasedanju dne 29. nov. 1943. potrdilo.

Z gornjimi dejstvi je bila glavna naloga Narodno-osvobodilnega sveta dovršena. Primorska je danes dejansko in pravno priključena Jugoslaviji. N adaljni obetov NOS za PS je torej nepotreben.

Danes, dne 13. jan. 1944. smo prejeli od Izvršnega odbora brzojav, v katerem nam ta sporoča, da je predlog o razpustu NOS za PS sprejet.

NOS za PS torej z današnjim dnem preneha poslovati.

Upravne posle in zlasti vodstvo Okrožnih narodno-osvobodilnih odborov je IOOP do nadaljnjega poveril Pokrajinskemu odboru OP, pri katerem se za to delo ustanavlja Upravni odsek.

Smrt fašizmu - svoboda narodu!

Predsednik:

Isaac Brest

Tajnik:

M. ...

Pozdravljeni:

M. ...

Okrožnica NOS za Primorsko Slovenijo ob njegovi ukinitvi

stopnjo OF je namreč tipično prav to, da je OF hkrati oblast in politično gibanje. Tako lastnost OF je izrecno poudaril tudi Sklep Kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda. Organi OF so potemtakem hkrati organi oblasti in političnega vodstva. Če bi na današnji stopnji ti dve lastnosti organizacijsko oddvojili, bi se organi oblasti morali slej ko prej apolitizirati in s tem birokratizirati, organi političnega gibanja pa bi se ukvarjali v najboljšem primeru zgolj z agitacijo in propagando namesto s političnim udejstvovanjem na vseh popriških javnega življenja, torej tudi na upravnem in oblastvenem. Obstajala bi tudi nevarnost, da OF izgubi svoj neogibno potrebni karakter popolnoma enotnega vseljidskega osvobodilnega gibanja slovenskega naroda. Razen tega se težišče dela OF sedaj čisto premika. Na področjih, ki jih kontroliramo mi, je močnejše poudarjen karakter političnega gibanja OF. Razume se, da je tako prehajanje težišča lahko z naše strani sila elastično, če združimo oba karakterja v istih organih OF. Prosimo vas torej, da svojo delitev popravite in ustvarjate enotne organe OF kot organe oblasti in političnega predstavnistva hkrati.¹¹⁴

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je na svoji zadnji seji 13. januarja 1944, ko je sklenil predlagati Izvršnemu odboru OF svoj razpust, razpravljal tudi o usodi narodnoosvobodilnih odborov po svojem razpustu in o njihovi specifičnosti v odnosu na druge slovenske pokrajine. Na seji je bilo rečeno, da naj to vprašanje reši Izvršni odbor OF.¹¹⁵

Še pred sprejemom pisma Izvršnega odbora OF z dne 10. I. 1944 je Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo že v začetku druge polovice januarja — seveda na osnovi pisma Centralnega komiteja KPS — sklenil zlit narodnoosvobodilne odbore z odbori OF. Tako je 22. januarja izdal vsem okrožnim narodnoosvobodilnim odborom in okrožnim odborom OF, okrožnico, v kateri pravi, da je praksa pokazala, da istočasni obstoj narodnoosvobodilnih odborov in odborov OF zavaja v dvojno napako:

»Prvič so narodni osvobodilni odbori postali izključni upravni organi, ki jim je bilo reševanje zlasti raznih gospodarskih vprašanj edina skrb, pri tem pa so še pozabljali na cilj, ki ga morajo imeti danes tudi čisto gospodarski ukrepi, to je na potrebe narodnoosvobodilne borbe ter na njeno razvijanje in na njeno zaostrovanje.

Drugič pa so terenski odbori OF postali ozke družčine, ki so izgubile vsak stik z množicami. Ta napaka se je v ostalem pojavila tudi pri večini narodnih osvobodilnih odborov, ki ne sklicujejo nikdar vaških in občinskih zborov.«

Zato v nadaljevanju okrožnice naroča, naj se povsod terenski odbori OF zlijejo z vzporednimi v istem kraju obstoječimi izvoljenimi vaškimi narodnoosvobodilnimi odbori v »vaške narodnoosvobodilne odbore (vaške odbore OF)«, vaški ali terenski odbori OF, ki se nimajo s kom zlit, ostanejo še nadalje in če jih potrdi vaški zbor, dobijo novo ime. Rajonski odbori OF, ki obsegajo ozemlje ene same občine, naj se združijo z ustreznimi občinskimi narodnoosvobodilnimi odbori v »občinske narodnoosvobodilne odbore (občinske odbore OF)«; če pa v občini ni občinskega narodnoosvobodilnega odbora s katerim bi se zlit, se rajonski odbor OF preimenuje v »občinski odbor OF« in če ga potrdi občinski zbor, dobi novo ime; če pa področje rajonskega odbora OF zajema več občin in v vseh ali pa vsaj v večini njih obstajajo občinski narodnoosvobodilni odbori, se ta razpusti, če pa občinski narodnoosvobodilni odbori manj-

¹¹⁴ AMNO.

¹¹⁵ Zapisnik sej NOS za PS v AMNO.

kajo v več kot polovici občin, naj rajonski odbor OF začasno še ostane, dokler se na njegovem celotnem področju ne izvolijo občinski narodnoosvobodilni odbori (odbori OF). Okrožni narodnoosvobodilni odbori naj se zlijejo z ustreznimi okrožnimi odbori OF v »okrožne narodnoosvobodilne odbore (okrožne odbore OF)«. Tako je povsod, kjer se je odbor OF zlil z izvoljenim narodnoosvobodilnim odborom ali bil potrjen od vaškega oziroma občinskega zbora, novi odbor dobil ime narodnoosvobodilni odbor in zaradi poudarka, da je sestavni del OF, obdržal v oklepaju še staro ime. Pa tudi Pokrajinski odbor OF se je odslej začel nazivati »Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (Pokrajinski odbor OF) za Primorsko Slovenijo«.

Najvažnejši pa je vsekakor konec okrožnice, ki govori o delovanju narodnoosvobodilnih odborov:

»4. Najvažnejše pa je, da odbori prenehajo s svojo dosedanjo prakso, po kateri rešujejo vsa vprašanja v svojem ozkem krogu in ukrepe, ki so v njihovem kraju potrebni, kar od zgoraj diktirajo. Na velikanski večini našega ozemlja je mogoče sklicevati vsaj vaške zборе, na katerih naj se redno in sistematično obravnavajo vsa vprašanja vasi. Drugod pa naj odbori sklicujejo vsaj ožje sestanke, katerim polagajo račun o svojem delovanju in na katerih se sklepa o nadaljnjem delu. Samo tako bomo sprostili vso revolucionarno energijo, ki je v slovenskih množicah, njihovo iniciativo in stvariteljsko delavnost. To je pa glavna naloga naših odborov kot organov naše narodnoosvobodilne borbe.«¹¹⁶

Takoj nato so je začelo zlivanje odborov, ki pa je potekalo počasi in premišljeno. S tem procesom pa se je organizacija ljudske oblasti v Slovenskem Primorju izenačila z organizacijo v drugih slovenskih pokrajinah.

Iz vsega zgoraj povedanega je jasno razvidna vloga Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. Ustanovljen v splošni vstaji primorskega ljudstva je s svojim nastopom in delom postal poleg Pokrajinskega komiteja KPS njen voditelj in usmerjevalec, saj je v teh dneh izvedel plebiscit primorskega ljudstva, ki se je odločilo za priključitev k Združenji Sloveniji v novi Jugoslaviji in za nadaljevanje boja za svojo nacionalno in socialno osvoboditev, za kar je v teh dneh ustvarilo ogromno partizansko vojsko v moči preko deset brigad in več odredov. S svojim političnim delom in odloki, od katerih sta bila najvažnejša odlok o narodnoosvobodilnih odborih in odlok o veleposestvih, je močno razgibal zavest primorskega ljudstva in čeprav se niso mogli povsod in dosledno uresničiti, so bili vendarle prvi organi legalne ljudske oblasti prvič v zgodovini primorskega ljudstva demokratično izvoljeni, z razlastitvijo veleposestnikov okupatorske narodnosti in narodnih izdajalcev pa storjen prvi korak v reševanju socialnega vprašanja v Slovenskem Primorju. Z bojkotom okupatorjevih županov, šol in preskrbe je pokazal moč brezkompromisne ljudske oblasti, preprečil njegov vpliv na osvobojenem in kontroliranem ozemlju ter odstranil osnove za snovanje kakršnih koli reakcionarnih in protirevolucionarnih organizacij ter oboroženih oddelkov. Seveda bi vsega tega ne zmožel, če bi ne imel v okrožjih in rajonih vrste, v delu s primorskimi množicami že izkušenih in discipliniranih aktivistov OF in članov KPS, posebno pa ne, če bi le-ti ali on sam ne uživali zaupanja in pomoči primorskega ljudstva, ki je v teh dneh šlo skoraj v celoti v narodnoosvobodilno vojsko in zanjo tudi vse dalo.

¹¹⁶ AMNO.

National Liberation Council for the Slovene Littoral

Summary

The first half of the year 1943 gave the Liberation movement in the Slovene Littoral such a broadness and intensity that, after the collapse of Italy, it grew over into a new form of fighting, into a general armed rising of the Slovene Littoral people against the national and social oppression. In this rising on 11th September 1943, the National Liberation Council for the Slovene Littoral was founded, consisting of twenty-one members, who would as the representative of the Littoral Slovene people under the direction of the IOOF (the Executive Committee of the Liberation Front) lead the liberation war to its happy close. His intention and wish was that the Littoral Slovenes would be united with other Slovenes in the United Slovenia. On the base of this proclamation, issued at the occasion of foundation, the Supreme Command of the Liberation Front on 16th September 1943, proclaimed the annexation of the Slovene Littoral to United Slovenia and to New Yugoslavia.

The National Liberation Council for the Slovene Littoral, acting as the highest political body of People's authority in the Slovene Littoral passed many decrees, the most important of which were: the mobilization decree, the decree of voting local liberation committees, and the decree of the big landed estates.

On the base of the mobilization decree, which was issued on 11th September 1943, a huge number of volunteers joined the partisan forces, among whom were even old people and girls. Thus, the partisan army was increased to 30 battalions, who were gathered into 10 new brigades, out of which 3 divisions were formed.

On the base of the decree for local National Liberation Committees, more than 70 local National Liberation Committees were elected by general vote. The main duties of said committees were to arouse the fighting spirit of the people, collaboration in the Liberation movement and mobilization of all economic possibilities for the liberation war, control over men liable to do military service, help the victims of occupator crimes, collection of national taxation, and other duties. In various districts District National Liberation Committees were founded, as agents of the authority in each district.

The decree, relating to big landed estates, which land owners belonged to the nationalities of enemy, or to traitors of the nation, and ought to have been desowned, as well as the company »Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie« (Institute for the Agrarian Reconstruction of the Three Venetias) could not be completely carried out, owing to various difficulties. In places, where territory was liberated or was under the control of the liberation forces, the land owners of the big estates, connected with the enemy, as well as the traitors, fled to the occupator, and the great estates, which were left, were managed by the economic commissions, organised in District National Liberation Committees. The same happened to the landed company »Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie«, where from a part of tenants of Italian nationality fled to Italy, but some of them remained on the land and paid the rent to the new people's authority. Although the decree provided that committees should be created for the purpose to divide the land among the people who would be interested in land, this decision could not be carried out owing to special political and economic circumstances. But already this general indication of the solution of

these questions gave the liberation movement a new impulse since the practical realization was pointed out and was carried out at the end of the war.

After the offensive of the enemies against the liberated territory, including the whole Slovene Littoral with the exception of larger towns (Trst, Gorica, Cedad etc) and places along the railway lines, the circumstances became more tense. The occupator wanted to be left in peace in places of such importance, and as he did not succeed by the offer of various facilities, he started with dangerous tactic of putting Slovene mayors, opening Slovene schools, supplying the food etc. National Liberation Council for the Slovene Littoral, together with political bodies of the liberation movement — Provincial Committee of the Slovene Communistic Party, Provincial Committee of the Liberation Front for the Slovene Littoral, passed a resolution to repel all that belonged to the occupator. They opened their own partisan schools and organised the supplying of the civil population with main necessities. This acts were followed by a new push of liberation movement in the Slovene Littoral, strenghtened by political propaganda in order to make popular the decisions received at the II session of AVNOJ (The Antifasist National Council of Liberated Yugoslavia).

The session, taking place on 29th November 1943 at Jajce, confirmed, among others, the decision of the Supreme Command of the OF, regarding annexation of the Slovene Littoral. This acts as well as a successfully carried out mobilization, means the fulfilment of the chief task of the National Liberation Council for the Slovene Littoral, which was a particular branch and did not exist in other Slovene districts, therefore the National Liberation Council proposed at his last meeting, which took place on 13th January 1944, its abolition to the Executive Committee of the Liberation Front, which the latter approved two days later. Its administrative work was taken over by the Provincial Committee of Liberation Front for the Slovene Littoral which, since National Liberation Council for the Slovene Littoral was founded, dealt more with political than governmental affairs. The first session of the Slovene National Liberation Council at Crnomelj, taking place on 19th February 1944, transferred the competency of the National Liberation Council for the Slovene Littoral to this body. At the same time, the OF committees melted with the national liberation committees in the unique body of OF as the representative of the government and political movement together.

Milan Brezovar

Partizanska zastava v prvem letu narodnoosvobodilne borbe

Vojaško zastavo kot simbol teženj, bojev in ciljev posameznih oblikujočih se plemen, narodov, državnih formacij, družbenih razredov itd., naletimo v daljnji in bližnji preteklosti. Z zastavo na čelu le-ti odhajajo v boj proti svojim sovražnikom, v borbo za njihovo uničenje in za ustvaritev zastavljenih si ciljev. S tem simbolom se oni v zgodovini razvijajo, se bojujejo, umirajo in živijo.

Nastanek jugoslovanske oziroma slovenske vojaške zastave v narodnoosvobodilni borbi 1941—1945 ima svoje korenine v starojugoslovanski državni trobojnici oziroma v slovenski narodni trobojnici: jugoslovanska v podolžnih barvnih pasovih po naslednjem vrstnem redu od zgoraj navzdol: modra, bela in rdeča; slovenska pa: bela, modra in rdeča. V tem je izražena državna in narodna kontinuiteta.

Z nastankom narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije v Jugoslaviji je nastajal tudi simbol tega boja — naša nova zastava.

Vzporedno s tem se je v Sloveniji kot simbol hotenja ljudskih množic rodila in razvijala tudi nova slovenska zastava, seveda v povezanosti z narodnoosvobodilnim gibanjem vseh jugoslovanskih narodov.

Kako je to potekalo?

Že sredi julija 1941, to je v času priprav za oboroženo vstajo, je Poveljstvo slovenskih partizanskih čet poslalo vodilnim organizatorjem in aktivistom osvobodilnega gibanja na terenu tako imenovani Partizanski zakon, ki vsebuje pravila o ustroju, delu in nalogah partizanskih čet. Člen 7 tega zakona govori o zastavi naslednje:

»Z a s t a v a

Partizanski zastavi sta rdeča in slovenska z znaki in emblemi svojih enot z geslom: Za svobodo.«¹

Ta zakon torej dopušča dvoje možnosti: partizanske čete imajo lahko rdečo ali staro slovensko zastavo, vendar z nekimi znaki in emblemi, ki naj bi jih imele posamezne partizanske enote. Znaki in emblemi, ki naj bi jih nosili na zastavah, so v tem členu še nedoločeni in nejasni. Določeno je le geslo »Za svobodo«, ki naj bo pritrjeno na partizansko zastavo. Obe ti zastavi sta partizanski: rdeča na prvem mestu in nato stara slovenska. Rdeča zastava, ta simbol delavskega razreda in njegovega boja, je dobila torej svoje častno mesto tudi v začetnem obdobju narodnoosvobodilne borbe. V njej je zapopadena tudi ljudska revolucija, saj je imela v osvobodilnem boju Komunistična partija Slovenije, ta bojni odred delavskega razreda, vodilno vlogo in je nosila na

¹ Zbornik dokumentov in podatkov 1941, del VI, knjiga 1, (slov. izdaja) str. 28. Izvirnik Partizanskega zakona je v Muzeju NO v Ljubljani.

svojih plečih najtežja začetna njegova bremena. Rdeča zastava je bila hkrati glasnik nečesa novega, lepšega in boljšega v bodočnosti, kakor je bila tudi stara slovenska zastava z novim geslom »Za svobodo« in z novimi znaki in emblemi, ki naj bi jih posamezne partizanske enote zarisale v to zastavo.

Vrhovni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije — zanj je podpisal komandant Vrhovnega štaba Josip Broz-Tito — je 1. oktobra 1941 s posebno odredbo ukazal vsem štabom in komandantom partizanskih odredov na ozemlju Jugoslavije, da poskrbijo za to, da bodo partizani po možnosti povsod enako oblečeni in opremljeni z ustreznimi oznakami na kapah. Peti odstavek člena I se glasi:

»Na ozemlju Slovenije morajo partizani imeti razen zvezde tudi slovensko trobojnico. Trobojnica se postavlja vodoravno pod zvezdo.«

Člen II se glasi:

»Vsi štabi in komandanti partizanskih odredov se morajo čimprej pobrihati za ustrezne narodne zastave na svojem ozemlju. Na sredi te zastave po vsej širini mora stati peterokraka rdeča zvezda.

Vrhovni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije ima zastavo: na desnem kraju rdečega polja jugoslovanska trobojnica s peterokrako zvezdo v sredini.«²

Kaj nam govorijo člani te odredbe Vrhovnega štaba z dne 1. oktobra 1941?

V takratnem času so bili še nerazčiščeni pogledi na to, kakšna naj bi bila dokončna oblika partizanske zastave posameznih jugoslovanskih narodov in kakšna oblika njihove partizanske obleke, vojaških oznak in pozdrava. Posamezne partizanske enote le-teh so si različno zamišljale, kakšna naj bo njihova zastava, in so jih zato nosile v različnih oblikah. Potrebno jih je bilo poenotiti, bolj jasno opredeliti in jim določiti končno obliko, ki naj potem velja za vse partizanske enote posameznih naših narodov. Potrebe po združenem in enotnem osvobodilnem gibanju vse Jugoslavije so terjale od partizanskih vodstev posameznih jugoslovanskih narodov poenotenje in fiksiranje teh stvari. Zato je moral nastopiti Vrhovni štab in ukazati vsem štabom in komandantom partizanskih odredov Jugoslavije, naj se čimprej pobrigajo v okviru prejetih navodil za ustrezne narodne zastave na svojem ozemlju. Njihova zastava naj bo običajna narodna zastava, sredi katere po vsej širini stoji peterokraka rdeča zvezda. To je prvi akt Vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, ki je vskladil oglašajoča se protislovja, ki so izvirala iz neenotnih pogledov na obliko partizanske zastave, katera naj simbolično prikazuje vsebino narodnoosvobodilnega boja posameznih narodov Jugoslavije.

Hkrati s tem je Vrhovni štab Jugoslavije tudi odločil, kakšna naj bo njegova lastna zastava: Na desnem kraju rdečega polja nameščena jugoslovanska trobojnica s peterokrako zvezdo v sredini, to je — na rdečem polju nameščen predhodnik sedanje državne zastave Federativne ljudske republike Jugoslavije.

Poveljstvo slovenskih partizanskih čet je kaj kmalu ukrepalo glede na odredbe Vrhovnega štaba. Že 17. oktobra 1941 je objavil Slovenski poročevalec odredbo Poveljstva slovenskih partizanskih čet, s katero je določil obliko partizanske zastave, znaka in pozdrava. Le-ta se glasi:

² »Bilten Vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije« št. 7 in 8 z dne 1. oktobra 1941, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni borbi jugoslovanskih narodov, del II, str. 80/81.

»O d r e d b a

Poveljstva slovenskih partizanskih čet o zastavi, znaku in pozdravu slovenskih partizanov.

1. Zastava slovenskih partizanov je slovenska trobojnica z antifašistično rdečo peterokrako zvezdo čez vsa tri polja.

2. Znak slovenskih partizanov je slovenska trobojnica v obliki traku (2 cm krat 4 cm) ter na njem antifašistična peterokraka zvezda (s premerom 3 cm) in ki se nosi na pokrivalu.

3. Pozdrav slovenskih partizanov je pest desne roke, dvignjena do spodnjega roba pokrivala.

Poveljstvo slovenskih partizanskih čet³

S to odredbo je dobila partizanska zastava svojo dokončno obliko, točno opredeljeno, enotno za vse enote narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, hkrati pa je bilo začasno rešeno tudi vprašanje enotnega znaka na partizanskih kapah in vojaškega pozdrava v tedanjem obdobju narodnoosvobodilne borbe. S tem je bila partizanska zastava dokončno definirana.

Kako je ta definicija partizanske zastave v praksi prodirala med partizanske enote Slovenije v prvem letu osvobodilnega boja, si bomo ogledali na nekaterih posameznih primerih zastav, ki so se srečno ohranile do današnjih dni, ali o katerih smo utegnili zbrati potrebne podatke te vrste. Posebno bomo premetrili njihovo obliko in nanizali njihove biografske podatke, kolikor jih je bilo le mogoče ugotoviti.

Prva zastava, ki jo je vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja izročilo enoti partizanske vojske, je bil prapor, namenjen Kamniškemu bataljonu. Izvršni odbor Osvobodilne fronte je v septembru leta 1941 sklenil, da mu podeli zastavo v znak posebne pohvale za njene dotedanje boje z nemškimi okupatorji. V imenu vodstva osvobodilnega gibanja sta jo slovesno izročila člana IOOF Boris Kidrič in Edvard Kocbek 26. septembra 1941 Radomeljski četi Kamniškega bataljona pod vrhom Molnika. Četa, ki so jo Nemci 13. septembra 1941 pri Žiču obkolili, se je namreč srečno izvila iz več obročev preko nemško-italijanske okupacijske meje v Ljubljansko pokrajino in se utaborila pod vrhom Molnika.⁴ Prapor sta ji iz Ljubljane ponesla Kidrič in Kocbek s kolesi preko Štepanje vasi, od koder ju je odpeljala na Podmolnik in na kraj, kjer je četa taborila, kurirka Mihaela-Mara Dermastja. Borci so ju pozdravili s »Smrt fašizmu«. Odzdravila sta jim s »Svobodo narodu«. Ob izročitvi prapora sta imela člana IOOF pred postrojeno četo kratka nagovora. Boris Kidrič je tedaj med drugimi bodrilnimi besedami spregovoril tudi naslednje:

»Naj nas ne bo strah, da živimo danes na tem majhnem otočku svobodne zemlje, okrog in okrog obdane s smrtnimi slovenskimi sovražniki, kajti edino s tega otoka bo prišla rešitev. Naj nas ne plašijo bremena današnjih dni, kajti zato, ker ste prvi, nosite največje breme. Toda še nekaj časa in vaše vrste se bodo pomnožile.«

Boris Kidrič jim je tedaj v imenu Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet obljubil pomoč v orožju, posebno v strojnicah.

Politkomisar čete, ki je sprejel prapor, se je zanj v imenu borcev lepo zahvalil.⁵

³ Slovenski poročevalec, leto II, št. 21 od 17. oktobra 1941.

⁴ Dr. Metod Mikuž »Pregled razvoja NOB v Sloveniji«, 1956, str. 136.

⁵ Edvard Kocbek »Tovarišija«, 1949, str. 6.

In nadaljnja usoda naše prve partizanske zastave?

Povezana je z usodo komandirja Radomeljske čete Toneta Blejca, ki jo je potem vzel v varstvo. Spremljala je četo, ko se je v oktobru 1941 vrnila na kamniško področje. Z njo so bili njeni borci tudi na pohodu konec istega meseca, ko je četa dobila poziv, naj se priključi I. štajerskemu bataljonu, ki se je tedaj pripravljal za tako imenovani Brežiški pohod, in ko je v tej nameri odšla na Golčaj, kjer je čakala na zvezo z bataljonom. Tam je dne 25. oktobra 1941 po izdajstvu četo obkolil in napadel nemški 1. vod 322. bataljona teritorialne obrambe in enota nemške žandarmerije. Napadeni borci so se trdo upirali. Ko je komandir Tone Blejč, vulgo Prinčkov iz Mengša opazil nevarnost, ki je pretila zastavi, jo je shranil na prsni pod srajco. Komandir Tone je bil takrat smrtno ranjen in je padel skupno z drugimi devetimi partizani, medtem ko so sovražniki štiri borce ujeli. Komandirja Toneta Blejca so nato pokopali z zastavo vred.⁶

Prva partizanska zastava je bila ročno izdelana iz lepih svilenih belih, modrih in rdečih trakov. Dolga je bila pol metra in široko 35 cm. Svilene trakove je podarila mama Borisa Kidriča. Sešila jo je spretno z barvnim sukancem iz ozkih trakov Zdravka Kocbekova iz Ljubljane in sicer po dva istobarvna traka skupaj za posamezno barvno polje. Po barvne sukance je odšel v tri različne ljubljanske trgovine dr. Tone Vodnik, da ne bi vzbudili suma, da delajo zastavo.

V sredino zastave je Kocbekova z zlatorumeno prejo uvezla emblem: srp in kladivo.⁷

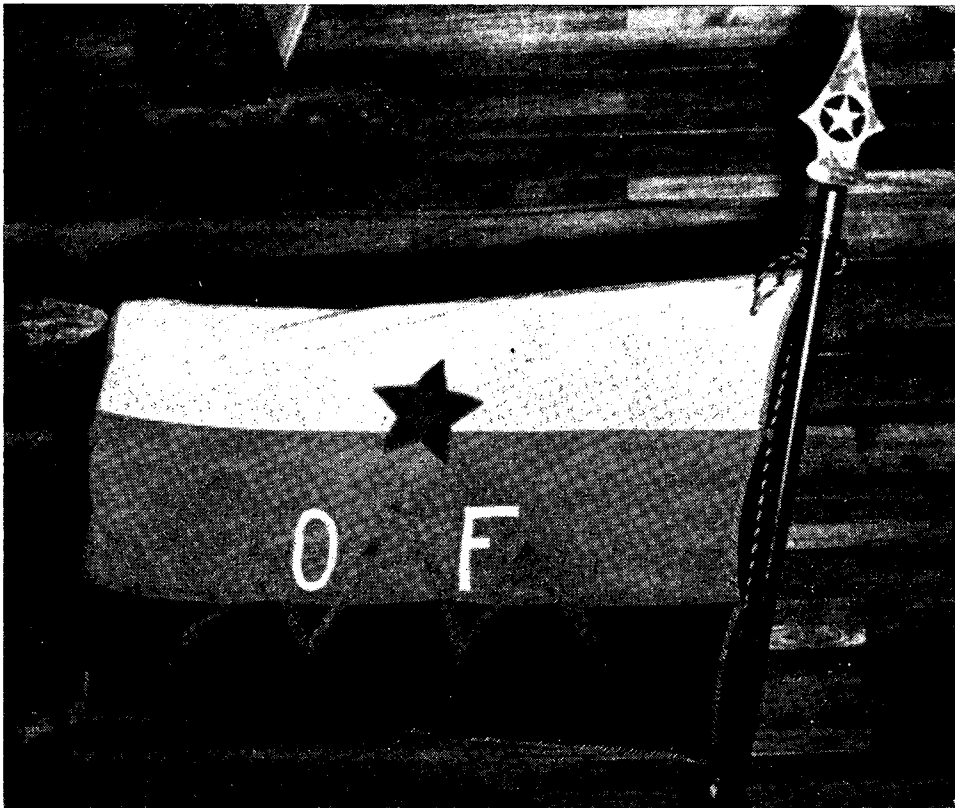
Ta zastava je bila slovenska trobojnica z emblemom Komunistične partije srpom in kladivom. Njena oblika ni bila v skladu s predpisi prve odredbe Poveljstva slovenskih partizanskih čet, izdane sredi julija 1941. Seveda ni mogoče misliti, da bi bila v skladu z njegovo drugo uredbo z dne 17. oktobra istega leta, ker je bila le-ta izdelana in izročena partizanski enoti že v septembru istega leta. V skladu s predpisi prve ni zato, ker ta slovenska trobojnica nima znakov in emblemov svojih enot z geslom: »Za svobodo«. Iz teh razlogov ta prapor upravičeno štejemo lahko za neko vmesno obliko v razvoju slovenske partizanske zastave.

Druga, za osvetljevanje te problematike zelo značilna zastava je tako imenovana vosovska zastava, ki se je skoro v celoti ohranila.

Pobudo za to zastavo sta dala tudi v septembru 1941 krojač Vidrajs Lado in gospodinja Košuta Vera, ki sta takrat stanovala v Ljubljani, Cesta v Rožno dolino št. 36 (sedaj št. 40). Ker se je bivša gledališka igralka Košuta Vera dobro poznala z znanim slovenskim umetnikom in vnetim borcem za svobodo Hinkom Smrekarjem, stanujočim v Šiški v Aleševčevi ulici, se je obrnila nanj z željo, da jim napravi načrt za zastavo, češ da jo nameravajo v imenu ljubljanskih žena podariti borcem narodnoosvobodilne vojske. Hinko Smrekar se je takoj lotil dela. Izdelal je natančen načrt, kakšna naj bo ta zastava, hkrati pa je napravil z lastno roko na pergamentnem papirju posebno posvetilo tej zastavi, ki si ga bomo pozneje podrobneje ogledali.

⁶ Ustni vir dr. Marjana Dermastje-Urbana iz Ljubljane. V juliju 1956 je organizacija Zveze borcev na Golčaju, na kraju, kjer se je odvijal ta boj, odkrila spomenik z imeni padlih borcev. — Ustni vir Ivana Liparja-Iztoka iz Mengša.

⁷ Ustni vir Zdravke Kocbek iz Ljubljane.

Prednja stran vosovske zastave z gornjim originalnim delom njenega droga

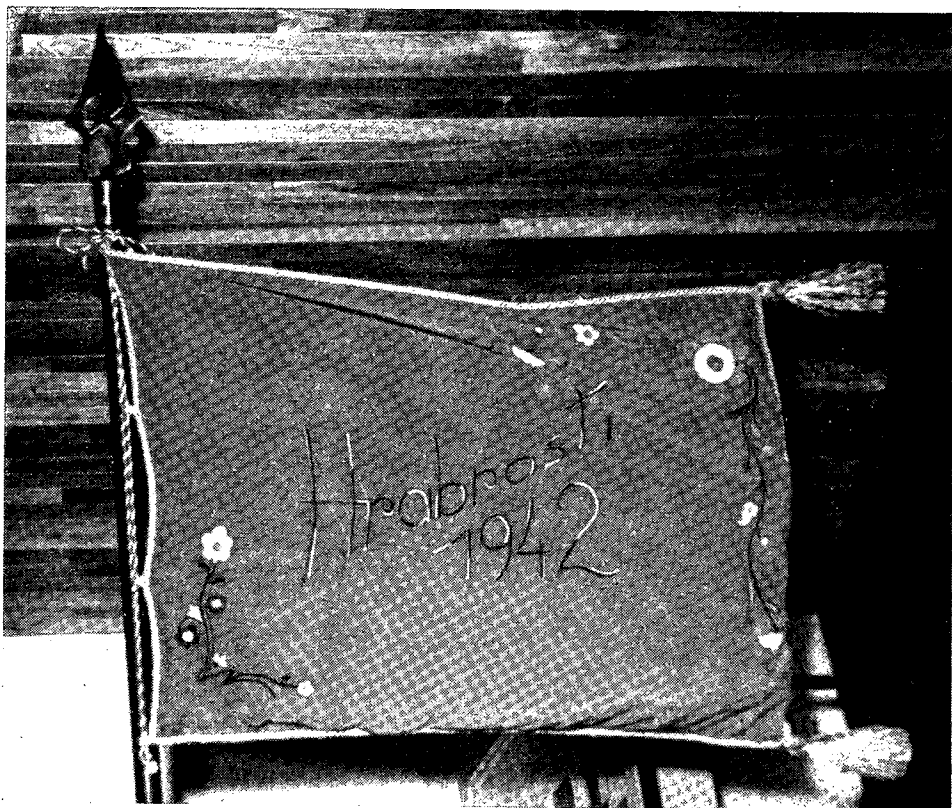
Na osnovi Smrekarjevega načrta so nato izdelali zastavo, leseni drog v dveh delih in okovje: gornje s puščico, spajalni obroč v sredini in štirje posebni lesni vijaki za pritrditev zastave k drogu.

Zastavo so izdelali v Vidrajsovem stanovanju njegova žena Olga in Košuta Vera. Vidrajsova je odšla po blago v manufakturno trgovino Franca Novaka na bivšem Kongresnem trgu. Ko se je trgovec Novak iz prikazanega načrta seznanil s tem, da je blago namenjeno za slovensko revolucionarno zastavo, ji je vso raznobarvno svilo podaril. Zlate in svilene niti za vezenje in všivanje je kupila v trgovini z ročnimi deli Drenik tudi na bivšem Kongresnem trgu.

Leseni drog je v dveh delih iz hrastovine ostružil mizar Toplikar Franc iz Ljubljane, Cesta v Rožno dolino št. 36. Ta je padel v novembru 1943 kot borec narodnoosvobodilne vojske v spopadu z Nemci na Ilovi gori.⁸

Kromirano okovje je izdelal borbeni rodoljub in vneti pristaš Osvobodilne fronte mehanik Medvešček Rudi, ki je imel svojo trgovsko poslovalnico »Krom-Kovina« v Ljubljani, na bivši Tyrševi cesti št. 34-36, obrtno delavnico pa v Medvedovi ulici št. 4. Le-ta je financiral tudi izdelovanje vojaških nožev in orožja za narodnoosvobodilno gibanje v obrtnem podjetju »Hribernik Fric«.

⁸ Ustni vir Vidrajša Lada in Olge, Ljubljana, Cesta v Rožno dolino št. 26.

Nasprotna stran vosovske zastave z napisom »Hrabrosti — 1942« in z okraski v obliki rože, ki spominjajo na izraziti slog Hinka Smrekarja

Ko so mu dali v izdelavo okovje za zastavin drog, je spregovoril naslednje besede: »Naredil ga bom tako, da kovino ne boste mogli uporabiti v nikake druge namene.« V konico droga v obliki puščice je namreč izrezal petokrako zvezdo. 14,6 cm dolgi kromirani obroč je spajal oba dela lesenega droga.

Tudi Rudi Medvešek je omahnil kot žrtev fašističnega nasilja. Nek nič-vrednež ga je izdal. Italijanski okupatorji so ga prijeli, ga mučili in končno 28. avgusta 1942 ustrelili kot talca v Gramozni jami.⁹

Proti koncu decembra 1941 so vsi prizadeti dovršili vosovsko zastavo, hkrati z drogom, okovjem in posvetilom. Na Silvestrov večer, 31. decembra 1941, so se pri Vidrajsovih zbrali nekateri njihovi prijatelji in aktivisti Osvobodilne fronte: Krese Polde, pokojni Mavrič Tone (padel v NOV leta 1944 nekje na Primorskem), Žontar Franc, pokojni Šeštar Franc (padel v NOV v novembru 1943 na Veliki gori nad Ribnico), Vreček Janez, Mavrič Edo in drugi. Ob polnoči jih je Lado Vidrajs presenetil z novo zastavo. Medtem ko so za kratko dobo ugasnili luči, jo je prinesel iz sosednje sobe. Ob njihovem ponovnem prižigu je pred njimi zablestela krasna zastava, ko jo je Vidrajs odvil in obesil

⁹ Ustni vir Eda Medveška, Ljubljana, Galetova 36.

na zid. Ob tej priložnosti so zapeli himno »Hej Slovani«. Nato so v presledkih prepevali druge udarne narodne pesmi do šestih zjutraj 1. januarja 1942, ko je bilo konec okupatorjeve policijske ure in ko so se manifestanti svoje vrste razšli na svoje domove.¹⁰

Vosovska zastava je ostala pri Vidrajsovih do aprila 1942. Shranjeno in skrito pred sovražniki so imeli v podbojih sobnih vrat.¹⁰

Med tem je imelo v februarju 1942 pri Vidrajsovih pet članov VOS (Varnostna obveščevalna služba) sestanek. Udeležili so se ga med drugimi pokojni Franc Šuštar-Crni, narodni heroj Edo Brajnik-Štefan, Hrast Silvo-Džidži in Majda Peruzzi-Urška.

Ob tej priložnosti jim je Vidrajs pokazal varovano bojno zastavo in jim obrazložil želje žena, da bi jo podarile kaki enoti narodnoosvobodilne vojske. Ker so drzni protiokupatorski podvigi VOS v tedanjem času že močno zasloveli med ljubljanskim prebivalstvom, ki jih je spremljalo z navdušenjem in priznanjem, so sklenili, da to zastavo v imenu ljubljanskih žena in v soglasju s posvetilom umetnika Hinka Smrekarja podarijo narodnoosvobodilni vojaški formaciji VOS.¹⁰

Ko so italijanski okupatorji v februarju 1942 začeli z blokadami, racijami in odgoni v italijanska koncentracijska taborišča, so začeli misliti, kako spraviti zastavo na varnejše mesto. Zato jo je po dogovoru z nekimi člani varnostne obveščevalne službe Vidrajsova žena Olga odnesla h krojaču Mavriču Ediju v Študentovsko ulico št. 13, da jo nato on odpremi na varno.¹⁰

Prav v tistem času, ko je bila vosovska zastava pri Mavričevih, so Italijani pri njih izvedli hišno preiskavo. Tedaj je zastavo rešila Mavričeva teta, ki si jo je ovila okrog života in se preko nje oblekla.¹⁰ Od tam jo je nato odnesla članica VOS Majda Peruzzi-Urška v Narodni muzej, kjer je bilo v posebnem prirejenem bunkerju glavno skladišče VOS. Tam je ostala do osvoboditve sku-

Detajl — kromirani obroč, ki je spajal oba dela lesenega droga za vosovsko zastavo. Zgoraj na spodnjem delu droga je bilo med okupacijo shranjeno v tulec zvito Smrekarjevo posvetilo

¹⁰ Ustni vir Vidrajisa Lada in Olge, Ljubljana, Cesta v Rožno dolino št. 26.

paj z originalnim razstavljenim drogom, v katerem je bilo nameščeno v tulec in zvito Smrekarjevo posvetilo.¹¹

Po osvoboditvi je bila v stavbi Državnega sekretariata za notranje zadeve LR Slovenije v Ljubljani. Ohranila se je v celoti, razen spodnjega dela droga z originalnim posvetilom, ki je nepojasnjeno kam izginil. Od tam so jo ob prireditvi muzejske občasne razstave »Ljubljana v narodnoosvobodilni borbi« 10. oktobra 1952 odstopili Muzeju NO. Trenutno je razstavljena na muzejski stalni razstavi v sobi, posvečeni spominu slovenskih narodnih herojev.

Zunanji izgled vosovske zastave je naslednji:

Izdelana je iz svilenega raznobarvnega blaga. Dolga je 85 cm in široka 65 cm. Sestavljena je iz dveh delov: iz prednje strani in iz njej nasprotne strani. Če si jo predstavljamo, da je pritrjena s trakovi v narodnih barvah preko posebnih lesnih vijakov na drog, je njena leva stran sprednja stran. Le-ta je kot osnova slovenska trobojnica z belim, modrim in rdečim poljem. Po vsej dolžini rdečega polja je z zlatosrebrno (verjetno je bila nekoč bolj izrazita zlata barva iz bronze, ki je po preteku let oksidirala in tako izgubila svoje prvotno lice) prejo oziroma nitjo simbol Osvobodilne fronte Triglav — trije ostrokotasti vrhovi. Na obeh straneh najvišjega vrha sta všiti veliki črki OF. Na delu belega in modrega polja nad najvišjim triglavskim vrhom je uvezena obrobljena rdeča peterokraka zvezda.

Nasprotna stran zastave ima za osnovo živo rdečo barvo. Na njej je všit s plavo in belo svileno nitjo s pisanimi črkami »Hrabrosti« in letnica »1942«. Z desnega gornjega kota se razprostirajo okraski v obliki rož skoro po vsej širini in po polovici dolžine zastave, medtem ko je uvezen v spodnjem levem kotu okrasek v obliki rože le do sredine njene širine.

Vsi štirje skrajni robovi po dolžini in širini zastave so obšiti z zlatosvilnimi pletenimi traki, na katerih obeh spodnjih koncih sta pritrjena zlatorumena svilena cofa.

Ornamenti na zastavi spominjajo na izraziti slog slikarja Hinka Smrekarja.

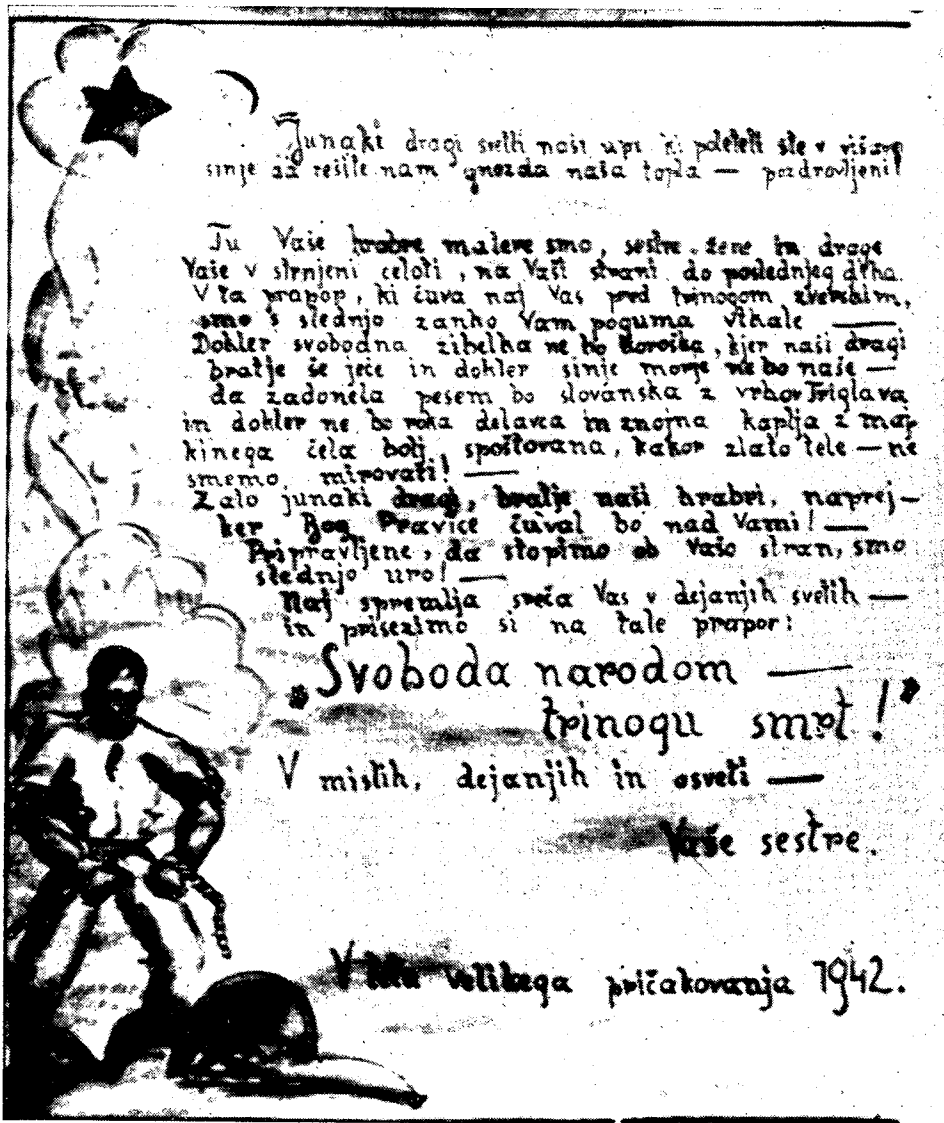
Poglejmo si sedaj поблиže še Smrekarjevo posvetilo vosovski zastavi, ki ga Muzej narodne osvoboditve v originalu sicer ne hrani (original je bil ves čas okupacije in še kratek čas po osvoboditvi shranjen v prostorčku, vsvedranem v gornji del spodnjega konca droga, katerega vhod je skrival kromirani obroč, ki je spajal oba dela lesenega droga), pač pa ima samo njegovo fotografijo.

Ker se original ni ohranil in ker nam ohranjeni fotografski posnetek registrira lahko samo relativno širino in dolžino posvetila, se moramo osloniti na spomin posameznikov, ki so nekoč na lastne oči videli ta original. Po mišljenju le-teh je morala biti širina posvetila približno 25 cm, ustrezajoča dolžina pa približno 30 cm. Tekst posvetila je bil pisan na pergamentnem papirju s črnim tušem, medtem ko je bila skica ob levem robu s črnim in verjetno tudi rdečim tušem ali barvo. Tako vsaj si je mogoče razlagati nekatere ne tako izrazite črne poteze na črnobeli fotografiji. Poleg tega si je tudi težko predstavljati črno peterokrako zvezdo na originalu. Ob levem robu namreč skica simbolično prikazuje razkoračenega moža, ki trga raz sebe železne verige in okove, visoko nad njim pa se razprostira peterokraka zvezda.

Tekst Smrekarjevega posvetila vosovski zastavi se glasi:

»Junaki dragi naši upi, ki poleteli ste v višave sinje, da rešite nam
gnezda naša topla — pozdravljeni!

¹¹ Ustni vir narodnega heroja Stadlerja Franca-Pepeta iz Ljubljane.

Fotografija originalnega posvetila, ki ga je za vosovsko zastavo izdelal po obliki in vsebini slovenski umetnik in borec Hinko Smrekar v oktobru ali novembru 1941

Tu Vaše hrabre matere smo, sestre, žene in drage Vaše v strnjeni celoti, na Vaši strani, do poslednjega diha. V ta prapor, ki čuva naj Vas pred trinogom zverskim, smo s slednjo zanko Vam poguma vtakale — Dokler svobodna zibelka ne bo Koroška, kjer naši dragi bratje še ječe in dokler sinje morje ne bo naše — da zadonela pesem bo slovanska z vrhov Triglava in dokler ne bo roka delavca in znojna kaplja z majkinega čela bolj spoštovana kakor zlato tele — ne smemo mirovati! —

Zato junaki dragi, bratje naši hrabri, naprej — ker Bog Pravice
čeval bo nad Vami! —

Pripravljene, da stopimo na Vašo stran, smo slednjo uro! —

Naj spremlja sreča Vas v dejanjih svetih — in prisezimo si na tale
prapor:

»Svoboda narodom —
trinogu smrt!«

V mislih, dejanjih in osveti —

Vaše sestre.

V letu velikega pričakovanja 1942.«

Vosovska zastava, zlasti še njeno posvetilo, nam dokazujeta, da je pre-
vladoval v ljudeh takrat močan opitimizem glede na zmago in na konec vojne,
saj na kraju za klenimi in vzpodbujajočimi besedami v posvetilu stoji značilen
stavek: »V letu velikega pričakovanja 1942«. Iz tega moremo sklepati, da je
bilo ljubljansko prebivalstvo prepričano, da bo to predstoječe leto odločilo izid
druge svetovne vojne. Kakšen pa bo ta izid, prepričevalno govori vse izbrano
besedilo v Smrekarjevem posvetilu vosovski zastavi, zlasti še naslednji del
teksta: »Dokler svobodna zibelka ne bo Koroška... dokler sinje morje ne bo
naše... da zadonela pesem bo z vrha Triglava... dokler ne bo roka delavca
in znojna kaplja z majkinega čela bolj spoštovana kot zlato tele — ne smemo
mirovati!...«

In kaj nam govori vosovska zastava glede na razvoj naše partizanske
zastave? Kako jo opredeliti?

Vosovska zastava je kombinacija dveh zastav: slovenske trobojnice in
rdeče zastave, ter je prav zaradi tega tem bolj značilna in edinstven primer
takšne zastave, ki se nam je ohranil. V tej zastavi se odraža narodnoosvobodi-
lilni boj v dveh smereh: za nacionalno in socialno osvoboditev.

Ne vemo, ali je Hinko Smrekar vedel za partizanski zakon o partizanski
zastavi iz srede julija 1941, kateri odloča, da sta partizanski zastavi rdeča in
slovenska z znaki in emblemi svojih enot z geslom »Za svobodo«, ali ne. Morda
se je pri izdelavi načrta za to zastavo orientiral prav s to uredbo in ne z uredbo
od 17. oktobra 1941. K istemu sklepu vodi tudi to, da je Smrekar prejel v izde-
lavo načrt za zastavo že pred 17. oktobrom 1941. Ni li vedel za nobeno teh
odredb?

Svoji orientaciji je nedvomno pridal Smrekar kos svoje ustvarjalnosti. Rde-
čemu delu vosovske zastave je pridal napis »Hrabrosti« in letnico »1942« kakor
tudi njemu priljubljene in zanj tako značilne motive — okraske v obliki rož v
pestrih kombinacijah. Drugemu delu vosovske zastave, slovenski trobojnici
je pridal simbol Osvobodilne fronte: tri ostrokotaste vrhove Triglava, na
obeh straneh njegovega najvišjega vrha pa inicialki Osvobodilne fronte OF.
Nad najvišji triglavski vrh je namestil protifašistični znak — rdečo petero-
krako zvezdo.

Vosovsko zastavo, ta simbol osvobodilnega boja slovenskega naroda na
kraju leta 1941, tudi lahko štejemo kot neko posebno in značilno vmesno obliko
v razvoju naše partizanske zastave.

Tretja zastava, ki je značilna za osvetljevanje razvoja partizanske zastave
v prvem letu narodnoosvobodilne borbe, je zastava Prvega proletarskega udar-
nega bataljona Toneta Tomšiča, ki se je v začetku junija 1942 v spomin na
umorjenega organizacijskega sekretarja CK Komunistične partije Slovenije

preosnoval iz 5. bataljona Notranjskega odreda. Le-ta je 5. maja 1942 zaplenil svileno rdečo blago za zastavo v neki trgovini na Igu. Ko se je bataljon preosnoval in preimenoval v Prvi proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča, je dobil od namestnika komandanta Glavnega štaba Slovenije dr. Aleša Beblerja dovoljenje, da sme nositi rdečo zastavo. Izdelala jo je v prvih dneh junija 1942 aktivistka OF šivilja Ganoni Slavka iz Zapotoka pod Kureščkom. Razvili so jo slovesno pred postrojenim bataljonom v Zapotoku. Pri tej slovesnosti so prisegli pred to zastavo prvi slovenski borci-proletarci. Le-to so takoj nato nosili na pohodu Zapotok, mimo Turjaka, Dobropolje, Krka, Muljava pri Stični, kamor so hiteli na pomoč partizanski skupini narodnega heroja Franca Rozmana-Staneta, ki je vodila težke boje z italijanskimi okupatorji. Ta zastava je spremljala borce Prvega proletarskega bataljona povsod na njihovih pohodih in bojih do formalne ustanovitve Prve proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča 16. julija 1942 v kočevski vasi Cesti, ko je postala zastava te brigade. Brigadna zastava je bila razvita in razobešena v njihovem taborišču ponoči in podnevi. Pod to zastavo so se borili borci Tomšičeve brigade tudi potem, ko se je na pritisk Kominterne le-ta preimenovala 11. avgusta 1942 v Prvo slovensko narodnoosvobodilno brigado Toneta Tomšiča,¹² čeprav je po svojem proletarskem sestavu, po predanosti Partiji in po svoji proletarski borbenosti ostala do končne osvoboditve po svojem bistvu proletarska.¹²

Skupno s to zastavo so se tomšičevci trdo borili in uničevali živo silo okupatorjeve vojske na slovenskih tleh do 12. maja 1943, ko so jo brigadi po nesrečnem naključju na področju Ajdovca zaplenili italijanski oddelki »Isonzo«.¹³

Ta zastava je imela naslednjo obliko: Bila je živo rdeče barve in iz svilenega blaga. Dolga je bila 1.5 m in široka 75 cm. Bila je sorazmerno majhna in prilagojena dolgim pohodom in bojem. Če si predstavljamo zastavo na drogu, je imela v gornjem kotu prišit embleme: srp in kladivo. Prav tako je bil ta embleme prišit na nasprotni strani zastave.

Če to zastavo motrimo skozi prizmo razvoja partizanske zastave, moramo ugotoviti, da je le-ta tipično proletarska zastava, oznanjevalka proletarske revolucije in da je dobila svoje določeno mesto tudi v narodnoosvobodilnem boju. To zastavo so terjali borci Tomšičevega bataljona in nato Tomšičeve brigade, ki so ju sestavljali v glavnem delavci-proletarci, ki so se borili za nacionalno in socialno osvoboditev svojega naroda.

Ta zastava ima med partizanskimi zastavami svoje določeno mesto in zgovorno označuje specifični razvoj narodnoosvobodilne borbe in naše ljudske revolucije. Ona je odraz našega boja in težnj slovenskih ljudskih množic. Povezana pa je z uredbo o partizanski zastavi iz srede julija 1941, ki je dala narodnoosvobodilni vojski možnost, da si izbere ali rdečo ali slovensko zastavo z znaki in emblemi svojih enot. Po njej sta obe enakovredni zastavi narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije. Ta zastava pa je bila tudi edina take vrste med vsemi enotami NOV in POS, če izvzamemo rdečo zastavico z emblemom srpa in kladiva, izdelano v juliju 1942 v Ambrusu v Suhi krajini, ki jo je odobrila takratni komandant Glavnega štaba Slovenije Franc Leskošek-Luka, da jo je lahko nosil pritrjeno na svojem motorju komandant Tomšičevega bataljona Stane Semič-Daki, in če izvzamemo umetno izdelano dragoceno

¹² Zbornik, del VI, knjiga 3 (slovenska izdaja), stran 284. Ustni vir narodnega heroja Staneta Semiča-Dakija, Ljubljana.

¹³ Italijanski arhiv v Muzeju narodne osvoboditve in izjava narodnega heroja Staneta Semiča-Dakija, Ljubljana.

zastavo, ki so jo Ljubljanci hoteli podariti Prvemu proletarskemu udarnemu bataljonu Toneta Tomšiča in ki so jo zaplenili sardinski grenadirji v začetku roške ofenzive, tako da je tomšičevci niso imeli priložnosti niti videti.¹⁴

Toda ob pojavih takšnih zastav, ki smo jih do sedaj obravnavali in ki predstavljajo bolj ali manj razvojne oblike naše partizanske zastave v obdobju NOB in ljudske revolucije, nastopajo vedno pogostejši primeri končne oblike naše partizanske zastave, definirane 17. oktobra 1941 v odredbi Poveljstva slovenskih partizanskih čet na osnovi odloka Vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije od 1. oktobra istega leta in katera še danes uradno predstavlja slovensko narodno zastavo: slovenska trobojnica s peterokrako rdečo zvezdo preko vseh treh polj.

Že v septembru 1941 so imele vse čete Krimskega bataljona svoje zastave: Šolska četa v šolskem taborišču v Zali, Robska, Preserska, Loška, Borovniška in Ribniška četa. Predelovali so jih sami borci pri kmečkih šiviljah iz staro-jugoslovanskih državnih v slovenske zastave, na katere so všivali v sredino zastave rdečo peterokrako zvezdo. Zastave so četam slovesno izročali po dogovoru poveljstev čet terenski forumi Osvobodilne fronte. Ob teh slovesnostih so partizani prisegali narodnoosvobodilnemu gibanju.¹⁴

Partizansko taborišče na Kožljeku je v decembru 1941 imelo tako zastavo, izdelano iz občinske zastave Begunje pri Cerknici. Le-ta je v začetku januarja 1942 postala zastava bataljona Ljube Šercerja. Ko se je kmalu nato iz raznih partizanskih skupin osnoval na Kočevskem Kočevski bataljon, je le-ta postala zastava tega bataljona.¹⁴

Slovenske trobojnice z rdečo zvezdo so kaj kmalu popolnoma prevladovali v enotah NOV in PO Slovenije ter postale edine njihove zastave.

Temu ustaljenemu simbolu narodno osvobodilnega boja in ljudska revolucije je književnik Tone Seliškar napravil lep slavospev s pesmijo »Naša nova zastava«, ki jo je uglasbil skladatelj Karel Pahor najprej za en glas, pozneje pa za štiri glasove.¹⁵

Druga kitica idejno izboljšanega teksta pesmi Toneta Seliškarja se glasi:

II. »Glejte, bratje, nov prapor vihrati,
trije traki rasto iz krvi,
nihče več nas ne more zrahljati,
rdeča zvezda pokriva vse tri!

Refren: Planine . . .¹⁶

Slovenska trobojnica z rdečo zvezdo, ki se razprostira čez vse tri barvna polja, ta simbol narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije, je ostala še danes v veljavi in je po svojem bistvu uzakonjena v naši ustavi dne 16. januarja 1947.

¹⁴ Ustni vir narodnega heroja Staneta Semiča-Dakija, Ljubljana.

¹⁵ Brošura »Naša pesem«, zbirka 40 partizanskih pesmi v izdaji »Knjižnica GŠ Slovenije«, št. 8, 1944.

¹⁶ »Partizanska pesem«, zbirka 40 partizanskih pesmi v izdaji Propagandnega oddelka GŠ NOV in POS, februar 1945.

Партизанское знамя в первый год народноосвободительной борьбы

Резюме

С возникновением и развитием народноосвободительной борьбы и народной революции в Югославии возникло и наше новое знамя, развивавшееся в условиях борьбы. Первую дефиницию словенского партизанского знамени дало Командование словенских партизанских отрядов в Партизанском законе среди июля 1941 г. во время подготовки вооруженного восстания: в качестве партизанского знамени могут служить красное и словенское национальное со значками и эмблемами военных единиц и с лозунгом „за свободу“. Так как в разных краях Югославии стали появляться разные флаги, то Верховный штаб издал 1 октября 1941 г. постановление, говорящее: Партизанским знаменем является соответствующее национальное знамя, во всю ширину которого должна находиться пятиконечная красная звезда. Вследствие этого решения Командование словенских партизанских отрядов уже 17 октября 1941 г. постановило, что знаменем словенских партизан является словенское трехцветное знамя с красной антифашистской звездой через все три поля. Таким образом было оформлено это знамя, являющееся по существу и до сих пор словенским национальным знаменем, узаконенным в словенской конституции от 16 января 1947 года. Параллельно с теоретическим развитием нашего знамени в статье подвергнуты анализу все три образца знамен, которые характерны для этого развития в первый год народноосвободительной борьбы.

Jože Krall

Ilegalne tiskarne grafičnega oddelka »B«¹ Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko

(Časovni in številčni bibliografski prikaz izdelkov tiskarn po ohranjenem arhivskem gradivu v Muzeju narodne osvoboditve LRS)

Ilegalno partizansko tiskarstvo je po padcu ilegalnih tiskarn v Ljubljani doživelo poseben razmah zopet po kapitulaciji Italije na Dolenjskem, ko sta bili preneseni v svobodne slovenske gozdove tiskarni iz Novega mesta in Kočevja.

Tudi Gorenjska je dobila že v decembru 1943 prvo ilegalno tiskarno, imenovano »Tiskarna OK KPS Kamnik« (pozneje imenovana 7-A), ki je začela delati v Šrajevi opekarni v Radomljah, se nato preselila v Rudnik nad Radomljami in nato v Kamniško Bistrico.

Zaradi težavnejših zvez preko Save in ker se je zadrževalo vodstvo osvobodilnega gibanja za Gorenjsko (Oblastni komite KPS za Gorenjsko — odslej Obl. K KPS za Gor. in Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Gorenjsko — odslej POOF za Gor.) na ozemlju, ugodnejšem za osvobodilno gibanje, t. j. na desnem bregu Save v območju Poljanske in Selške doline in ker je bila tu tudi »Pokrajinska tehnika KPS za Gorenjsko« (odslej PT KPS za Gor.), ki je organizacijsko povezala in vodila vse partizansko tiskarstvo na Gorenjskem, so začeli misliti na to, da bi postavili tudi na tem področju ilegalno tiskarno, saj ciklostilne tehnike, čeprav številne, niso mogle zadostiti z narodnoosvobodilnim tiskom vseh potreb Gorenjske.

Tiskarna »Julija«

Organizacijo tiskarne na tem področju so poverili Edu Bregarju-Donu, ki je imel že mnogo izkušenj s postavljanjem in vodstvom ilegalnih partizanskih tehnik. Po svojih legalnih zvezah je nabavil tiskarski stroj v Pogačnikovi tiskarni »Kolektor« v Stražišču pri Kranju. Tiskarski stroj je bil mali »tigel« na nožni oziroma ročni pogon.² Poleg stroja je dobil še drugo potrebno tiskarsko gradivo, t. j. malo omarico petit črk (svetle) in nekaj črk za naslove (tertia, cicero grotesk)³.

¹ V grafični oddelek »B« so spadale na Gorenjskem vse tri ilegalne tiskarne na desnem bregu Save »Julija«, Trilof« in »Donas«. V grafični oddelek »A« pa ilegalne tiskarne v Kamniškem okrožju. Podatki iz poročila pokrajinskega tehnika Adolfa Ariglerja-Bodina št. 1544/44 od 22. VIII. 1944 v arhivu tehnik v Muzeju narodne osvoboditve LRS v Ljubljani (odslej AT MNO).

² Primerjaj: Fr. Boštjančič-Boš »Utrinki iz partizanskih tiskarn na Gorenjskem«. (LdP, spominska izdaja ob otvoritvi rekonstrukcij partizanskih tiskarn pri Muzeju narodne osvoboditve LRS z dne 21. VII. 1956, str. 7.)

³ Boševo pismo Janu (Koncilija Janez, član POOF za Gor.) od 7. VII. 1944 v AT MNO.

JULIJA
PREKO 15 0

Na položaju, dne 26. III. 1944

Ob K KPS
za Gorenjsko! V

Posiljam prve vzorce.
Najljubši format (21-15) cm.
Pečati so bili gotovi pa so
padi sprememba PK v Ob K odpadli.
Sleda
Poročilo sledi.

Pozdrav

Zaenkrat smo:
~~Francé~~ - Kerinja - Don -
Francé

Don

Dopis partizana-tehnika Eda Bregarja-Dona z dne 26. marca 1944, s katerim je poslal Oblastnemu komiteju KPS za Gorenjsko prve vzorce tiska iz partizanske tiskarne »Julije«

Prostor za tiskarno so izbrali na desnem bregu Poljanske Sore pri vasi Log. Bunker za tiskarno je bil zgrajen iz desk, pokrit s pločevino ter vkopan v zemljo⁴.

Tiskarna je pričela delati v marcu⁵ 1944 in je dobila ime »Julija« po agilni aktivistki Nasti Sešek s partizanskim imenom Julija, ki je s svojimi legalnimi zvezami in z drznimi akcijami v sodelovanju z Donom mnogo pripomogla za postavitve in delovanje te tiskarne. Tiskarna je imela zvezo po kurirski stanici 15 G, imenovani stanica Sv. Andrej.⁶ Iz ohranjenega dopisa, ki ga je poslal Don Obl. komiteju KPS za Gor. pa je razvidno, da je poslal prve vzorce tiska novoustanovljene tiskarne 26. III. 1944 in zato smemo domnevati, da je v tem času tiskarna pričela tudi z rednim delom⁷. V istem dopisu navaja Don, da delajo v tiskarni še Francé (Boštjančič-Boš) in kurirja Miro in Miloš. Iz ohranjenega akta, ki ga je pisal Don dne 7. IV. 1944 tov. Bogdanu Osolniku, tedanjemu namestniku sekretarja Obl. komiteja KPS za Gor. pa izvemo, da sta

⁴ Opis bunkerja glej: Pavle Mrak »Partizanske tiskarne v območju Gabrka« (Loški razgledi III. 1956, str. 70).

⁵ Kot dan vselitve navaja P. Mrak 17. III. 1944 (glej op. 4).

⁶ Primerjaj: Franc Fojkar-Janko Jelovski »Po sledovih skritih steza tihih junakov I. gorenjske relejne linije« (Loški razgledi III. 1956, str. 20).

⁷ Fr. Boštjančič-Boš navaja v svojem članku (glej op. 2), da so natisnili prve letake okoli 15. III. 1944, Niko Kavčič pa navaja v svojem članku »Škofjeloško okrožje — zibelka partizanskega tiska na Gorenjskem« (Loški razgledi III. 1956, str. 38) kot dan ustanovitve tiskarne 26. IV. 1944.

obe tiskarni (t. j. Tiskarna OK Kamnik in novoustanovljena Julija) bili v začetku direktno podrejeni Obl. komiteju KPS za Gor. in ne PT za Gor., saj pravi Don v omenjenem dopisu: »Sporočilo, da so tiskarne podrejene direktno Obl. komiteju, sem vzel na znanje in se bom po tem ravnal. Poročila o delu tiskarne bom pošiljal vsakih 14 dni, če nimate v tem pogledu drugačne želje.«⁸

Glede dela, ki naj bi ga izvršila tiskarna na kamniški strani oziroma novoustanovljena tiskarna, pa predlaga Don v tem dopisu naslednje: »Na vsak način bo mogoče, da tiskamo Poročevalca in Delavsko enotnost za vso Gorenjsko ...

Tiskarna OK Kamnik ima veliko možnost kvantitativne izdelave, ne more pa priti v poštev za dela, ki naj bi jih Gorenjska dobila čimprej na teren. Zveza med OK Kamnik in drugim delom, ki spada pod Obl. K KPS za Gor. so zelo slabe. Prenos literature bi bil obupno težak. Zato bi do nadaljnjega obremenjevali kamniško tiskarno le z delom, ki glede na datum ni najbolj važno.

Tiskarna »Julija 15 G« pa naj bi po možnosti tiskala vsa obratna dela in glavno, tista, ki so v zvezi s proglasi Obl. komiteja, ker bo med nami zveza direktna ...«

Kakšno je bilo prve dni stanje v novoustanovljeni tiskarni, nam pove Don, ko pravi nadalje v tem pismu: »... podjetje »Julija« ima enega črkostavca (ki je istočasno izboren risar in ima v splošnem sijajne zmožnosti) (misli Fr. Boštjančiča — op. pisca), dve moči za pomožna dela, od katerih je ena kurir in poleg tega se trenutno tu nahajam še jaz, ki pač nisem strokovnjak, moram pa igrati vlogo strojnika, ker bi sicer podjetje stalo, odnosno bi imelo le malo možnosti dela na veliko. V kratkem se bo vse popravilo do zadovoljivega stanja.«

Prvi večji tisk, ki ga je naročil Obl. komite za Gorenjsko v novi tiskarni, je bila 2. številka Delavske enotnosti. V zvezi

⁸ Dopis v AT MNO.

DELAVSKA ENOTNOST

Leto III, 6. IV. 1944. - Izdaja Pokrajinsko pov. KOOP za Gorenjsko - Št. 2 - Cena 20PI

Delavska enotnost v borbi za osvoboditev slovenske domovine
(Misli pred 27. aprilom, obletnico nastanka OP)

Ko se je iz razhane, potepane, okupatorju na milost in nemilost prepustene domovine, porodilo aprila 1941. borbeno gibanje z namenom, da osvobodi in združi ves slovenski narod, je k temu herojskemu podvignu že od vsega začetka dala svoj petas enotnost delavskega razreda s tem, da mu je poveljala svoje najbolj zdrave, krepke in udarne moči.

Apriški zion je namreč pokazal ne samo izdajalsko vlogo petokolonialnih generalov in narodu vsiljenega političnega vodstva, ampak tudi to, da so popolnoma odpovedale stare družbene sile, ki so 23 let vodile zgodno slovenskega in vseh jugoslovenski narodov, tu da je treba iskati rešive druge, v novih, zdravih in odporih silah ljudskih množic, v čvrsti povezanosti delovnega ljudstva, delavskega razreda s kmeti in delovnimi izobraženci.

Zato ni slučaj, da je bila ravno Komunistična Partija — avangarda delavskega razreda — tista sila, ki je dala pobudo za združitve vraga, kar je v narodu ostalo čisto, pošteno, pripravljeno in sposobno za borbo. Komunistična Partija, prej toliko obdrevana kot asocijalna in razdiralna sila, je poveljala vse svoje borbeno in prekaljene kadre, vse svoje borbe in politične izkušnje nastanku Osvobodilne fronte, ki naj reši Slovence kot narod in jim pripori z osvoboditvijo tudi osnovne demokratične in demokratične pravice. Prav gotovo je, da narodno-osvobodilnega gibanja — in s tem vsi doseženi dragoceni sapehovi — ne bi bilo, če san to edinstvo širokih ljudskih sil ne bi dala čvrste hrbtnice in podlage. Prav tako, kot narodno osvoboditev ne bi bila mogoča brez aktivnega udeležanja najširši ljudskih mas, pa ni tudi ne moremo predstavljati te osvoboditve brez izpolnitve osnovnih demokratičnih in človeških zahtev delovnega ljudstva.

Tako je naša borba za osvoboditev in združitve slovenskega naroda in za njegovo lepšo bodočnost v novi Jugoslaviji črpala svojo borbeno silo, svojo nezmenljivo odanost in odpornost ravno v množicah slovenskega delovnega ljudstva. Prav iz tega razloga pa slovensko delovno ljudstvo v tej borbi pričakuje in vidi poleg svojih nacionalnih tudi uresničitev svojih najhujših in uresničeni socialnih zahtev. V treh letih težke, vendar tako uspešne borbe, se je ta tema povzemanj vse skoraj uveljavljala, iz vrst delavskega razreda, iz vrst njegove prvobornilke Komunistične Partije in iz borbeno povezanosti vseh delovnih množic so izhajali najbolj in najodločnejši borci za svobodo. Komunistična Partija je kot prednja sila delavskega razreda dajala tema boju svoj odločni poveljnik, izkušnje svoje

Prvi obsežnejši tisk tiskarne »Julije« je bila 2. številka »Delavske enotnosti«. Naslov je izrezal v linolej stavec v tiskarni Franc Boštjančič-Boš

s tem piše Don v zgoraj omenjenem pismu naslednje: »Ker imamo zaenkrat črke le v velikosti petita, se stavlja ena stran razmeroma dolgo... Največja ovira pri nas je ta, da imamo le toliko črk, da se sestavi lahko le ena stran in mora črkostavec čakati, da je natisnjena, potem razdere itd.« Iz prve dobe te tiskarne je ohranjena le številka Delavske enotnosti z dne 6. IV. 1944 (10 strani, 8°)⁹, verjetno pa je tiskarna natisnila pred tem tudi letake, vendar primerki iz prve dobe niso ohranjeni, ker je ves arhiv tiskarne ob napadu nanjo propadel.

V svoji nenehni skrbi za razširjenje partizanskega tiska in za novoustanovljeno tiskarno, je začel Don že takoj po postavitvi »Julije« misliti na novo tiskarno. Že v dodatku k pismu z dne 7. IV. 1944 piše Bogdanu Osolniku: »Izražam veliko upanje, da mi uspe samostojna konstrukcija tiskarskega stroja, saj je več kot polovica delov, ki stroj sestavljajo, že v delu. Razmere se bodo potem zelo spremenile. Na podlagi izkušenj bi želel razširiti to organizacijo (misli na organizacijo tiskarn — op. pisca) v kratkem času, ker je možen slučaj, da eno ali drugo podjetje pade.«

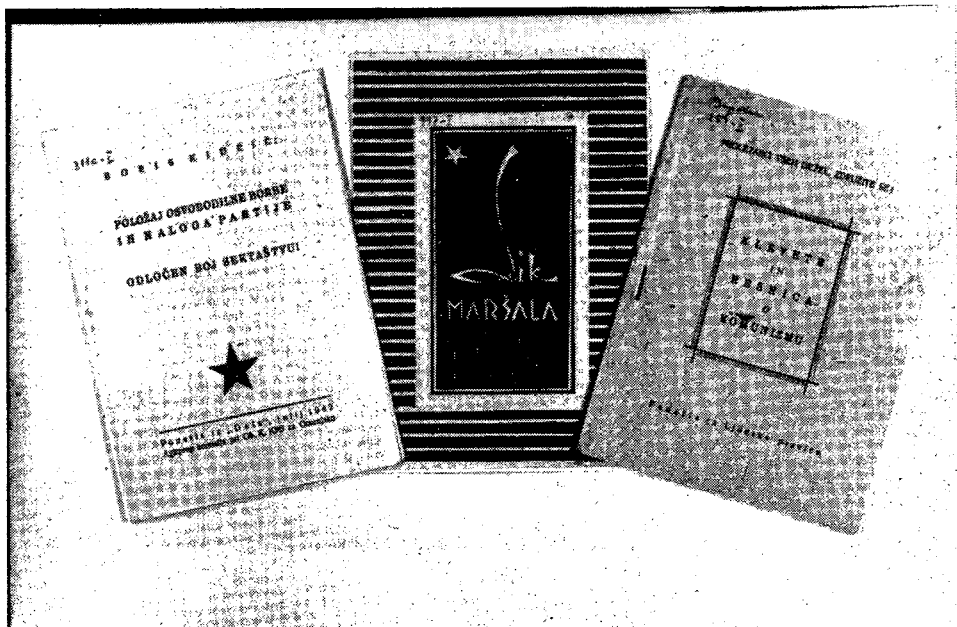
Zato se je Don posvetil predvsem delu za ta novi tiskarski stroj in je vodil v njegovi odsotnosti tiskarno stavec Franc Boštjančič-Boš. V svojem poročilu¹⁰, ki ga je poslal Boš Obl. komiteju za Gor. o izvršenem delu od 10. V. do 4. VI. 1944 zvemo, da so prišli v tiskarno medtem še drugi tovariši. V tiskarni so bili tedaj Jože Pogačnik-Polde, ki je bil strojnik v tiskarni, stavec Stanislav Hain-Ris in Anica Kopše-Darinka, ki je pomagala pri tiskanju, odpremljanju literature ter je osebju tiskarne tudi kuhala. V tiskarno je prišel 23. V. še Lado Košiček-Miro, 3. VI. pa še Franc Turk-Milan, ki je opravljal kurirske posle. Iz poročila zvemo tudi, da so v tiskarni v tem času napravili na stroju 73.000 odtisov. Izdelali so brošuro Borisa Kidriča: *Položaj osvobodilne borbe in naloga Partije — Odločen boj sektaštvu v 2500 izvodih na 12 straneh (16°)* ter brošuro *Klevete in resnica o komunizmu v 3000 izvodih na 24 straneh (16°)*, kjer so ponatisnjeni članki Edvarda Kardelja, Borisa Zihlerla in Bogdana Osolnika. V tem času so natisnili v tiskarni tudi letak *Katoliški cerkveni dostojanstveniki pri Stalinu v 12.000 izvodih na 2 straneh (16°)*. Iz tega poročila zvemo še to, da so dobili v tisk zbirko Borovih pesmi, ki pa jih v tem času še niso pričeli tiskati, ker niso imeli dovolj papirja. Takole pravi Boš v omenjenem poročilu: »Samo za pesmi (misli na Borovo zbirko — op. pisca) nam je potrebno 80.000 kosov osmerke pri tisku 5000 izvodov, t. j. okoli 240 kg papirja brez ovitkov. Delo na pesmih bi trajalo samo za tisk okoli 30 dni.«

Delo v tiskarni, potem ko je prevzel tudi formalno vodstvo Boš, je dobro razvidno iz ohranjenega poročila, ki ga je poslal Boš verjetno PT KPS za Gor. dne 30. VI. 1944. V njem pravi, da se »tiskarna še vedno nahaja na starem prostoru, čeprav bi bila prestavitev v nov položaj nujna.«¹¹ Nadalje poroča, da je v tiskarni ostalo le še pet članov, ker sta odšla 15. VI. iz tiskarne stavec Ris in kurir Milan na nov službeni položaj. Iz poročila pa izvemo tudi, da so v času od 5. do 30. VI. natisnili 65.000 izvodov lepakov ter 26 strani zbirke Borovih pesmi (od skupnih 64 strani, kolikor jih je zbirka obsegala). Vseh odtisov je bilo 119.500 ter je bilo za to porabljenega 174 kg papirja. Dnevno so napravili okoli 5000 odtisov in je to delo popolnoma zaposlovalo vse osebje,

⁹ Primerek v knjižnici MNO, inv. št. P/39a.

¹⁰ Poročilo z dne 4. VI. 1944 v AT MNO.

¹¹ Poročilo o stanju in delu od 30. VI. 1944 v AT MNO.

Ovojne strani treh brošur, ki so bile natisnjene v tiskarni »Julije«

saj je pri tem treba upoštevati stavljenje stavka, razmetavanje stavka, rezanje papirja, vezanje brošur in odpošiljanje ter celo prenos papirja, katerega so sami nosili iz doline, kar jim je vzelo časa za enkratni prenos 6 ur. Na tiskarskem stroju so natisnili v eni uri okoli 800 do 1000 odtisov.

Tiskovine, ki so jih izdelali v tem času, so bili letaki: Fremde Soldaten in deutscher Uniform (12.500 izvodov 16°), Flaksoldaten von Jesenice und Kranj (12.000 izvodov 16°), Invazija (12.000 izvodov 16°), Slovenskim domobrancem (8000 izvodov 8°), Politische und militärische Übersicht (4000 izvodov 16°), Kaj bo z domobranci? (4000 izvodov 16°), Militärische und politische Übersicht 23. VI. 1944 (4000 izvodov 16° — izdelano 27. VI. 1944), dne 30. VI. 1944 pa so izdelali za štab XXXI. divizije »Pozivnico« za mobilizacijo v 5000 izvodih 8°. Poleg teh letakov pa so natisnili še 26 strani zbirke Borovih pesmi v 4000 izvodih.¹²

Ker je v juniju že stekel tiskarski stroj v novo postavljeni tiskarni »Trilof« v Ločniški dolini in je Don že delal drugi stroj za bodočo tiskarno (»Donas«), je moral Boš prevzeti odgovornost tudi za novoustanovljeno tiskarno »Trilof«¹³, ki pa je bila oddaljena od »Julije« skoro 8 ur hoda.¹⁴ V novo tiskarno sta odšla tudi stavca Ris in Simončič¹⁵ in je tako v tiskarni »Juliji« ostal kot edini stavec Boš.

¹² P. Mrak (glej op. 4) navaja, da so tiskali le 1500 izvodov, kar pa ne drži, saj skoraj vsi ohranjeni pisani viri navajajo 4000 izvodov.

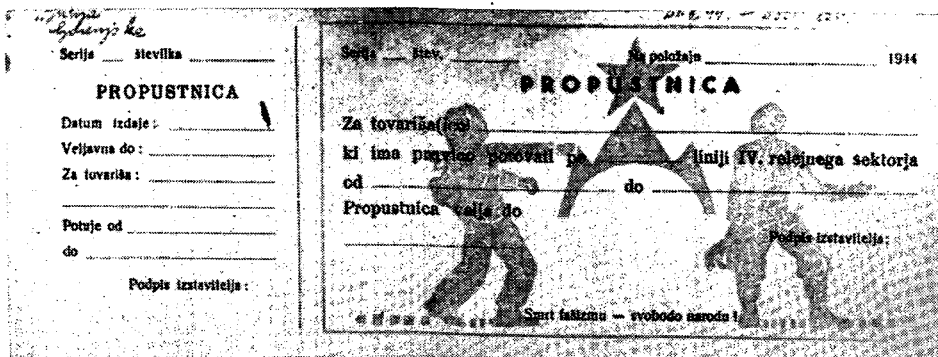
¹³ Donovo pismo Obl. komiteju KPS za Gorenjsko od 23. VI. 1944 v AT MNO.

¹⁴ Glej op. 3.

¹⁵ Boševo pismo Jakobu Štucinu-Cvetku (organizacijski sekretar Obl. komiteja KPS za Gor., padel v zadnji nemški ofenzivi 1945) od 3. VII. 1944 v AT MNO.

Letaki, natisnjeni v tiskarni »Julijka«. Naslove za letake in risbe je izdelal in izrezal v linolej Franc Boštjančič-Boš

»Propustnica« za linijo IV. relednega sektorja je bila zadnji tisk, ki so ga natisnili v tiskarni »Juliji«, preden jo je sovražnik odkril in uničil. Linorez, ki je bil odtisnjen v rdečkasti barvi, je izrezal Franc Boštjančič-Boš

Ker je bil položaj tiskarne »Julije« pri Logu že močno kompromitiran, je prosil Boš Oblastni komite KPS za Gor. za dva tovariša iz njihove gradbene ekipe, ki naj bi zgradila nov bunker za tiskarno. Ta dva tovariša sta prišla v »Julijo« okoli 12. VII., ker piše Boš na Obl. komite za Gor. tov. Maksu Krmelju v svojem pismu z dne 13. VII. 1944¹⁶, da sta tovariša Lojze in Jože že prišla in upajo, da bodo dogradili nov položaj za tiskarno v enem tednu.

Novi prostor za tiskarno so izbrali nad vasjo Brode, nižje ob Sori proti Škofji Loki. V kolikem času je bil objekt dograjen, ni razvidno iz ohranjenih virov. Po pismu, ki ga je poslal Boš Jakobu Štucinu-Cvetku dne 26. VII. 1944, kjer mu piše, da je zaradi selitve odposlal 21. VII. še ostalo polovico »Pozivnic« (ki so jih natisnili že 30. VI.) štabu XXXI. divizije¹⁷, lahko sklepamo, da se je selitev izvršila po tem datumu. Gotovo je le to, da je bila tiskarna preseljena že 28. VII. 1944, kar izpričuje Bošovo pismo Obl. komiteju KPS za Gor., ki ga je tega dne poslal tja in kjer pravi: »... Tudi sicer so razmere v novem prostoru mnogo boljše. Prostor je višji, zračnejši in gibanje izven prostora varnejše.«¹⁸

V tiskarni »Juliji« so še na starem mestu pri Logu v mesecu juliju natisnili naslednje letake: Militärische und politische Übersicht 28. VI. 1944 (natisnjen 3. VII. 1944 v 4000 izvodih 16⁰), Militärische und politische Übersicht 5. VII. 1944 (4500 izvodov 16⁰), Razglas Okrožnega odbora OF Škofja Loka, v katerem je bila javljena obsodba vojaškega sodišča na smrt obsojenih glavnih organizatorjev bele garde iz vasi Brod ob Savi (natisnjeno 13. VII. 1944 v 2500 izvodih 8⁰), letak Na svidenje v Berlinu (natisnjen 16. VII. 1944, v 5000 izvodih 8⁰), Razglas Okrožnega odbora OF Kamnik z dne 27. VI. 1944, v katerem je razglašena smrtna obsodba vojaškega sodišča nad Krtom Francem in Goltes Maksom (natisnjen 19. VII. 1944 v 2000 izvodih 8⁰) Militärische und politische Übersicht 14. VII. 1944 (natisnjen 19. VII. 1944 v 4000 izvodih 16⁰) in trosilni letak »V2« (16⁰) ter nemški letak E u e r e K a m e r a d e n i n d e r K r i e g s g e f a n g e -

¹⁶ Bošovo pismo Krmelju Maksu (sekretar Obl. K KPS za Gor.) od 13. VII. 1944 v AT MNO.

¹⁷ Bošovo pismo Štucinu od 26. VII. 1944 v AT MNO.

¹⁸ Bošovo pismo Obl. komiteju KPS za Gor. od 28. VII. 1944 v AT MNO.

schaft erzählen (natisnjen 20. VII. 1944 v 4000 izvodih 16°), medtem ko je bil letak Delavci odprite oči verjetno natisnjen že na novem mestu 25. VII. 1944 v 2000 izvodih 8°, ter letak Slovenci!, s katerim poziva IOOF vse zapeljane domobrance v NOV, natisnjen 29. VII. 1944 v 8000 izvodih 16°.¹⁹ Za nekatere letake, ki so opremljeni v naslovih z majhnimi linorezi je napravil osnutke in izrezal linoreze Franc Boštjančič-Boš sam.

Na novem mestu pri Brodeh so v tiskarni v avgustu do napada na tiskarno natisnili še naslednje letake: Domobranci! Družine Domobrancev! (natisnjen 1. VIII. 1944 v 8000 izvodih 16°), Matere, žene, hčere in sestre domobrancev! (natisnjen 3. VIII. 1944 v 8000 izvodih 16°). V tej tiskarni so natisnili tudi I. in II. poglavje zdravstvenih navodil, ki jih je napisal, v zadnji ofenzivi (1. IV. 1945) padli, partizanski zdravnik dr. Stanko Skulj-Koko z naslovom Nekaj potrebnih besedi (natisnjeno 13. VIII. 1944, vsako poglavje na 2 straneh v 4000 izvodih 8°). Še 21. VIII. 1944 je tiskarna natisnila dvobarvno (črno in rdeče) Propustnico za linijo IV. relejnega sektorja v 2350 izvodih. Razen tega je ta tiskarna natisnila še propagandni letak za nemške vojake z naslovom Deutschland muss bleiben — Hitler muss fallen (16°), letak Kaj pomeni sporazum? (10.000 izvodov 8°) ter letak Titovi partizani v Londonu in Moskvi (8°).²⁰

V tej tiskarni so ponatisnili tudi brošuro Josipa Vidmarja Lik maršala Tita na 4 straneh 16°. Glavno in najboljše delo te tiskarne pa so bile Pesmi partizanskega pesnika Vladimirja Pavšiča-Mateja Bora, ki so obsegale 64 strani in so bile natisnjene v 4000 izvodih,²¹ izdal pa jih je Pokr. odbor OF za Gor. Linoreze za platnice in za notranjo stran s posvetilom, je narisal in izrezal Franc Boštjančič-Boš^{21a}. Ko je bila Borova zbirka že natisnjena in zvezana, so 23. VIII. 1944 škofjeloški domobranci tiskarno izsledili, napadli in z miniranjem popolnoma uničili.²² Ob tem nenadnem napadu je bila uničena tudi vsa naklada Borovih pesmi. Od vse naklade je ohranjen sedaj menda le en izvod.²³

Kako je prišlo do izdaje tiskarne »Julije«, nam pojasnjujejo nekateri ohranjeni akti. V nepodpisani kopiji dopisa Obl. komiteja KPS za Gor. Donu z dne 25. VIII. 1944 piše med drugim: »Že zadnjič, ko je bil tov. Boš pri nas, me je posebno zanimalo to, koliko so zanesljive hiše v vasi Brodeh. Gre za to, ker je precej verjetno, da je prišlo do izdaje ravno iz te vasi, ker sta iz hiše pri Oblakovih dva pri belogardistih v Škofji Loki. Ta dva sta ta dan dopoldne

¹⁹ Podatki o nakladi in datumu izdelave ter formatu vzeti iz arhivskih primerkov, ki jih je tiskarna pošiljala Pokrajinski tehniki KPS za Gor. ter so sedaj ohranjeni v AT MNO.

²⁰ Istočasno.

²¹ Celoletno poročilo PT KPS za Gor. od 10. I. 1945 v AT MNO.

^{21a} Fr. Boštjančič, ustni vir.

²² Glej op. 4, str. 71.

²³ Mnenja o ohranjenih izvodih so različna. Primerjaj: Boštjančičev članek, citiran v op. 2, članek Rada Čenčiča »Partizanske tiskarne med narodnoosvobodilno vojno« (Grafična revija 1953, št. 3, str. 15) in razpravo Viktorja Smoleja »Naše slovstvo v dobi narodnoosvobodilne vojne« (Pogovori o jeziku in slovstvu, Založba Obzorja, Maribor 1954, str. 33).

Po dosedanjih dognanjih hrani en izvod te Borove zbirke tovarišica Lidija Sentjunc, podpredsednica Zvezne ljudske skupščine v Beogradu. Film tega fotokopiranega izvoda je Muzeju narodne osvoboditve LRS odstopil tovariš Lojze Gostiša in ga hrani fototeka muzeja, fotokopiran izvod pa hrani knjižnica muzeja.

kosila doma, štirje so stražili, po kosilu pa so šli vsi skupaj iskati »Julijo«.²⁴

V nedatiranem Donovem pismu, naslovljenem Obl. komiteju KPS za Gor. tovarišu Matiji (Krmelju Maksu) pa pravi takole: »Tam (misli na tiskarno »Julijo« — op. pisca) je bila glavna krivda v enem tovarišu iz tiskarne, ki je eni od Oblakovih sam povedal v »prepričanju«, da ni Oblakova, da se eno uro stran od njih nahaja njihova tiskarna in s tem je vse povedano.«²⁵

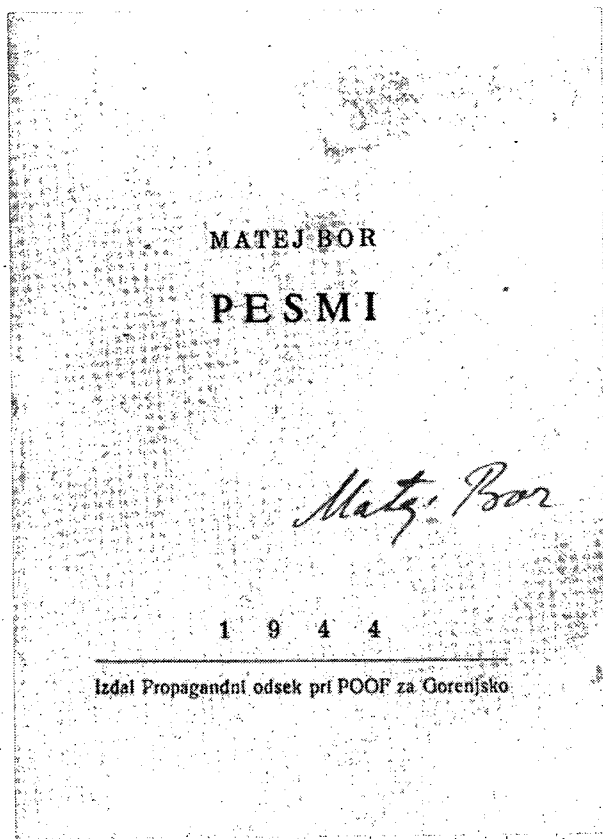
Tudi Boštjančič je na sestanku partijske celice PT KPS za Gor., ki je bila dne 25. in 26. IX. 1944 na sedežu PT v Davči, v svojem poročilu, ki ga je dal o delu grafičnega oddelka, za katerega je bil odgovoren, izjavil tole: »Julija je padla in sicer po krivdi ljudi samih, ker so premalo pazili na konspiracijo in so govorili preveč zaupljivo. »Julija« je bila popolnoma uničena, osebe je odneslo iz nje golo življenje.«²⁶

Ker je bila tiskarna »Julija« popolnoma uničena in je z njo propadel ves arhiv, ni točnih podatkov o vsem izvršenem delu. Po doslej ugotovljenih podatkih, zbranih iz posameznih arhivskih primerkov izdelkov tiskarne »Julija«, ki so se ohranili na izvodih, poslanih Pokrajinski tehniki za Gor., so v tej tiskarni v vsem času njenega obstoja (t. j. v obdobju petih mesecev) natisnili 30 raznih tiskov, in sicer 6 obsežnejših (brošur in časopisov), 22 raznih letakov in 2 obrazca v skupni nakladi 150.850 izvodov. V poročilu grafičnega oddelka PT KPS za Gor. z dne 10. I. 1945, kjer daje ta letoletno poročilo o delu tiskarn grafičnega oddelka »B«, pravi, da je tiskarna »Julija« »dnevno napravila do 4000 odtisov, kar znaša ves čas njenega obstoja več kot 600.000 odtisov.

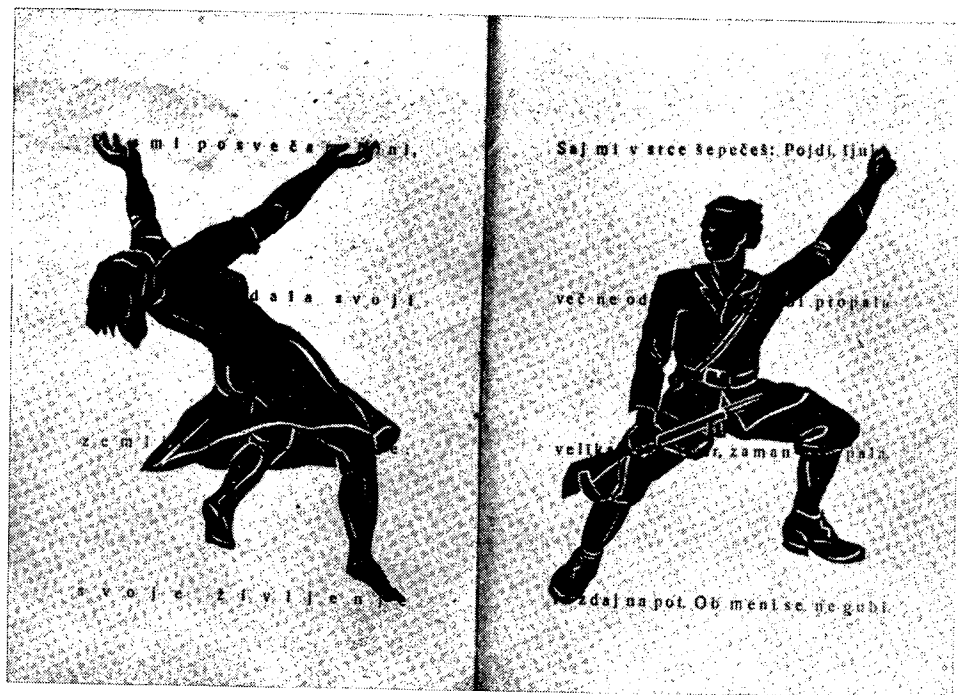
²⁴ Kopija dopisa št. 1061/44 od 25. VIII. 1944 v arhivu MNO — fascikel 666.

²⁵ Dopis v AT MNO.

²⁶ Zapisnik II. rednega sestanka partijske celice članov PT KPS za Gor. z dne 26. IX. 1944 v AT MNO.

Naslovna stran pesniške zbirke Vladimira Pavšiča-Mateja Bora, ki so jo natisnili v tiskarni »Juliji«. Vsa naklada, z izjemo treh ali štirih primerkov, ki jih je odnesel dan prej iz tiskarne tedanji vodja Franc Boštjančič-Boš, je propadla ob sovražnem napadu na tiskarno dne 23. avgusta 1944

Notranji strani s posvetilom v Borovi zbirki. Osnutke za linoreze na ovitku in notranjih dveh straneh je napravil in izrezal Franc Boštjančič-Boš. Linorezi so bili odtisnjeni v rdečkasti, tekst pa v črni barvi

Poraba papirja se suče okoli 1000 kg. Grafika je vse to veliko delo izvršila z osebjem 5—7 ljudi.²⁷

Tiskarna »Trilof«

Kmalu potem, ko je začela tiskarna »Julija« redno tiskati, je začel Edo Bregar-Don, ki je bil po poklicu tehnik, misliti na to, da bi sam skonstruiral tiskarski stroj, na katerem bi se dalo tiskati večji format kot na stroju v »Juliji«. Z veliko vnemo se je lotil posla ter še v »Juliji« izvršil potrebne načrte in navodila,²⁸ obenem pa je iskal po legalni aktivistki Nasti Sešek-Juliji zvezo s podjetji, oziroma z ljudmi v teh podjetjih, ki so bili simpatizerji OF in ki so bili pripravljeni izdelati po njegovih navodilih posamezne dele za novi tiskarski stroj.

V letaku »O tiskarni »Donas« in »Trilof« na Gorenjskem»,²⁹ ki je bil izdan po osvoboditvi za razstavo partizanskega tiska v Ljubljani (1946), piše, da je bil »najvestnejši pri izdelavi stroja Slavko Zajc, mojster v tovarni Medič & Zankl, Medvode. Zelo velike zasluge pri razvoju tiskarne ima tudi tovariš Filip Lavriša-Savc iz Medvod«. Dokončna dela pa je vodil Don sam.³⁰

²⁷ Glej op. 21.

²⁸ Donov dopis Pokr. odboru OF za Gor. od 7. VII. 1944 v AT MNO.

²⁹ Letak v knjižnici MNO.

³⁰ Glej op. 28.

Koliko časa je preteklo od same zamisli pa do uresničitve, ni ohranjeno v pisanih virih. Ohranjen pa je zanimiv Donov dopis, ki ga je poslal Obl. komiteju KPS za Gor. dne 1. VI. 1944, ki je natisnjen že na novem stroju in v katerem pravi: »Sporočam vam, da tiskarski stroj lastne konstrukcije dobiva dokončno, z ozirom na prilike, dobro obliko. Predvidevam še nekaj dodatkov in sprememb, kar je običaj pri novih gradnjah. Sem mnenja, da bodo tovariši, ki bodo na stroj tiskali zadovoljni.

Edina ovira so črke. V teh dneh nameravam izvršiti akcijo, ki pa bo zelo tvegana...« Lastnoročno pa je na aktu še pripisal naslednje: »... Prične se lov za črkami. Osebja nimam še nič. Črke samo te in to eno veliko omaro... Stroj težak 250—300 kg. Je lep. Dela zelo dobro — boljše kot oni tam v »Juliji« preko 15 G. Toda oni je za začetek — bil je prvi...«³¹

V dopisu z dne 4. VI. 1944 piše Don Obl. komiteju KPS za Gor. zaradi nameravane akcije za črke med drugim še naslednje: »Sporočil sem že, da predvidevam akcijo za črke, ki bo zelo tvegana in zato ne morem obljubiti nič. Za mene je položaj silno težak, ker lahko dobim material le s prodorom legalcev v tiskarne... Ta akcija, ki jo predvidevam, bi bila izvršena ob navzočnosti mene, Julije in še enega tovariša, ker je vsak drug način nemogoč. Z avtom seveda. Če slučajno ne bi uspel, vedite, da sem vse cilje posvečal skupnemu uspehu...«³²

In res je že kmalu nato izvedel napovedano akcijo na Jesenicah, o kateri sporoča v svojem dopisu POOF za Gor. — tov. Matiji dne 7. VII. 1944 naslednje: »Črke (večino), ključe, vmesni material, razpornike in drugo smo rekvirirali na dan zavezniške invazije (6. VI. 1944 — op. pisca) na Jesenicah in to popoldne. Akcijo, ki je bila izvedena z avtomobilom, sem vodil osebno. Ves teren — osebje — prevoz in možno varnost je prevzela in izvedla tov. Julija, ki je bila na akciji prisotna. Garmond črke — svetle — sem rekviriral nekaj dni pozneje v Kranju in to ob 13 uri.«³³ Tudi o tej akciji v Kranju je ohranjen majhen zapis z dne 27. VI. 1944, ki ga je poslal Don Obl. komiteju KPS za Gor. — tovarišu Matiji in v katerem pravi: »Sporočam, da sem 26. junija izvedel v opoldanskih urah samostojno akcijo na črke v mestu. Rezultat: 2 omari garmond (eno veliko). Več nisem mogel naložiti, čeprav je bila možnost, ker je bilo itak težko ca. 30 kg.«³⁴

S tema akcijama je bil novi Donov tiskarski stroj za silo preskrbljen s črkami in ostalim gradivom.

Ko je bil stroj že skoro gotov, so začeli iskati primeren prostor za tiskarno. Prostor so našli v Ločniški dolini v Belem potoku pri Medvodah v grapi, ki vodi h Kozjaku pod Ažmanovim posestvom.³⁵ Objekt sam je bil vkopan v zemljo.

V temeljnem poročilu grafike »Trilof«, je takole opisan prostor, v katerem je bila tiskarna: »Velikost sedanjega prostora je 4 × 4 m, višina je pa na eni strani 2,30 m, na spodnji pa 1,60 m. Prostor je postal vlažen in ob nalivih propušča mokroto, imamo karbidno razsvetljava. Notranjost je prenapolnjena in tudi ventilacija ni zadostna. V istem prostoru se nahaja kuhinja, skladišče življenjskih in tehničnih potrebščin, pogradi za spanje, stavnica, stroj in

³¹ Dopis v AT MNO.

³² Donov dopis Obl. komiteju KPS za Gor. od 4. VI. 1944 v AT MNO.

³³ Glej op. 28.

³⁴ Dopis v AT MNO.

³⁵ Glej op. 2.

OBLASTNI KOMITEJ KPS
za Gorenjsko

Sporočam vam, da tiskarski stroj lastne konstrukcije dobiva dokončno, z ozirom na prilike, dobro obliko. Predvidevam še nekaj dodatkov in sprememb, kar je običaj pri novih grañnjah. Sem maenja, da bodo tovarši, ki bodo na ta stroj tiskali, zadovoljni.

Edina ovira so ÷rke. V teh dneh nameravam izvršiti akcijo, ki pa bo zelo tvegana. Sicer pa verjamem, da je tovarš Bodin že postavil sorodno podjetje na željenem sektorju, kakor je obljubil. Tudi me zelo pomirja, če so se nepravilne razmere po tem daljšem času uredile.

Tovariša sekretarja prosim, da mi sporoči, če še vedno izraza željo, da skonstruiram nov stroj formata 62 x 43 cm. Najhitrejši naslov: OKK KPS Mèdvode, tov. Julija, za Dona.

Smrt fašizmu — svoboda narodu!

Oblik-KPS!

Stroj tiska lahke. Prične se 100 za ÷rkami. Osobija nimam te nič ÷rka samo te in ta ano velika amara.

Sporočite kaj mislite.

Stroj teže okca 250 - 300 kg. Je lep.

Dala zelo dobro - buljva kot oni tam v Juliji prabo 15.7. tada oni je za začetek - bil je prvi.

Mislím ÷ana nov stroj 62 x 43 cm za časopis. Kaj manjta o tem? Sem bil pazen?

Tak je formati tisk

Dopis Eda Bregarja-Dona z dne 1. junija 1944, poslan Oblastnemu komiteju KPS za Gorenjsko, je bil kot prvi odtisnjen na Donovem tiskarskem stroju, ki ga je napravil za tiskarno »Trilof«

skratka vse, kar se rabi v podjetju. V takem prostoru se vse delo vrši z največjim naporom». ³⁶

Med gradnjo objekta za tiskarno v juniju, jim je nagajalo vreme tako, da dela na objektu niso napredovala, kakor so pričakovali. Obl. komite KPS za Gor. je hotel, da bi v novi tiskarni čimprej začeli tiskati, vendar do 18. VI. 1944 tiskarna še ni mogla ničesar sprejeti v delo, kakor sporoča Don v svojem pismu Obl. komiteju za Gor. ³⁷ V istem pismu prosi Don, naj mu sporoče ime nove tiskarne. 25. VI. 1944 je bil novi objekt postavljen, ³⁸ 3. VII. pa je tiskarna že obratovala.

V tiskarno sta prišla iz »Julije« stavca Ris in Simončič ter začela staviti Delavska enotnost št. 4 z dne 20. VI. 1944, tako da je bil prvi izdelek tiskarne dotiskan 5. VII. 1944 v 2100 izvodih na 10 straneh (40). ³⁹

Ker na Donovo prošnjo Obl. komite KPS za Gor. ni poslal imena za tiskarno, sporoča Don v dopolnilu k svojemu pismu, ki ga je poslal 7. VII. 1944 POOF za Gor.: »Nova tiskarna nosi naslov »TRILOF«, to pomeni TRI L[eta] OF, kjer L[eta] črtam, torej »TriLOF«. Novo tiskarno posvečam triletnici Osvobodilne fronte«. Ko govori nadalje o težavah zaradi tiskarskega kadra, katerega mora »vleči iz sredine Kranja« ⁴⁰ ter prosi POOF za Gor. za moralno pomoč, opiše tudi nekatere tehnične zanimivosti o novem stroju. Takole pravi: »Maksimalno je stroj prenesel pri tisku letakov 1650 na uro. Več nismo mogli vsled utrujenosti zdržati.« ⁴¹ O tehničnih pogojih tiskarne govori tudi že prej omenjeno temeljno poročilo z dne 17. VIII. 1944, ko so na stroju že redno tiskali in kjer je napisano: »Tiskarski stroj je domačega izvora

Delavska ENOTNOST

PROLETARCI VSEM DEŽEL ZORUŽITE SE!

Leto 81. IZDAJA POROČILNSKO ODBOR OF ZA GORENJSKO Štev. 4
20. Junija 1944 Cena 20 Rpl

Nekaj besed delavstvu!

Včasih, ko gledam v dahu nazaj na staro, tristo Jugoslavijo, mi pridejo pred oči vse krivice, ki smo jih morali dan za dnevom prenašati zlasti mi, ki smo spadali med zastrani delavski razred.

Nogoo let sem hodil v tovarno. Dolga leta sem morala dan za dnevom prenašati poleg strahljivega ropotnja strojev še sarovi glas prijanjaja. Dnevno sem morala podirati poleg zastrajajočega grmlja le povzke in krivice, s katerimi jospojejo likarji vno varčevali.

V dolgih vrstah smo stali pred stroji in jim stregli. Hlleti je bilo treba, ni bilo časa za oditi — vedno so nas priganjali, vse bolj in bolj. Za borbe dimarke si prodajali svojo moč, svoje zdravje, svoje živce. Za delavca ni bilo razvedria, ni bilo zdravstvenostanovanj, ne držanja in ne običaja. To je za gospoda. Delavca tega ni trebalo!

Govorili so nam o socialisti in pravilni delavski zakonodaji. Seveda! Pravica je le srečni idejal, beseda v slovarju. V resnici je ni bilo za nas. Metali so nam pesek v oči. Bilo se je besede, bilo je mnogo pisano o zaščiti delavstva, toda vse je ostalo le pri besedah in na papirju. Pri naših zaevahva po izločanju plač je peš pendrek, povzeli so nas a komunisti ter nam po možnosti vzeeli še tiste avobolnice, katere smo silivali do izkraj.

Da, krivice so se vrstile stokratni dan. »Sura« mati» Jugoslavija je res skrbela za svoje delavce. Dobro nam je poskrbelo z vsem slabim. Včasih so nam dali poton silie in časopisov ali celo filma pokukali v svet, kjer živi vlada, ki nas »mudri« vodi: pokukali v svet, kjer živijo naši »dobri« voditelji.

Občudovali smo sija, veselili smo se ob hinavškem naznanju visokih osebnosti, navdušeni smo vzklikali našim voditeljem — a niti na misel nam ni prišlo, da je vse to razkrije sad naših žuljev, da nam vračajo le drobnice od teča, kar jim dajemo mi.

Dobro so nas znali prespitati. Pa je tudi črna prišla centrat konec. Sporozidi, lera 1941, je vlada lepo pobegnila v London z milijoni državnega denarja, narod pa naj bi se prebujal skozi okupatorjev teror, kakor bo vedel in znal. V takšnem političnem in gospodarskem kaosujekomunistična partija izbrala okrog sebe vse zdrave sile vseh jugoslavanskih narodov in dela pobudo za borbeno edinstvo vseh

zavestnih, svobodoljubnih sil, ki naj nas osvobodijo izpod okupatorjevega jarma in prinesejo a svetobodivno tuj izpostavljen socialisti, demokratični in slovenskih zaev delovnega ljudstva. Nad tri leta nas naš je vodil v boju proti okupatorju, vodi nas do konca zmag, do vzajemja v novi demokratični Jugoslaviji. Zato je dolžnost nas vseh, da sočestujemo in pomagamo v tej borbi ter a tem uspešnim trenitvanjem našega programa.

Delavci in delavke! Masovno se združite v organizaciji DE po vseh tovarnah. Strijete skupaj! doto in priprave v vrste naše NOV, ostali pa vršite vsakršne obveznosti. Pri vsakem izpisku odidite na-ma, lahko doste čimprej uničite filijevy svojih stroj in na kuhinje mačje doste najbolj pripomogli naši Narodno-osvobodilni borci.

Sramotno bi bilo za vsakega Slovenca, da ni moral priznati: »Jaz pa nisem prav nič pripomogeti k usitvarni nove domovine, le čezni sem, kaj bodo drugi zame napravili pot v borbo bodoljubov«. Zda se ne borimo za posamezne institutke in ne za izkoristevno viano. Ne! Zda se borimo zame, za vse politične Slovence in Jugoslavane. Zato vsi in z vsemi silami v borbo proti fašizmu za nov pravičnej red, vsako najmanjše udeleovanje z okupatorjem pomeni podajanje trpljenja in večanje žrtve. Kaj človeku da je zdrava pamet, da je edino naše NOV tista, ki se bori za pravilno stvar. Vse ostale organizacije domačih izdajavcev pa so le krivice, pod katero ti narodni izvirki skrivajo svoje udeleovanje z okupatorjem in vrtiljo najpogostje zločine naš lastnihi brati.

Zato je dolžnost vsakega zavrednega tovarniškega delavca, da sam odide v partizane in se tem skupaj z ostalimi tovarnihi borci za striceljno bodoljubnost slovenskega naroda in vsega delovnega ljudstva.

Ne čakajte, da bi vas morale partizanske odidne hoditi izkati na domove, da bi s tem zapravljale z nepotrebnimi pobodi tako dragoceni čas, ko stojijo pred njimi odločitvene aniože. Zda mora biti za steherstvo jasno, kje je njegovo mesto in kaj je njegova dolžnost v tem odločitveni času!

Rezka, delavca, članica Dorožnega odbora SPZZ, Škofja Loka

Od strani IOOF je razpisano vsenarodno tekmovanje. Pri tem tekmovanju se v organizaciji OF udelejuje vsa Gorenska.

Prvi obsežnejši tisk tiskarne »Trilof« je bila 4. številka »Delavske enotnosti«

³⁶ Temeljno poročilo grafike »Trilof« od 17. VIII. 1944 v AT MNO.
³⁷ Donovo pismo Obl. komiteju KPS za Gor. od 18. VI. 1944 v AT MNO.
³⁸ Glej op. 21.
³⁹ Primerek v knjižnici MNO inv. št. P/39 a.
⁴⁰ Glej op. 2 ter dopolnilo k pismu v op. 28.
⁴¹ Glej op. 28.

in sicer izdelek tov. Dona, stroj je kvartnega formata (din 210 × 320 mm). Pri stroju so naenkrat zaposleni trije tovariši, eden kot vlagáč, drugi poganjač, tretji pa skrbi za mazalno napravo. Gonjenje stroja je dokaj naporno, vsak posameznik izdrži največ do 400 odtisov. Največja hitrost bi bila pri srednji kvaliteti papirja 500 komadov na 30 minut. Teža stroja je cca 250 kg, najtežji del tehta cca 100 kg...⁴²

Ker je bila nova tiskarna po svoji zmogljivosti precej večja od tiskarne »Julije« in ker je Don že delal na novem stroju, ki naj bi bil za tiskanje časopisov, je bil imenovan za vodjo tiskarne »Trilof« Boštjančič, ki je bil tako odgovoren za obe obstoječi tiskarni.⁴³ Sredi julija je prišel Boštjančič iz »Julije« v tiskarno »Trilof« in to tiskarno tudi dejansko prevzel, kar dokazuje Donovo pismo Matiji z dne 18. VII. 1944, kjer piše: »Druga tiskarna je torej predana tov. Bošu... Tov. Bošu sem predlagal, naj pride sam v to okolico, da bo tako izraba velikega in dobrega stroja popolnejša. S tem se bo stanje znatno spremenilo.«⁴⁴

V mesecu juliju je nova tiskarna poleg omenjene Delavske enotnosti izdelala še letak z naslovom *Delavci! Delavke!*, v slovenščini, francoščini, nemščini in italijanščini, kjer poziva POOF za Gor. delavce vseh narodnosti, da zapustijo okupatorjeve tovarne ter se pridružijo partizanom in OF. Letak so izdelali v 2000 izvodih na 2 straneh 4°, nadalje letak *Vsem, ki še čakajo* (izdelan 14. VII. 1944 v 4000 izvodih na 2 straneh 4°), letak *Mater, žene in otroci domobrancev!* (izdelan 22. VII. 1944 v 10.000 izvodih na 2 straneh, 8°), nemški letak *Attentat im Führerhauptquartier!* (izdelan 29. VII. 1944 v 6000 izvodih, 2 strani, 8°).⁴⁵

V mesecu juliju se je osebje v tiskarni povečalo, tako da je bilo 17. VIII. 1944 v tej tiskarni naslednje osebe: Stanko Hain-Ris črkostavec, Fister Janez-Nace tiskarski strojnik, Evgen Sešek je vodil administracijo, Franc Turk-Milan je bil intendant tiskarne, Miloš Jocič-Rado je bil gonilec stroja, Janez Kulnik kurir, Žane Klemenčič gonilec stroja in Filip Lavriša-Savc, ki je opravljal posle odpremljevalca natisnjenih izdelkov (ekspedit)^{45a}.

Meseca avgusta je tiskarna izdelala naslednje: 1. VIII. 1944 letak *Sporazum Tito-Šubašić* (6000 izvodov, 2 strani, 8°), 4. VIII. letak *Domobranske družine* (4000 izvodov, 2 strani, 8°), 5. VIII. letak *Mladina je prisegla maršalu Titu* (5000 izvodov, 2 strani, 16°), 16. VIII. letak *Slovenci* (6252 izvodov, 2 strani, 8°) in letak *Naša vojska je rešila Belo krajino* (6000 izvodov, 2 strani, 8°), 22. VIII. letak *Slovenskim delavcem v okupatorjevih tovarnah, rudnikih, železnicah* (6252 izvodov, 2 strani, 4°), 26. VIII. letak *Vsi v vrste Titove NOV* (6000 izvodov, 2 strani, 4°).⁴⁶

Ker je v mesecu avgustu pričela tiskati tudi nova tiskarna »Donas«, ki so jo postavili v neposredni bližini tiskarne »Trilof« v Ločniški dolini, padla pa je tiskarna »Julija« v Poljanski dolini, sta bili obe tiskarni v Ločniški

⁴² Glej op. 36.

⁴³ Donov dopis Obl. komiteju KPS za Gor. od 23. VI. 1944 in dopis Agit. prop. komisije pri POOF za Gor. št.114/44 Du od 18. VI. 1944 — Bošu, v AT MNO.

⁴⁴ Dopis v AT MNO.

⁴⁵ Podatki iz arhivskih primerkov tiskarne v AT MNO in glej op. 21.

^{45a} Podatki iz temeljnega poročila grafike »Trilof« — glej op. 36.

⁴⁶ Podatki iz arhivskih primerkov tiskarne in rednega poročila grafike »Trilof« od 22. IX. 1944 v AT MNO.

~~Dona~~ 7. III. 44
Dopisnilo. PO OF za Gorenjsko.
Nova tiskarna nosi naslov
"TRILOF", to pomeni
TRI leta OF, kjer L(eta) črtamo
torej "TriLOF".
Nova tiskarna posvečena tri-letnici
Osvobodilne fronte.
Predaja tiskarne tov. Bosu je bila
pismena že izvedena - dejanska če so
v naboj dach matov. Bos obično -
vse kamo storili za uspeha.
Potem naprej, na delo nove tiskarne

Napaka, ki so bila napravljena, hočem
popraviti 3-4 krat.
To bom tudi izvedel, če bo slika.
Glavna osira bodo ljudja, katere
maram vlaci iz sredine Kranja.
Prosimo za vaša morda pomoč.
S mrt fašizmu - svoboda nikadu!
Maksimalno je stroj prenesal
pri tisku letakov 1650 na
ura. Več ni smo mogli vsled
utrujenosti vzdržati.
Stroj ho prenesal vsa napore da osvoboditoe.
Je preučena in vsemu odgovarja!

Obe strani dopisa Eda Bregarja-Dona, v katerem sporoča Pokrajinskemu odboru Osvobodilne fronte za Gorenjsko ime novoustanovljene tiskarne »Trilof«

dolini preveč oddaljeni od Davče v Selški dolini, kjer je bil sedež vodstva osvobodilnega gibanja na Gorenjskem in PT KPS za Gor. Zato je vodstvo osvobodilnega gibanja na Gorenjskem odločilo, da preselijo tiskarno »Trilof« iz Ločniške doline v Davčo. Tudi prostor, kjer sta bili obe tiskarni, ni bil primeren in dovolj varen, še posebno zato ne, ker se je na tako ozkem prostoru

zbralo veliko ljudi, ki so prišli po padcu »Julije« v Ločniško dolino ter bili porazdeljeni med obe tiskarni.⁴⁷

Tiskarna »Trilof« je v prvih dneh septembra na starem mestu natisnila še 4. IX. 1944 časopis »Naša žena« letnik II. julij 1944 v 2800 izvodih na 14 straneh, 4°. Stavek za to številko je postavil že Boš, natisnil pa jo je strojnik tiskarne Nace.⁴⁸ Ta številka ima na prvi strani odtisnjen tudi linorez slovenskih blagovestnikov Cirila in Metoda, ki ga je verjetno izrezal Boštjančič, po Miheličevem linorezu, objavljenem v centralni izdaji »Slovenskega poročevalca« 1944, št. 17. 6. IX. je tiskarna natisnila letak *Zadnji poziv*, s katerim poziva maršal Tito kot predsednik NKOJ in Vrhovni komandant NOV in POJ vse pripadnike kvizlinških formacij, naj prenehajo z bojem proti NOV. Letak je bil natisnjen v 14.800 izvodih, na 2 straneh, 8°. Kot poslednji izdelek na starem prostoru, je natisnila tiskarna »Trilof« 8. IX. letak z naslovom *Deutsche Soldaten, Offiziere!*, v katerem je ponatisnjen proglas, ki ga je 8. VIII. 1944 naslovil generalfeldmaršal von Paulus na nemške vojake. Letak so natisnili v 4262 izvodih na 2 straneh, 8°.⁴⁹ S tem letakom je tiskarna zaključila svoje delo v Ločniški dolini.

V dveh mesecih je torej tiskarna »Trilof« v Ločniški dolini natisnila 88.466 izvodov raznih tiskov, ki so obsegali najmanj 2 in največ 14 strani, kar znaša skupaj 221.332 odtisov. Lahko torej trdimo, da je ta tiskarna opravila v tem kratkem času pomembno delo in da je bil konstruktor stroja Don upravičeno ponosen na svoj izdelek.

Da bi se čimprej izvedla preselitev tiskarne »Trilof« na novo mesto in zaradi reorganizacije tiskarne »Donas«, ki naj bi razširila svoj obrat s tem, da zasede prostore »Trilofa«, je prišel v Ločniško dolino vodja PT KPS za Gor. Adolf Arigler-Bodin. V svojem pismu, ki ga je pisal 9. IX. 1944 Obl. komiteju KPS za Gor., podaja načrt za preselitev tiskarne »Trilof« v Davčo in prosi, da bi Obl. komite nudil za preselitev tiskarne svojo pomoč s tem, da bi poslal 14 nosačev za prenos tiskarskega gradiva (črke in drugo) ter za manjše dele stroja ter vsaj 10 oboroženih mož za zaščito. V pismu sporoča, da so v »Trilofu« pričeli s pripravami za selitev tiskarne.

Prostor, kamor naj bi preselili tiskarno »Trilof«, je medtem pripravila posebna gradbena ekipa PT KPS za Gor. Že 14. IX. sporoča Bodin Obl. komiteju KPS za Gor., da je prostor v glavnem gotov in da je preselitev treba čimprej izvršiti.⁵⁰ Selitev pa se v naslednjih dneh ni mogla izvesti, ker so Nemci prav tisti čas izvedli večjo hajko na teritoriju, kjer sta bili obe tiskarni. Tiskarji so se morali umakniti iz obeh tiskarn za dva dni. Okupator ni odkril tiskarn in zato niso utrpele nobene škode. V »Trilofu« je bil stroj tedaj že razstavljen in pripravljen za prenos, prav tako pa je bilo pripravljeno za prenos vse drugo tiskarsko gradivo.⁵¹ Obl. komite KPS za Gor. sporoča 19. IX. 1944 Bodinu, da »doslej ni bilo mogoče izvesti preselitve »Trilofa« zaradi stalnih hajk. Po 22. t. m. ti stavljamo na razpolago 10 tovarišev s tremi mitraljezi in enega konja, da s pomočjo tvojih kurirjev izvedeš selitev«. ⁵² Že 22. IX. pa sporoča Obl. komite KPS za Gor. tov. Bodinu, da so »napotili do »Matevža«

⁴⁷ Bodinovo pismo Obl. komiteju KPS za Gor. od 9. IX. 1944 v AT MNO.

⁴⁸ Podatki na izvodu v knjižnici MNO inv. št. P/206 e.

⁴⁹ Podatki iz arhivskih primerkov tiskarne »Trilof« v AT MNO.

⁵⁰ Dopis PT KPS za Gor. št. 1919/44 od 14. IX. 1944 Obl. komiteju KPS za Gor. v AT MNO.

⁵¹ Poročilo tiskarne »Trilof« od 22. IX. 1944 v AT MNO.

⁵² Dopis Obl. komiteja KPS za Gor. št. 1159/44 od 19. IX. 1944 v AT MNO.

10 tovarišev s komandirjem Dušanom, ki bo preselitev »Trilofa« vodil. Za zaščito pošiljamo tri mitraljeze.⁵³

Vodja tiskarne Boš je z nekaterimi drugimi člani tiskarne odšel že prej v Davčo in prišel tja 22. IX. 1944.⁵⁴

Transportna četa z zaščito je prišla verjetno 23. IX. v Ločniško dolino in prevzela prenosljive dele stroja z drugim gradivom ter naslednji dan krenila na pot s še nekaterimi preostalimi člani tiskarne, med katerimi je bil tudi strojnik Jože Pogačnik-Polde. Ko je transportna četa prišla v Poljansko dolino in hotela prekoračiti cesto pod Sv. Volbenkom (med Poljanami in Logom), so jo 24. IX. 1944⁵⁵ napadli Nemci, ki so tedaj z močno motorizirano kolono prodirali po Poljanski dolini. Transportna četa in zaščita sta kljub sovražni premoči vzdržali borbo na istem položaju celih 35 minut. Nemcem je padlo v roke nekaj delov stroja in domala ves črkovni material. Ob napadu je od 24 tovarišev, kolikor je štel transport, padlo 7 tovarišev od zaščite in en član tiskarne strojnik Jože Pogačnik-Polde. Drugi so se rešili in prispeli 25. IX. 1944 s preostalim materialom v Davčo.⁵⁶

Prevoz težjega dela stroja je organiziral Don. 22. IX. je pisal Obl. komiteju KPS za Gor. naslednje: »Dana nam je možnost, da se izvrši prevoz stroja iz »Trilofa« do željenega mesta s prevoznim sredstvom.

Potrebno je torej, da se mi nujno javi, kam naj se prepelje, če je teren čist in do katerega mesta se lahko pripelje z velikim in težkim vozom... Stremi naj se za tem, da se ne bo peljalo po dolini preveč daleč in da boste od tam uredili prevoz naprej sami... Po šifri »Julijana« mi sporočite priimek onega, kamor se pelje, voznika vem sam... Se pa zelo mudi. Vsak trenutek je dragocen...«⁵⁷

Katerega dne je bil stroj prepeljan, iz ohranjenih pisanih virov ni mogoče ugotoviti. Iz zapisnika II. rednega sestanka partijske celice članov PT KPS za Gor. z dne 26. IX. 1944 vzemo le to, da so »glavni deli stroja, ki so se prepeljali legalno v bližino (Pokrajinske tehnike — op. pisca), prispeli srečno na mesto« vsaj že tega dne.⁵⁸

Zaradi izgube lahkih delov stroja in zaradi nepopolnosti garnitur črkovnega gradiva je bilo nadaljnje delo v novem prostoru v Davči, kamor se je tiskarna preselila, za daljšo dobo onemogočeno. Prostor za tiskarno so izbrali v Davči v grapi onstran Pogrivarjeve domačije⁵⁹ med sotočjem dveh studencev. Zemljišče, na katerem sta stala objekta za tiskarno, je bilo precej strmo (ca. 40°), na obojnem pobočju hriba. Zemlja, sestavljena iz plasti skrilavca in ilovice, je bila kljub svoji strmini stalno vlažna in zamočvirjena. Južni del izkopa za bunker je bil do 3 m visoko izkopan.

Na tem prostoru so zgradili dva objekta štirje tovariši iz gradbene ekipe Pokr. tehnike, ki so začeli z delom 4. IX. 1944 in oba objekta za silo dogradili do 15. IX. 1944. Zgradili so prvo barako za stavnico, strojnico in ekspeditni prostor, drugo pa za kuhinjo in spalnico. Stavnica, strojnica in ekspeditni prostor so bili v leseni stavbi, ki je bila dolga 6 m, široka 3.75 m, visoka pa od

⁵³ Dopis Obl. komiteja KPS za Gor. 1161/44 od 22. IX. v AT MNO.

⁵⁴ Temeljno poročilo grafike »Trilof« od 2. XI. 1944 v AT MNO.

⁵⁵ Glej op. 21 in primerjaj P. Mrak »Dogodki med NOV v šolskem okolju Gabrč (Loški razgledi III. 1956, str. 68).

⁵⁶ Glej op. 54.

⁵⁷ Donovo pismo Obl. komiteju KPS za Gor. od 22. IX. 1944 v AT MNO.

⁵⁸ Zapisnik v AT MNO.

⁵⁹ Primerjaj op. 2.

1.80 m do 3 m. Kvadratura je znašala 22.50 m². Prostor je bil razdeljen v dva dela in sicer večji (13.25 m²), ki je služil za stavnico in strojniški oddelek, medtem ko je bil manjši prostor 9,25 m² namenjen za odpremo izdelanih tiskovin. V stavnici so bila tri okna (velikosti 60 × 60 cm), eno je bilo v steni nad tiskarskim strojem, drugi dve pa v strehi nad stavnico in sta dajali podnevi za delo dovolj svetlobe. Streha je bila iz lesa in prevlečena s strešno lepenko. Isto število oken, enake velikosti je imel prostor za ekspedit. V nočnih urah so uporabljali za razsvetljavo karbidovke. Za ogrevanje obeh prostorov je bila nameščena mala pečica na oglje, da bi dim ne izdajal objektov. Baraka, kjer sta bili nameščeni kuhinja in spalnica, je bila velika 4 × 3 m in visoka 2 m. Tudi ta prostor je bil razdeljen na dva dela, katerih eden je služil z vzdanim ognjiščem za kuhinjo, drugi pa je imel na obeh straneh tovrstne pograde za ležišča, na katerih je lahko spalo 12—18 oseb.⁶⁰

Ker v »Trilofu«, zaradi izgube delov tiskarskega stroja, niso mogli pričeti s tiskanjem, so že 29. IX. 1944 na partijskem sestanku PT KPS za Gor. sklenili, da bodo zato zvečali zmogljivost tiskarne »Donas«. Sklenili so, da se zato vrne v Ločniško dolino tovariš Boš, ki je res odšel takoj nazaj in se že vsaj 4. X. 1944 javil v »Donasu«, kar dokazuje Donovo sporočilo Obl. komiteju KPS za Gor., kjer piše: »Tovariš Boš je tu in se sedaj tiska Slov. poročevalec.«⁶¹ Na tem sestanku je bilo tudi sklenjeno, da pride Don v »Trilof«, da bi naredil potrebne načrte za izgubljene dele stroja, pri delu pa naj bi mu pomagala tovariša Lado Košiček-Miro in Janez Bokal-Slavko. Ker pa je bil Don, zaradi graditve novega prostora za tiskarno »Donas«, zadržan in ni mogel priti, sta izdelala Miro in Slavko izgubljene dele v legalnih delavnicah v Kropi, nekaj delov pa so izdelali strokovnjaki v Železnikih. Kljub temu pa se je izdelava izgubljenih delov precej zavlekla.

Da bi nadomestili izgubljene črke, so se obrnili za pomoč na Pokrajinsko tehniko za Primorsko, ki jim je poslala nekaj potrebnih črk, nekaj pa so jih našli že preje na mestu, kjer so bili ob selitvi napadeni.⁶² S tem na novo pridobljenim črkovnim gradivom je imela tiskarna naslednje: tri male omarice črk garmond (svetle italijanske), kjer je bilo premalo črk j, k, č, š, ž, eno malo omarico garmond (latinske svetle), pol omarice garmond polkrepke (latinske), četrt omarice petit latinske, svetle (brez velikih črk in ločil) in 5 vrst večjih črk za naslove. Linij niso imeli in prav tako malo drugega tiskarskega gradiva.⁶³

Popravila na stroju so se zavlekla vse do srede oktobra. Na organizacijskem sestanku PT KPS za Gor. z dne 19. X. 1944 so ugotovili »da bo »Trilof« v najboljšem slučaju stekel čez dva dni«⁶⁴. Kakor so predvidevali na tem sestanku v Pokr. tehniki, je stroj v »Trilofu« res začel s poskusnimi tiski že 22. X. 1944, ko so natisnili 1100 izvodov formularja *S p r e m n o p i s m o* (16⁰) za lastno porabo tiskarne. Ta obrazec so namreč uporabljali v tiskarni za razpošiljanje natisnjene literature. Dne 24. X. 1944 piše Bodin iz PT KPS za Gor. Obl. komiteju KPS za Gor. naslednje: »»Trilof« je pričel včeraj tiskati. Sedaj gre delo še počasi, ker stroj še ne teče prav gladko. Mislim, da bo stvar kmalu

⁶⁰ Glej op. 54.

⁶¹ Akt v AT MNO.

⁶² Zapisnik III. rednega sestanka partijske celice PT KPS za Gor. od 7. X. 1944 v AT MNO in glej op. 21.

⁶³ Glej op. 21.

⁶⁴ Zapisnik organizacijskega sestanka PT KPS za Gor. od 19. X. 1944 v AT MNO.

v redu stekla⁶⁵. Tega dne so natisnili na popravljenem stroju v tiskarni letak z naslovom Sam, čisto sam v 8308 izvodih na 2 straneh, formata 10 × 20 cm. Pri tem delu je bil navzoč že tudi Boš, ki se je že 16. X. 1944 vrnil iz »Donasa«⁶⁶.

Na novem prostoru je tiskarna začela voditi že od prvega dne dalje, ko je začela zopet tiskati, posebno knjigo naročil⁶⁷. Iz omenjene knjige se vidi, da je tiskarna konec oktobra natisnila še naslednje; letak Deutsche Soldaten (izdelan 25. X. 1944 v 6341 izvodih, na 2 straneh, form. 10 × 20 cm), letak Beograd je osvobojen (natisnjen 26. X. 1944 v 10.400 izvodih, na 2 straneh, 16°), letak NOV nam prinaša svobodo (izdelan 27. X. 1944 v 10.354 izvodih, na 2 straneh, 16°), 28. X. so natisnili dvobarvni lepak z naslovom Titova armada na pohodu v svobodo, v 3600 izvodih, na 2 straneh, 4°, ki je ilustriran z linorezom Janeza Vidica. 1. XI. 1944 so natisnili formular Propustnica za potovanje po relejnih linijah, v dvobarvnem tisku z linorezom v 5054 izvodih, form. 21 × 7,5 cm. Dne 2. XI. so na tem mestu natisnili še letak NOV osvobaja Dalmacijo v 8764 izvodih, na 1 strani, 16° in na posebnem listu linorez Janeza Vidica kot prilogo k Pionirju v 1730 izvodih, 8°.

Da bi bili izdelki obeh tiskarn tako »Trilofa« kot »Donasa« čim lepši in čim zanimivejši, so v Pokrajinski tehniki organizirali risalnico, kjer so bili zaposleni dobri risarji in arhitekt. Na organizacijskem sestanku PT KPS za Gor. dne 19. X. 1944 so sklenili, da se ta risalnica imenuje »grafični atelje« ter je bil podrejen grafičnemu oddelku PT KPS za Gor.^{67a}. Vodil ga je Hinko Ciglič-Crni, v njem pa so bili še Bančič Matija kot izdelovalec štipalj, slikar Janez Vidic in inž. arh. Marjan Šorli-Viher. V ateljeju so izdelovali osnutke in risbe in rezali linoreze, ki so služili za ilustracije tiskov obeh tiskarn.

V noči od 2. na 3. XI. 1944 pa je tiskarno »Trilof« prizadela nova nezgoda, ki je zavrta njeno delo za štiri dni. Zaradi hudega deževja, se je ponoči sprožil zemeljski plaz na barako stavnice in strojnice in jo porušil. Takole poročajo v svojem izrednem poročilu z dne 5. XI. 1944 iz »Trilofa« Pokr. tehniki: »Dne 2. novembra t.l. je zemeljski plaz razrušil in zasul spodnji objekt grafike »Trilof« ...

Okrog pol desete ure zvečer (v teku dneva so bili izredno močni nalivi) se je masa zemlje, ležeča v strmini nad bunkerjem, začela s precejšnjo hitrostjo pomikati navzdol.

Šibko ogrodje stavbe se je začelo lomiti. S silnim hruščem je med lomljenjem in pokanjem lesa zemeljska masa (do 25 m³) z dvema rastočima smrekama precejšnje debeline, zasula skoro polovico stavbe.

Ogrodje bunkerja je bilo popolnoma uničeno. Delno uporabna je ostala samo streha in nekaj ostenja.

Gmota razmehčane zemlje je povsem zasula cca 100 kg časopisnega papirja (format 100 × 70 cm) in stroj za rezanje papirja, medtem ko je bil tiskarski stroj le delno zasut. Ostal je nepoškodovan. Pod zasutinami zemlje je ostala precejšnja količina orodja, razni ključi, deli mazalne naprave, škatla rdeče barve in drugo (linorez za letak Titova armada na pohodu v svobodo in priloga k Pionirju). Tiskarski stroj, celotni nepoškodovani črkovni material, pisalni

⁶⁵ Dopis PT KPS za Gor. št. 2876/44 od 24. X. 1944 v AT MNO.

⁶⁶ Glej op. 54.

⁶⁷ V AT MNO.

^{67a} Glej op. 64.

stroj, arhivo, cca 150 kg papirja in ostalo smo rešili in naslednji dan spravili na zavarovan, suh prostor.

Danes dopoldne pa sta tovariša Žane in Nace rešila izpod ruševin nepoškodovan stroj za rezanje papirja.

Ker je stavba povsem razrušena, je treba takoj izvršiti selitev na drugo določeno mesto.⁶⁸

Sreča v nesreči je bila, da se tedaj v tem objektu ni nahajal nihče od osebja tiskarne, ker so bili tedaj zbrani pri večerji v drugi baraki, ki je zemeljski plaz ni prizadel⁶⁹.

Tako so bili tiskarji »Trilofa« po 41 dneh razmeroma »udobnega« bivanja zopet brez strehe. Seliti so se morali v stare opuščene barake pod kmetom Španom, ki jih je dala na razpolago Pokr. tehnika.

Na novem mestu so bili zgrajeni že prej trije objekti, ki jih je uporabljala nekaj časa Pokr. tehnika, že prej pa še neka druga ciklostilna tehnika⁷⁰. V prvem, ki je bil dolg 4 m, širok 2,30 m in visok 2,50 m je bil v sestavu tega objekta še manjši prostor (velikosti 1,90 × 1,10 m in visok 1,90 m). V tem objektu so namestili stavnico, strojnico in stroj za rezanje papirja. V drugem objektu (izmere 3,50 × 2 m, višina 2,30 m) so odpremljali izdelane tiske in pripravljali ter šteli papir za posamezne naklade. V teh dveh objektih so bila razdeljena tudi ležišča. Za kuhinjo jim je služil tretji objekt (izmere 2 × 2 m), kjer je bila nameščena kuhinja z vzdanim štedilnikom⁷¹. Prostori na novem mestu niso bili primerni za tiskarno, kar ugotavljajo na celičnih in rednih sestankih članov tiskarne⁷². V zapisniku V. rednega sestanka, ki je bil dne 8. XI. 1944 v »Trilofu«, beremo naslednje: »Preselitev na ta kraj se je izvršila predvsem in samo za to, da bo podjetje brez dolgega zastoja moglo obratovati dalje, kar bi bilo onemogočeno, če bi pričeli takoj z gradnjo novega prostora. Oba bivša prostora bo treba razdreti in material znositi na dovozno pot, od koder se bo potem transportiral na novo mesto. Misel na nov prostor je nujna, kajti sedanji bivač ni dovolj konspirativen in dovolj prostoren. Treba pa je dosedanji bivač urediti tako, kot da bi bilo bivanje v njem trajno in ne samo začasno. Zgornji prostor, kakor tudi kuhinjo je potrebno prelepiti ali obiti z dvojno, na bolj izpostavljenih stenah pa s trojno plastjo ovojnega papirja.«⁷³ Tak je bil torej sklep tega sestanka in ta sklep so vsi člani tiskarne izvajali, saj so že v naslednjih dneh znatno izboljšali prostore. Na naslednjem organizacijskem sestanku dne 12. XI. 1944 pa ugotovijo še, da je nujno potrebno bivake zamaskirati »kajti možno jih je opaziti z druge strani hriba in tudi od zgoraj«. Še posebno skrb so posvetili zatemnitvi prostorov v nočnih urah. Glede dohodov v tiskarno je bilo sklenjeno, da se »spričo zapadlega snega ukinejo vse poti, ki so bile do sedaj v rabi in se bo hodilo samo po vodi tako navzgor kakor navzdol.«⁷⁴

Na novem mestu je pričela tiskarna zopet redno tiskati že 6. XI. 1944. Tega dne je natisnila ovitek za oktobrsko številko Gorenjskega pionirja v 1770 izvodih (8⁰) z linorezom, za katerega je napravil osnutek

⁶⁸ Izredno poročilo grafike »Trilof« od 5. XI. 1944 v AT MNO.

⁶⁹ Glej op. 2.

⁷⁰ Adolf Arigler-Bodin, ustni vir.

⁷¹ Redno poročilo grafike »Trilof« od 13. XI. 1944 v AT MNO.

⁷² Zapisnik II. rednega celičnega sestanka od 7. XI. 1944 in zapisnik V. rednega sestanka grafike »Trilof« od 8. XI. 1944 v AT MNO in glej op. 71.

⁷³ Zapisnik V. rednega sestanka grafike »Trilof« od 8. XI. 1944 v AT MNO.

⁷⁴ Zapisnik I. rednega organizacijskega sestanka grafike »Trilof« od 12. XI. 1944 v AT MNO.

arhitekt Marjan Šorli in so ga izdelali v grafičnem ateljeju. Naslednjega dne so natisnili za Komando Gorenjskega vojnega področja formular *Poziv* (4012 izvodov, 2 strani, 8°), namenjen vojnim obveznikom, 8. XI. 1944 pa *Izkaznico* (2006 izvodov, 16°), namenjeno političnim delavcem na terenu. 12. XI. so natisnili v tiskarni ovitek za brošuro *M. Djilasa Pri Rdeči Armadi* (2623 izvodov, 8°), za katero so napravili osnutek in izrezali linorez v grafičnem ateljeju PT KPS za Gor. Dne 15. XI. 1944 so natisnili *Abecedo* (velike črke), ki je bila menda namenjena za partizanske šole na Gorenjskem. *Abecedo* so izrezali v linolej v grafičnem ateljeju, tiskarna »Trolof« pa jo je odtisnila v 5080 izvodih, 4°. V naslednjih dneh je tiskarna v glavnem tiskala najrazličnejše obrazce. Tako je dne 17. XI. natisnila formular *Spremno pismo* za nabavni, ciklostilni in kolportažni oddelek PT KPS za Gor. v skupni nakladi 6000 izvodov (16°), 19. XI. formular *Ekspeditna pola* za tiskarne in tehnike na Gorenjskem (2000 izvodov, 4°), 20. in 21. XI. pa formular *Spremno pismo* za gorenjske ciklostilne tehnike »Benko«, »Darja«, »Drava«, »Greiben«, »Grintavec«, »Jošt«, »Skala«, »Špik« in »Zlatorog« v skupni nakladi 17.000 izvodov (16°). 23. XI. so izdelali v »Trilofu« formular *Propustnica* za komando IV. relednega sektorja v 668 izvodih (16°) z linorezom v rdečkasti barvi, 24. XI. pa zopet formular *Propustnica* v dveh serijah (E in D) prav tako z linorezom v rdečkasti barvi v 2762 izvodih, formata 21 × 7,5 cm). 29. XI. pa so natisnili v tiskarni Prešernovo »Zdravljico« v 2069 izvodih na 3 straneh, (8°) z linorezom Janeza Vidica.⁷⁵

V mesecu novembru se je osebje tiskarne povečalo še za tri člane in sicer je prišel v tiskarno 1. XI. za kurirja Pavle Čemažar-Stane, France Biček (Španov), ki je pomagal pri poganjanju tiskarskega stroja in drugih delih v tiskarni in pa Minka Mrak, ki je bila zaposlena s pranjem in krpanjem perila. Objektu, ki je služil za ekspedit, so prigradili manjši prostor (velikost 1,70 × 1,50 m in višine 1,70 m), namenjen predvsem za vskladiščenje papirja. S tem in z nekaterimi drugimi adaptacijami prostorov so pridobili tudi potrebni prostor za obednico.⁷⁶

Kljub resnemu delu in strogi konspiraciji pa je bilo notranje življenje v tiskarni precej razgibano, saj so poleg partijskih in organizacijskih sestankov, kjer so razpravljali vedno tudi o izboljšavi prostorov in izdelkov, imeli še tako imegovane »kulturne sestanke«,⁷⁷ na katerih so razpravljali o raznih aktualnih vprašanjih, brali ali recitirali razne pesmi in sestavke. Pričeli so tudi izdajati svoje glasilo, imenovano »*Náš krog*«, katerega prva številka je izšla verjetno novembra, druga pa decembra 1944 in obsega 30 strani.⁷⁸ List je oktav formata, razmnožen na pisalnem stroju, ovitek pa na ciklostilu. V glasilo so pisali člani tiskarne razne spominske sestavke in pesmi ter sestavke humoriistične in satirične vsebine. Imeli so tudi svoj stenski časopis.

Za materialno preskrbo (hrano, obutev in obleko) v tiskarni je skrbel intendant (Janez Kulnik), ki je nabavljal hrano po Gospodarski komisiji Poljane, za večje nabave drugih potrebščin pa so se obračali na Okrožno gospodarsko komisijo Škofja Loka, ki sta jih zadovoljivo oskrbovali z vsem potrebnim.⁷⁹ S tehničnim gradivom jih je preskrboval nabavni oddelek PT KPS

⁷⁵ Podatki iz knjige naročil, rednih poročil grafike »Trilof« od 13. XI., 23. XI. in 3. XII. 1944 ter arhivskih primerkov v AT MNO.

⁷⁶ Podatki iz rednega poročila grafike »Trilof« od 3. XII. 1944 v AT MNO.

⁷⁷ Glej op. 73.

⁷⁸ Primerek v knjižnici MNO, inv. št. P/114-I.

⁷⁹ Podatki iz rednih poročil grafike »Trilof« v AT MNO.

Naslovna stran glasila »Naš krog«, ki so ga pisali in izdajali v tiskarni »Trilof« ter je bil razmnožen na pisalnem stroju le v nekaj izvodih

dih na 1 strani (16°), letak Prazniki se bližajo v 2020 izvodih na 4 straneh (16°) z linorezom Janeza Vidica in letak Satanska igra z otroško krvjo v 6002 izvodih, na 2 straneh (8°). Najlepši in tehnično najzahtevnejši izdelek tiskarne »Trilof« pa je bibliofilska izdaja Prešernove »Zdravljice«, za katero je tiskarna prejela naročilo 8. XII. 1944, izdelali pa so jo v razdobju od 11.—21. XII. 1944, v katerem je tiskarna obratovala tudi v nočnih urah in so za to porabili 678 delovnih ur. »Zdravljica« je bila natisnjena v 1512 izvodih, od teh 1500 numeriranih. Obsega 19 strani (28.728 odtisov) v kvart formatu. Tekst je tiskan v rdeči in črni barvi, vinjete nad in pod posameznimi kiticami, ki jih je izdelal inž. arh. Marjan Šorli-Viher, so odtisnjene v zlati bronzi na tankem papirju, osem celostranskih linorezov pa je delo slikarja Janeza Vidica in so odtisnjene v črni barvi. Za vso naklado »Zdravljice« so porabili 160 kg raznega papirja. Natisnjeni so bili tudi posebni izvodi s posvetilom za maršala Jugoslavije Tita in podpredsednika NKOJ Edvarda Kardelja. Posvetilo, natisnjeno v zlati bronzi za maršala Tita, se glasi: »Na-

za Gor., ki je po svojih legalnih zvezah nabavljaj vse potrebne tehnične pripomočke za vse gorenjske ilegalne tiskarne in tehnike.

V mesecu decembru so v tiskarni natisnili od 2. do 4. XII. 1944 tri letake (različnega formata, 4°, 8°, 16°) z naslovom Amnestija, kjer so ponatisnili odlok AVNOJ o amnestiji pripadnikov kvizlinških enot, ki se pridružijo NOV do 15. januarja 1945, v skupni nakladi 24.968 izvodov. Kot obsežnejšo tiskovino so natisnili v dneh od 8. do 10. XII. 1944 Gorenjskega pionirja, nov.-dec. 1944 v 1760 izvodih, na 21 straneh, 8°, bogato opremljenega z linorezi, ki so jih izdelali v grafičnem ateljeju PT KPS za Gor. V času od 11.—16. XII. so poleg glavnega dela, t.j. tiskanja Prešernove »Zdravljice«, natisnili za POOF za Gor. in PT KPS za Gor. 4344 izvodov Izkaznic in letak Za božič in novo leto opremljenega z linorezom v 2213 izvo-

šemu narodnemu junaku, genialnemu ustvaritelju Narodne osvobodilne vojske in nove demokratične Jugoslavije maršalu Josipu Brozu-Titu«. Posvetilo v izvodu, namenjenemu tovarišu Kardelju pa se glasi: »Titovemu genialnemu soustvarjalcu, velikemu Slovencu tovarišu Edvardu Kardelju«. To posebno lepo in okusno opremljeno izdajo Prešernove »Zdravljice« je izdal Pokr. odbor OF za Gor. Posvetilo na naslovni strani pa se glasi: »Izdano ob stoletnici Zdravljice, v dneh, ko slovenski narod v sveti domovinski vojni s krvjo najboljših sinov izpolnjuje oporoko svojega velikega pesnika in vidca«. ⁸⁰

Za silvestrovo so člani tiskarne »Trilof«, ki jih je bilo ob koncu leta 13 po številu, ⁸¹ skupaj s člani PT KPS za Gor. priredil v Pogrivarjevi hiši silvestrovanje s kulturnim programom, ki je vseboval več pevskih točk, govorov in recitacij ter so tako v veselem in dobrem razpoloženju pričakali novo leto.

V času od svoje preselitve v Davčo, potem ko je začela tiskarna zopet tiskati, pa do konca 1944. leta je tiskarna »Trilof« natisnila 152.396 izvodov, kar da po skupnem številu izdelanih strani 306.588 odtisov raznih tiskovin. Skupaj torej od ustanovitve do konca leta 240.862 izvodov s 527.920 odtisi. ⁸²

V prvih dneh 1945. leta je tiskarna »Trilof« tiskala brošuro Franceta Vrega-Mileta Naša Koroška, ki jo je sprejela v tisk že v decembru 1944, dotiskana pa je bila šele 14. I. 1945 v 2029 izvodih na 32 straneh, 16°. Na ovoju brošure je linorez v rdeči in modri barvi, ki ga je izdelal slikar Janez Vidic in predstavlja Knežji kamen. Poleg tega daljšega teksta je natisnila tiskarna še trosilne lističe z naslovom Domobranci, 15. januar je blizu v 20.015 izvodih, 8°, za katere je dobila naročilo 5. I. in jih še istega in naslednjega dne natisnila. 9. I. 1945 je natisnila letak z naslovom Amnestija v 500 izvodih, 4°, 15. I. je izdelala za gospodarski odsek POOF za Gor. Potrdilo v 6200 izvodih, 8° in zvezala to potrdilo v 122 blokov po 50 listov. Istčasno je natisnila za POOF za Gor. Priznanico s štirimi različnimi linorezi, ki sta jih izdelala v grafičnem ateljeju Vidic in Viher. Priznanica je bila natisnjena v 6040 izvodih na kartone različnih barv in so jo dali tistim družinam, ki so veliko žrtvovale za NOV ter vseskozi tako požrtvovalno podpirale partizane. V dneh od 22. do 25. I. je izdelala kot drugo obsežnejše delo v tem mesecu Gorenjskega pionirja št. 1. 1945 v 4683 izvodih na 24 straneh, 8°. Dne 27. I. je izdelala obrazec Poizvedba za Rdeči križ v 10.018 izvodih, 8° in letak Juriš na Berlin v 5564 izvodih na 4 straneh, 8°. 3. I. je izdelala letak z naslovom Rdeča armada kolje fašistično zver z linorezom Janeza Vidica v rdeči in črni barvi v 5564 izvodih, 4°. 31. I. pa še 1870 izvodov letaka Od Dnjepra do Drave, za katerega je napravil osnutek Janez Vidic, linorez pa so izrezali v grafičnem ateljeju PT.

V januarju se je osebje tiskarne povečalo še za dva člana in sicer je prišla 6. I. še Majda, ki je opravljala posle vlagalke, 18. I. pa Lojze Šuštar, ki je bil kurir in pomagal pri poganjanju tiskarskega stroja.

⁸⁰ Podatki iz rednega poročila grafike »Trilof« od 1. I. 1945 in iz arhivskih primerkov v AT MNO.

⁸¹ Bilančno poročilo grafike »Trilof« od 10. I. 1945 v AT MNO.

V tiskarni »Trilof« so bili ob koncu l. 1944 sledeči tovariši: Franc Boštjančič-Boš, Franc Ceklin-Samo, Lado Košiček-Miro, Janez Fister-Nace, Janez Bokal-Slavko, Miloš Jocif-Rado, Janez Kulnik (ki je bil od 28. XI. 1944 do januarja 1945 zaradi bolezni iz tiskarne odsoten), Miloš, Žane Klemenčič, Ivanka Pegam, Stane Čemažar, France Biček-Spanov, Minka Mrak in Nuša Bokal (prišla v tiskarno 3. XII. 1944).

⁸² Podatki zbrani iz arhivskih primerkov tiskov, mesečnih poročil in knjige naročil tiskarne »Trilof« v AT MNO.

V februarju je tiskarna natisnila dne 1. II. 1945 Cenik življenjskih potrebščin (811 izvodov na 4 straneh, 8°), ki ga je predpisalo Predsedstvo SNOS za vse ozemlje Slovenije. 2. II. je natisnila brošuro Začasna pravila Rdečega križa (920 izvodov na 12 straneh, 16°), 3. II. trosilne lističe z naslovom Deutscher Soldat (4030 izvodov, formata 11,5 × 8 cm), 4. II. ovitek za 3. številko II. letnika mladinskega glasila Mlada pest, gorenjski ponatis v 1050 izvodih, 8°, ki ga je razmnožila ciklostilna tehnika »Benko«. Istega dne so natisnili tudi letak z naslovom O, du mein lieber Augustin...! z odtisom linoreza v rdeči barvi kot osnovo in tekstom v črni barvi (2500 izvodov, 4°), 6. II. letak Kam sedaj, neverni Tomaži? (3250 izvodov, 4°) in še 1084 izvodov ovitka za Mlado pest. V naslednjih dneh je do 15. II. tiskala brošuro Titov govor (2000 izvodov, 9 strani, 8°), kateri je vložen odtis linoreza Janeza Vidica, ki predstavlja maršala Tita. 16. II. so natisnili v tiskarni letak Die Russen marschieren auf Berlin (5044 izvodov, 2 strani, 16°), 17. II. letak Živel rojstni dan Rdeče armade! (13.541 izvodov, 2 strani, 16°) z linorezom, ki ga je izrezal Miro, in letak za 27. obletnico nastanka Rdeče armade z naslovom Na praznik Rdeče armade! (13.541 izvodov, 2 strani, 16°). 19. II. 1945 so natisnili letak Delavcem po gorenjskih tovarnah (3461 izvodov, 2 strani, 8°) s celostranskim linorezom, ki ga je napravil Janez Vidic, 23. II. pa so natisnili letak z naslovom V sleherno hišo naše časopise! (8000 izvodov, 2 strani, 16°), namenjen za razstavo gorenjskega tiska, ki je bila od 25.—28. II. 1945 v osvobojenem Cerknem.

V dneh od 21. II. do 5. III. 1945 so natisnili v »Trilof« še brošuro dr. Stanka Peterina *Il nuovo potere popolare e la minoranza nazionale italiana* (1222 izvodov, 20 strani, 16°). 6. III. so izdelali formular *Propustnico*, namenjen za IV. reletni sektor (549 izvodov, 16°). Od daljših tekstov so v dneh od 5. do 17. III. natisnili februarsko številko Gorenjskega pionirja (3509 izvodov, 30 strani, 8°) z mnogimi linorezi, ki sta jih izdelala Janez Vidic in arh. Marjan Šorli-Viher v grafičnem oddelku PT KPS za Gor. 13. III. so napravili letak za proslavo mladinskega tedna z naslovom *Mladinci, mladinke, pionirji!* v 10.000 izvodih, 2 strani, 16° v modrem tisku. 18. III. so natisnili v rdeči in modri barvi znak za Svetovni mladinski teden (od 20. do 28. III. 1945) v 14.203 izvodih, formata 4,5 × 4,5 cm, za katerega so izdelali linorez v Pokr. tehniki. 19. III. pa so kot zadnje delo pred nemško ofenzivo natisnili še obrazec *Prstni odtis* (2535 izvodov, 16°) v modrem tisku, ki so ga odposlali iz tiskarne 20. III. 1945.⁸³

Dne 19. III. 1945 so Nemci pričeli svojo zadnjo veliko ofenzivo proti enotam IX. korpusa. Namen ofenzive je bil uničiti ali vsaj težko prizadeti udarno silo NOV na področju, ki je bilo zanje ob umiku iz Italije velike važnosti. Ofenzivo so Nemci v glavnem usmerili v začetku na predel Cerkljanskega, kjer je imel tedaj svoj sedež štab IX. korpusa v vasi Poljane med Cerknem in Novaki. Nemci, ki so izvajali svojo ofenzivo v dveh odsekih, t. j. v severnem in južnem, med katerima je tekla meja od Grahovega preko Reke, Želina do Idrije,⁸⁴ so pričeli navedenega dne svojo ofenzivo na severnem odseku. V teh operacijah sta obe sosednji dolini, to je Selška in Poljanska, ki predstavljata v tem planinskem področju najboljše komunikacijski liniji, bili tudi za Nemce važni ope-

⁸³ Podatki zbrani iz arhivskih primerkov in knjige naročil tiskarne »Trilof« v AT MNO.

⁸⁴ Primerjaj zbornik *Istra in Slov. Primorje*, Beograd 1952, str. 504.

racijski področji ter so jih zato Nemci zasedli. V teh dveh dolinah naj bi skušali uničiti vse tiste ostanke partizanov, ki bi se prebili iz njihovega glavnega obroča. Tako sta se znaši deloma v nemškem obroču tudi Pokr. tehnika in tiskarna »Trilof« v dolini Davče.

Ker o poteku dogodkov med ofenzivo ni ohranjenih poročil, saj so se odločilni dogodki po ofenzivi ob koncu vojne, ko so se tiskarji zopet zbrali k delu, razvijali s tako naglico, da niso našli časa za pisanje izčrpnih poročil o poteku ofenzive in o usodnem času, ki so ga medtem preživel.

Zato smo za razdobje od 20. III. pa nekako do 15. IV., ko so zopet zabeleženi prvi redni zapisi, vezani bolj na ustne vire, t. j. na pripovedovanja posameznikov, kakor so oni ta dogajanja ohranili v svojem spominu.

Prav tiste dni, ko se je pripravljala nemška ofenziva, je bila v Davči konferenca, na kateri so se zbrali tehniki in tiskarji iz vse Gorenjske (okoli 50 po številu), katere namen je bil razpravljati, na osnovi Kardeljevega članka »O današnji glavni nalogi zaledja«, o delu, ki čaka pripadnike osvobodilnega gibanja ob osvoboditvi. Sredi dela jih je dosegla vest o nemški ofenzivi. Zbrani tehniki so se porazdelili v štiri skupine, od katerih je vsako vodil preizkušen partizan (Bodin, Don, Boš in Golc Ivan-Stanko). Te skupine so se porazgubile po davških hribih in grapah, da bi se s spretnim partizanskim manevriranjem izognili spopadam s premočnim sovražnikom. Ta taktika se je izkazala za povsem pravilno, saj je večina tehnikov srečno preživela ofenzivo.⁸⁵

Nemci, ki so morali že po nekaj dnevih svoje ofenzive na severnem sektorju, premestiti svoje sile na južni odsek, t. j. na Trnovsko in Banjško planoto, niso utegnili do potankosti preiskovati vsega področja, ampak so se bolj držali poti in tako niso odkrili niti dobro skrite velike barake Pokrajinske tehnike v težko pristopni soteski potoka Zale, niti dobro skritih skromnih prostorov tiskarne »Trilof« v grapi pod Španom.

Člani tiskarne »Trilof«, ki so se po končani ofenzivi zopet zbrali v tiskarni, so 15. IV. 1945 pričeli z rednim delom, kar izpričuje zapis št. 29 v knjigi naročil, ko so prejeli v tiskarni v delo *Propustnico* za IV. reletni sektor. Izdelali so jo v dveh serijah. Serijo »D« (1510 izvodov) v modri, serijo »E« (510 izvodov) pa v rdeči barvi in so jo v tiskarni dotiskali ter odposlali 18. IV. 1945. Dne 17. IV. 1945 so prejeli v tiskarni v tisk brošuro *Deklaracija nove jugoslovanske vlade maršala Tita*, ki so jo natisnili v 1062 izvodih, na 12 straneh (16°) dne 19. IV. 1945. Brošura ima na ovoju odtisnjen Viherjev linorez, ki predstavlja šestero plamenic s klasjem in je natisnjen v rdeči barvi, napis na ovoju in notranji tekst pa v modri barvi. O delu te brošure je ohranjen tudi Bošev dopis Bodinu z dne 17. IV. 1945, ki je verjetno prvi dopis po ofenzivi, ki ga pošilja Boš iz »Trilofa« Pokr. tehniki. Ker je iz dopisa razvidno tudi stanje, v kakršnem se je po ofenzivi tiskarna znašla, naj ga deloma navedem. V dopisu piše med drugim: »Brošuro (misli na Deklaracijo jugoslovanske vlade — op. pisca) smo prejeli v tisk in jo bomo skušali čimprej izgotoviti. Če bi imeli kaj luči, bi lahko poslali na vezo že 19. IV. zjutraj. Zato vas prosimo, da nam če le mogoče oskrbite kaj razsvetljave. Zelo bi rabili tudi bencin ali petroleje za čiščenje črk in stroja... Za gotovo pošljite ovitek k »Deklaraciji« vsaj do opoldne!... Zelo bi rabili pralne praške in tudi milo. Predvsem praške. Nimamo s čim prati perila... Ali imate kaj zveze z Gospodarsko (komisijo — op. pisca). Dajte nam naslov. Razen ovsene moke nimamo ničesar!«⁸⁶

⁸⁵ A. Arigler-Bodin in Franc Boštjančič-Boš, ustni vir.

⁸⁶ Dopis v AT MNO.

Kot drugi večji tekst so prejeli v tisk 21. IV. brošuro z naslovom *Pogodba med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo*, ki so jo natisnili v 1350 izvodih, na 12 straneh (16°) in je bila stiskana 26. IV. 1945. Medtem ko so tiskali to brošuro, pa so v tiskarni, spričo prehitvejajočih se dogodkov ob koncu vojne, natisnili vrsto drobnega tiska. Tako so natisnili 24. IV. še letak o vojaških dogodkih do 21. aprila 1945 (2012 izvodov, 8°) ter radijska poročila z dne 22. IV. 1945 z naslovom *Ne, za nas ni pregraj in ne mej...* (2012 izvodov, 8°) ter radijska poročila z dne 23. IV. 1945 z naslovom *JA na zmagovitem pohodu!* (1160 izvodov, 16°), oboje v obliki letaka. Dne 25. IV. 1945 so natisnili v modri barvi štiri propagandne trosilne letake (parolne lističe) v 2650 izvodih (16°), ki imajo na prvi strani lepo izdelane linoreze Janeza Vidica, na drugi strani pa kratke tekste. Dne 26. IV. so natisnili še 1023 izvodov raznih parolnih lističev v rdeči in modri barvi, 28. IV. letak z naslovom *Nemčija presekana na dvoje* v 1288 izvodih (16°) in parolne lističe za 1. maj 1945 (1023 izvodov) v rdeči in modri barvi ter letak z naslovom *1. maj — naš državni praznik* (1023 izvodov, 2 strani, 8°). Dne 30. IV. 1945 so v tiskarni izdelali 4591 izvodov trosilnih lističev z naslovom *Bodi buden in ne nasedaj lažem zločinskih hitlerjevskih in izdajalskih tolpa!*, 2301 izvodov trosilnih lističev z naslovom *Zmage Jugoslovanske armade in listič z naslovom Splošna vstaja v severni Italiji* ter letak *Slovenska mesta in vasi k upor!* z linorezom na zadnji strani v 6303 izvodih (16°) v modri barvi ter formular *Propustnica za Komando Gorenjskega vojnega področja* v 4013 izvodih, prečnega formata.

Prvega maja 1945 so v tiskarni natisnili *Radio poročila* za 1. maj 1945 v 1554 izvodih in letak *»Uničeni« IX. korpus pred Gorico* v 2849 izvodih (16°) v rdeči barvi. Dne 3. V. 1945 so natisnili v 1028 izvodih parolne lističe in letak *Slovensci, Slovenke, zemlja vas spet kliče* v 1273 izvodih, na 4 straneh, 8° v modri barvi.⁸⁷

Že na pragu svobode pa je tiskarno »Trilof« dne 3. V. 1945 zadela huda nesreča. Tega dne je ob pol peti uri popoldne odšlo 5 tovarišev in ena tovarišica iz tiskarne v Sorico, ki jo je bil okupator tega dne zapustil.⁸⁸ Ko so se ponoči, razigrani in dobre volje, zaradi razveseljivih vesti in ob pričakovanju skorajšnje svobode, vračali iz Sorice, je »med potjo (okoli Podrošča) kurir Lojze (Šuštar — op. pisca) vzel nemško štilarico (nemška ročna bomba — op. pisca) v roke. Nenadoma je rekel: Glej, glej, pri tej pa se je trak utrgal. Ko so drugi to slišali, so zavpili, naj jo odvrže, toda bilo je že prepozno.«⁸⁹ Bomba je težko ranila kurirja Lojzeta, ki je med prevozom v Železnike umrl. Od ostalih je bil težje ranjen Miloš Jocič-Rado v oko, Lado Košiček-Miro je dobil rane po obrazu, lažje pa je bil ranjen tovariš Janez Fister-Nace, ki je ponoči prišel še do Podgrivarja, od koder je o nesreči okoli druge ure ponoči javil Španov Tonček v tiskarno. Preostali tovariši iz tiskarne so odšli takoj do ranjencev, jim nudili prvo pomoč in jih nato odpeljali do zdravnika v Železnike. Edina, ki je ostala v tej nesreči nepoškodovana, je bila tovarišica Ivanka Pegam.⁹⁰

⁸⁷ Podatki iz arhivskih primerkov tiskovin in knjige naročil tiskarne »Trilof« v AT MNO.

⁸⁸ Fr. Boštjančič-Boš, ustni vir.

⁸⁹ Nedatirano Boševo pismo Bodinu v AT MNO.

⁹⁰ Istotam.

Tako je izgubila tiskarna »Trilof« skoro ves strokovni kader. Treba ga je bilo čimprej nadomestiti z novim, saj je bila tedaj edina ilegalna tiskarna na Gorenjskem, ki je še delala. Tiskarna »Donas« v tem času še ni pričela z delom, ker so jo Nemci med spomladansko ofenzivo zaradi izdaje odkrili in uničili bunker, stroj iz tiskarne pa so tiskarji že prej pravočasno skrili. Don, ki je vodil tiskarno »Donas«, je prav v tem času prepeljal stroj na novo mesto v bohinjski kot, kjer naj bi tudi ta tiskarna pričela čimprej delati.

S predstavitvijo tiskarne »Donas« pa ni šlo tako gladko in je zato spričo ogromnega dela, ki ga je imela prav tedaj tiskarna »Trilof«, Pokrajinska tehnika KPS za Gorenjsko, zahtevala od Dona, da pošlje iz njegove tiskarne »tovariša Risa ali pa kakšno tovarišico, ki zna dobro staviti, to pa zato, ker se bodo verjetno v zvezi s senzacionalnimi dogodki izdajala tiskana Radio poročila, ki bodo opremljena z linorezi. Zaradi bližine grafičnega ateljeja in Obkoma bo »Trilof« bolj zaposlen...⁹¹

Že po katastrofi, ki je zadela »Trilof«, pa sporoča Bodin v svojem dopisu Bošu,⁹² da se je 4. V. 1945 osebno sestal s tovarišem Domom na Rudnem, ki je tega dne odpeljal najtežji del stroja v »Donas« in da sta se dogovorila, da pošlje Don iz svoje tiskarne strojnika Jožeta Novaka-Jernejca in Anico Kopšdarinko, ki je znala staviti. Ris bo ostal v »Donasu«, ker ga bodo potrebovali za stavljenje proglasov in naredb v tiskarni »Donas«, ki bo verjetno pričela delati v štirih do petih dneh. Namesto ranjenega Samota bo poslal v »Trilof« tovariša Jurija, za kurirja pa Tuška, tovariša Pavla (Čemažarja) pa bo uporabil Boš lahko za poganjača stroja v »Trilofu«.⁹³

⁹¹ Akt PT KPS za Gor. št. 1067/45 od 2. V. 1945 Donu v AT MNO.

⁹² Akt PT KPS za Gor. od 5. V. 1945 v AT MNO

⁹³ Istotam.

Slovenci in Slovenke na Gorenjskem!

Očitek, ki je mnogim našim bralcem ostal v spominu, je bil izdan v obliki letnega poročila, ki ga je izdal slovenski vojni svet. V njem so našli Slovenci, Slovenke in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

Tudi na Gorenjskem je bilo mnogo Slovencev, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

ODREJAMO:

1. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

2. Vsi Slovenci in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

3. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

4. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

5. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

6. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

7. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

8. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

9. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

10. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

11. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

12. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

13. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

14. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

15. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

16. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

17. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

18. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

19. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

20. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

21. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

22. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

23. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

24. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

25. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

26. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

27. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

28. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

29. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

30. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

31. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

32. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

33. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

34. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

35. Slovenska vojska je za vse Slovence in Slovenke, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili, in Slovenci, ki so se pridružili slovenski vojni sili.

Zadnji izdelek partizanske tiskarne »Trilof« je bil lepak, ki so ga natisnili v noči od 9.—10. maja 1945

Dobro jutro! Odzivi se na poziv: **STEGNAR ANDREI**

Gorenjska, 9. maja 1945.
Kom. za Gorenjsko: **DROLE ALBIN**
podkomisar: **UDBANC JANKO**

Čeprav je bila z nesrečo tiskarna zelo oslABLJENA, ker obljubljene moči niso mogle takoj priti, so vendar v tiskarni že 4. V. 1945 natisnili letaka o osvoboditvi Trsta, Gorice in Tržiča in o zavzetju Berlina. Letaka, ki imata na zadnji strani celostranske linoreze Janeza Vidica, sta bila natisnjena v 1288 izvodih (8°). Dne 5. V. so natisnili letak z naslovom Pozdravljena Rdeča armada na slovenskih tleh, opremljenega z linorezi v rdeči in modri barvi v 918 izvodih (4°). Istega dne so izdelali še 4888 izvodov trosilnih letakov o osvoboditvi Trsta, Gorice, Tržiča, Reke in Pulja.

6. V. 1945 so pokopali nesrečno padlega kurirja Lojzeta⁹⁴ in natisnili dva trosilna letaka z naslovom Bodi discipliniran in Prišla je ura odločitve v 3474 izvodih v rdeči barvi. 7. V. so natisnili letak z naslovom Četrta armija prihaja! v 2849 izvodih na 2 straneh, 4° in Vidičevim linorezom ter glave (naslove) za Radio poročila, ki jih je izdajala Pokrajinska tehnika v 1417 izvodih, 4°. Istega dne so natisnili še letak Osvobojena Ljubljana v 1500 izvodih (4°) v rdeči barvi, ker so po radiu sprejeli vest, da je Ljubljana že osvobojena, čeprav je bila dejansko osvobojena šele 9. V. 1945. Istega dne so natisnili tudi letak v modri barvi z naslovom Brezpogojna kapitulacija vseh nemških vojnih sil (1500 izvodov, 4°), ki je bila podpisana 7. V. 1945 ob 2,41 zjutraj v glavnem stanu generala Eisenhowerja v Reimsu in ki je začela veljati 8. V. 1945 opoldne. V noči od 9. do 10. maja pa so natisnili še odredbo z naslovom Slovenci in Slovenke na Gorenjskem (1410 izvodov, f^o), s katero razglašata PEOF za Gor. (podpisan Stegnar Andrej) in Komanda Gorenjskega vojnega področja (podpisana komandant kapetan Drolc Albin in politkomisar Urbanc Janko), po navodilih prve slovenske vlade, splošno mobilizacijo in druge odredbe, potrebne za ohranitev miru in varnosti državljanov. Ker je lepak velikega formata (30 × 40 cm), ga niso mogli natisniti na stroju, ki je bil sposoben le za tiskanje kvartnega formata, v celoti, ampak so morali zato lepak tiskati na dve poli papirja kvartnega formata, s tem, da so nato obe polovici zlepili.

Ta lepak je bil poslednji izdelek, ki so ga natisnili partizanski tiskarji na tem stroju v tiskarni »Trilof«, v skrivni, divji grapi Davče na Gorenjskem. Že 10. maja, ko so še zadnji okupatorski in kvizlinški oddelki v divjem begu zapuščali Kranj, so zasedli gorenjski partizanski tiskarji tiskarno v Kranju, da v svobodi nadaljujejo delo, ki so ga s tolikim trudom in žrtvami opravljali v narodnoosvobodilni vojni v svojih skrivnih tiskarnah.

Ko ob koncu pregledamo vse delo, ki so ga opravili v tiskarni »Trilof«, moramo ugotoviti, da v tiskarni od njene ustanovitve oziroma od dne, ko je bil natisnjen prvi tisk (5. VII. 1944) pa do osvoboditve (10. V. 1945), ko je prenehala s tiskanjem, zaradi selitev, nesreč in nemških ofenziv, v tiskarni niso mogli delati skupno 72 dni.

V nepolnih osmih mesecih dela, so v tiskarni kljub vsemu natisnili 102 različni tiskovini v skupni nakladi 447.214 izvodov, kar da, računamo po odtisnjenih straneh, 943.904 odtisov.

Že številke same nam povedo, da delo, ki so ga opravili tiskarji v »Trilofu«, ni majhno. Če pa upoštevamo pri tem še to, da so v tiskarni večino svojih lepkih tiskov izdelali v dvo- in celo v trobarvnem tisku ter da je izdelala med

⁹⁴ Boševo pismo Bodinu od 5. V. 1945 v AT MNO.

njimi »sploh najlepši partizanski tisk«⁹⁵ Prešernovo »Zdravljico«, moramo dati vse priznanje tiskarjem, pa tudi konstruktorju stroja, ki je ob prvem tisku na tem stroju tako proroško napisal ob koncu svojega pisma: »Stroj bo prenesel vse napore do osvoboditve. Je preračunan in vsemu odgovarja!«⁹⁶

(Nadaljevanje sledi)

Illegal printing press of the Provincial technic of the Communistic Party Slovenians for Gorenjsko

(Graphic departement »B«)

S u m m a r y

The partisan illegal press got a new push after the collapse of illegal printing works in Ljubljana after the capitulation of Italy when from the liberated towns of the then Province of Ljubljana printing machines with the necessary outfit and material were taken to the free woods of Slovenia. This decision was important because after the German offensive in the autumn 1943 these towns were occupied by Germans who made these towns their stable strongholds.

In the upper parts of Slovenia (Gorenjsko) where the German foe particularly oppressed our Slovene population the leadership of the liberation movement felt a peculiar necessity to encourage by printed word the resistance of the people against the occupier, and to found therefore his own illegal printing press.

The organisation of this illegal press was entrusted by the Provincial Committee of the CPS and the Provincial Committee of the Front of Liberation for Gorenjsko to the experienced and skilled partisan technician Edo Bregar-Don, who succeeded in short time to organise in the free woods of the Poljana and Selce valleys three illegal printing works, which depended directly from the graphic department »B« of the Provincial technic CPS for Gorenjska which linked the whole organisation and managed all the illegal presses and technics in Gorenjska.

The first printing press, which got the secret name »JULIJA« he put up in the Poljana valley near the village Log where he dug out for it an underground strongpoint, where he placed a small printing machine. In this foxhole the work started on the 26th of March 1944, and a whole series of leaflets, newspapers and booklets were printed. Because of lack of conspiracy they were however compelled to transfer the printing offices to a new underground hidingplace which was constructed in the neighbourhood of village Brode down the river Sora. But less than a month of work in this place it has been discovered and destroyed by the enemy. The printers could be saved in the attack but the printing machine has gone lost together with all the records of the press, particularly the most beautiful and most copious work of the printing office the poems of the Slovene revolutionary poet Vladimir Pavšič-Matej Bor.

In this printing place there were printed during the whole time of its existence that is since March 26th until August 23rd 1944 30 different prints in a total edition of 150.850 pieces, what makes more than 600.000 copies.

The second illegal printing works, named »TRILOF« the machine of which has been projected and partly constructed by the technician Edo Bregar-Don himself, he established in an underground concrete trench in the Ločnica valley near Medvode.

⁹⁵ Glej članka V. Smoleja in R. Čenčiča, citirana v opombi 23.

⁹⁶ Dopolnilo k pismu v op. 28. Stroj iz tiskarne »Trilof« je sedaj razstavljen v rekonstrukciji tiskarne »Trilof« v MNO.

On this machine, which allowed prints of bigger quarter size was printed on the 5-VII-1944 as its first produce »Delavska enotnost« (Unity of workers) a paper of the working class. But already after 2 months of work the printing machine was transferred to Davča in Selce valley. The party carrying parts of machine and the printing material was attacked by Germans when crossing the Sora and the road in Poljana valley where eight partisans fell. At this occasion several parts of machine and some letters were lost.

On the new place at Davča high under the Blegoš Mountain they erected in a wild difficult accessible ravine a wooden hut, where they brought the remaining parts of the machine. The printing machine was repaired, new letters were supplied, and the work continued until the 2nd of November, when an earth avalanche torn because of a long heavy rain from the steep slope crushed down the hut and buried the machine together with other material.

But this disaster too did not take the courage to the persisting partisan printers. They dug out the machine and letters, and started to print again at a new hidden place. On this spot in the wildness of the woods of Davča under the peasant Špan was printed the loveliest and technically most exating copy, the bibliophile edition of Prešeren's »Zdravljica« (Toast) in 1500 numerated copies. This edition made out in three-coloured print (black, red and gold) is richly illustrated by wholepage artistic linotypes of the painter partisan Janez Vidic and vignettes of the architect Marjan Sorli-Viher. On the front page it has remarkable time fitting dedication, reading: »Issued at the centenary of the »Toast« in the days, when the Slovene people in the holy patriotic war by the blood of his best sons is fulfilling the will of his great singer and seer.«

Once more the printers in the plant Trilof had to cease with their work for a longer period. Almost at the end of the war in the middle of March 1945 the German occupator started his great offensive against the National Liberation Army just at the place where the printing machine lay hidden. The printers had again to change the printing tools for rifles to leave their works and to fight through enemy traps and ambushes. But the enemy did not discover in his onslaught the very well hidden printing plant. The printers returned in the middle of April and started to print again various leaflets, proclamations and booklets, which were mostly printed in two or three coloured print, and embellished with illustrations. They worked in the printing plant until the liberation, and their last sheet was printed in the night from the 9th to 10th May 1945.

The printers who worked on account of various shiftings of the print plants and German offensives only 8 months on the place printed on an primitive printing machine, which they had to move by hands, 102 different prints in a total edition of 447.214 copies, what makes according to printed copy pages 943.904 stamps.

Janko Jarc

Prva Belokranjska partizanska četa

Prvi del te razprava je bil pod naslovom »Bela krajina v uporu« objavljena v Kroniki, časopisu za Slovensko krajevno zgodovino, I, stran 3—15, 90—97 in 163—171. Povzetka tega dela razprave pa sta bila objavljena v Dolenjskem listu, III, št. 51, str. 3, pod naslovom: »Belokranjski partizani po katastrofi na Gor. Lazah«, in v Borcu VI, str. 252—256 pod naslovom »Krvava tragedija na Gor. Lazah«.

Za konec oktobra 1941 je skupina belokranjskih partizanov, ki je taborila pri Kozlovem zdencu nad Tančo goro, pripravljala napad na železniški viadukt pri Otovcu in ga hotela razstreliti. V tem pa je prišlo povelje, da se skupina odpravi na pot in združi z drugimi belokranjskimi partizani v Prvo belokranjsko partizansko četo ter sodeluje pri napadu na nemško obmejno postojanko na Bučki. Ta pohod je bil del načrta, ki ga je pripravil Glavni štab slovenskih partizanskih čet, po katerem je bilo treba izvršiti večjo koncentracijo partizanskih enot v Posavju na področju, katerega prebivalstvo je bilo z naredbo šefa civilne uprave na spodnjem Štajerskem dr. Überreitherja z dne 20. oktobra 1941 določeno za preselitev v Nemčijo. Ta nasilna preselitev deseterih in deseterih tisočev slovenskega kmeškega prebivalstva ter rezultat posvetovanja komandantov Glavnih štabov in voditeljev narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov, ki je bilo septembra 1941 na osvobojenem ozemlju Srbije v Stolicah pri Krupnju, so napotili CK KPS in Glavni štab, da z veliko koncentracijo partizanskih enot v Posavju sprožila med ondodnim prebivalstvom upor, na katerega so pozivali proglasi Osvobodilne fronte, objavljeni 1. novembra 1941 v Slovenskem poročevalcu in razmnoževani in širjeni na posebnih letakih. Po tem načrtu naj bi v izselitvenem področju severno od Save operiral Prvi štajerski batljon, ki naj bi vključil v začetku oktobra 1941 ustanovljeno Brežiško četo, priključila pa naj bi se mu tudi Radomeljska četa iz sestava Kamniškega bataljona. Na ozemlju južno od Save naj bi operiral Dolenjski batljon, sestavljen iz Novomeške, Belokranjske, Mokronoške in Grosupeljske čete. Temu Dolenjskemu bataljonu bi se moral priključiti tudi del Borovniške čete iz sestava Krimskega bataljona. Kot prvi cilj napada Dolenjskega bataljona je bila določena nemška postojanka na Bučki.

»Ta široko zamišljena akcija CK KPS,« ugotavlja dr. Mikuž v svojem delu Pregled razvoja NOB v Sloveniji I, str. 181, »ni prinesla pričakovanih rezultatov. Veliko in intenzivno politično delo ni dvignilo Zasavja v upor, ker je hitlerjevska demagogija pustila tam vidne sledove. Tudi koncentracija slovenskih partizanskih sil v glavnem ni uspela, in to iz dveh osnovnih razlogov: 1. zaradi težkih in neugodnih vremenskih ter terenskih prilik [zgodaj je zapadel globok sneg] in zaradi velike oddaljenosti nekaterih enot od zbor-

nega mesta, in 2. zaradi neizprosne in dosledne odločenosti okupatorja, da razbije vsako večje partizansko zbiranje in vsako enoto.«

Brežiški pohod Stanetovega Štajerskega bataljona je bil v borbah z zasledujočimi nemškimi enotami in v globokem novo zapadlem snegu zaustavljen in do združitve z Brežiško četo ni prišlo. Radomeljska četa je bila že 25. oktobra 1941 uničena na Golčaju. Od dolenskih enot sta se na zbornem mestu na Otavniku sestali samo Novomeška in Mokronoška četa. Grosupeljske (Stiške) ni bilo, del Borovniške čete pa je bil 29. oktobra uničen na Osredku. Belokranjska četa je na svoji poti k zbornemu mestu sicer prišla do Krke pri Otočcu, na povratku pa je doživela v noči med 2. in 3. novembrom 1941 katastrofo na Gorenjih Lazah.

Pohod proti Bučki

V pripravah za koncentracijo dolenskih partizanov in organiziranja napada na Bučko sta prišla v Novo mesto Miha Marinko in Aleš Bebler. V posvetu z novomeškim vojaškim komitejem je bil izdelan podroben načrt za zbor partizanskih enot. Novomeška in Belokranjska četa bi se imeli sestati v gozdu na višini 278 nad Šmarješkimi Toplicami, nakar bi skupno nadaljevali pohod na Otavnik, kamor bi imele priti še druge enote.¹

Partizani iz Metlike in metliške okolice so odhajali v gozdove v nekaj skupinah. Že kak teden po napadu na italijansko kolono pri Gribljah 6. septembra 1941 je odšla v partizansko taborišče pri Kozlovem zdencu prva skupina, v kateri so bili Ivan Černič, trgovski pomočnik iz Metlike, Ivan Kopinič, kmet iz Radovičev, Franc Matjašič, kmet iz Rosalnic in Franc Obrul iz Rosalnic.² Okoli 20. oktobra sta se iz taborišča vrnila v metliško okolico I. Kopinič in F. Matjašič, da kaznujeta nekega italijanskega konfidenta v metliški okolici.³ Nastanila sta se v Žugljevi zidanici na Vinomeru. 23. oktobra bi imela oditi v partizane druga skupina, v kateri so bili Toni Prus in Jože Slobodnik iz Metlike ter samo po imenu Bruno poznani italijanski vojak, doma nekje iz Furlanije, ki je pobegnil iz italijanske vojske ter se zatekel v žumberški vasi pod Gorjanci, kjer ga je našel Metličan Anton Ivec in ga pripeljal na svoj dom in ga skrival na seniku. Ti trije so se omenjenega dne zbrali pri Ivčevih, od koder jih je aktivistka Anica Ivec skupaj z Matjašičem in Kopiničem ter bratom Antonom spremljala na javko. Ker zveze ni bilo, so se vračali nazaj proti Metliki, pri tem pa srečali močno italijansko patroljo. Ob pozivu patrolje so partizani planili v breg in izginili v noči. Streljanje italijanske patrolje je bilo brezuspešno. Kopinič in Matjašič sta se vrnila na Vinomer, kamor so po celonočni hoji in v velikem ovinku okoli Metlike preko Trnovca in Svržakov prišli tudi Slodnik, Prus in Bruno. Anton Ivec se je te noči vrnil na svoj dom, kakor tudi sestra Anica. Partizani na Vitomeru so čakali na novo zvezo, ki naj bi jo oskrbeli metliški aktivisti. V ta namen je 26. oktobra Anica Ivec poiskala Jožeta Borštnarja, ki je 15. oktobra po naročilu organizacijskega sekretarja CK KPS Toneta Tomšiča prišel v Metliko in bil tam nameščen kot honorarni železniški uradnik. Ta služba mu je bila seveda samo plašč za možnost prebivanja v Metliki, kjer je imel po nalogu CK KPS utrditi in poglobiti organizacijo Osvobodilne fronte, organizirati borbene skupine in predvsem skrbeti za varno zvezo ali kanal s sosednjo Hrvaško.⁴ Po razgovoru z Jožetom Borštnarjem sta Anica Ivec in Tine Železnik še istega dne odšla na Vinomer, kjer sta v Žugljevi zidanici našla že kakih sedem ali osem borcev. Medtem je bil

Jože Borštnar že obveščen o nameravani koncentraciji dolenskih partizanov, zato je bil dva dni kasneje, 28. oktobra sklican sestanek pri Grabrovcu, na katerega so prišli Jože Borštnar, Tine Železnik, Matija Bahor, Marko Badovinac iz Rosalnic, Anica Ivec in partizana Kopinič ter Matjašič. Na sestanku je J. Borštnar obvestil prisotne o pismenem pozivu Glavnega poveljstva.⁵

O tem piše Ivo Pirkovič v svojem rokopisnem gradivu o prvih belokranjskih partizanih naslednje:

»Zadnje dni oktobra je zapadel globok sneg. Tone Šušteršič-Železnik, ki se je namenil k Fabjanovi četi, je v snegu do pasu obtičal in se je moral vrniti v Metliko. Tam ga je čakalo sporočilo, naj pride na Grabrovec, 4 km oddaljeno vas na desni strani ceste, ki vodi na Suhor in Gorjance. Spremljal ga je rudar Matija Bahor.

Na Grabrovcu sta se Železnik in Bahor sestala s članom okrožnega komiteja KPS in okrožnega odbora OF, Jožetom Borštnarjem, ki se je v svojem revolucionarnem delu v Rajhenburgu pri Nemcih kompromitiral in se moral zato umakniti najprej v Mirensko dolino, nato pa v Metliko, kjer se je skrival za službo železniškega prometnega uradnika. Borštnar je Šušteršiču izročil pismo Petra Kalana-Borisa Kidriča, ki Šušteršiču naroča belokranjske partizane zbrati in jih nemudoma poslati čez Krko k Škocjanu, za akcijo na Bučko. Tone Šušteršič in Matija Bahor sta brez oklevanja in v silnem snegu krenila s poveljem v taborišče pri Kozlovem zdencu. Tam so se dogovorili, da pride Fabjanova četa 30. oktobra zjutraj na Smuk nad Semičem, kjer se bodo zbrali vsi belokranjski partizani in ilegalci. Šušteršič je nato v celcu znova pregazil Belo krajino, sedaj h Kopiničevi skupini nad Drašiči, iz Metlike pa poslal na Smuk še visokorastlega pekovskega pomočnika Tonija Prusa in čevljarskega pomočnika Jožeta Slobodnika, dobra in zvesta fanta, ki jima je zla usoda namenila le štiri dni partizanskega življenja.«

Jože Borštnar pripoveduje o tem:

»Povelje za zbor belokranjskih partizanov in njihov odhod proti Bučki mi je iz Novega mesta prinesel Jože Košir. Bilo je to proti koncu oktobra 1941. Takoj sem iskal zveze s Tinetom Železnikom in pešalil na Stražni vrh nad Črnomljem, ne da bi Tineta našel (verjetno je bil na poti proti Kozlovemu zdencu, kot to zgoraj omenja I. Pirkovič, op. pis.). Po povratku v Metliko sem takoj sklical sestanek na Grabrovcu, ki so se ga udeležili Tine, Anica Ivec, Jože Košir, partizana Kopinič in Matjašič in morda še kdo. Bahorja se ne spominjam. Tam sem Tinetu pokazal list, ki mi ga je prinesel Košir, in se dogovorili za stik belokranjskih partizanov in čas odhoda. To je bilo potem sporočeno posameznim skupinam. Jože Košir, ki je bil določen za vodnika, se je priključil metliški skupini.«

Prva je na zbirališče prišla že 28. oktobra skupina semiških partizanov. V noči od 28. na 29. oktober so se jim pridružili Lojze Muc in Lojze Jaklič iz Zemlja in Slavko Cerjanc, Anton Kovačič in Pavle Kranjac iz Gradaca. Pavle je bil po rodu Hrvat iz vasi nasproti Adlešičev in je bil vajenec v Piletičevi opekarni v Gradacu. Slavko Cerjanc je bil med prvimi gradaškimi partizani in je v začetku oktobra izvršil napad na karabinjersko patroljo pri železniškem prelazu med Gradacem in Kloštrom. Ti so čakali na prihod črnomaljske in metliške skupine ter noč prebili na prostem pod lipo. Ker sta obe omenjeni skupini odšli na pot šele 29. oktobra dopoldne (črnomaljska) oziroma pozno popoldne (metliška), so noč od 29. na 30. oktober zaradi slabega vremena prebili v podružni cerkvi. To noč je semiško skupino zadela prva nesreča: Ivan

Bukovec-Smile je bil po nesreči s strelnim orožjem ranjen v peto in so ga proti jutru spravili v dolino v samotno vas Lokve pri Črnomlju, kamor ga je skrivaj hodil zdraviti črnomaljski zdravnik dr. Štefan Šobar, doma iz znane Šobrove hiše na Gor. Lazah.⁶

Metliška skupina je v noči od 29. na 30. oktober po gozdnih poteh in pod vodstvom domačih aktivistov prodirala proti Smuku, kamor je prišla 30. oktobra med osmo in deveto uro zjutraj.

Črnomaljska skupina je iz svojega taborišča pri Kozlovem zdencu odšla na pot 29. oktobra zjutraj. Ves dan je pomalem snežilo. V taborišču je za stražo ostal samo Štefan Dvojnoč. Z razvito trobojnico, katero so jim v taborišče poslali črnomaljski aktivisti, so korakali preko Dobliske gore, Maverlana, Stražnega vrha in Rodin. Zaradi težavne poti v snegu je skupina od 29. na 30. oktober prenočila v gozdičku nad Petrovo vasjo. V četrtek 30. oktobra je padla gosta megla, zraven tega pa je še gosto snežilo. Zato so partizani, zbrani na Smuku, razposlali patrolje, da bi prišli v stik s črnomaljsko skupino. Ta je prišla na zborna mesto 30. oktobra okoli poldne. S to skupino je prišel tudi Tine Železnik-Tone Šušteršič.⁷

Tako je bilo 30. oktobra popoldne brez ranjenega Ivana Bukovca zbranih enaintrideset belokranjskih partizanov: Ivan Brula, Karel Brunskole, Bruno, Slavko Cerjanc, Ivan Črnič, Lojze Fabjan, Lojze Gajzer, Viktor Goršek, Lojze Jaklič, Tone Jelenc, Polde Jerman, Stanko Jakšič, Stanko Junko, Franc Košir, Ferdinand Kapš, Pavle Kranjac, Janez Kočever, Franc Korelec, Ivan Kopinič, Anton Kovačič, Mirko Martinšek, Franc Matjašič, Jože Mihelčič, Lojze Muc, Franc Obrul, Toni Prus, Jože Slobodnik, Ivan Smrdu, Milan Šimec, Vinko Svajger in Jože Vrščaj. Ti so sestavljali prvo Belokranjsko četo, kateri je Tine Železnik postavil za komandirja Alojza Fabjana, za komisarja pa Jožeta Mihelčiča. V ožji posvetovalni štab so bili izbrani Milan Šimec, Alojz Gajzer, Jože Vrščaj in Ivan Črnič. Vsa četa je bila dobro oborožena s puškami, pištolami in ročnimi bombami, vsak pa je imel sto do dve sto nabojev. Četa je imela lahki mitraljez, partizani pa so bili deloma oblečeni v dele jugoslovanskih uniform, deloma pa v navadno obleko. Le eden je imel popolno vojaško uniformo. Četa je imela svojo zastavo, ki so jo prinesli črnomaljski partizani. O kakem majhnem radiodajniku, o katerem govori italijansko poročilo, da so ga našli na bojišču v Gor. Lazah, nihče od preživelih nič ne ve.

Še istega dne, 30. oktobra je četa, ki jo je vodil Jože Košir iz Novega mesta, v močnem snežnem metežu in v snegu, ki je segal do kolen, prišla okoli četrte ure popoldne na Gor. Laze. Polovica se jih je nastanila pri posestniku Štefanu Šobru, polovica pa pri sosedu Mavsarju, po domače Plutu. Naslednje jutro, 31. oktobra, so z razvito zastavo, ki so jo pri prihodu na Gor. Laze razobesili na Šobrovi hiši, odšli v smeri proti Krki. Gazili so celec, šli mimo Radohe v snegu, ki ga je namedlo že do pasu in prišli do vasi Pristave pri Podgradu. Od tu se je Ferdinand Kapš zaradi preutrujenosti vrnil nazaj proti Beli krajini, drugih trideset pa se je za prenočevanje porazdelilo po vasi. Za prehrano je morala prispevati vsaka hiša. Prvega novembra so z dnem odšli proti Koroški vasi, pri Novi gori prečkali cesto Novo mesto—Metlika, šli skozi Plemberk nad Stopičami in čez Orehek ter Hrib na Veliki Slatnik. Ves čas so hodili z razvito zastavo in v vaseh propagirali idejo osvobodilnega boja. Od Velikega Slatnika dalje so se izogibali vasem, se umaknili v gozd, nad Ratežem prečkali cesto Novo mesto—Zagreb in mimo Sel in Gumberka zavili proti Otočcu na Krki. Do Krke so prišli popoldne kaki dve uri pred nastopom noči.⁸ Pri gradu

Otočcu so naleteli na novo oviro. Most, ki naj bi omogočil prehod z desnega brega na otok, je bil že dolgo časa neuporaben in deloma podrt, čoln za prevoz pa le en sam na sosednji Strugi. S tem čolnom se je vodnik Jože Košir prepeljal na levi breg, od tam pa z rednim potniškim avtobusom odšel v Novo mesto, kjer je Okrožni komite obvestil o položaju. Po tem obvestilu je Žan More z osebnim avtom takoj odšel k Otočcu in premraženim ter izčrpanim borcem prinesel nekaj okrepčila.⁹ Treba je bilo poskrbeti tudi za čolne, ki so bili po zahtevu Ž. Moreta pripravljene v Šentpetru (Otočec ob Krki) in za kar je bil zadolžen Drago Florjančič. Po izvršenem prevozu čez Krko bi imel prevzeti vodstvo belokranjskih partizanov Jože Preželj iz Novega mesta. Med tem so patrolje Belokranjske čete vzdolž desnega brega Krke iskale možnosti za prehod, po šesturnem čakanju pa so se belokranjski partizani odločili za povratek.

O vzrokih povratka pripoveduje Milan Šimec:

»Ko smo šli na Krško polje (iz konspirativnih razlogov borcem verjetno ni bil znan točni cilj pohoda), je bilo rečeno, da pri gradu Otočcu ni italijanske straže in da bo prehod mogoč preko obeh mostov. Po prihodu v bližino Otočca so Lojze Fabjan, Polde Jerman in Tone Jelenc odšli v patroljo in ugotovili, da je most med desnim bregom Krke in otokom podrt in da je pri gradu italijanska straža. Tudi čolna ni bilo nobenega. Bili smo brez hrane, izmučeni od dolge poti v globokem snegu. Tovariši, ki so bili v patrolji, so povedali, da so tudi na cesti onstran Krke opazili italijanske vojake. Pozneje, ko sem bil zaprt v trdnjavskega zaporu v Alessandriji, sem se seznanil s tovarišem, ki bi nas moral voditi od Krke dalje (primerjaj pripombo¹¹), da so bili onstran Krke res italijanski vojaki. Vzroki vrnitve so bili torej utrujenost, pomanjkanje hrane in prepričanje, da se v stanju, v kakršnem smo bili, ne bi mogli uspešno spoprijeti z italijanskim vojaškim oddelkom. Nasprotje med obvestilom, da na Otočcu most stoji in da ni italijanske straže pri gradu, in našo ugotovitvijo, da je most podrt in da straža pri gradu je, je napravilo borce malodušne. Po nekajurnem čakanju smo se vrnili. Zahtevali so to vsi tovariši, odločitev pa so sprejeli komisar Jože Mihelčič, komandir Lojze Fabjan in člani posvetovalnega štaba Ivan Černič, Lojze Gajzer, Milan Šimec in Jože Vrščaj, po domače Rajšič.«

Janez Kočevar pravi o tem v svoji izpovedbi, ki jo je podal na zahtevo GŠ NOV in POS na komandi Belokranjskega področja dne 5. aprila 1944, akt št. 1377:

»Po tej akciji (misli na napad pri Gribljah) smo se podali proti Krškemu, kar pa zaradi snega in zasede na Krki po italijanski vojski nismo dosegli. Morali smo se vrniti proti našemu logorju, med potjo pa smo naleteli na neprijateljsko patroljo, katera je obkolila naše tri tovariše, ki so se podali po hrano v vas Težka voda. Fašisti so se takoj umaknili, mi pa smo odšli na Laze, proti večeru pa so nas napadli fašisti na Lazah.«¹⁰

Franc Košir je pot Belokranjske čete do Otočca in povratek v svojih zapiskih tako opisal:

»Ves ta dan (30. oktobra 1941) je močno snežilo in je bilo, ko smo krenili z zbornega mesta (Smuka), že do štirideset centimetrov snega. Takoj, ko smo krenili na pot, oziroma nekako pol ure za tem, so že prišli na zborna mesta Italijani, ki so zvedeli, da se tukaj zbiramo. Toda zaradi močnega snežnega meteža niso našli sledi za nami ter so se vrnili brez uspeha nazaj v Semič. Nam je bil za vodnika dodeljen tov. Jože Košir iz Novega mesta. Krenili smo

proti Gornjim Lazam, kjer smo tudi prenočili. Drugega dne, to je 31. X. 1941, smo na vse zgodaj odšli po skoraj meter debelem snegu preko Radohe in mimo Podgrada proti Krki. Spotoma smo imeli v dveh vaseh sestanke, kjer smo nagovarjali vaščane, da gredo z nami. V neki vasi smo prenočili (Pristava, 31. X. 1941) ter nato zjutraj dne 1. novembra krenili naprej proti Krki. Istega dne smo prišli do nje pri gradu Otočcu, misleč, da prekoračimo Krko preko mostu, kakor nam je bilo sporočeno. Toda most je bil porušen, na gradu samem pa italijanska zaseda. Po daljšem iskanju čolna za prevoz, katerega je iskal tov. komandir z nekaj tovariši, ki ga pa niso našli, sta prišla dva tovariša iz Noveg mesta in smo po daljšem posvetovanju sklenili, da gremo nazaj, od koder smo prišli. Vrnili smo se še isto noč in sicer po drugi poti, tako da smo ponovno gazili sneg v celem.«

Izpovedbe omenjenih treh borcev, ki so se udeležili pohoda proti Krki in preživeli katastrofo na Gor. Lazah, se povsem strinjajo v vzrokih vrnitve Belokranjske čete: nemožnost prehoda preko Krke, sovražne patrolje na njenem levem bregu ter popolna utrujenost in izčrpanost borcev, zaradi katere niso mogli tvegati spopada s sovražnikom, tudi če bi se jim prehod posrečil.

Kaj in kako je bilo v Šentpetru (danes Otočec ob Krki) poskrbljeno za prihajajoče Belokranjce in za njihov prevoz s čolni, o tem pripoveduje takratni gostilničar Jože Florjančič, ki je bil med prvimi aktivisti Osvobodilne fronte v tem kraju:

»V osvobodilni pokret me je vključil tov. Rihard Romih (danes major JLA), s katerim sva bila znana iz »Sokola«. Delal sem potem skupaj s študentom Dragom Florjančičem (brez sorodstva), ki je kasneje, ko sem bil že odpeljan v koncentracijsko taborišče v Italijo, padel kot partizan v partizanski bolnišnici na Prisjeki v Žumberku. (To bolnišnico so 14. septembra 1942 napadli ustaši in pobili vse ranjence in bolnike s strežnim osebjem in zdravnikom dr. Črnelcem vred.) V zvezi s prihodom Belokranjcev na Krko se spominjam, da je na Vseh svetih dan dopoldne prišel iz Novega mesta tov. Žan More in mi naročil, da naj za Belokranjce, ki pridejo v teku dneva na desni breg Krke, poskrbimo v Šentpetru za hrano in prevoz. Stopil sem v stik z Dragom in po vasi smo nabrali kakih deset hlebcov kruha in do sedemnajst prekaženih klobas. Pozno zvečer smo zvedeli, da so Belokranjci na desnem bregu. Okoli devete ure zvečer greva z Dragom — če je bil še kdo tretji z nama, se sedaj ne spomnim več — z ribiškimi čolnom, ki smo ga imeli pred Italijani skritega v grmovju nad vasjo, povprek po Krki tako, da sva pristala precej pod vasjo na ločici blizu nekdanje otoške žage. S seboj sva vozila pripravljeno hrano. Po pristanku sva v gostem grmovju opazila slaboten ogenj in pri njem vse premočene in utrujene belokranjske partizane. Računal sem, da jih je kakih dvajset, morda tudi več.

Za prevoz čez Krko smo imeli samo ta ribiški čoln, ki sva ga uporabila z Dragom, in še ta je bil za največ tri ljudi. Italijani so namreč že precej časa pred tem zabranili prehod preko Krke s čolni in so naša dva broda, enega za kakih štirideset oseb, drugega pa za kakih dvajset, potopili na nasprotnem bregu ob utjuru Rateškega potoka. Brod pri gradu Otočcu je bil takrat še v rabi. Napraviti ga je dal otoški »grofič« Karl Villavicenzio-Margheri, ko mu je velika povodenj 1. 1937 odnesla oba mostova. Enega — med levim bregom in gradom — so za silo popravili le za osebni promet, drugi pa je ostal nepopravljen. Ta brod je bil napravljen tako, da sta bila dva čolna prekrita in povezana z lesenim platojem, na zadnjem koncu pa je bilo med čolnoma pritrjeno leseno lopatasto kolo na ročni pogon, s čemer so prevozniki poganjali brod. To kolo je pri

prevozu delalo velik hrup. Zaradi tega ter neposredne bližine gradu in njegovih, nam sovražnih stanovalcev ter njihovih stalnih nemških gostov, ta brod ni prišel v poštev za prevoz. Z malim ribiškim čolnom bi lahko prevažali le po dva borca, enkratni prevoz pa bi trajal najmanj četrt ure. Preden bi vsa četa prišla na drugi breg, bi vzelo vsaj nekaj ur časa.

Na gradu Otočcu, kolikor mi je znano, takrat ni bilo italijanske vojaške straže. Po cesti med našo vasjo in Kronovim, kjer je bila karabinjerska postaja, pa so takrat stalno hodile in se prevažale italijanske patrulje.«

To pričevanje aktivista Jožeta Florjančiča dopolnjuje pripovedovanje tov. Slavka Moreta iz Novega mesta:

»V zvezi z akcijo na Bučko se spominjam, da sem v petek, 31. oktobra vozil s svojim osebnim avtomobilom nekaj hrane, ki je bila namenjena za partizane. Oddal sem jo v Družinski vasi pri Cvetku Zorku, odkoder so jo potem prenesli v Šmarješke Toplice, kjer so jim pripravljali toplo jed. Dan za tem, torej 1. novembra zjutraj, sem po naročilu brata Žana zopet odpeljal troje meni takrat neznanih tovarišev in Srečka Prežlja proti Škocjanu. Že nad Seidlovo žago smo naložili nekaj orožja in municije, kar se je med potjo še vsaj dvakrat ponovilo. Za kratko sem se ustavil pri Videčnikovi gostilni ob cesti blizu odcepa v Šmarješke Toplice (danes gostilna Beti Baloh), potem pa nadaljeval pot proti Škocjanu. Malo pred vasjo smo izložili vse orožje in municijo, kar je bilo pripravljeno za napad na Bučko. Po povratku v Novo mesto, ko sem zvečer sedel pri Kokliču, me pokliče Roman Stepišnik z naročilom, da takoj poiščem brata Žana in dr. Franceta Hočevarja. Treba je bilo takoj v Šentpeter, ker so prišli Belokranjci do Krke. Na hitro smo zbrali nekaj živil in tri steklenice žganja, nakar smo se, brat Žan, Jože Preželj in jaz, odpeljali. Oglasili smo se pri Jožetu Florjančiču. Ker je takrat v gostinski sobi sedel otoški »grofič« z nekaterimi svojimi uniformiranimi nemškimi prijatelji, smo odšli v kuhinjo. Od tam sta Jože Florjančič in Jože Preželj odpravila njihovo in našo zalogo živil — z avtomobilom sem še zapeljal po bregu proti Krki in se pod šolo ustavil — na drugi breg. Če je bil z njima še kdo tretji, ne vem. Na povratku v Novo mesto sva z bratom prišla do straže pri silosu okoli 22. ure, ko je bila že policijska ura. Naslednje jutro, ko je bil že dan, se oglasi pri nas na domu Jože Preželj in pove bratu Žanu, da so se Belokranjci vrnili nazaj in se niso prepeljali čez Krko, čeprav so bili, kot sem slišal, čolni pripravljeni.« Iz vseh teh pričevanj je torej možno posneti nekaj vsaj v glavnem točnih ugotovitev:

1. Zaradi utrujenosti in izčrpanosti po štiridnevni poti v globokem in mokrem snegu se je Belokranjska četa zamudila tako, da ni prišla k Otočcu že 1. novembra dopoldne, kot so v štabu pričakovali, ampak šele proti večeru. Ker je bil prehod zaradi podrttega mostu nemogoč, na desnem bregu pa le en sam čoln, in še ta pri Strugi, se je s tem na levi breg prepeljal le Jože Košir, ki je takoj nato odšel v Novo mesto, da poroča o položaju.

2. V Šentpetru so po naročilu iz Novega mesta pripravili nekaj hrane, za prevoz pa bi lahko uporabili le en sam ribiški čoln, ki so ga imeli skritega, in s katerim bi prevoz čete trajal vsaj nekaj ur.

3. Po prihodu novega vodnika iz Novega mesta pride ta z vsaj enim spremeljevalcem v stik z Belokranjci šele okoli 21. ure.

4. Malodušje, ki se je Belokranjcev polastilo spričo preutrujenosti in izčrpanosti ter večurnega čakanja na zvezo in okrepčilo in ugotovitev, da po cesti vzdolž nasprotnega brega Krke patroljirajo Italijani, ter prepričanje, da

bi četa po nekaj ur trajajočem prevozu preko Krke ne bila sposobna spoprijeti se s kakršnokoli sovražno patroljo, je pripravilo Belokranjce do tega, da so se odločili za povratek.

5. Pa tudi v najbolj ugodnem primeru, da bi četa neopazno prešla preko Krke in brez ovir nadaljevala pot z novim vodnikom, bi za koncentracijo dolenskih partizanskih enot in za napad na Bučko prišla prepozno. Ko so namreč Belokranjci še oklevali okoli Krke, je bil napad na Bučko že v teku.

Ta dan, 1. novembra, je na zbornu mesto nad Šmarješkimi Toplicami prišla Novomeška četa. V gostilni ob cesti blizu Šmarjeških Toplic je bila javka in tam je bil tudi štab, ki je vodil akcijo proti Bučki. Aleš Bebler je prejemal poročila, sestavljal načrt pohoda in dajal potrebna povelja. Večina borcev Novomeške čete je čas čakanja porabila tudi za kohanje v zaprtih bazenih toplic. Ko je okoli poldneva kurir prinesel sporočilo, da Belokranjcev še ni pri Otočcu, je Aleš Bebler poslal šentjernejskega aktivista Franca Prhneta, ki je tega dne prišel s kolesom iz Šentjerneja preko Bele cerkve v štab, zopet po isti poti na desni breg Krke z naročilom, da najde sled za Belokranjsko četo. Prhne je pri Ratežu naletel na cestarja, ki mu je povedal, da je videl zgodaj popoldne skupino oboroženih ljudi, ki je prečkala cesto in izginila nekje v Struškem borštu. Ker je že padala gosta večerna megla, jih Prhne po gozdu ni iskal, v štab k Šmarješkim Toplicam pa se tudi ni mogel vrniti, ker se je ta že premaknil v njemu neznano smer. Štab je z Novomeško četo takrat že odhajal proti Otavniku.¹¹

Napad na Gorenjih Lazah

V noči, ko so borci Novomeške in Mokronoške čete napadali postojanko na Bučki, so se belokranjski partizani vračali proti Gorenjim Lazam. Pot jih je vodila zopet skozi gozdove in so pri Ratežu prečkali cesto. Na tej so že našli sledove italijanskih motoriziranih in konjeniških oddelkov, ki so jih zasledovali. Pri nadaljnji poti so prišli v bližino Poganc in od tam krenili proti Gor. Težki vodi. V bližini Težke vode je nekaj borcev hotelo za vsako ceno v vas, da dobe za preutrujene borce vsaj nekaj kruha. Trije borci, ki jih je vodil Ivan Černič, so se res bližali vasi, pri tem pa naleteli na italijansko patroljo one kolone, ki je iskala sledi za partizani po cesti proti Gorjancem. Borci so se takoj umaknili večjemu spopadu, prečkali cesto in krenili proti Radohi in od tam proti Lazam.¹² Srečanje pri Gorenji Težki vodi pa je sedaj opozorilo Italijane na smer premikanja partizanske skupine in vsa kolona jih je sledila do žage na Rahodi. Ker se jim je v noči izgubila nadaljnja sled, so nameravali Italijani nadaljevati zasledovanje naslednjega jutra.

V tem času pa se je okoli belokranjskih partizanov že zadrževala usodna zanka, ki jo je spletlo gnusno izdajstvo in jo potisnilo italijanski vojski v roke. Iz italijanskih vojaških dokumentov povzemamo o tem naslednje:

Prvi doslej znani akt okupatorja, ki ob koncu oktobra 1941 govori o premiku partizanskih enot v okolici Novega mesta, je obvestilo novomeškega komisarja javne varnosti, da je 30. oktobra dopoldne prišlo na Stari grad sedemnajst upornikov, ki da so dobro oboroženi in ki so po dveurnem počitku odšli v neznano smer. Bila je to Novomeška četa na svoji poti proti Šmarješkim Toplicam. Dan kasneje, 31. oktobra 1941 je tenente Augusto Fabri, poveljnik karabinjerske postaje v Črnomlju, obvestil poveljstva karabinjerjev v Ljubljani, Kočevju in Novem mestu, da se po dobljenih informacijah zbira večja

Gorenje Laze: Sobrova hiša, kjer je prenočeval del borcev

oborožena uporniška skupina, po številu kakih sto mož, ki baje namerava napasti Novo mesto. Podobna poročila so se stekala tudi pri ljubljanskem kvestorju Ettoreju Messani, ki je obvestil diviziji »Isonzo« in »Granatieri di Sardegna« ter poveljstvo XI. armadnega zbora, da se zbira oborožena uporniška skupina pri Novem mestu in pri Vrhpolju. Zadnji dve poročili sta bili očitno posledica propagandnega nastopanja Belokranjske čete, ki se prvi del svoje poti proti Krki ni skrivala, pač pa vaščane belokranjskih in podgorskih vasi še pozivala k upor, napovedovala veliko zbiranje partizanskih sil in skorajšnji izgon okupatorjev. Verjetno so sami napovedovali za zborna mesto kraj nekje okoli Tolstega vrha ali Vrhpolja in kot cilj napada italijansko posadko v Novem mestu. Točnejše podatke o premiku partizanov je zbrala šele novomeška karabinjerska postaja. Tenente B. Castagnoli je 1. novembra javil nadrejenemu poveljstvu, da sta se istega dne zjutraj na karabinjerski postaji v Vinji vasi (nasproti gostilne Badovinac, nekoč znane pod imenom »Pri Zajcu« ob cesti Novo mesto—Metlika) javila dva kmeta, ki sta naznanila, da je prejšnjega dne okoli 18: ure prišla v vas Pristavo večja oborožena skupina, tam prenočila in 1. novembra okoli 9. ure dopoldne odšla čez Novo goro proti Težki vodi.¹³ Karabinjerska postaja v Vinji vasi zaradi okvare na telefonski liniji o tem poveljstva karabinjerjev v Novem mestu telefonično ni mogla obvestiti. Nobeden izmed karabinjerjev se spričo nevarne bližine ni upal na pot po cesti v Novo mesto in so zato zapovedali tamkaj službujočemu bivšemu jugoslovanskemu žandarmerijskemu naredniku, naj se obleče v civilno obleko, vzame nekak zavoj v roko in naj kot navaden slovenski popotnik gre na pot, obenem pa na novomeški karabinjerski postaji odda zadevno poročilo. Ko je Castagnoli

o vsem tem osebno poročal na poveljstvu divizije »Isonzo«, mu tam spčetka niso posvetili kaj več pozornosti. Med poročanjem pa je na to poveljstvo prišel tudi adjutant 24. pešpolka »Como« in pripeljal s seboj kmeta iz Stopič, ki je poročal, da je istega dne, 1. novembra, dopoldne videl na Plemberku večjo obo-roženo skupino. »Poveljstvo divizije,« pravi dalje poročilo Bruna Castagnolia, »je tedaj odločilo, da raje samo neposredno prevzame iniciativo in izvrši čistko v širokem obsegu, kot pa da bi poslalo vojake na pomoč karabinjerjem v Vinjo vas. Poveljstvu 24. p. p. je bila zaupana izvršitev te čistke in mu v pomoč dodeljen konjeniški oddelek 6. art. polka. Poveljstvo omenjenega polka je odločilo, da sestavi tri kolone: prvo na kamijonih [I. četa strelcev z dvema mitraljezoma] z nalogo, da prodira do določene črte Vinja vas—Dolž in zapre upornikom povratek; druga na konjih, ki prodira proti črti Stopiče—Orehek—Dolž z nalogo, da jih poišče; tretja, ki naj peš prodira proti Hrušici in Gaberju z nalogo, da jih prestreže. Ob 13. uri so čete začele s pohodom. Kmetje, ki so jih spotoma spraševali, so potrjevali že javljene vesti.« 1. novembra ob polnoči so te kolone bile na teh položajih: prva na Težki vodi, druga v Sto-pičah, tretja v Gaberju.¹⁴ Prav ta tretja kolona, ki je prodirala proti Hrušici, je verjetno korakala mimo mesta, kjer so belokranjski partizani prešli cesto nad Ratežem, le kako uro po prehodu Belokranjske čete.

Kot omenjeno je pri Gor. Težki vodi 2. novembra prišlo do streljanja med patruljo prve italijanske kolone in med partizani, ki so s tem sami odkrili svojo sled. Poveljnik 24. p. p. »Como«, polkovnik Cosimo Bertacchi je takoj izdal povelje vsem trem kolonom, da zasledujejo partizane. Ti so v prvih nočnih urah prišli v bližino Gor. Laz, kjer so se hoteli zopet odpočiti in prenočiti. Ko sta se Franc Košir in Lojze Fabjan prepričala, da v Gor. Lazah še ni Itali-janov, je Belokranjska četa okoli devete ure zvečer stopila v vas in se zopet nastanila deloma pri Šobru in deloma pri Mavsarju. Ko so borci s koman-dirjem Fabjanom prišli k Mavsarju, je tam sedelo dvojce delavcev iz Radohe, ki sta se ob prihodu takoj umaknila in izginila v noč. Borci so, povsem izmu-čeni, izčrpani, takoj polegli k počitku, pri tem pa odložili orožje in deloma tudi obleko. Pri Mavsarju so odšli na senik takoj za hišo, ne da bi vzeli s seboj orožje, ki je ostalo v stanovanjski hiši. Pri Šobru so skoraj vsi partizani s komi-sarjem Jožetom Mihelčičem ostali v sobi v pritličju, medtem ko so se domači umaknili v sobo na podstrešju. Le dva od partizanov sta odšla na Šobrov senik.

Italijanska kolona, ki je sledila Belokranjsko četo do Radohe, je hotela tam prenočiti. V tem pa sta prišla na Radoho delavca, ki sta izginila iz Mavsar-jeve hiše na Lazah, in povedala logarju Ivanu Luzarju, kaj sta videla na Lazah. Ta je potem obvestil Italijane, ki so pod Luzarjevim vodstvom odšli proti Lazam. Ker omenjena delavca nista vedela za skupino pri Šobrovih, je Luzar pokazal Italijanom samo Mavsarjevo hišo, ki so jo Italijani nato obkolili.

Poveljstvo divizije v Novem mestu, ki je bilo v stalni radiofonski zvezi s kolonami in sproti obveščeno o položaju, je takoj po sporočilu, da je parti-zanska skupina ugotovljena na Gor. Lazah, obvestilo še druge enote in zapo-vedalo njih koncentracijo na odseku Gor. Laz. Tako so iz Bele krajine v to smer prodirali oddelki I. in II. bataljona 23. p. p., štabni četi I. bat. 24 p. p. in 3. četi istega bataljona pa sta se pridružili še 14. četa divizijskih topničarjev in baterija 6. artilerijskega polka iz Straže.¹⁵

Okoli 21,30 se je napad na partizane pri Mavsarju začel. Bila je jasna mesečna noč. Italijani so obkolili vso domačijo in prisilili gospodarja, da jim je vlekkel partizane iz senika. Ker so bili partizani brez strelnega orožja,

bojišče pa z mesečino povsem razsvetljeno, so bili partizani pri tem, ko so se skušali reševati iz senika, ki so ga Italijani kasneje še zažgali, lahek plen italijanskih pušk in rok. Okoli 22. ure so Italijani zažgali tudi preko pota stoječo kaščo, v katero so sami malo pred tem shranili del svoje lastne opreme (šatorska krila in podobno), ki so jo imeli s seboj. Takoj v početku napada na partizane je bil s triogelnim bajonetom italijanske puške zaboden tudi gospodar Mavsar, ki se je upiral izvrševati italijansko povelje.¹⁶

Ko so partizani pri Šobru zaslišali strele, so takoj pograbili za orožje in napadli Italijane. V tem spopadu sta bila ubita dva italijanska vojaka, o ranjenih pa dosedaj znani italijanski viri ne poročajo. Ker je v prvem razburjenju zaradi nenadnega napada prišlo celo do okvare na mitraljezu, ki so ga imeli partizani s seboj pri Šobru, so mogli ti uporabljati le puške, revolverje in bombe. Medtem so začeli Italijani obkoljevati tudi drugo skupino, ki je poiskala zaklonišče izven Šobrove hiše. Po skoraj enourni borbi se je ta skupina začela umikati in iskati poti iz obroča. Pri tem se je skupina razbila, nekaj jih je padlo v boju, nekaj pa jih je bilo kasneje ujetih in razen dveh ustreljenih. Na Mavsarjevem seniku zajete partizane so Italijani vodili k bližnjemu drevesu v sadovnjaku in jih tam postrelili. Enega borca iz skupine, ki je prenočevala pri Šobrovih, je okoli polnoči težko ranjenega ustrelil italijanski oficir v apneni jami pod Šobrovo hišo. Polde Jerman se je prebil iz obroča in v globokem snegu prišel na Radoho in prosil nekega delavca, naj ga skrije. Ta je to storil, o tem pa obvestil upravnika žage, nekega Meierja, ki je naročil Luzarju, da je šel po Italijane. Ti so ga 4. novembra zjutraj ujeli, odvlekli bosega in v spodnji obleki na Gor. Laze, privezali k ograji in ustrelili. Istega dne popoldne sta se Vinko Švajger in Franc Korelec zadrževala pri dveh požganih hišah na robu Dolenjih Laz. Ko se je Vinko Švajger približal hišam, so mu Kočevarji postregli s hrano, obenem pa poslali po Italijane, da so ga ujeli, kot so ujeli

Narodni heroj Jože Mihelčič na postaji v Rožnem dolu

tudi Franca Korelca. Pri zasliševanju ni hotel Vinko Švajger izdati ni besedice, zato so ga Italijani zverinsko pretepali, nato pa ob drevesu pri železniški čuvajnici na Dol. Lazah ustrelili. Franc Korelec je klonil in postal ovaduh preživelih belokranjskih partizanov.

Slavko Cerjanec in Jože Slobodnik sta tavalala po bližnjem gozdu in zjutraj prišla na cesto, ki vodi v Rožni dol in Semič. V samotni hiši nad predorom, v kateri je takrat stanovala Jožefa (ali Zofija?) Vidmar, sta se ustavila in spraševala za gozdno pot proti Semiču. Ta jima je začela pripravljati zajtrk, pri tem pa na skrivaj poslala nekega dekleta v Dol. Laze po Italijane. Borca sta nekaj zaslutila in ne da bi počakala na zajtrk, hotela vedeti le za skrivno pot v Belokrajino. Vidmarjeva jima je pokazala gozdno pot, ki vodi na Gor. Laze. Prav takrat, bilo je 3. novembra opoldne, pa se je po isti poti proti cesti vračal komandant divizije »Isonzo«, general Federico Romero s svojim spremstvom. V tem spremstvu je bil tudi komandant divizijskih karabinjerjev capitano Enrico Pani. Ti so nekako na pol pota med cesto in Gor. Lazami naleteli na oba tavajoča borca. Pani in karabinjer Rainone Gaetano sta ju zaustavila, preiskala in razorožila, nato pa ju je Enrico Pani ustrelil. O tem je Pani svojemu nadrejenemu poveljstvu pri XI. armadnem zboru poslal tale fonogram:¹⁷

»Ob 11,45, medtem, ko sem v spremstvu karabinjerja šel nekaj korakov pred poveljujočim generalom, da bi prišli k avtomobilu na cesti, sem na poti v gozdu srečal dva civilista iz iste skupine (kot je bila uničena na Gor. Lazah), oborožena s pištolami. Zapovedal sem jima dvigniti roke, ju razorožil in ustrelil.«

V drugem fonogramu, poslanem istega dne zvečer, poroča Pani: Dva komunisti, ki sem ju ustrelil, sta pred tem podala tele osebne podatke:

1. Jože Slobodnik, sin Antona in Marije Matkovič, rojen v Metliki 14. aprila 1906, delavec;
2. Ladislav Sadianiz, sin Jožeta in Marije Štefanič, roj. v Gradacu 27. avgusta 1921, delavec.«

Očitno je, da je znana italijanska nesposobnost za pravilno dojetje in pisanje slovenskih imen in priimkov spakerala ime Cerjanc v Sadianiz. Ker se vsi drugi podatki povsem ujemajo z osebnimi podatki Slavka Cerjanca, je jasno, da je bil on ustreljen skupaj s Slobodnikom, in ne Vrščaj, kot so nekateri domnevali. Prav tako ni bil Cerjanc tisti, ki so ga našli Italijani v apneni jami pod Šobrovo hišo, kot so menili domači Šobrovi, ampak je to moral biti nekdo drugi.

Panijevo hvalisanje o njegovem lastnoročnem streljanju obeh zajetih partizanov pa je imelo zanimivo posledico. Ko je prišel omenjeni akt na poveljstvo XI. armadnega zbora, ki je bilo takrat v Planini na Notranjskem, je namestnik komandanta štaba XI. armadnega zbora podpolkovnik Adelmo Pederzani napisal na akt s svinčnikom opazko: »Po mojem mnenju je vse prav, samo besede »sem ju ustrelil« niso na mestu. Dobro je misliti na posledice.« General Mario Robotti je to opazko dopolnil z besedami: »Naravno! Sem se čudil tudi jaz. Zaupno to povedati Romeru.« In nekaj dni za tem je general Romero dobil tole Robottijevo brzojavko: »Nič nimam pripomniti k vedenju capitana sig. Enrica Panija. Prosim pa, da imenovanega capitana opozorite, da bi mu osnovni pojem preračunljivosti moral nasvetovati, da bi se v uradnem aktu poslužil povsem drugih besed, kot pa jih je uporabil za oznako ustrelitve omenjenih dveh oseb.«¹⁸

Ti dokumenti, katerih originali se tako kot originali vseh drugih dokumentov, ki so v razpravi omenjeni, hranijo v arhivu MNO v Ljubljani, nam dokazujejo, da je italijansko vojaško poveljstvo povsem odobravalo in na skrivaj tudi zapovedovalo taka dejanja svojih vojakov in oficirjev, ki so sicer po vojaških zakonih in predpisih mednarodnega prava prepovedana. Zato naj bi o takih dejanjih v uradnih aktih tudi ne poročali, češ, da je »dobro misliti na posledice«, to se pravi, na možnost, da pride tak akt v neprave roke, in da mora zato vsako poročilo biti pisano »preračunljivo«, to se pravi tako, da bi v aktih bila zabrisana sled zločinskega ravnanja italijanske vojske.

Pri umiku iz obroča je komisar Jože Mihelčič izgubil stik z ostalimi in proti jutru prišel v vas Pribišje. Ko si je okoli tretje ure zjutraj na vaškem vodnjaku gasil žejo, so ga vojaki kolone 23. p. p., ki so prihajali iz Semiča, zajeli.¹⁹ Prišlo je do spopada z vojaki in ker Mihelčič ni mogel uporabiti orožja, so ga kmalu obvladali, divje preteпали in zaprli v hlev čevljarja Radovana, ki je že delj časa opravljal konfidentsko službo za Italijane. Od tod so ga kasneje prepeljali v Semič, medtem se pa z njim kot dragocenim plenom še fotografirali na železniški postaji v Rožnem dolu. Iz semiškega zapora so nato Mihelčiča prepeljali v zapore italijanskega vojaškega sodišča v Ljubljani, kjer je bil 6. decembra 1941 obsojen na smrt in 9. decembra ustreljen na strelišču ob Dolenjski cesti. V poslovilnem pismu, ki ga je Mihelčič po razglasitvi smrtnih obsodbe pisal svojim staršem, bratom in sestram, je zapisal: »Zavest, da umrjem pošten, mi je v tolažbo.« Takoj po ustrelitvi so truplo odpeljali v Trst in ga tam pokopali. General Taddeo Orlando, komandant divizije Sardinskih grenadirjev je v svojem aktu z dne 8. decembra 1941, poslanem poveljstvu XI. armadnega zbora zapisal, da je prosil Visokega komisarja za prevoz trupla v Trst zato, da bi v primeru, če bi bilo pokopano v Ljubljani, grob ne postal mesto, kamor bi romali Italijanom sovražni prebivalci Ljubljane in tam polagali cvetje.²⁰

Ko je zimsko jutro 3. novembra obsvetilo pozorišče krvave tragedije na Gorenjih Lazah, so poleg številnih vojakov italijanskih enot, ki so se od vseh strani zgrinjale na Gor. Laze, prišli tudi v uniforme Kulturbunda oblečeni Kočevarji iz Dolenjih Laz in nekaterih sosednjih vasi. Med njimi so bili posebej glasni neki Bučer, verjetno iz Blatnika, Ferdo in Rudo Šušteršič iz Laz ter Hans in Adolf Šober, prav tako iz Laz, in drugi. Ti so sedaj ob odobravanju italijanske soldateske znašali ves svoj hitlerjevski bes nad padlimi partizani in se za napad na kočevsko vas Blatnik, izvršen 13. oktobra 1941, maščevali tako, da so mrtvim partizanom tlačili med ustnice tleče cigarete, jih slačili, jim zapenjali verige okoli vratu ter jih vlačili po snegu.

Ko se je skupina partizanov, ki je prenočevala pri Šobrovih, umaknila iz hiše, je pobegnila iz hiše tudi Šobrova družina, ker so bili prepričani, da bodo Italijani hišo zažgali, nje pa pobili, če jih dobe. Pred tem so spravili vsaj nekaj obleke in živil pod gospodarsko poslopje, prišli kmalu iz nevarne bližine in se zatekli proti Dolenjim Lazam. Ko so se dopoldne vrnili na svoj dom, so jih Italijani najprej prisilili, da so si morali ogledati pobite partizane. Bili so tudi priča divljanju hitlerjevskih Kočevarjev, ki so se znašali nad padlimi borci. Popoldne istega dne je prišla iz Pribišja Radovanka z nekim svojim sorodnikom, ki je začela italijanskim vojakom pripovedovati, da se v Šobrovem kozolcu skrivajo trije partizani. Italijani so takoj dvignili alarm in preiskali kozolec in vsa gospodarska poslopja, ne da bi seveda našli kakega skritega partizana. Zaradi tega ovaduštva so Italijani takoj odgnali Šobrovo družino

v Dol. Laze ter jih tam zaprli v hiši znane hitlerjevske družine Klemenčič. Ponoči pa je večkrat prihajal k njim neki italijanski vojak, Slovenec iz Primorske, ki jih je miril in jim svetoval, kako se naj pri zaslišanju zagovarjajo. Zagovor je bil toliko uspešen, da jim je isti vojak v torek 4. novembra sporočil, da se lahko vrnejo na svoj dom. Bilo je to okoli 7.30 zjutraj. Ko so se že odpravljali, pa je prišel mimo Luzar Ivan z devetimi italijanskimi vojaki, ki so bili na poti na Radoho, kjer se je skrival že zgoraj omenjeni Polde Jerman. Ker je Luzar ponovo dolžil Šobrove sodelovanja s partizani, so jih ponovno zaprli, odpeljali na Vršna sela k zaslišanju, od tam pa v Semič. Na Vršnih selih so jih zasliševali predvsem kočevarski Kulturbundovci Franc Klemenčič iz Laz, ter Pepi in Ciril Hribar in neki Mauser iz Travnega dola.

V torek, 4. novembra dopoldne so pobite, iznakažene in gole partizane odpeljali deloma na vozičkih gozdne železnice na postajo v Rožni dol, deloma pa so jih Kočevarji na vozovih odpeljali na postajo Vršna sela. Tam so jih razpostavili, take kot so bili, na vidnem mestu, da bi jih ljudje, ki se vozijo z vlakom, videli. Na Rožni dol so istega dne pripeljali tudi ubitega Poldeta Jermana. Čez dan ali dva so jih zakopali na pokopališču v Rožnem dolu deset, na pokopališču v Vršnih selih pa devet. Bili so to: Slavko Cerjanc, Ivan Črnič, Lojze Fabjan, Lojze Gajzer, Viktor Goršek, Lojze Jaklič, Stanko Jakšič, Polde Jerman, Anton Kovačič, Pavle Kranjac, Ivan Kopinič, Lojze Muc, Franc Matjašič, Franc Obrul, Toni Prus, Jože Slobodnik, Vinko Švajger, Jože Vrščaj in Bruno.

Po osvoboditvi so padle partizane prekopali in jih prepeljali v začasno grobišče na črnomaljsko pokopališče v Vojni vasi, pred leti pa jih prenesli v grobnico belokranjskih borcev na Gričku nad Črnomljem.

Na Gorenjih Lazah je bil na obletnico tragedije odkrit spomenik z imeni padlih, kjer pa se je vrnila neljuba pomota in je treba ime borca Franc a Kovačiča popraviti v pravilno ime A n t o n Kovačič.

Vzroke katastrofe na Gor. Lazah je iskati predvsem v popolni izčrpanosti partizanov in premajhni vojaški izvežbanosti zlasti komandnega kadra, saj Lojze Fabjan ni niti postavil straže, čeprav je vedel, da jih Italijani po spopadu pri Gorenji Težki vodi zasledujejo. Po drugi strani pa je iskati vzroka v vrsti izdajstev, ki se vlečejo od Pristave, Plemberka in Stopič pa nazaj do Radohe in Luzarja. Ta je po izjavi takratnega upravitelja žage na Radohi, nekega Meierja, ki se danes nahaja v Nemčiji, prejel za izdajo Belokranjske partizanske čete 500 lir, v letu 1944 pa partizansko kroglo.²¹

Propad prve Belokranjske partizanske čete na Gorenjih Lazah je izzval v italijanskih vojaških krogih neprikrito veselje, posebno še, ker je malo pred tem doživela podobno usodo skupina partizanov iz Borovniške čete na Osredku, borci Krimskega polbataljona pa so bili prav tako ali pobiti ali ujeti ali pa razpršeni. Saj je v borbah med 23. in 26. oktobrom od Belih vod in Drage do Debelega vrha padlo trinajst partizanov, bilo ranjenih deset, štirideset pa ujetih, tako, da je po Dakijevem pričevanju ostalo od vsega polbataljona le še devetnajst borcev. Zato je razumljivo, da je 6. novembra 1941 general Federico Romero izdal posebno dnevno povelje s pohvalo vseh enot, ki so na Gor. Lazah sodelovale, in kjer pravi, da je bila operacija, ki je trajala v dnevih 1., 2. in 3. novembra, prava vojna operacija proti več kot tridesetim komunistom v jugoslovanskih uniformah in oboroženim s številnim orožjem. Ta operacija da je imela odličen uspeh: nad dvajset komunistov ubitih v boju ali ujetih in ustreljenih, zaplenjeno pa 1 puškomitraljez, 15 pušk, več revolverjev, municija,

jugoslovanska zastava z rdečo zvezdo, radiooddajnik in nekaj dokumentov. Ko posebej pohvali odlično organizacijo in vodstvo operacije, ki jo je imel v rokah poveljnik 24. p. p., in čete, ki so te akcije izvedle in ki da so bile več kot 48 ur brez počitka neprestano na zasledovanju, našteje poimensko s posebno slovesno pohvalo vse oficirje, ki so s svojim sodelovanjem pripomogli k uspehu. Panijev umor dveh partizanov seveda zamolči.

16. novembra 1941 je komandant 2. armade general Vittorio Ambrosio poslal podrejenemu poveljstvu XI. armadnega zbora naslednjo pohvalo:

»Operacije, ki so jih izvršili oddelki divizije »Isonzo« za odstranitev uporabne tolpe na odseku Gorenje Laze, so bile izvršene z večino, vztrajnostjo in odločnostjo. Želim, da sporočite poveljstvom in četam, ki so pri operacijah sodelovale in pokazale odlične dokaze odpora in borbenega duha, mojo pohvalo.«

Tej pohvali je pripisal general Mario Robotti: »Priključite moje živo zadovoljstvo.«²²

Potek katastrofe na Gor. Lazah pa na drugi strani dokazuje, da je prav borbenost italijanske vojske bila njen čisto zadnji in najmanjši vzrok.

Borci Belokranjske čete v zimi 1941—1942

Po skoraj popolnem uničenju čete se je naslednjega dne osem preživelih borcev po gozdovih in v globokem snegu umikalo proti Beli krajini. Do smrti utrujeni so se znašli nekje nad Semičem. Tam jih je še v noči našel neki Ivan, ki jih je potem odpeljal v zidanico nad Nampljevo hišo. Ves dan in polovico naslednje noči so se odpočivali v tem skrivališču in se nahranili z dvema obrokom testenin, ki so jih našli v zidanici. Sredi noči so se zopet odpravili na pot proti staremu taborišču pri Kozlovem zdencu na Debelem vrhu. V taborišču jih je pričakal Štefan Dvojmoč, ki je v njem ostal za stražarja.

Medtem je že na vso Belo krajino legla težka novica o katastrofi čete. Italijani so objestno razglašali popolno uničenje »Fabjanove bande« in s posebnimi letaki, ki so jih širili po vaseh in mestih Bele krajine in Dolenjske, razglašali, da bodo prav tako pobili vse, ki bi partizanom dajali podpore, in požgali vse domove, ki bi jim dajali zatočišča. Prav tiste dni bi imele oditi v gozdove nove skupine borcev, ki naj bi sestavili novo partizansko četo. Katastrofa na Gor. Lazah je ta odhod zavrla in potrebno je bilo novih naporov za politično utrditev osvobodilnega gibanja. Italijansko postopanje s padlimi žrtvami je že samo po sebi večalo odpor prebivalstva do okupatorja in netilo v njem še močnejše sovraštvo. Saj se je z usodo belokranjskih borcev čutil prizadetega skoraj vsak prebivalec Bele krajine. Politično vodstvo je položaj obvladalo in še v istem mesecu je bilo ali reorganiziranih ali na novo postavljenih cela vrsta rajonskih in krajevnih odborov Osvobodilne fronte. Po prizadevanju Jožeta Borštnarja in drugih aktivistov so bili na primer postavljeni odbori na Suhorju, v Rosalnicah, v Draščih, na Radovici in drugih vaseh metliške okolice, nato pa tudi odbor v Metliki. Prav tako so bili deloma reorganizirani ali na novo postavljeni odbori OF v ostali Beli krajini. V začetku decembra je v politični organizaciji Tineta Železnika zamenjal Ivan Novak-Očka, ki je kasneje po aretaciji in konfiniranju dr. Franceta Hočevarja prevzel tudi njegove posle. Ta okrepljena in poglobljena politična aktivnost je ustvarila vse predpogoje, da je belokranjsko prebivalstvo tudi v času belogardistične aktivnosti ostalo po veliki večini trdno v vrstah Osvobodilne fronte, belokranjska mladina pa skoraj vsa odšla v partizane.

Medtem je novi sneg na debelo zamedel taborišče pri Kozlovem zdencu, od koder so se borci premaknili v bližnjo leseno gozdarsko barako in se v njej za silo uredili. V tej skupini so bili od udeležencev katastrofe na Gor. Lazah Ivan Brula, Karel Brunskole, Anton Jelenc, Janez Kočevar, Franc Košir, Milan Šimec, Mirko Martinšek in Ivan Smerdu, poleg teh pa še Dvojmoč Štefan. Ti so prenesli v barako orožje in razstrelivo, kolikor ga je še ostalo od onega, ki je bilo zaplenjeno v rudniku Kanižarici, tja so si spravljali tudi živež, ki so jim ga prinašali nekateri zaupniki. Čeprav jih je obdajal vse na okoli globok sneg, jih je minila ona prejšnja brezskrbnost iz preteklega poletja, ko svojega taborišča niti dobro stražili niso. Sedaj so budno pazili na vso okolico in imeli stalno stražo. Na kakšne nove akcije proti sovražniku seveda v tem času ni bilo misliti. Do 22. novembra je imelo taborišče mir. Ni pa miroval sovražnik v dolini, ki je neprestano iskal sledi za preostalimi borci prve čete. Težko bi jo našel, da mu je ni pokazala roka enega njihovih bivših tovarišev. Pri Dol. Lazah ujeti Franc Korelec, ki si je že takrat z izpovedbami rešil življenje, je 22. novembra vodil italijansko patroljo proti Debelemu hribu. Skupino so sestavljali karabinjerji, agent javne varnosti, dva člana obmejne milice in vojaki 23. p. p. Poveljeval jim je karabinjerski podoficir Renato Ivaldi. 22. november je bil hladen in vlažen zimski dan. Megla je bila tako gosta, da je bilo komaj videti najbližja drevesa. V globokem celcu je italijanska patrolja skoraj neslišno prihajala k taborišču. Janez Kočevar, ki je stal pred barako na straži, je okoli desete ure zapazil ne daleč od sebe skupino Italijanov, med katerimi je prepoznal tudi bivšega partizana Korelca. Planil je v barako in zaklical tovarišem kdo vodi Italijane proti taborišču. V hipu je vsak zgrabil, kar mu je bilo najbližje, ta puško, oni bombo ali torbico, kaj drugega jemati že ni bilo več časa. Niti barake zažgati niso več utegnili. Italijani so medtem že opazili v megli izginjajoče postave in takoj odprli ogenj, medtem se pa previdno bližali baraki na dnu kraške vrtače. Ko so prišli do nje, so jim partizani že izginili izpred oči. K sreči niso takoj po jasni sledi zasledovali umikajočih borcev, temveč so se najprej vrgli na preiskavo barake.

Poveljnik črnomaljske karabinjerske postaje, tenente Augusto Fabri je o tem poročal z aktom št. 126/1 z dne 7. februarja 1942, kjer pravi med drugim:

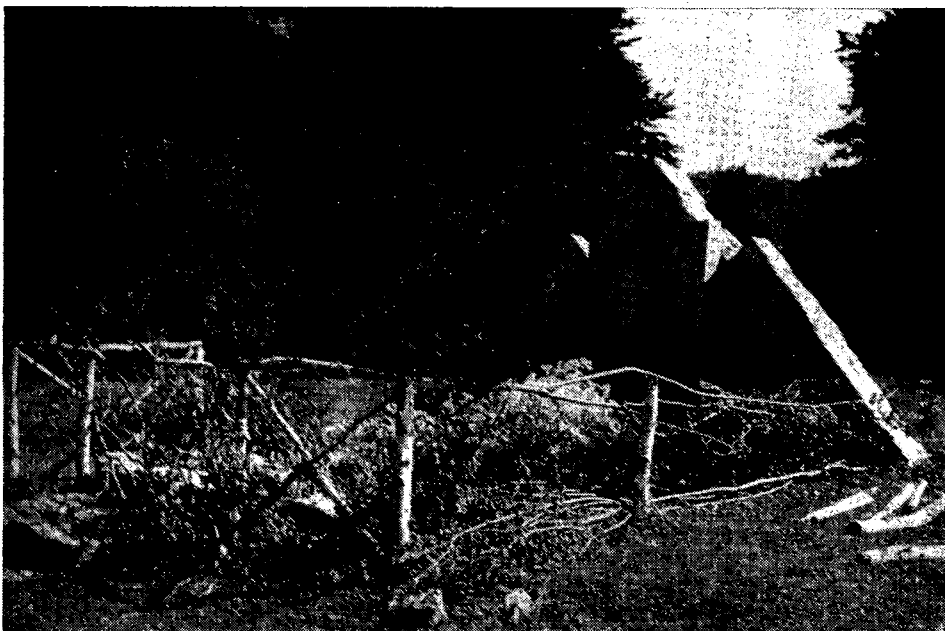
»Banditi so že od daleč videli močno patroljo, še preden je ta mogla odkriti barako zaradi goste megle in zato, ker je bila na dnu globoke doline. Spustili so se v divji beg, ne da bi jih patrolja pri tem mogla ovirati.

V baraki so našli 5 jugoslovanskih pušk, 8 bajonetov, 30 ročnih bomb, kakih 1000 nabojev, znatno množino dinamita, mnogo detonatorjev in zažigalne vrvice, rdečo zastavo, veliko množino živeža — testenine, riž, fižol, koruzno moko, krompir, meso itd. — mnogo obleke, odev, gospodinjskih predmetov, pečatnik s srpom in kladivom, knjige, zemljevide in drugo.

Ko so pobrali orožje in strelivo, so barako zažgali, ki je nato zletela v zrak.²³

Odveč bi bilo opozarjati na nedoslednost poročila, da so partizani že od daleč videli italijansko patroljo, ta jih pa zaradi goste megle ni mogla opaziti. Fabri je s tem hotel le opravičiti svoj neuspeh, ker ni mogel ne živega ne mrtvega dobiti nobenega partizana. Zastava, ki jo v poročilu omenja, je ona svilena partijska zastava, ki sta jo izdelali metliški aktivistki Anica Ivec in Slava Fir ter jo je prva metliška skupina prinesla v taborišče.

Umikajoči se partizani so iznad Tanče gore previdno odhajali proti Kanižarici in se za Dvojmočevo opekarno domenili, da se razidejo in se posamezno

Gorenje Laze: Spomenik padlim borcem prve Belokranjske čete

ali v malih skupinicah podajo na one strani Bele krajine, kjer si mislijo najti najbolj varno zatočišče. Hkrati so se obvezali, da vsak po svoji plati poišče zvezo s takratnim sekretarjem OK Matijo Bahorjem, preko katerega si vzdrže zvezo in se dogovore za ureditev novega taborišča. Vsi so si dali med seboj besedo, da se čimprej drug drugemu javijo, tačas pa da bo vsak skrbel zase kakor bo vedel in znal.²⁴

Stefan Dvojmoč in Tone Jelenc sta bila naslednjega dne na poti proti Gradacu in sta blizu Vranovič srečala študenta Staneta Cuznarja, ki se je prav tega dne namenil k partizanom v taborišče pri Kozlovem zdencu. Ko sta mu povedala, kaj se je tam zgodilo, so vsi trije poiskali zvezo z aktivistom Nikom Žuničem, mlinarjem v Zurčevem mlinu na Krupi. Preko tega so čez čas dobili zvezo s Francem Koširjem, Karlom Brunskolejem in Ivanom Smrdujem. Ti trije so kmalu prišli k njim v Krupsko lozo. Po dogovoru z Matijo Bahorjem, ki se je ta čas že tudi moral umakniti v ilegalno, so hoteli pričeti z zbiranjem novih borcev, kar pa so potem opustili. Ta šestorica je ostala v zasilnem taborišču v Krupski lozi nekako do konca novembra, nakar so odšli na Kleč pod Planino, da odidejo v novo taborišče na Gačah.²⁵

Milan Šimec se je hotel javiti prijatelju Milanu Kovačiču v Gradacu in se zato zadrževal nekaj časa na skednju pri Klepčevih v Prilozju. Hrano so mu dajali Klepčevi in Šeginovi. Ker preko Gradaca ni mogel dobiti zveze — Milan Kovačič je bil medtem že v zaporu — se je napolil k Matiji Bahorju, na Butoraju pa je izvedel, da je tudi ta izdan in da je šel v ilegalno. Iz Butoraja se je Šimec vrnil na Desinec, kjer je več dni preživel v mrtvašnici na pokopališču, hrano pa so mu Desinčani skrivaj nosili. Špeharjevi in Agničevi iz Desinca so mu potem oskrbeli zvezo s Slavkom Jakšem iz Vojne vasi pri Črnomlju, takrat-

nim zelo delavnim aktivistom Osvobodilne fronte. Le Mirko Martinšek je odšel na svoj dom v Kanižarici in se tam zadrževal še naslednjega dne, kar pa mu je takoj postalo usodno.²⁶

Ko se je 22. novembra vrnila v Črnomelj italijanska vojaška patrolja, ki je razdejala taborišče na Debelem hribu, je tenente Augusto Fabri takoj sestavil novo močnejšo patroljo, sestaječo iz karabinjerjev in vojakov 23. p. p. Ta patrolja je pod njegovim osebnim poveljstvom takoj drugo jutro napravila celodnevni pogon po krajih, kamor bi se lahko domnevno zatekli iz barake pregnani partizani. Vodnik jim je bil zopet Franc Korelec, ki je vse poznal, vedel za dom vsakega in vedel tudi za nekatere zveze. Patrolja se je najprej ustavila na Kanižarici in tam presenetila doma nahajajočega se Mirka Martinška, ki se je takoj predal. Pri zaslišanju je Martinšek izpovedal, da je bil od katastrofe na Gor. Lazah do uničenja taborišča na Debelem hribu v skupini partizanov, ki so preživeli Gor. Laze. Med temi, ki jih je naštel, Martinšek ni navedel Janeza Kočvarja, ki smo ga že zgoraj omenili kot stražarja kritičnega dne 22. novembra. Po sprejemanju citiranem poročilu, ki ga je napisal tenente A. Fabri, je Martinšek pri zaslišanju povedal vse, kar je vedel o življenju prve partizanske čete in naznačil tudi kraje, kjer bi se drugi tovariši mogli skrivati. Fabrijeva kolona je potem ves dan preiskovala teren, ne da bi zasledila kakega partizana. Že v trdi noči je pridrla v Tušev dol in obkolila Jermanovo hišo, kamor naj bi se zatekla Ivan Brula in Janez Smrdu. Na ropot je prišel iz hiše Leopold Jerman, po domače Žagarček, katerega je Martinšek takoj prepoznal kot podpornika in prijatelja belokranjskih partizanov. Šele po ostrem prerekanju z Martinškom je Jerman končno priznal, da sta Brula in Smrdu res bila pred časom pri njem, da pa sta iz bojzani pred izsleditvijo neznanu kam odšla. Jermana Leopolda so Italijani aretirali.

V nadaljevanju pohoda italijanskega vojaškega oddelka skozi vso noč so v Dolenji Podgori aretirali Pavla Friceja in Ivana Vajdetiča, ki sta po soočenju s Korelcem sicer priznala, da sta podpirala partizane, izgovarjala pa sta se, da sta to delala le iz strahu pred maščevanjem. Ta izgovor je bil seveda v danih okoliščinah povsem razumljiv, saj je znano, da sta bila oba člana OF od vsega začetka in sta vestno izvrševala oskrbovalno in obveščevalno službo za prvo belokranjsko partizansko četo.²⁷ Oba so Italijani aretirali.

Ko se je skupina iz Krupske loze premaknila na Kleč in od tam v novo taborišče na Gačah, je dobil tudi Šimec Milan poziv, da se ji priključi. Ta je živel ta čas v ilegali nad Kučerjem nad Podzemljem. Sestanek z drugimi je bil dogovorjen za dan 8. decembra ob 8. uri na Kleču. Mišljena je bila 8. ura zvečer, pri ustnem prenosu sporočila pa je nastala pomota, da je Šimec mislil na 8. uro zjutraj. Ko je ob tem času res prišel na Kleč, je nenadno zadel na italijansko patroljo, ki ga je zajela in odpeljala v Črnomelj. V zaporih so Šimca nečloveško mučili, hoteč izvabiti iz njega čimveč priznanj. Italijanski karabinjerji so medtem delali z mrzlično naglico in kmalu so sledile aretacije cele vrste aktivistov in v partizane odpravljajočih se Belokranjcev. 23. decembra 1941 je Augusto Fabri vse aretirane izročil v zapore italijanskega Vojaškega vojnega sodišča v Ljubljani, na sodišču pa vložil dokaj obširno ovadbo proti partizanom in aktivistom. Bili so to: Mirko Martinšek, Milan Šimec, Franc Korelec, Leopold Jerman, Pavel Frice, Ivan Vajdetič, Anton Malerič, Anton Vrščaj, Veko Fabjan, Jože Malič, Ivan Muhič, Franc Adam, Jože Držaj, Leopold Brunskole, Maks Nampelj, Viktor Jurajevčič, Lojze Drobnič, Milan Kovačič in Kump Alojz. Proti njim je italijansko vojaško sodišče dne 11. februarja 1942

izreklo sodbo, ki je bila objavljena v tržaškem listu »Piccolo« in v ljubljanskem »Jutru«. ²⁸

To je bil drugi udarec, ki je zadel belokranjsko osvobodilno gibanje. Pa tudi ta ni zjavlil osvobodilnega pokreta. Politične organizacije so se obnavljale in širile, taborišče na Gačah pa je v decembru postalo novo središče belokranjskih borcev. V njem je bil Tone Jelenc začasni komandir skupine, Stane Cuznar pa začasni komisar. Drugi partizani so bili: Karel Brunskole, Franc Košir, Štefan Dvojmoč in Ivan Smrdu. Ta je kasneje odšel iz taborišča, vanj pa je prišel Rudolf Jerman, čevljar iz Loke pri Črnomlju. Taborišče na Gačah je bilo postavljeno v baraki 50 m pod koto 1029. Najbližja vas so bile Ponikve. Vendar belokranjskim partizanom ni bilo usojeno daljše bivanjem v njem. Auerspergov logar König jih je zasledil in 17. decembra pripeljal karabinjerje in vojake iz Črmošnjic k taborišču. Takrat so bili v njem le Stane Cuznar, Rudolf Jerman, Štefan Dvojmoč in Karel Brunskole, medtem ko sta Franc Košir in Tone Jelenc odšla, da kaznujeta Luzarja, ki je izdal belokranjske partizane na Gor. Lazah, in čevljarja Radovana iz Pribišja, ki je izdal Jožeta Mihelčiča. Bilo je poldne in v taborišču so po kosilu opravljali tekoče posle. Italijani so prišli tako nenadno, da so se komaj rešili iz sovražnega obroča. Tenente Bruno Castagnoli iz Novega mesta je o tej akciji poročal v zaupnem aktu št. 6/40 z dne 18. decembra 1941 naslednje: ²⁹

»Včeraj, 17. t. m. med 12.30 in 20.30 je tenente, poveljnik posadke v Črmošnjicah, s tremi karabinjerji krajevne postaje in dvajset vojakov izvršil čistko v gozdnatih odsekih Gače in Suhi vrh. Ko so dosegli koto 884 in videli leseno barako, so jo obkolili. Iz barake je prišel človek in začel bežati, za njim je bilo brez uspeha izstreljeno šest streliv iz puške. Med tem so še trije drugi zbežali iz barake, ne da bi jih zaradi slabe vidljivosti in neravnega terena mogli zadeti s streliv iz pušk in puškomitraljezov. Eden od njih je moral biti ranjen, ker so bili v snegu vidni sledovi krvi. Oficir, karabinjerji in trije vojaki so zasledovali upornike, ker pa so jih izgubili iz vidika in so jim skoro štiri kilometre sledili le po sledovih krvi, so opustili trud, ko so izginili tudi krvavi sledovi. Uporniki so samo enkrat ustrelili proti poročniku, ki pa ni bil ranjen. Uporniki so nosili srbske vojaške suknjiče in civilne hlače. Eden ubeglih je bil brez čevljev. Zdi se, da je samo eden od njih imel s seboj puško. V baraki sta ostali dve puški kalibra 7/9 brez bajoneta in jermena, avstrijska karabinka model 95 z bajonetom v nožnici, 9 ročnih bomb, 522 nabojev za puško in 20 nabojev za karabinko, 1 zelo star naboj neznanega kalibra, 4 torbice za naboje, 1 plinska maska, kake tri kilograme masti, kakih deset kg krušne moke in približno 7 kg koruzne moke za polento ter osebni dokumenti s fotografijo. Lastniki omenjenih dokumentov so identificirani kot 21-letni Rudolf Jerman iz Loke pri Črnomlju, čevljar, in Stanislav Cuznar brijč bližje oznake, iz Vranovič pri Gradacu. Te predmete je posadka v Črmošnjicah izročila poveljstvu 2. bataljona 23. p. p. v Semiču. Poizvedovanja v teku.«

V poročilu omenjeni domnevni ranjenec je bil Stane Cuznar, ki si je prav ob začetku napada previjal do krvi ožuljene noge, zato se je umikal bos in od tod tudi sledovi krvi, ki jih poročilo omenja. Po tem tretjem udarcu, ki je zadel belokranjske partizane, so se ti umaknili proti Semiču, kjer so dobili zvezo z Ivanom Novakom-Očkom. Nato so se razdelili na dve skupini in prezimili po vaseh med Semičem, Gradacem in Črnomljem. Na ta čas se po vsej verjetnosti nanašajo ugotovitve, ki jih je v semiški okolici zbrala raziskovalna ekipa Muzeja narodne osvoboditve v poletju 1956 in po katerih se je na Štrekljencu

na kozolcu Antona Pašiča nekaj časa pred božičem zadrževala skupina partizanov, po katere je kasneje prišel ilegalec dr. Lojze Mihelčič, v Mladici pod Semičem pa da je nekaj časa prebival Franc Košir.

V februarju 1942 so se v taborišču na Topli rebri pod Sv. Petrom nad Sotesko začeli ponovno zbirati dolenski partizani, ki jim je pozneje poveljeval Žan More in jim bil postavljen za komisarja Dušan Pirjevec-Ahac. Belokranjski partizani so bili pozvani, da pridejo v to taborišče. V zadnjem tednu februarja bi imeli oditi na pot, pa so se zaradi globokega in mokrega snega hoteli še kaka dva dni zadržati v dolini. Karel Brunskole, Štefan Dvojmoč in Tone Jelenc so se zadrževali v Nestoplji vasi na kašči posestnika Severja. Bodisi po izdaji ali morda po naključju je 25. februarja okoli 13. ure prišel v vas vod vojakov II. bataljona 23. p. p. iz Semiča s karabinjerji. V preplahu so omenjeni trije partizani skočili iz kašče, pri tem pa že bili postreljeni. Italijani so njih trupla povsem iznakazili in jih potem pokopali na pokopalšču pri Sv. Duhu. V taborišče na Topli rebri so prišli samo Franc Košir, Stane Cuznar in Rudolf Jerman.

Tako je od vseh 31 belokranjskih partizanov, ki so bili zbrani 30. oktobra na Smuku in odšli proti Krki, prišel štiri mesece kasneje v taborišče na Topli rebri le Franc Košir. Devetnajst jih je padlo na Gorenjih Lazah, štirje so bili ujeti, od teh Jože Mihelčič obsojen na smrt in ustreljen, trije so ostali na svojih domovih, trije so padli v Nestoplji vasi, eden je iz taborišča na Gačah neznanom kam odšel, eden, Ivan Brula, je kasneje podlegel belogardistični propagandi.

Nastopajoča pomlad pa je videla nov porast partizanstva v Beli krajini.

Opombe

¹ Žan More, ustni vir.

² Primerjaj: Kronika 1953. L. 1, št. 3, str. 168.

³ Za ta in naslednje podatke do odhoda metliške skupine: Anica Ivec, ustni vir.

⁴ Jože Borštnar, ustni vir.

⁵ Kot pod 3.

⁶ Ivo Pirkovič, Prvi partizani v Beli krajini, rokopis.

⁷ Milan Šimec, ustni viri; Franc Košir, zapiski, rokopis.

⁸ Jože Košir, Milan Šimec, Franc Košir; ustni vir.

⁹ Žan More, Slavko More, ustni vir.

¹⁰ Arhiv MNO.

¹¹ Franc Prhne piše v svojih zapiskih, napisanih na pobudo Iva Pirkoviča: »Poslal sem poročilo Primožu (Alešu Beblerju), da je vse pripravljeno. Kurir iz Novega mesta prinese sporočilo, kateri dan je določen za napad (na Bučko). Takoj smo pripravili hrano in jo spravili na Pungerskičovo žago in določili vodnike. Glavni vodnik je bil Novak iz Stopnega pri Škocjanu.

Javka je bila določena v gostilni na glavni cesti v Šmarjeških Toplicah 30. oktobra (pravilno 1. novembra) ob 10. uri. Ponoči je zapadel sneg, kar je bilo neugodno za napad. 30. oktobra (pravilno 1. novembra) zjutraj pride do mene tov. Tone Marinc, sedaj partizanski major. Ta je prišel iz Krškega polja, kjer je pripravljal teren za mobilizacijo v partizane, ker so ravno takrat Nemci izseljevali s Krškega polja. Odpeljala sva se s kolesi iz Sentjerneja v Šmarješke Toplice. Do Dolenjega Maharovca sva prerinila s kolesi, naprej se ni dalo več, ker je bil preglobok sneg. Mahnila sva jo peš in šla čez Belo cerkev v Družinsko vas in prišla na javko. V gostilni je sedelo nekaj tovarišev. Bili so vsi naši, samo poznali se nismo. Bila sta tam tudi vodnik iz Stare vasi pri Škocjanu, da bi vodil edinico do Škocjana, in pa Novak. V drugem kotu v kuhinji sta sedela tov. Primož in Srečko Preželj. Vsedli smo se skupaj za mizo in dajali Primožu poročila in odgovarjali na vpra-

šanja, ki jih je zastavljala. Vrata se odpro, v sobo stopi moj stari znanec Maks Henigman iz Toplic. Segli smo si v roke in se pozdravili s stisnjeno pestjo. Maksa smo vprašali, kako je. Rekel je, da se njegova četa koplje v Toplicah, druga je pa na položaju. Čakajo še na Belokranjsko četo. Razgovori se nadaljujejo. Nestrpnost čakamo Belokranjcev. Gremo iz gostilne, zunaj je stal mali avto na pogon z ogljem, s katerim se je pripeljal Srečko Preželj. Na njem je imel municijo, nekaj pušk in težki mitraljez. ... Pride kurir, ki pove, da Belokranjcev še ni ob Krki in jih sedaj ne bo sem do noči. Primož me pošlje takoj nazaj, da bi dobil zvezo s to četo. Vzamem pot pod noge in jo mahnem nazaj proti Maharovcu, tam si vzamem kolo in pridem tako na veliko cesto. Tam je bil sneg že razoran od avtomobilov in vozim z vso silo proti Ratežu. Preden pridem iz gozda, srečam cestarja, ki me ustavi in reče: Veš, Prhne, tod so šli civilisti z mulami in orožjem, bilo jih je enaindvajset mož. Vprašam, kam so krenili. Reče mi, da tukaj doli proti Krki in da so šli čez Krko. Vprašam ga, če ve to zagotovo. Ker je že padala večerna megla po Struškem borštu in se je bližala noč in policijska ura, nisem vedel več kam za njimi. Zaman bi bil vsak trud. Ostal sem brez zveze s štabom, ki se je tisto noč premaknil v meni neznano smer.« (Cestarjeva pripoved o mulah je seveda brez podlage, prav tako ni pogodil tudi števila partizanov, ki so prečkali cesto.)

¹² Franc Košir, n. n. m., Janez Kočevar n. n. m.

¹³ Arhiv MNO, aktomogram št. 16/17 z dne. 1. XI. 1941 ob 20. uri.

¹⁴ Arhiv MNO, akt karabinjerske postaje v Novem mestu, št. 61/21-I zaupno, z dne 7. novembra 1941.

Ker v akciji na Gorenjih Lazah ni bilo vidno in zato tudi ne v vojaških poročilih omenjeno aktivnejše sodelovanje karabinjerjev, je moral tenente Castagnoli o tem podatki pojasniti. V nadaljevanju tega akta je to storil tako:

»Kar tiče vzrokov, zaradi katerih karabinjerji novomeške čete niso sodelovali pri operaciji, ugotavljamo:

a) Ker je poveljstvo divizije hotelo izvršiti operacijo v širokem obsegu, je zato uporabilo mnogo moštva in sredstev in izročilo vodstvo poveljniku polka. Ni šlo za navaden pogon, ampak za čistko v velikem, z oddelki, ki operirajo v raznih odsekih. V takih okoliščinah bi mogli biti karabinjerji koristni pri podajanju novih podatkov, novih vesti. In tako je bilo bolj priporočljivo, da delujejo s posameznimi patrolami, z orožniki v civilni obleki, da zbirajo koristne prijave.

b) Postaja v Vinji vasi je popolnoma osamljena in daleč od najbližje postojanke. Glede na število članov postaje in njihovo oborožitev je bilo poveljniku postaje zapovedano, da poskrbi za obrambo postaje in se zadrži v defenzivi, da bi odbil morebitne napade na postajo, napade, ki bi jih po nujni logike uporniki prav lahko poskusili, bodisi zato, da bi napadli naše vojake, bodisi zato, da bi vzeli živež, uniforme, strelivo, bodisi končno, da bi se zavarovali v postaji za obrambo pred napadajočimi vojaki.

c) Čete so odšle iz Novega mesta deloma na konjih, deloma na kamionih. Postaja v Vinji vasi je bila deloma zaradi zgoraj povedanega, deloma zaradi oddaljenosti dejansko nesposobna, da bi se z lastnimi ljudmi pridružila oddelkom, določenim za operacije.

Treba bi bilo zato poslati karabinjerje novomeške postaje, da bi odšli s kolono na kamionih (nobenega karabinjerja iz konjeniškega oddelka ni pri tej postaji), kar pa je bilo nemogoče: prvič, ker so bila vsa mesta na kamionu zasedena po predvidenem številu vojakov, drugič, ker je bilo tudi Novo mesto v alarmnem stanju in je bilo zato treba oskrbeti zadevno službo.

d) Na podlagi točnih zadevnih navodil, ki jih je dal podpisani, je brigadir, poveljnik postaje v Toplicah, zahteval, da dvoje, troje mož izmed karabinjerjev in orožnikov sodeluje pri akciji z oddelkom, ki je odšel iz Toplic. Ali tamkajšnje poveljstvo posadke je odredilo, da ostanejo karabinjerji na mestu in poskrbe za nadzorstvo nad naseljem, ki je ostalo brez posadke.

e) Končno javljam, da so se teh operacij v velikem razmerju udeležili oddelki s taktičnimi nalagami po četah, vodih itd. strelci ali mitraljezci, kar že so. To je, kar je delalo posebne težave komandantom posadk pri sprejetju sodelovanja karabinjerjev.

Kljub vsemu je bilo na podlagi naredb naslovnega poveljstva dano točno navodilo, da pri vseh bodočih operacijah sodelujejo tudi karabinjerji. In poveljstvo

divizije, o zadevi obveščeno, je zapovedalo vsem podrejenim posadkam, da tako sodelovanje sprejmejo.«

Da preveri vesti o zbiranju oborožene skupine pri Tolstem vrhu, je poveljstvo 24. p. p. istega dne kot že omenjene tri kolone poslalo še četrto na ta odsek, o čemer govori akt karabinjerskega poveljstva v Novem mestu št. 61/24 z dne 3. XI. 1941:

»V zvezi s poročilom Tenenze v Črnomlju o zbiranju upornikov na odseku Tolsti vrh, je ena četa 24. p. p. 1. t. m. ob 11. uri šla skozi Velike Brusnice v smeri proti Tolstemu vrhu, kjer naj bi se zbirala skupina kakih sto komunistov. Štirje karabinjerji in štirje vojaki finančne straže so se četi pridružili, da bi bili v pomoč pri poizvedovanju. Preiskali so ves odsek Tolsti vrh—Leskovec—Orehovica, spraševali prebivalce teh vasi, ne da bi kaj izvedeli ali našli sledove za uporniki.

Na povratku so v vasi Mokro polje pregledali in deloma preiskali vse hiše, ne da bi našli kako sled ali kaj določenega izvedeli o skupini.«

¹⁵ Arhiv MNO.

¹⁶ Opis napada na Belokranjsko četo sloni na pripovedovanju in zapiskih:

Ivo Pirkovič, n. n. m.

Franč Košir, n. n. m.

Milan Šimec, ustni vir.

Janez Kočevar, n. n. m.

Lojzka Šobar-Košir, ustni vir.

Francka Šobar-Dolenc: Poročilo o napadu na partizansko četo na Gorenjih Lazah novembra 1941, rokopis.

Ljubič Matko: Opis razvoja KP v Beli krajini od začetka do vključno leta 1941, rokopis.

Akti italijanskih poveljstev MNO.

O opremi vojaških oddelkov, ki je po krivdi vojakov samih zgorela v Mavserjevi kašči, so potem italijanska poveljstva dolgo preiskavala in zasliševala oficirje, podoficirje in vojake. Šele čez več mesecev je vse zmrznilo v aktih. Predmeti, ki so zgoreli, so bili: 8 vojaških odevj, 2 vojaška nahrbtnika, 6 šotorskih kril, 1 torba za municijo za puškomitraljez, 3 male kopače, 2 signalni zastavi, 2 opasača, 2 vojaški čeladi, 2 zavoja s 50 odevjami, 1 zavoj z 8 šotori, 2 oficirska šotora, 2 aluminijasti posodi po 15 litrov in 2 steklenici po 10 litrov.

Na Gorenjih Lazah padla italijanska vojaka sta bila Guglielmo Stivanello in Giuseppe Tolio.

¹⁷ Arhiv MNO, fonogram št. 6/1100 z dne 3. XI. 1941 ob 15.15; fonogram št. 6/1101 z dne 3. XI. 1941 ob 20. uri.

¹⁸ Arhiv MNO, Zaupno, št. 17/229 z dne 9. XI. 1941.

¹⁹ Arhiv MNO, brzojav št. 67/1 z dne 4. XI. 1941.

²⁰ Poslovilno pismo narodnega heroja Jožeta Mihelčiča domačim na dan njegove smrtne obsodbe se glasi:

Ljubljana 6./XII. 1941

Dragi Starši bratje in sestre!

Pišem Vam poslednje pismo. Danes sem bil pred tukajšnim vojaškim sodiščem obsojen na smrt. Ko bode te prejeli to pismo bom že mrtev. Ni potreba žalovati saj umreti moramo vsi in še poprej ko bo minulo sto let ne bo od nas nobenega niti prahu, kar nas sedaj živi. Dalje vas prosim oprostite mi vse žalitve ki sem vas z njimi razžalil. Umreti moram toda zavest, da umrjem pošten mi je v tolažbo. Stvari, ki bodo tu za menoj ostale med temi tudi denar upam, da bode te dobili v roke. Končam in Vam pošiljam posledni najprisrčnejši

Pozdrav Vam Atè in Mama vsem Bratom in Sestram in dragim znancem

Vaš

Jože Mihelčič

(Izvirnik hrani sestra Milka Banovec-Mihelčič v Novem mestu. Fotografška posnetka sta razstavljena v oddelku NOB Belokranjskega muzeja v Metliki in Dolenjskega muzeja v Novem mestu.)

Akt poveljstva divizije Granatieri di Sardegna MNO, štev. 10659 z dne 8. XII. 1941, zaupno-osebno, o ustrelitvi Jožeta Mihelčiča se glasi:

»Ekscelenci poveljniku XI. armadnega zbora

V. P. 46

Jutri zjutraj 9. ob 8 bo na strelišču na Dolenjski cesti 8 (Ljubljana) izvršena smrtna obsodba, izrečena dne 6. decembra po sodišču 2. armade proti Mihelčiču Jožetu.

Vod, ki jo bo izvršil, in častnika zdravniška bo dodelil VIII. bataljon črnih srajc »M«, medtem ko bo duhovnik dodeljen iz kohorte obmejnih miličnikov č. s., v kolikor ta zna slovenski.

Obsojenec bo na kraj izvršitve prepeljan z avtomobilom, ki ga oskrbijo divizijski karabinjerji, spremljal ga pa bo vod, določen za ustrelitev, z desetino divizijskih karabinjerjev in desetino ostalih vojakov.

Visokega Komisarja sem prosil za dovoljenje, da takoj po ustrelitvi prepeljemo truplo v Trst, da se ne bi, če bi bilo pokopano v Ljubljani, oni kraj spremenil v kraj romanja in polaganja cvetja nam sovražnih elementov.

Divizijski general, poveljnik
Taddeo Orlando l. r.«

²¹ Arhiv GSS v MNO.

²² Arhiv MNO, akt poveljstva 2. armade št. 12069 z dne 16. XI. 1941 in akt poveljstva XI. armadnega zbora št. 04/6045 z dne 24. XI. 1941, Dnevno povelje divizije »Isonzo« z dne 6. XI. 1941.

²³ Arhiv MNO.

²⁴ Milan Šimec, ustni vir; Franc Košir, n. n. m.

²⁵ Stane Cuznar, ustni vir.

²⁶ Milan Šimec, ustni vir.

²⁷ Arhiv MNO, akt karabinjerske postaje v Črnomlju št. 126/1 z dne 7. II. 1941; Peter Romanič, ustni vir.

²⁸ Arhiv MNO, ovadba črnomeljske karabinjerske postaje vojaškemu vojnemu sodišču v Ljubljani št. 6/184 z dne 23. XII. 1941 in sodba italijanskega Vojaškega vojnega sodišča, št. procesa 124 z dne 11. II. 1942.

Po tej sodbi so bili obsojeni: Mirko Martinšek in Milan Šimenc na dosmrtno ječo; Leopold Jerman, Anton Malerič, Franc Adamič, Viktor Jurajevčič, Alojz Drobnič, Milan Kovačič in Alojz Kump, vsak na tri leta strogega zapora; Veko Fabjan na dve leti strogega zapora; Pavel Frice, Ivan Vajdetič, Anton Vrščaj, Jože Malič, Ivan Muhič, Jože Držaj, Leopold Brunskole in Maks Nampelj so bili oproščeni zaradi pomanjkanja dokazov, Franc Korelec pa povsem oproščen, »ker gre za osebno, ki ni kazniva v smislu čl. 309 kazenskega zakonika« in »ker ni izvršil dejanja.« Primerjaj »Jutro« z dne 21. februarja 1942, str. 2.

²⁹ Arhiv MNO.

³⁰ Stane Cuznar, ustni vir; Franc Košir, n. n. m.

³¹ Arhiv MNO; Franc Košir, n. n. m.

Vse pripombe v okroglih oklepajih so pojasnila ali dopolnila pisca.

Первый белокранский партизанский отряд

Резюме

В конце октября 1941 года немцы начали выселять словенских крестьян из Посавья. ЦК КПС и Главный штаб словенских партизанских отрядов поэтому выработали план концентрации партизанских отрядов на этой территории. Северно от реки Савы должен был действовать 1 штайерский батальон с присоединенными частями, а южно Доленский батальон, который составляли отряды из Нового места, Гросупля, Мокронога и Белой Крайны. Формирование этого батальона должно было проходить при общем нападении этих отрядов на немецкий гарнизон в Бучке. Белокранский отряд был сформирован 31 октября и отправился на сборный пункт. Первого ноября бойцы, после долгого и утомительного похода по глубокому снегу, дошли до Оточеца на речке Крка. Так как ее нельзя было перейти, то отряд отправился назад в свой лагерь. В то время войска итальянских оккупантов начали преследовать отряд и в ночь с 2 на 4 ноября напали на него у Гореных Лаз. В бою погибло большинство бойцов, тогда как некоторые были взяты в плен. Остаток отряда отступил в свой лагерь на горе Дебели Хриб. Там они опять подверглись нападению 22 ноября 1941 г. Оккупанты сожгли лагерь, партизаны небольшими группами разошлись по деревням. После этих боёв оккупанты арестовали в селах много активистов и их вместе с пленными бойцами передали итальянскому военному суду в Любляне.

Остаток бойцов 1 белокранского отряда в декабре месяце поставил новый лагерь в Гаче. Там на них опять напали, однако им удалоь спастись. До весны они скрывались по деревням, а весной ушли в новые отряды.

Хотя вследствие боев и измены с ноября 1941 по февраль 1942 г. погибли почти все бойцы этого отряда, сильной политической организации ОФ в Белой Крайне удалось, несмотря на террор оккупанта и на белогвардейскую пропаганду, сплотить вокруг организаций Освободительного движения почти все население, тогда как молодежь с весны стала в массах уходить в партизаны.

Stane Terčak

Ali je bila II. Celjska četa?

V zadnjih letih se je večkrat pojavilo vprašanje, ali je obstajala II. Celjska četa oziroma njeni zamatki. Popolne jasnosti o tem do danes še ni bilo. Narodni heroj Peter Stante-Skala, ki je bil po zajetju narodnega heroja Franja Vrunčabuzda komandir I. Celjske čete, piše v Spominih na partizanska leta (Prešernova knjižnica 1950) o I. Celjski četi, medtem ko II. Celjske čete ne omenja. Vendar pa že sam naslov njegovega članka »I. Celjska četa« indirektno pove, da so morali biti vsaj zamatki II. Celjske čete po razbitju prve na teh terenih. Vprašanje o II. Celjski četi je pred leti sprožil tudi Muzej NO v Ljubljani.

Po razbitju, toda ne uničenju I. Celjske čete dne 16. avgusta 1941 oziroma 27. avgusta 1941 v mlinu Martina v Šentrupertu, kjer je del čete pod vodstvom komandirja Vilča Šlandra zgorel, se je organizacija OF na celjskih terenih z nezmanjšano silo razvijala dalje. Za poživitev organizacije imajo največ zaslug takratni celjski aktivisti OF na čelu z narodnim herojem Petrom Stanetom, ki se je tedaj zdravil v okolici Celja in Dramelj, in sekretarjem komiteja Tonetom Grčarjem. V tem času zasledimo izredno živahno gibanje aktivistov ne samo v Celju, ampak tudi v njegovi neposredni okolici. Prednjačijo delavci bivše Westnove tovarne, ki so stanovali v Čretu in na Teharjah. Vendar je tudi v tej skupini kmalu prišlo do izdajstva, ker je gestapo vtihotapil svojega zaupnika v delavske vrste. Da je to gestapovsko omrežje svoje posle dobro opravilo, dokazuje izdaja, do katere je prišlo isti dan, ko je na večer skupina teh delavcev nameravala oditi v partizane.

To je bila prva množična izdaja v Celju in se je pričela dne 1. oktobra 1941. Ni še razčiščeno vprašanje druge velike izdaje v Celju novembra 1941 ob brežiškem pohodu. Govori se, da so pri padlem kurirju Pokrajinskega komiteja Ivu Poljanšku-Ubu, ki je bil nekaj dni prej na javki v slaščičarni »Rugo« v Stanetovi ulici aretiran in na begu pred Starim piskrom ustreljen, našli obtežilni material. Dokazov vsaj zaenkrat za to ni. Možna in verjetna pa bi bila verzija, da je po prvi izdaji, ki jo je zakrivil Albert Cerkovnik 1. oktobra 1941 pri Jožetu Farčniku v Zvodnem, bil izdan del celjskih aktivistov OF, ki so jih aretirali še v novembru 1941.

Vtihotapljenje gestapovskega zaupnika v skupino delavcev iz bivše Westnove tovarne in delavcev pri regulaciji Savinje, izdajo teh pri Farčniku, kakor tudi dogodke, ki so bili pri tej tragediji usodni, pa lahko na osnovi sodne obravnave proti Cerkovniku l. 1946, zaslišanj in spominov borcev oziroma aktivistov OF iz tega časa ter ohranjenega dokumenta žandarmerijske postaje Štore z dne 1. oktobra 1941 popolnoma rekonstruiramo.

V času organiziranja I. Celjske čete kakor tudi pozneje do oktobra 1941 je bila važna javka pri Jožetu Farčniku v Zvodnem ali v njegovi bližnji okolici. Tudi sestanek tik pred odhodom delavcev iz bivše Westnove tovarne v partizane je bil pri njem. Sestanek sta presenetili žandarmerija iz Štor in krimi-

nalna policija iz Celja. Tega sestanka so se udeležili Peter Stante-Skala, Ivan Skvarča-Modras, Anton Šmerc, ki je bil eden glavnih zaupnikov delavstva, Hermina Seničar in izdajalec Albert Cerkovnik. Kako so se razvijali dogodki v zvezi z napadom policije in žandarmerije na poslopje, kjer je prišlo do sestanka in aretacije ranjenega Toneta Šmerca, nam pove žandarmerijsko poročilo, ki se glasi:

Žandarmerijska postaja Štore, okrožje Celje, Sp. Štajerska.¹

Dnevnik št. 565

Štore, dne 1. oktobra 1941.

Političnemu komisarju okrožja Celje

v

Celju

Zadeva: Akcija proti oboroženi bandi.

Dne 1. oktobra 1941 ob 9. uri 45 min. je z osebnim avtom prispel kriminalni asistent S. državne kriminalne policije, izpostave Celje in javil, da imajo trije oboroženi banditi sestanek s svojimi zaupniki v hiši Jožefa Farčnika v Zvodnem 59, občina Teharje.

Na to prijavo so se žand. kapetan Franc Seereiter, višji stražmojster Leopold Hollobek, pomožni policist Rudolf Sivka in Štefan Lužar odpeljali z osebnim avtom v Čret in odšli peš po najkrajši in zakriti poti skozi gozd k imenovani hiši v Zvodno. V okrepitev je bil pritegnjen krim. tajnik Hahn.

Preden je patrolja mogla zasesti hišo, ki so v njej bili banditi, sta iz hiše skozi bližnji jarek v gozd Zvodenskega hriba vzhodno od Celja pohitela dva bandita. S svoje postojanke v jarku sta pom. pol. Sivka in krim. tajnik Hahn oddala več strelav, ne da bi bila koga izmed banditov zadela.

Potem ko nam je uspelo polastiti se bandita Antona Šmerca, se je drugemu banditu posrečil beg v gozd. Ker pa naj bi se bili po prijavi nahajali v hiši trije banditi, se zaradi šibkosti patrolje (5 mož) zasledovanje ni moglo nadaljevati, ampak je bilo treba zasesti hišo in gospodarsko poslopje. Zahtevali smo, da nam posestnica Marija Farčnik označi mesto navodno na seniku se nahajajočega človeka. Ker tega ni storila, je bilo treba vse seno odstraniti s poda, da smo lahko zrahljali deske v podu in pregledali vse prostore. Preiskali smo vse gospodarsko poslopje, toda bandita nismo našli.

Bandit Anton Šmerc in Marija Farčnik, aretirana zaradi podpiranja banditov, sta bila izročena kriminalni policiji, izpostavi Celje, ki je zaprla tudi Jožeta Farčnika, moža Marije, delavca Westnove tovarne v Celju.

Vodja postaje: na dopustu,
Seereiter, žand. kapetan, l. r.

Iz gornjega žandarmerijskega poročila je razvidno, da je žandarmerija oziroma kriminalna policija dobila od svojega zaupnika popolnoma točne podatke, za kdaj in kje je dogovorjen sestanek med vodilnimi člani OF. Štorska žandarmerija in kriminalna policija iz Celja sta delali z veliko naglico, ki je bila brez dvoma prestižnega pomena glede na druge oborožene sile. Gestapo pri tej akciji ni sodeloval. Vzroki, zakaj ni gestapo sam nastopil, niso pojasnjeni.

¹ Original dopisa žandarmerijske postaje Štore se nahaja v arhivu oddelka NOB v Mestnem muzeju v Celju.

Albert Cerkovnik je pri sodnem zaslišanju 1. 1946 kot datum napada pri Farčniku, navedel dan 30. IX. 1941, žandarmerijska prijava pa označuje kot datum napada 1. X. 1941. Verodostojna bo navedba žandarmerijske prijave.

Cerkovnikova izjava pred sodiščem dne 16. aprila 1946 se glasi:² »... Spočetka sem delal pri regulaciji Savinje. Tamkaj sem prišel v stik s številnimi tovariši, ki so obsojali okupatorjevo nasilje. Često smo ugibali, na kak način bi se okupatorju uprli. Tam je delal tudi neki Frerer, katerega so Nemci kasneje zaprli in odpeljali v neko taborišče. V tem času sem zahajal tudi k bratoma Kolškoma v Čret, pri katerih sem dobival čtivo nepolitičnega značaja. Z njima sem se večkrat pomenkoval in politiziral. Tako sem se nehote vključil v njihovo družbo v Čretu. Mislim, da smo meseca julija začeli prirejati tajne sestanke navadno v bližnjem gozdu. Na teh sestankih smo v glavnem razpravljali, na kak način bi delali ovire okupatorju ter izvajali sabotažo. Izmed oseb, ki so hodile na sestanke, poznam Miho in Jožeta Kolška, Milana in Edvarda Goloba, Rajka in Mirka Kresnika in Rudiya Primožiča. Ti so bili kasneje aretirani in ustreljeni. Marijana Brinovca, Vladimira Mlakarja, Ferdinanda Mirta in Maksa Leskovška pa ne poznam. Antona Kosa poznam, nisem pa bil z njim povezan.

Glede članov prve skupine priznam, da sem jaz pripovedoval Frererju, da sodelujejo v ilegali. Ne priznam pa, da bi bil izdal Frererju tudi drugo skupino fantov. Ni mi znano, da so istočasno z grupo v Čretu aretirali tudi nekaj fantov, ki so delali pri regulaciji Savinje... Če je fante pri regulaciji Savinje izdal Frerer ali kdo drug, mi ni znano.

Z menoj so sodelovali in prihajali na sestanke še Peter Stante, Ivan Skvarča, Hermina Seničar.

Nekega večera konec septembra sem na cesti ob Savinji slučajno srečal Antona Šmerca. Sporočil mi je, naj pridem naslednjega dne k Farčniku, da pojdem od tam v partizane. Po tem razgovoru s Šmercem sem odšel k »Zelenemu travniku« na vrtiljak, kjer sem slučajno srečal Frererja. Povedal sem mu, kaj sva s Šmercem govorila. Frerer mi je dejal, da je prav tako in naj le grem v partizane.

Okoli osme ure naslednjega dne sem se napotil k Farčniku. Tamkaj so bili zbrani Peter Stante, Ivan Skvarča, Anton Šmerc in Hermina Seničar. Dogovorili smo se, da ne pojdem takoj v partizane, temveč bo skupni odhod šele okoli desetih zvečer. Zbrali bi se pri Majdičevem mlinu.

Sestanek smo imeli pri Farčniku na seniku. Takrat, ko so Nemci domačijo obkolili, ni bilo zraven Šmerca, ki je malo prej odšel po lestvi in hotel oditi. Pri tem so Nemci oddali en strel in zavpili: »Stoj!« Menda so ga takrat ujeli. Stante in Hermina sta se nekam izgubila. Ostala sva sama s Skvarčem in sva bežala vsak na svojo stran. Jaz sem tekel proti Voglajni, kjer me je ustavil organ kriminalne policije. Med švabsko posadko sem opazil tudi Frererja. Rekli so, da sem jaz kriminalni agent, zato me takrat niso aretirali.

Še isti dan ali naslednje dni so bili po vrsti aretirani fantje iz Čreta, ki so sodelovali v ilegali in sem jih osebno poznal.

O vsem tem me je gestapo nekaj dni kasneje zasliševal. Ker so bili tovariši že izdani po Frererju, ni imelo smisla, da bi še kaj tajil, in sem potrdil to, s čimer jih je ta obremenjeval. Frererju sem že poprej zaupal posameznosti glede poedinih obdolžencev... Od gestapa sem večkrat dobil na roko manjše

² Izjava Alberta Cerkovnika je v sodnem aktu proti Francu Zavcu z dne 17. aprila 1946 Ko 500/46.

zneske po 100 RM in podobno. Gestapovci so me poslali z nekim Debeljakom iz Celja v Šoštanj in okolico, kjer naj bi sodelovala kot raztrganca. Tamkaj naju je žandarmerija aretirala v domnevi, da sva partizana, in so naju potem, ko se je stvar pojasnila, izpustili ...»

Iz Cerkovnikovega zaslišanja na okrožnem sodišču v Celju je jasno razvidno, kdo je bil izdajalec in povzročitelj prve množične izdaje v Celju. Vidiijo se pa tudi metode in omrežje gestapovske obveščevalne službe, poleg tega pa tudi prvi zametki raztrgancev, ki so bili v njeni plačani službi in so krivi velikega gorja na naši zemlji.

Kurirka I. Celjske čete in aktivistka Hermina Seničar, ki je bila navzoča na sestanku pri Farčniku, pripoveduje o dogodkih na seniku kot priča:³ »Zbrali smo se pri Farčniku na seniku. Navzoči smo bili Peter Stante, Ivan Skvarča, Anton Šmerc, Albert Cerkovnik in jaz. Prva sta prišla na sestanek Stante in Skvarča, nato jaz. Nazadnje je prišel Šmerc, ki je vprašal Stanteta, če lahko pripelje Cerkovnika, kakor je bilo dogovorjeno. Zbrali smo se okoli pol devetih. Z nami je debatiral Cerkovnik približno eno uro. Vsi navzoči smo dobili vtis, da misli Cerkovnik pošteno. Dogovorili smo se, da se zberemo zvečer pred odhodom pri Majdičevem mlinu, kjer bomo minirali neka mesta, nato pa se k o t č e t a (podčrtal S. T.) pridružili partizanom v Savinjski dolini.

Peter Stante je imel še nek nujen opravek, zato je dejal, da gre in se kmalu vrne. Glede drugih pa je bilo določeno, da ostanemo na podu. Temu povelju se je Cerkovnik upiral in je pripomnil, da ima še dva mitraljeza zakopana v zemlji in jih gre iskat. Glede na to je Stante dovolil Cerkovniku, da se je oddaljil. Naš skupni odhod od Farčnika k Majdičevemu mlinu bi bil ob osmih. Komaj smo zapustili pod, so že padli strelji in nato še kratek rafal. Na podu je ostal Skvarča in zdi se mi, da še neki aktivist iz Savinjske doline.

Po streljih sem se takoj zatekla v Farčnikovo hišo, drugi so se razbežali, in sem si zavezala ruto okoli glave. V sobi je bil koš z jabolki. Hitro sem ga postavila k postelji in pričela dajati jabolka iz koša na posteljo. Farčnikova žena je začela tarnati: »Izdani smo!« Potolažila sem jo in ji rekla, naj se izgovori, da sploh ni vedela, da je bil kdo na podu. Vtem sta že vdrla v sobo dva policista. Najprej sta pogledala pod posteljo, nato sta me vprašala, kaj delam tukaj. Odgovorila sem jima, da prodajam jabolka. Velela sta mi, naj grem ven. Šla sem v kuhinjo, kjer so že zasliševali Farčnikovo ženo.

Hitro sem pograbila prazni koš in odšla iz hiše. Zunaj sem zagledala ranjenega Šmerca, ki so ga Nemci vezali, pa tudi Cerkovnika sem videla, ko se je pogovarjal z nekim Nemcem. Odšla sem proti Štoram in dalje proti Šentjurju, ker so me pri Dobrotinškovih skrili na pod. Še isti dan je prišel k Dobrotinškovim tudi Peter, ki so ga skrili v predivu na podstrešju. Ker sem zbolela, je Dobrotinšek poslal v Šentjur po zdravnika dr. Svetino, ki je prišel in mi nudil zdravniško pomoč. Ko sem se opomogla, sem odšla v Dramlje, kjer smo imeli dobre zaupnike, ki so nas podpirali s hrano. Peter pa je ostal še pri Dobrotinškovih. Iz Dramelj sem krenila v Loče, kjer sem se zadrževala pri neki sošolki. Tam sem ležala nekaj dni na peči in se pregrevala, ker me je mučil hud revmatizem. Tisti dan, ko sem bila zvečer aretirana, sem bila še zunaj. Zvečer smo šli k počitku in kmalu nato je nekdo potrkal na vežna vrata. Mož moje sošolke je odklenil. Od mene so zahtevali legitimacijo, ki pa je nisem imela, zato so me aretirali. S seboj sem vzela cekar, v katerem je bilo

³ Izjava borke I. Celjske čete Hermine Seničar se nahaja v sodnem aktu proti Francu Zavcu z dne 17. aprila 1946 Ko 500/46.

še nekaj masla in samokres. Med potjo sem samokres skrivaj odvrгла. Štiri dni sem bila v zaporu v Ločah, nato pa tri tedne v Konjicah. Po zaslišanju so me vrgli v samico.

Nato so me odpeljali v Maribor. Zasliševalec je vedel za vsa moja dejanja. Povedala nisem ničesar, zato so me bñli, ne topli. Po drugem zaslišanju so me vrgli za devet dni v temnico, kjer sem žìvela ob sami vodi. 12. februarja 1942 so me odpeljali na grad Borl. Po nekaj dneh so me spet odgnali v zapore v Ptuj. Tam sem ostala devet dni. Nato so me odvedli nazaj na Borl. 28. avgusta 1942 sem odšla s transportom v taborišče Auschwitz.

Nekaj dni pred usodnim dogodkom pri Farčniku je naročil Peter po Šmercu Cerkovniku, da mora zažgati neki kozolec na Teharjah. Kakor mi je kasneje pripovedoval, je Stante sam šel v izvidnico v bližino tistega kozolca. Tjakaj je prišel ob določeni uri Cerkovnik in pričel nekaj zažigati. Nenadoma so od nekod pričeli streljati in Cerkovnik je opustil to akcijo.«

Martin Rozman pripoveduje o tej skupini delavcev iz bivše Westnove tovarne:⁴ »Zadnje dni avgusta ali prve dni septembra 1941 je bil velik sestanek v gozdu nad Farčnikovo hišo. Ta sestanek je vodil Peter Stante. Navzočih je bilo okoli trideset fantov in med njimi tudi Albert Cerkovnik. Večina teh je bila iz Čreta in bližnje okolice. Razen dveh, ki sta delala pri regulaciji Savinje, so bili vsi ostali zaposleni pri Westnu.«

Preiskavo proti zapornikom v Starem piskru, ki so hoteli oditi v partizane dne 1. oktobra zvečer, je vodil gestapovec Jungwirt iz Celja.

Iz gornjih podatkov lahko zaključimo:

1. da je po razbitju in delnem uničenju I. Celjske čete v Šentrupertu organizacija za vstop v partizane v Celju in okolici žìvela naprej in postala avgusta in septembra 1941 izredno delavna ter je v tem času bilo vključeno samo v to skupino okoli trideset delavcev,

2. da so se po izjavi tov. Hermine Seničar zbirali ti delavci v skupino, ki bi odšla v Savinjsko dolino in se na Dobrovljah priključila I. Štajerskemu bataljonu, ki se je takrat formiral pod Stanetovim vodstvom. Ker je bila ta celjska skupina vsaj tako močna, kakor so bile v tem času Savinjska, Revirska ali Pohorska četa, je popolnoma jasno, da bi se bila iz celjske skupine sestavila že glede na tradicijo I. Celjske čete nova četa, pomešana s starimi partizani, ki bi dobila svoje operacijsko področje.

Iz vsega gradiva, ki je na razpolago, lahko zaključimo, da je II. Celjska četa formalno že obstajala, bila pa je izdana že prej, preden se je lahko povezala s I. Štajerskim bataljonom na Dobrovljah in začela dejansko operirati, kar ji je onemogočilo Frererjevo in Cerkovnikovo izdajstvo.

⁴ Izjava Martina Rozmana se nahaja v oddelku NOB v Mestnem muzeju v Celju.

Был ли II цельский отряд?

Резюме

На основании сообщения жандармской станции Шторе (1. 10. 1941), заявления Хермины Сеничар и Альберта Церковника на суде в 1946 г. автор доказывает, что II цельский отряд формально уже существовал, но что он был предан врагу раньше, чем он смог связаться с II штайерским батальоном в Добровлях.

O restavriranju in konserviranju dokumentov iz narodnoosvobodilne vojne

Mnogi dokumenti, ki bi zgodovinarjem služili za izredno pomemben vir pri pisanju zgodovine, so se izgubili že v samem osvobodilnem boju. Ohranjenega pa je še mnogo arhivskega gradiva, ki pa lahko zaradi nepravilnega ravnanja propade. Del tega gradiva je zaradi fizikalnih in kemičnih poškodb v takšnem stanju, da je začasno neuporaben. V Muzeju narodne osvoboditve LRS v Ljubljani je bil ustanovljen konservatorski oddelek, ki ima nalogo ohraniti in restavrirati arhiv iz osvobodilnega boja.

Stanje arhiva:

Med vojno so arhiv shranjevali pod različnimi pogoji in na različne načine:

1. v kovinastih neprodušno zaprtih posodah,
2. v kovinastih slabo zaprtih posodah,
3. v lesenih zabojih.

Arhiv, shranjen v kovinastih neprodušno zaprtih posodah je ostal relativno še najbolj ohranjen. Je pa izredno suh, trhel in zelo lomljiv. Pisava je ostala čitljiva, papir sam je pa nekoliko orumenel.

V kovinastih, slabo zaprtih posodah je arhiv slabše ohranjen. Posebno še zato, ker je bil večinoma shranjen v vlažnih prostorih. Papir se je zlepil, napadle so ga tudi plesni.

Arhiv, shranjen v lesenih zabojih ali kar neposredno zakopan v zemljo, je skoraj v celoti propadel.

Preden preidemo k razpravi o konservaciji dokumentov, je treba, da se nekoliko seznanimo s sestavo papirja.

Prvi papir so izdelovali iz čistih celuloznih vlaken pa tudi samo iz svilenih vlaken. Za klejanje so uporabljali živalski klej. Papir je bil zelo dobre kakovosti.

Današnji papir, izdelan v tovarni, pa je iz celuloznih vlaken bukovega in jelovega lesa. Najboljši je jelov in borov les. V lesni kaši, iz katere delajo papir, se nahaja celuloza, hemiceluloza in lignin. Najboljši papir je iz same celuloze in čim več ima hemiceluloze in lignina, tem slabša je njegova kvaliteta. Časopisni papir je sestavljen samo iz teh treh snovi, brez drugih dodatkov. Da pa je papir bolj trden, kompakten in gladek, dodajo lesni kaši še anorganska polnila n. pr. kaolin. Nato papir še klejajo.

Kemična sestava celuloze:

Celuloza je polisaharid, polimerizacijska oblika sladkorja. Polimolekula celuloze ima obliko verige. Torej so celulozna vlakna sestavljena iz celuloznih verig. Če je celuloza izpostavljena škodljivim reagentom, nastopi razgradnja celuloznih verig. Celuloza, ki je polisaharid, se razgradi v enostavni saharid, ta pa dalje v sladkorno kislino. Pod določenimi pogoji pa gre razgradnja celuloze celo do ogljikovega dioksida (CO_2) in vode (H_2O). Razgradnjo

celuloze povzročajo fizikalni, kemični in biološki učinki. Vpliv vseh treh učinkov je povezan med seboj.

Arhiv iz NOB, ki je bil na prej omenjene tri načine shranjen, ima naslednje vrste poškodb:

1. poškodbe, ki so jih povzročili insekti in mikroorganizmi,
2. zlepljenost posameznih listov,
3. poškodbe na tisku oziroma rokopisu,
4. velika krhkost papirja.

Škodljivci papirja in boj proti njim

Vse naše delo pri restavriranju in konserviranju arhivalij in knjig bi bilo brez uspeha, če ne bi odstranjevali škodljivih vplivov. Škodo na knjigah in dokumentih lahko povzročijo naslednji činitelji:

Fizikalni: Temperatura, različna sevanja, mehanične poškodbe. Temperatura ne sme biti manjša od 10°C in ne večja od 20°C , najbolje je, če je temperatura vedno srednja. Ob previsoki temperaturi celuloza oddaja preveč vode. Celuloza je sestavljena iz molekularnih verig in za prečno vezavo teh verig služi voda. Pravzaprav so vlakna povezana med seboj v prečni smeri s stranskimi valencami, z vodikovimi protonskimi mostovi. Ko papir odda vodo, se ti mostovi podro in papir postane krhek.

Ultravioletni žarki: sončne svetlobe povzročajo oksidacijo celuloze, zaradi česar se trgajo celulozne verige. Pred ultravioletnimi žarki zavarujemo papir na različne načine. Nekateri priporočajo umetno, drugi pa dnevno svetlobo z zaščito pred ultravioletnimi žarki.

Kvarni vpliv vlage na papir:

1. Kemične reakcije potekajo v raztopini in tako raztopino že predstavlja vlaga v papirju. Naj navedem samo en primer take reakcije, ki nastopi zaradi vlage. Pri proizvodnji papirja dodajajo papirnatí kaši tudi galun ($\text{K Al}(\text{SO}_4)_2$). V vlagi nastopi hidroliza aluminijevega sulfata. Sulfat (SO_4) pa reagira kisló in kislina razgradi celulozo. Z vlago so podani vsi pogoji za škodljive reakcije v papirju.

2. Papir je klejan, da je trdnejši, ker klej veže vlakna med seboj in da se pri pisanju ne razliva črnilo. Prekomerna vlaga pa klej raztopi in pri ponovni osušitvi se listi zlepijo v trd blok papirja.

3. Prekomerna vlaga, temperatura okoli 18°C ter shranjevanje arhivalij in knjig v temnih in mračnih prostorih so najboljši pogoji za rast plesni. Plesni prepletajo svoje niti med vlakna papirja in posamezne liste tako močno med seboj povežejo, da jih ne moremo razlepiti, snovi pa, ki jih plesni izločajo, razgrade celulozo. Z razgrajeno celulozo se plesni potem hranijo. Kar še ostane od papirja, torej ni več celuloza, pač pa le snovi, ki so celulozi v papirju dane in sedaj med seboj zlepljene.

Papir, ki so ga napadle plesni, bo zelo malo vzdržal. Plesni prekrijejo dokument z raznobarvnimi madeži, zelenimi, belimi, rdečimi, ki se zelo širijo. Najprej napadejo klej in apreturo, nato pa začno uničevati papirno snov in to v različnih stopnjah. Niso pa vse plesni enako škodljive.

Fr. Heller je l. 1915 delal obsežne poskuse o učinku plesni na filter papir znamke »Schleiche Schück 581« in je ugotovil, da je *Trichothecium roseum* zelo učinkovita plesen, a *Panicillium glaucum* ima mnogo manj škodljiv vpliv.

Če papir še ni močno poškodovan, lahko podvzamemo predhodne ukrepe za zaščito papirja. Tros glivice je aktiven samo v vlagi in temi. Miceli plesni

še v suhem in svetlem ne razširjajo. Zato shranjujemo papir v suhih prostorih, preprečiti pa moramo neposredni vpliv sonca in ločiti okužen papir od zdravega. Če opazimo, da se plesnivi madeži le širijo in se papir začne spreminjati v prah ali postane gobast, moramo papir razkužiti in ga na ta ali drugi način konservirati.

Ukrep proti vlagi: Idealna relativna vlaga v knjižnicah in arhivskih prostorih znaša 40—65 %. Edino s klimatskimi napravami učinkovito zmanjšujemo vlago, to je s suhim električnim gretjem in ventilacijo. Mokro gretje, to je gretje z drvmi in premogom škoduje. Pri izgorevanju drv in premoga izhaja voda in se tvorijo plini. Higroskopičnih snovi po svetu ne uporabljajo za zmanjševanje vlage.

V arhivskih prostorih Muzeja NO včasih naraste relativna vlaga čez 90 %. Zato arhivske prostore električno grejemo in zračimo z ventilatorji. S tem znižamo relativno vlago do 70 %.

Kemični: Vpliv nečistega zraka na papir: razni plini, ki so v zraku, kakor ogljikov dioksid (CO_2), žveplov dioksid (SO_2), predvsem v industrijskih krajih se vežejo z vlago in ustvarijo kislino. Pravilno je, da v industrijskih krajih zrak filtriramo pri vstopu v knjižnice in arhivske prostore.

Biološki: Na papir učinkujeta dve vrsti bioloških škodljivcev. Prvi so mikroorganizmi, to so bakterije in plesni, drugi pa insekti. Obstaja okoli dve sto vrsto plesni, ki v glavnem enako učinkujejo na papir: Požro celulozo in s svojimi izrastki zlepijo dokumente. Po navadi pa se plesni naselijo na mestih, kjer so že bakterije načele celulozo in tako pripravile tla za naselitev plesni. S potnimi rokami nanesimo na papir mast, kisline itd. Ta umazana mesta so ugodno gojišče za razne bakterije in plesni. Bakterije se najprej hranijo s to umazanijo, nato s svojimi izločki razgrade celulozo in jo razgradeno uživajo. Tako razgradnja vedno bolj napreduje.

Insekti radi jedo klej, najsi bo živalski ali rastlinski. Tega pa je največ v knjižnem hrbtu, zato se po navadi zaredi in naselijo prav v tem delu knjige. Od hrba proti zunanjemu robu knjige razširjajo svoje galerije. Edino termiti puste po navadi hrbet knjige nedotaknjen. Često se dogodi, da v krajih, kjer so termiti, pride knjižničar v knjižnico, potegne s police knjigo in v rokah mu ostane samo hrbet. Od celih knjig so termiti pustili samo hrbte, to pa zato, ker so le-ti na svetlobi. Termiti ljubijo temo in sploh ne pridejo na svetlo. Čestokrat uničijo kompletne knjižne police z vsemi knjigami. Pravijo, da so termiti že vdrli v našo Dalmacijo in Koprsko kraje.

Tudi srebrna ribica ni tako nedolžen škodljivec, kakor bi kdo mislil. Tudi ta se najraje naseli v kleju. Sprva gloda samo površino papirja, pozneje pa gre tudi v notranjost. Mali hrošči anobidi, imenovani tudi smrtne ure, ki so precej razširjeni, preluknjajo in prevrtajo celo knjigo in jo včasih razcefrajo v drobne trakove.

Ne bi naštevali še drugih insektov. Enako pri vseh insektih je to, da ležejo jajčeca, iz katerih pri veliki večini izidejo spomladi ličinke, ki žro papir.

Poglejmo, kakšna je borba proti tem žuželkam in proti mikroorganizmom.

Preventivni ukrepi: 1. V knjižnicah in arhivskih prostorih naj bo svetloba brez ultravioletnih žarkov.

2. V mnogih državah vsako pomlad za nekaj časa zapro knjižnice in arhive. V tem času razprašujejo knjige in čistijo prostore. V prahu so insekti, še najraje pa jajčeca. Spomladi čistimo prostore zato, ker v tem času izidejo iz jajčec ličinke, katerim moramo preprečiti nadaljnji razvoj.

Eksperimentalno delo

Dokumenti, katere smo restavrirali in konservirali, so bili od leta 1942 zakopani v zemlji v Kočevskem Rogu. Izkopani so bili leta 1955. Dokumenti so bili zaradi vlage zlepljeni med seboj ter zelo napadeni od plesni. Tudi tisk oziroma pisava sta bila poškodovana posebno na onih mestih, kjer je papir napadla plesen.

1. Razkuževanje: Pri istih pogojih, pod katerimi je bil papir v parilniku zaradi razlepljenja, je bil obenem tudi razkužen. Pri temperaturi 95° C in pri nasičeni vlažnosti so bili vsi mikrobi in insekti uničeni.

V našem laboratoriju smo razkuževali tudi s timolom. Papir damo v neprodušno zaprt prostor. Zadostuje ena kapsula, ki vsebuje 10 g timola. Pod zaprt prostor damo električno svetilko. Njena toplota že zadostuje, da timol razvija hlapce. Po petih urah so bile plesni uničene. To razkuževanje smo izvršili v parilniku, katerega bomo opisali kasneje.

2. Ločitev zlepljenih listov: Najtežje vprašanje je bilo, kako razlepiti posamezne liste. Poskušali smo na več načinov:

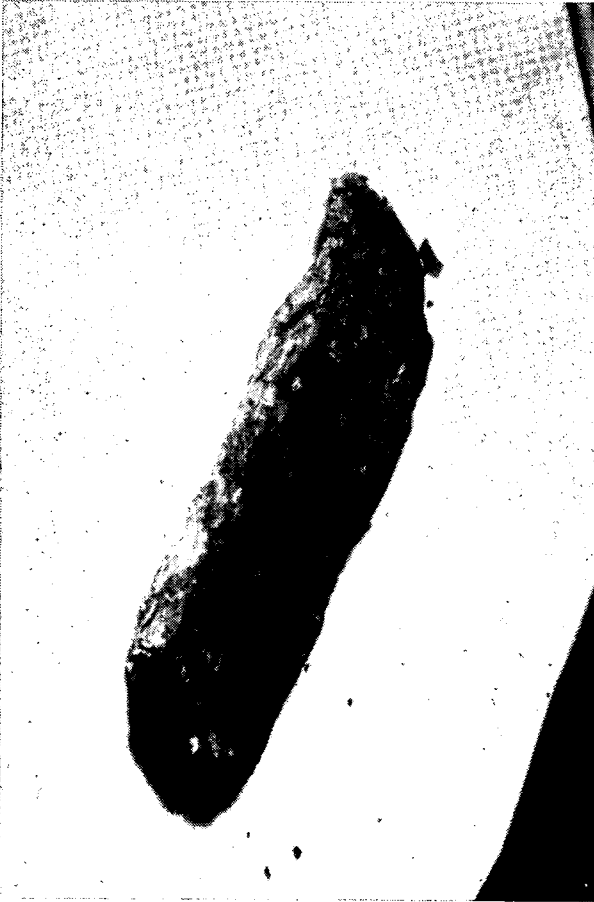
2. Ločitev zlepljenih listov: Najtežje vprašanje je bilo, kako razlepiti posamezne liste. Poskušali smo na več načinov:

a) Namakali smo zlepljen papir v vodi več dni, razlepljanje je napredovalo počasi, pri tem smo opazili premočno razmočenje papirja in poškodbe tiska oziroma pisave. Zato smo ta način opustili.

b) Dalje smo jih poskušali namakati v zelo razredčenem lugu; razlepljanje je potekalo sicer nekoliko hitreje, a poškodbe na papirju in pisavi so bile močnejše.

c) Namakanje v raznih organskih topilih smo morali opustiti, ker je papir postajal prekrhek.

č) Parjenje z vodno paro: Najbolje nam je uspelo razlepiti liste, če smo jih pustili v toku vodne pare. Uporabljali smo poseben parilnik, podoben termostatu z dvojno steno

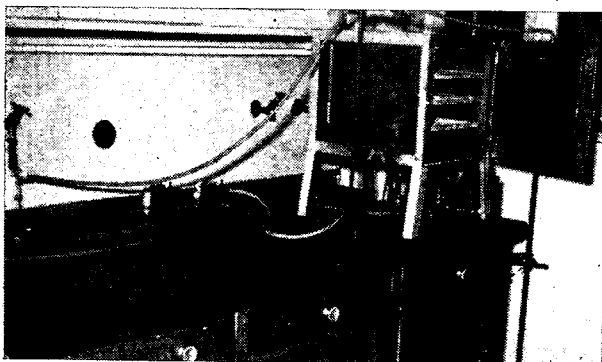

Zlepljen dokument

za ogrevanje z vodo na 95° C, da bi se para prekomerno ne kondenzirala na papirju. V parilnik smo vodili paro skozi ozko šobo, ki je bila nameščena pri dnu parilnika. Odvečno paro smo odvajali iz parilnika z vodno sesalko. Dokumente smo razpostavili na preluknjane police. Po štirih dneh so se začeli listi razlepljati. Tisk in papir pri parjenju nista bila poškodovana. Tudi pisava s črnilom in tintnim svinčnikom je ostala neizpremenjena.

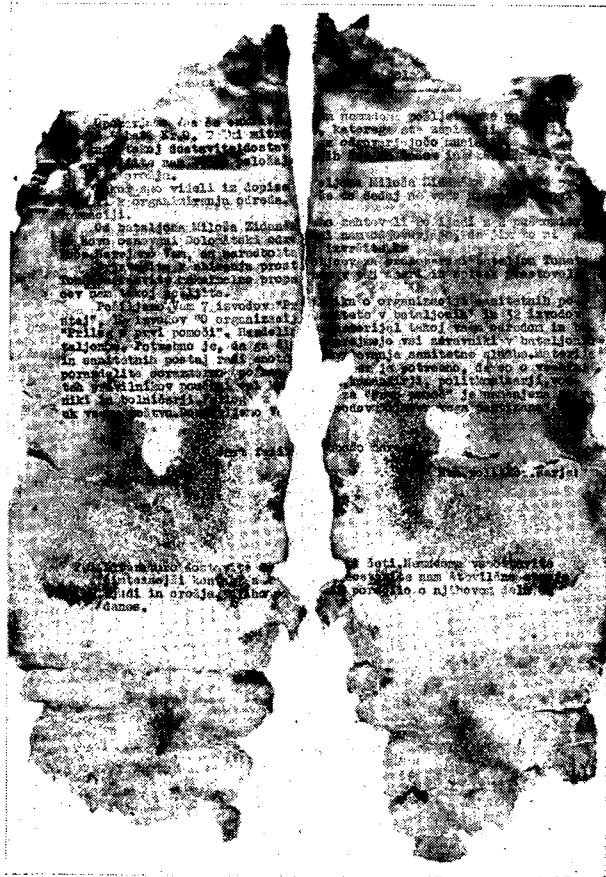
3. Beljenje: Za beljenje uporabljamo oksidativne snovi, in sicer razne hipoklorite, permanganate, persulfate, kloraminat. V praksi uporabljajo največ hipoklorite, n. pr. natrijev hipoklorit (NaOCl). To je sol hipokloraste kisline, ki je zelo neobstojna. Beljenje se izvrši zaradi kisika (O₂), ki se izloča pri razpadanju hipokloraste kisline (HOCl).

Mi pa smo se odločili za uporabo kalijevega permanganata (KMnO₄) in natrijevega bisulfita (NaHSO₃). Kombinacija teh dveh kemikalij je za uničenje

Parilnik

plesni in za beljenje papirja primerna, ker ima močne oksidacijske lastnosti. Koncentracija raztopine KMnO₄ ne sme biti premočna, kvečjemu 0,5 ‰. Pri nezadostnem učinku se koncentracija raztopine lahko stopnjuje. Koncentracija raztopine NaHSO₃ je lahko 2 ‰ ali nekaj več. Učinek natrijevega bisulfita je v tem, da v papirnatih listih in na njih izluži rjavi manganovec. Bolj

Fotografija razcepljenega dokumenta

$KMnO_4$ in $NaHSO_3$. Po vsaki obdelavi je potrebno temeljito izprati papir, sicer povzroči živko kot zviševati koncentracijo, je obdelovati papir izmenjaje s posebno skrbno pa po od zadnji obdelavi.

4. Nevtralizacija papirja: Lomnost in razpadanje papirja se zelo poveča s kislostjo. Zato moramo pred vsakim konserviranjem papir predhodno nevtralizirati. Naši dokumenti so kazali kislost 4-4,5 pH.

Razlepljeni papir smo nevtralizirali z 0,15 % kalcijevim hidroksidom ($Ca(OH)_2$) in nato še 20 minut v 0,20 % raztopini kalcijevega bikarbonata ($Ca(HCO_3)_2$). Vsako listino smo položili med dve mrežici in nato v raztopino. Mrežice so spletene iz sintetičnega vlakna, ki ne reagira s kemikalijami.

$Ca(OH)_2$ nevtralizira kislino v papirju, $Ca(HCO_3)_2$ pretvori odvečen hidroksid v kalcijev karbonat ($CaCO_3$), ki ostane v porah papirja in služi za nevtralizacijo eventualno kasneje nastale kisline.

5. Sušenje: Posamezne nevtralizirane liste smo sušili v sušilniku, ki ga električno ogrevamo. Temperatura v sušilniku je 45° C.

6. Laminacija: Stroj laminator sestoji iz dveh plošč iz specialnega jekla, ki ju lahko segrevamo do 200° C ter iz dveh valjev, ki lahko izvajata pritisk 150 kg na cm^2 .

Sušilnik

Laminiramo s folijami acetatne celuloze debeline 0,02 mm ameriškega izvora. Ta celuloza je fine izdelave, zelo pregibna in ima veliko trdnost. Ena stran folije je prevlečena z lepilom, ki je sintetičen produkt.

Pri laminaciji se sintetično lepilo ob temperaturi 55—60° C stopi. Pod učinkom pritiska v ploščah in valjih se folije celuloze prilepijo na dokument. Čas laminiranja je zelo kratek. Varira od nekoliko sekund do ene minute. Odvisen je od kvalitete acetilceluloze, od njene debeline kakor tudi od debeline in kvalitete obloge, ki je pri procesu potrebna.

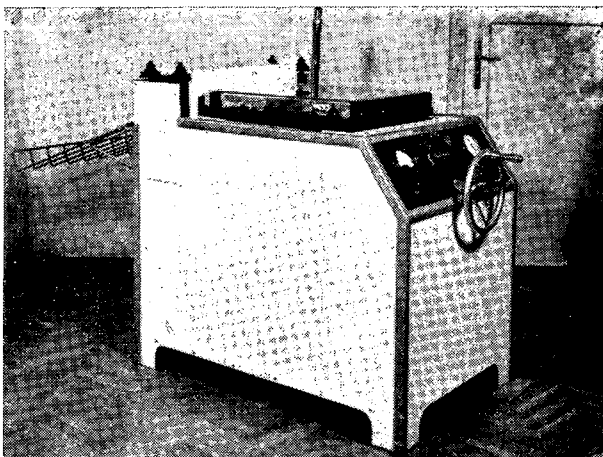
Na opisani način konservirani dokumenti so zaščiteni pred nadaljnjim razkrojem in trdnješi od navadnega papirja. Zaradi popolne transparentnosti acetatne celuloze moremo tudi po laminaciji dokumente

čitati direktno, mogoče pa jih je tudi prefotografirati.

Ker je na ta način dokument z obeh strani za-varovan s celulozo, je varen pred vsemi zunanji vplivi. Na folijah celuloze so pogoji za razvijanje plesni in mikroorganizmov slabi.

Delo laboratorija je v prvem letu obstoja toliko napredovalo, da nam je jasen način dela za restavracijo in konservacijo arhivskih dokumentov in knjig in ustvarjeni že vsi pogoji za uspešno delo v bodočnosti. Pred nami so tisoči in tisoči dokumentov,

ki čakajo obdelave. Prav gotovo bo delo samo prinašalo z vsakim dnem še nove probleme, ki jih bo moral konservatorski oddelek reševati in dokumente narodnoosvobodilne borbe ohraniti pred uničenjem.

Stroj laminator

IZ SPOMINOV

Muzej narodne osvoboditve LRS zbira spomine preživelih borcev in aktivistov narodnoosvobodilne borbe. Ti spomini so za zgodovinarja pomemben vir, posebno za dogodke, o katerih niso ohranjeni sodobni pisani viri. Pa tudi če so le-ti ohranjeni, jih lahko spomini v marsičem dopolnijo in osvežijo. Uredništvo objavlja v tej številki dva odlomka iz spominov.

Adolf Arigler-Bodin

Delo v ljubljanskih ilegalnih ciklostilnih tehnikah

(Odlomek iz »Spominov na vojna leta 1941–1945«)

Po povratku iz partizanov sem nekaj časa ležal doma in si zdravil posledice velikih naporov. Dobil sem namreč vnetje žlez v gležnjih nad stopalom in nisem mogel hoditi. Pripomniti moram, da nihče v hiši, razen staršev, ni vedel za moj odhod v partizane, kar mi je omogočilo, da sem se brez skrbi zadrževal na svojem domu.

Nekako sredi novembra me je poklical »na pomoč« Mitja Ribičič, ki je v tehnikah imel ilegalno ime Ščuka. Čez noč sem moral pri njem doma narisati s tušem naslov za letak, ki je vseboval Stalinov govor ob 24. obletnici Oktobrske revolucije. Mitja pa je istočasno tipkal tekst. Oboje: naslov in tekst je bilo potem prefotografirano in napravljen kliše za letak, ki je še sedaj ohranjen v Muzeju NO. To pa ni bilo moje prvo delo za tehniko: Ze julija ali avgusta 1941 sem na prošnjo tov. Mitje nekajkrat narisal na matrice »glavo« Slovenskega poročevalca. Toda vse to ni bilo redno delo za ilegalno tehniko, temveč le priložnostna stvar, ker sem imel takrat v skojevski grupi tehnične fakultete druge naloge.

Proti koncu novembra 1941 pa me je tov. Albert Zornada-Marko definitivno vključil v aparat ilegalnih tehnik. Takrat me je nekega večera popeljal s seboj v Igriško ulico št. 6, kjer je stanoval tov. Stane Pogačar-Tepka, ki je bil zaposlen pri litografiji Čemažar kot šofer in kurjač. Ta naju je peljal čez dvorišče do stavbe, kjer se je nahajala litografija. Z dvorišča sva vstopila najprej v nekakšno zasilno delavnico, od tod pa navzdol po ozkih železnih stopnicah v kletni prostor, kjer sta bili dve peči za centralno kurjavo. Zadaž za kotli se je nahajalo pod betonsko ploščo majhno skrivališče za rotacijski ciklostil in barvo.

V tej kurilnici je bila Centralna ciklostilna tehnika KPS. Tu smo lahko razmnoževali samo ponoči, ko se je v litografiji nehalo delati. Vsak večer smo spodaj pri kotlih postavili provizorično mizo, na katero smo postavili ciklostil in na njem razmnoževali. To tehniko je takrat vodil tov. Zornada. Poleg njega pa sta ob mojem prihodu delala v njej še tovariša Stane Bajuk (padel v partizanih menda nekje na Dolenjskem) in tov. Fedor Reišter-Franko (padel 9. IX. 1942 v hajki na Jelovici). Pozneje, meseca decembra ali januarja, sta bila v to tehniko vključena še neka Sonja, po rodu Hrvatica ali Bosanka in še nek tovariš, doma nekje iz okolice Škofje Loke.

1. decembra 1941 sem bil sprejet v članstvo KPS. Ob tej priložnosti sem tudi dobil ilegalno ime Bodin, ki sem ga obdržal do osvoboditve.

Dobro se spominjam, da sem tisti dan, ko sem prvič prišel v tehniko, doma narisal na matrico »glavo« (naslov) za prvo številko »Mlade Slovenije«, ki smo jo še ta dan razmnožili v 3000 izvodih.

Ko sem se vključil v Centralno ciklostilno tehniko, je v Ljubljani delovalo več tako zvanih rajonskih ciklostilnih tehnik, ki so razmnoževale predvsem »Slovenskega poročevalca«, druge periodične publikacije, razne letake in podobno. Naša tehnika pa je bila namenjena predvsem za tisk zgodovine VKP(b), raznih brošur in sploh vsega, kjer je bila zahtevana večja kvaliteta. Redne publikacije, letake in podobno smo v tej tehniki razmnoževali samo v primeru, če so pri rajonskih ciklostilnih tehnikah nastopile nepredvidene zapreke, ki so onemogočale delo. Od 1. januarja 1942 dalje sem si v koledarček zapisoval, kaj je bilo razmnoženo takrat, ko sem bil jaz v tehniki. Iz zapiskov posnemam tole:

5. januarja 4 strani VII. poglavja VKP(b) v 1250 izvodih
7. januarja 8 strani VII. poglavja VKP(b) v 1250 izvodih
8. januarja 11 strani VII. poglavja VKP(b) v 1250 izvodih
9. januarja 12 strani V. poglavja VKP(b) v 1250 izvodih
10. januarja 1942 2 strani brošure »Dva mejnika v razvoju slovanske misli« v 3000 izvodih
27. januarja 2 strani iste brošure v 3000 izvodih
28. januarja 2 strani iste brošure v 3000 izvodih in eno stran pesmi Mateja Bora v 1550 izvodih
29. januarja 6 strani pesmi Mateja Bora v 1550 izvodih
30. januarja 6 strani pesmi Mateja Bora v 1550 izvodih
31. januarja 7 strani pesmi Mateja Bora v 1550 izvodih
1. februarja 6 strani pesmi Mateja Bora v 1550 izvodih
2. februarja 7 strani pesmi Mateja Bora v 1550 izvodih
3. februarja 5 strani pesmi Mateja Bora v 1550 izvodih
3. februarja 20 strani pesmi Mateja Bora v 200 izvodih
4. februarja 20 strani pesmi Mateja Bora v 200 izvodih

Zaradi dodatnega naročila smo morali naknadno razmnožiti še 200 izvodov pesmi.

9. februarja 4 strani IX. poglavja VKP(b) v 1300 izvodih
11. februarja 2 strani Slovenskega zbornika v 1100 izvodih
19. februarja 8 strani Slovenskega zbornika v 1100 izvodih
20. februarja 3 strani Slovenskega zbornika v 1100 izvodih
21. februarja 1 stran Slovenskega zbornika v 1100 izvodih
22. februarja 1 stran Slovenskega zbornika v 1100 izvodih

To, kar je zgoraj navedeno, seveda ni vse, kar je bilo razmnoženo v tem času v Centralni ciklostilni tehniki. V tehniki smo se namreč pri delu menjavali, jaz pa sem si beležil le tisto, kar je bilo razmnoženo v moji navzočnosti.

Vsi, ki smo takrat delali v ilegalnih tehnikah, smo bili vzgojeni v duhu najstrožje konspiracije. Nihče ni spraševal nikogar za tisto, kar ni bilo nujno, da je vedel. Doma n. pr. nisem nikdar povedal, kaj delam in kam hodim, včasih nisem bil tudi po več noči zaporedoma doma. Sicer so slutili, da delam nekaj za OF, vendar pa niso silili vame z vprašanji. Ko je bila pritegnjena k delu tehnike tudi sestra, to je bilo v mesecu januarju 1942, nisem vedel niti približno, v kateri tehniki dela. Vedel sem le, da dela v tehniki po tem, ker je prihajala zjutraj domov z rokami, umazanimi od ciklostilne barve.

V Centralni ciklostilni tehniki sem se kaj hitro uveljavil, ker sem poleg tov. Zornade najbolje obvladal »muhast« rotacijski ciklostilni stroj. Ta je bil namreč že precej izrabljen in smo ga morali nešteto krat popravljati, da smo dosegli željeno kvaliteto tiska.

Domnevam, da sem v mesecu januarju 1942 postal nekakšen namestnik tovariša Alberta Zornade. Bilo je to v času, ko smo zaradi potreb ilegalne tehnike izpraznili sobo v našem stanovanju, ki smo jo sicer redno zaradi materialnih težav oddajali podnajemnikom. Tedaj je pričel zahajati k nam poleg tov. Zornade in Ribičiča še Tonček Žerjal, ki je bil eden od glavnih organizatorjev tehnike v Ljubljani, tov. Jože Bradeško-Boštjan, ki je bil vodja rajonskih tehnik, pa tudi Zora Bravničar in še nekateri drugi. V tej sobi so bili kontakti in krajsji sestanki. Večkrat pa sta tudi v njej spala ali tov. Žerjal ali pa tov. Bradeško. Ko sem dobil prej omenjeno funkcijo, sem seveda dobil tudi nove naloge. Tov. Zornada me je povezal s trgovinami Prelog, Tičar in Bonač, kjer smo dobivali material za tehniko. Dalje sem imel posla z različni skladišči, kjer smo imeli vskladiščen različen tehnični material. Moja skrb je bila tudi, da sem v Centralno ciklostilno tehniko prenašal matrice, ki so se tipkale največ pri Mateličevih. Ti so imeli trgovino s pisalnimi stroji na Miklošičevi cesti (bivša tvrška »Torpedo«). Matrice je tipkala Desa Matelič. Večkrat pa sem dobival matrice tudi na raznih javkah, od katerih sta bili po mojem takratnem pričanju dve najvažnejši: trgovina Prelog, kjer je bila v službi tov. Ančka Golob (žena tov. Borisa Zihlerla) ter v pekarni Pavletič na Sv. Petra cesti, kjer je bila zaposlena kot prodajalka Darinka Židanek.

Iz tega časa se dobro spominjam, kako stroga disciplina je vladala v naših vrstah. Ko je v mesecu januarju ali februarju OF dala direktivo, da morajo vsi zavedni Ljubljanci v znak protesta proti okupatorju do kraja izprazniti ulice, sem moral prinesiti v tehniko matrice. Čas bojkota je bil določen med šesto in sedmo uro, ali med sedmo in osmo zvečer. V tem času razumljivo, tudi jaz nisem šel na ulico, pač pa sem takoj, ko je ta ura minila, brez oklevanja, kljub nevarnosti odšel proti Igriški ulici. Na ulicah je bilo namreč mnogo ljudi, katere so besni Italijani podili domov, jih legitimirali, preiskovali, psovali. Matrice sem imel skrite pod rokavom. Tudi mene je ustavil italijanski oficir, me nekajkrat usekal in pognal domov. Srečo sem imel, da me tisti večer niso preiskali kot mnoge druge.

Konec meseca februarja 1942 so Italijani uprizorili v Ljubljani velike racije. Blokiral so posamezne dele mesta, preiskovali stanovanja in odpeljali večino mladih ljudi v vojašnico. Tam so ugotavljali njihovo identiteto ter vsakogar, ki se jim je zdel sumljiv, zlasti pa tiste, na katere so jih opozorili narodni izdajalci, obdržali v kasarnah in jih poslali pozneje v internacijo. Kar nas je bilo delavcev v tehnikah, smo prejeli direktivo, da se moramo teh blokad, če je le mogoče, izogniti. Menda v začetku, ko so se te blokade pričele, smo se povsem po naključju znašli štirje tehniki v parku ob Kongresnem trgu. Midva s tov. Zornado sva hitela od kavarne »Zvezda« proti Wolfovi ulici. Tov. Mitja in tov. Boštjan pa sta bila na poti proti bivši Šentjakovski knjižnici. Nenadoma sva s tov. Markom zagledala kamione, s katerih so že skakali italijanski vojaki. Takoj sva vedela, koliko je ura. Z vso silo sva stekla proti Wolfovi ulici in se za las izmuznila obroču, ki se je že zapiral. Nisva se zmenila za kričanje italijanskih vojakov, naj se vrneva, kajti računala sva s tem, da najbrž ne bodo streljali za nama, ker je bilo na ulici mnogo ljudi. Tako sva se srečno izmazala. Kot sta še isti dan pripovedovala Mitja in Boštjan, sta se tudi onadva srečno izvlekla iz te kaše. Rešila sta se tako, da sta skočila v eno izmed stavb v bližini Šentjakobske knjižnice, odšla po stopnicah na podstrežje, splezala na streho ter tu počakala, da je nevarnost minila. Menda še isti dan smo se vsi štirje dobili v Okrožnem uradu, kjer smo se eno ali dve noči skrivali pred blokadami. Tu je bila zaposlena mati tov. Bradeška kot snažilka. Vsi štirje in menda še tov. Žerjal smo tukaj prebili varno tiste dni.

Ne spominjam se več natanko: ali prej ali pozneje po teh dogodkih se mi je primerilo, da sem nekoč spal doma in se naslednjega jutra znašel v blokadi. Dobro sem vedel, da ne smem pasti Italijanom v roke. Nisem se bal samo tega, da bi me v kasarnah lahko spoznal kdo od izdajalcev, s katerimi sem bil skupaj v partizanih, pač pa sem predvsem upošteval partijsko direktivo — ne pasti Italijanom v roke! Takrat so se namreč že pričeli dogajati primeri, da si nekateri tovariši niso prav nič

prizadevali izogniti se italijanskim racijam, ker so menili, da je bolje počakati konec vojne v internaciji, kot pa izvrševati težke in odgovorne naloge, ki so jim bile postavljene.

V našo hišo je prišlo morda kakih pet ali šest italijanskih vojakov. Ti so začeli preiskovati stanovanja najprej v petem nadstropju. Prežal sem pri vratih in gledal skozi kukalo, kaj se dogaja. Videl sem, kako so prišli vojaki iz petega nadstropja ter pozvonili pri sosednji stranki. Ko so jim tam odprli, so se vsi zdrenjali v stanovanje. Sestro sem takoj poslal, naj gre pogledat v peto nadstropje, če je vse čisto. Še preden so Italijani pozvonili pri nas, sem jaz že iz stanovanja tov. Hermine Janovsky, ki je bila v petem nadstropju, lezel skozi okno balkona na podstrešje, kjer sem počakal, da so Italijani nehali preiskovati našo hišo.

Poleg že prej navedenih nalog sem v tistem času opravljal tudi vrsto drugih poslov. Tov. Žerjal mi je dal v zvezo z neko delavnico, ki se je nahajala na dvorišču bivše tovarne Indus na cesti Sv. Petra. Tu sem naročal in prevzemal aktovke, ženske torbice in denarnice z dvojnimi dnovi, ki so služile ne samo za potrebe tehnike, temveč tudi za druge organizacije v Ljubljani. Dalje sem prevažal s triciklom ali ročnim vozičkom papir in drug tehnični material iz trgovin v skladišča ali tehnike. Vozil sem celo opeko za bunkerje. Čestokrat sem tudi risal naslove na matrice, ne samo za potrebe Centralne ciklostilne tehnike, temveč tudi za rajonske ciklostilne tehnike. To se je običajno dogajalo takrat, kadar je prišel v naše stanovanje spat tov. Boštjan.

Poleg sestre, ki je delala v ciklostilni tehniki v sedanji Čopovi ulici (kot sem izvedel po osvoboditvi), sta bila k delu pritegnjena tudi oče in mati. Spominjam se, da je oče iz narezanih kosov, približno pol centimetra debelega kartona zbil več sto škatlic za črke za neko ilegalno tehniko oziroma tiskarno.

Zadnje dni februarja oziroma v mesecu marcu sem postal nekakšen pomočnik Boštjana, ker od tega časa nisem več delal v Centralni ciklostilni tehniki. V to tehniko smo tik pred mojim odhodom dobili nov ciklostilni stroj znamke »Gesstetner«. Star ciklostilni stroj pa sem odpeljal takrat v trgovino tov. Majcna na Ižanski cesti. Ko sem v trgovini povedal dogovorjeno parolo, mi je tov. Majcna pomagal prenesti zaboj, v katerem se je nahajal ciklostilni stroj in že dotiskane strani Slovenskega zbornika v prostor, ki je bil za prodajalno. Rekel mi je, naj poskusim najti vhod v bunker ter mi pri tem pokazal steno, ob kateri so bile postavljene police do stropa. Zaman sem se mučil. Tovariš Majcna je stopil k steni ter pritisnil na del zidu, ki se je nahajal za policami. Kos zidu se je naenkrat umaknil in se na posebnih kolesčkih zapeljal kak meter nazaj. Zlezal sem skozi vhod, za katerim je bil ozek, toda dovolj visok prostor, v katerem bi bila lahko idealno urejena tehnika. Ta prostor še ni bil docela usposobljen za delo tehnike. Manjkala je miza, police za material ter pograd, na katerem bi bilo mogoče spati. Takrat sva se s tov. Majcnom dogovorila, kaj vse je treba pripraviti, da bi ta novo ustanovljena tehnika čimprej začela z delom. Toda že po nekaj dneh sem dobil naročilo, da moram vse skupaj, in stroj in vse drugo, spraviti takoj v Šiško k tovarišu Rihardu Knezu. Takrat seveda nisem vedel, da bo v ta bunker prišel Izvršni odbor OF. Zaboj sem naložil na sanke ter ga odpeljal čez Karlovski most, kjer me je za gradom že čakala tov. Milka Žižkarjeva, s katero sva skupaj prepeljala nevarenavor na stanovanje tov. Kneza v Dravljje.

Pri tov. Knezu sem nadaljeval z razmnoževanjem Slovenskega zbornika. 25. in 26. marca sva s tov. Knezom in njegovo ženo dotiskala nadaljnjih 16 strani v 1100 izvodih. (Podatki iz zapiskov.)

Toda tudi tukaj nismo mogli dokončati tiska tega Zbornika. Ciklostil je ostal pri tov. Knezu, delo na Zborniku pa se je nadaljevalo v drugi tehniki, in sicer pri tovarišu Nestlu Žganku v Jernejevi ulici v Šiški. Tako kot pri tov. Knezu je bila tudi tukaj moja naloga, da naučim nove tovariše v tehniki delati na ciklostilni rotacijski stroju. Tovariš Žgank je bil v obrtni delavnici, kjer so kromirali razne predmete. V delavnici si je izdelal le majhno skrivališče za ciklostilni stroj in barvo.

Delali pa smo ponoči v majhni sobici poleg delavnice. V svojem koledarčku sem si zabeležil, da smo 30. III. razmnožili 8 strani Slovenskega zbornika, 31. III. 16 strani, 1. IV. 2 strani, 2. IV. 6 strani in 3. IV. 4 strani, vse v 1100 izvodih. Večji del matric je takrat že razmnožil tov. Žgank, ki se je v delo hitro vpeljal. V tej tehniki sva s tovarišem Žgankom tudi razmnožila »Kratek tečaj za partizanske poveljnike« v nekako 250—280 izvodih. Glavo za matrico za to brošurico sem narisal sam po osnutku, ki sem ga prejel.

Iz te tehnike smo morali dotiskan material sproti odnašati v skladišča, ker v tehniki ni bilo primernega skrivališča. Nekaj materiala so odnesle kurirke, nekaj sem ga pa sam prepeljal z vozom k nekemu mizarju v Spodnji Šiški. Zadnje strani Slovenskega zbornika sem sam prepeljal v bivši Okrožni urad na Miklošičevi cesti, kjer je imela mati tov. Jožeta Bradeška neko zasilno skrivališče. Takrat sem imel veliko smolo. Velik zavoj dotiskanih strani, zavrtih v ovojni papir, sem peljal na kolesu po Celovski cesti mimo kavarne Evropa. Tu se mi je tik pred kavarno raztrgala vrstica, s katero je bil povezan ovoj, pa tudi ovojni papir se je na več mestih raztrgal. Za las je manjkalo, da se vse skupaj ni raztreslo po cesti. S kolesom sedaj nisem mogel več voziti dalje. Stopil sem s kolesa, prijel z rokami zavoj in vse skupaj odpeljal kar na moj dom v Beethovnovo ulico. Doma sem hitro previl zavoj, ga čez noč spravil na podstrešje in ga naslednji dan spravil na Okrožni urad.

Sedaj, ko so bile vse strani Slovenskega zbornika dotiskane, nas je čakala še velika naloga, da namreč vse te strani zvežemo skupaj v brošuro. To pa ni bilo lahko, kajti Slovenski zbornik je bil do takrat po obsegu največja stvar, ki so jo delale ciklostilne tehnike v Ljubljani. To nalogo smo rešili na ta način, da nam je menda tov. Kariš dal na razpolago svoje kletno stanovanje nekje na Mirju. Čez dan so tam prepeljali vse ciklostirane strani Slovenskega zbornika, tov. Mitja Ribičič pa mi je povedal, naj dvignem na Boršnikovem trgu v sodavičarskem podjetju na dvorišču (to je bilo naše znano skladišče) naslovno stran, tiskano v tiskarni. Ta zavoj sem pripeljal proti večeru v stanovanje tov. Kariša. Spominjam se, da me je tam že čakala tov. Aca Lušin ter še ena ali dve tovarišici. Ker v stanovanju ni bilo primerne mize, na katero bi lahko naložili velike kupe materiala, smo si pomagali na ta način, da smo obe omari prevrnili na posteljo in si tako naredili zasilno mizo. Z vsemi močmi smo hiteli z delom od večera do jutra in posrečilo se nam je, da smo zvezali oziroma speli skupaj vse izvode Slovenskega zbornika in jih spravili v pripravljene zaboje. Kdaj je prišel prvi Slovenski zbornik v kolportажno omrežje, ne morem točno reči, domnevam pa, da se je to zgodilo v mesecu maju 1942.

V letu 1942 je prevzel vodstvo ilegalnih tehnik v Ljubljani tov. Milan Škerlavaj-Petrač. Kdaj se je to zgodilo, ne morem točno reči, domnevam pa, da je to moralo biti pred februarškimi blokadami. Spominjam se namreč, da smo prav v tisti noči, ko smo se nahajali skriti v Okrožnem uradu na Miklošičevi cesti s tovariši Mitjem Ribičičem, Albertom Zornadom, Jožetom Bradeškom in morda tudi Tončkom Zerjalom, govorili o tov. Petraču. Njega jaz nisem takrat поблиže poznal, ker tudi z njim nisem imel zvez.

Povedati moram, da smo v tistem času izvajali delavci ilegalnih tehnik razne akcije, predvsem akcije za nabavo potrebnih strojev, kakor pisalnih, ciklostilov, matric itd.

Tudi sam sem sodeloval pri dveh takih akcijah skupaj s tovarišico Danico Svetek in Mitjem Ribičičem.

Prvo akcijo smo izvedli menda v februarju ali marcu 1942 pri Pokojninskem zavodu v bivši Gajevi ulici (sedaj Kidričeva ulica). Na akcijo smo se odpravili neko nedeljo s svežnjem ponarejenih ključev in aktovkami, v katerih sta bila ovojni papir in vrstica. Uradni prostori Pokojninskega zavoda so bili v drugem nadstropju. Ko smo se vzpenjali po stopnicah, sem hodil zadnji, da bi se v primeru potrebe lahko umaknil. Mnogi prebivalci te hiše so me namreč poznali, saj sem stanoval v neposredni bližini. Naenkrat smo zaslišali, da nekdo prihaja po stopnicah navzdol. Danica in Mitja sta mirno nadaljevala svojo pot, jaz pa sem se umaknil v stransko

vežo. Ko so bile stopnice zopet proste, sem si za vsak primer nataknil očetova očala ter na hitro preuredil klobuk na način, kot so jih tedaj nosili ljubljanski gizdalini. Ko sem se vzpenjal po stopnicah, da bi dohitel Danico in Mitja, sem srečal Mitjo na stopnišču ter ga ogovoril. Ves prestrašen je odskočil — ni me namreč spoznal.

Železna vrata, ki ločijo stopnišče od uradnih prostorov Pokojninskega zavoda, smo hitro odprli s ponarejenimi ključi. Nato pa smo mirno pregledali pisarno za pisarno ter izbrali tri najboljše pisalne stroje. Zavili smo jih v ovojni papir, povezali z vrstico, nato pa v kratkih presledkih odšli z bogatim plenom vsak na svoj konec. Jaz sem stroj prenesel domov na stanovanje. Dobro se spominjam, da je bil to stroj znamke »Olivetti«.

Ta uspeh nas je ohrabil, da smo odšli na akcijo v uradne prostore Dopolavora na Miklošičevi cesti v stavbo, kjer je sedaj Dom sindikatov. Glavni cilj naše akcije je bil rotacijski ciklostilni stroj, ki ga pri prvi akciji nismo dobili. Bila je spet nedelja. Karabinjerji, ki so stali pri vratih in se pogovarjali, nas niso ustavili. S ponarejenimi ključi smo odprli vrata, ki so vodila v uradne prostore ter jih zaklenili za seboj. Nato smo začeli iskati. S ponarejenimi ključi smo prišli v vse sobe razen v eno, v kateri se je verjetno nahajal ciklostilni stroj. Jaz sem imel s seboj v aktovki nekaj orodja: kladivo, klešče, dleto, izvijač in pilo. Odločili smo se, da s silo vdremo v to sobo. Najprej smo zagrnili okna, da nas straža iz nasproti ležeče sodne stavbe ne bi opazila. Jaz sem pričel z dletom dolbsti luknjo okoli ključavnice, Mitja pa je hodil po pisarnah, s črnim polival mize ter brskal, kaj bi se dalo odnesti oziroma porabiti za potrebe tehnike, Danica pa je bila na straži na hodniku. Že dobro uro sem se mučil okoli ključavnice, kar prihiti v sobo vsa preplašena Danica. Nekdo odklepa vrata! Vsem trem nam je srce pričelo razbijati in zastal dih! Gotovo smo izdani. Takrat sem imel pri sebi osebno legitimacijo s pravim imenom in prav tako Mitja. Prva misel mi je bila na material, ki sem ga imel skritega v raznih skrivališčih na svojem domu. Če nas dobijo Italijani v roke, nekaj časa ne smejo ugotoviti naše identitete. Zato sva z Mitjem svoji osebni legitimaciji hitro zmašila v neko špranjo ob zidu ter čakala, kaj se bo zgodilo. Na hodniku sva zaslišala korake. Z Mitjem sva stopila na hodnik in zagledala majhnega človeka srednjih let z očali. »Kaj delate tukaj?«, naju je nahrulil. Grozeče sva stopila tik do njega in povedala, da sva tukaj po nalogu OF. Danici, ki je tudi prišla za nama na hodnik, sva z roko pomignila, naj zgine, da bi vsaj lahko obvestila domače in vodstvo tehnike, kaj se nama je zgodilo. Možakar je pričel vpiti za Danico, naj počaka tukaj. Še tesneje sva stopila k njemu. Tedaj se je mož očitno ustrašil, kajti bila sva le dva proti nemu. Prišel je pripovedovati, da je zadolžen za kontrolo uradnih prostorov in da bo odgovarjal, če bi se kaj dogodilo. Rekla sva mu, da ni povzročene nobene škode ter ga peljala najprej v sobo, kjer ni bilo ničesar opaziti. Rekla sva mu tudi, naj si ogleda vse druge prostore, če kaj manjka. Medtem ko je hodil po pisarnah, sva hitro izpod špranje potegnila svoji osebni izkaznici ter jo urno ubrala po hodniku na stopnišče in mimo karabinjerjev na cesto.

Šele na Resljevi cesti sva se oddahnila, zadovoljna, da sva odnesla celo kožo, čeprav sva morala pustiti tam aktovko in orodje.

Začetki sanitetne službe na Gorenjskem

(Odlomek iz spominov »Partizanska saniteta na Gorenjskem«)

Prvi partizani na Gorenjskem niso imeli organizirane zdravniške službe, med borci so se našli ljudje, ki so se nekoliko razumeli v dajanju prve pomoči in opravljali pretežno samo bolničarske posle, medtem ko so bili pri vseh večjih poškodbah navezani na zdravniško pomoč s terena. Zavedni zdravniki s terena so prihajali k ranjenim borcem in jim nudili strokovno pomoč, ki pa je imela to pomanjkljivost, da je bila večinoma samo enkratna in so bili nadaljnji negovalci predvsem civili, ki so ranjenca skrivali. Med borbo sem imel priložnost razgovarjati se z nekaj takimi ozdravelimi ranjenci, ki so opisovali nepopisno trpljenje za časa svojega zdravljenja. Predvsem mi je ostal v spominu ranjenec iz dražgoških borb, ki se je zatekel k nekemu kmetu v Selški dolini, ki mu je pripravil »bivališče« v gnoju pred hišo in kamor mu je dnevno skrivaj nosil hrano in zdravila. Mala odprtina ob glavi ranjenca je bil edini stik z zunanjim svetom. Skoraj tri mesece je preležal v tem prostoru brez svetlobe in tajanje gnoja ter vedno močnejši curki gnojnice so ga prisilili, da se je še ves slab izvlekel iz luknje in odtaval v gozd, kjer je našel svoje soborce. Drugi ranjenec se je s prestreljeno in zlomljeno stegnjenico privlekel do neke hiše v loških hribih, kjer ga je domača hči skrila v senu in mu nosila hrano skozi več mesecev, ne da bi še kdorkoli v tej hiši slutil, da je pri hiši skrit partizan. Spomladi so tega ranjenca ilegalno prepeljali v ljubljansko bolnišnico na kirurški oddelek, kjer smo ugotovili, da je kost sicer zaraščena, vendar je zaradi premaknjenosti kosti ostala noga dokaj krajša. Ranjenec je pretrpel strašanske muke predvsem v prvih tednih, ko se je kost pri najmanjšem premiku telesa tudi sama premaknila in povzročala ostre bolečine. Tudi ta ranjenec se je, čeprav invalid, vrnil v borbo. Mnogo je še takih neznanih junaških ranjencev in tudi aktivistov, ki so se kljub živinskemu terorju odločili, da sprejmejo in negujejo po svojih najboljših močeh ranjenega borca.

Ta način zdravljenja ranjencev, to je tako imenovano »zabijanje« ranjencev na terenu, je trajalo od početka borbe do poletja 1942.

Prvi sanitetno orientirani borec, kolikor sem mogel iz pripovedovanja starih borcev izvedeti, je bil menda neki medicinec ali izšolani bolničar France, ki se je udeležil tudi dražgoške borbe in kasneje padel blizu Skofje Loke. Prvi partizanski zdravnik na Gorenjskem je bil dr. Jože Gabrovšek, ki je prišel na Gorenjsko v juliju 1941 in po borbi na Partizanskem vrhu na Jelovici prišel nazaj v Ljubljano. Navajal je, da je zaradi maloštevilnih edinic potreba po visokokvalificiranem kadru neutemeljena in da je dovolj, če so v edinicah dobri bolničarji ali medicinci. Do pomladi 1942 ni bilo dotoka sanitetnega kadra s terena, takrat, to je v aprilu oziroma maju, sta prišla iz Ljubljane medicince Janez Kmet-Mirko in Emil Štraus. Prvi je deloval v Selški četi, drugi pa v Poljanski četi, medtem ko druge edinice še niso bile sanitetno oskrbljene.

2. junija 1942 sta prišla z dopolnilnim bataljonom čez Dolomite na Gorenjsko dva zdravnika, in sicer dr. Milan Cunder in dr. Edvard Pohar. Prvi je bil dodeljen Kamniškemu bataljonu in je s seboj imel izšolanega bolničarja Iztoka, drugi je odšel v Cankarjev bataljon pod Stol z operativnim področjem Karavank, Mežaklje in Pokljuke. Ta zdravstveni kader je dokaj pripomogel k zbolšanju sanitetne službe v edinicah, kjer so ranjenci dobivali hitro in bolj učinkovito zdravniško pomoč, vendar je to ugodno stanje trajalo le nekaj mesecev. Ujeta sta bila v zimi 1942/43 dr. Cunder in medicinec Štraus, ki je bil kasneje v Begunjah ustreljen. Medicinec Kmet je prešel na politično delo in dr. Edvard je ostal na Gorenjskem edini zdravnik.

Velika poletna nemška ofenziva 1. 1942 je trajala več kot tri mesece in je bila zelo silovita. Nesrečno so končale borbe Kokrškega odreda v Udenborštu, od koder

se je rešil samo en ranjenec, medtem ko je bila razen nekaj borcev, ki so se uspeli prebiti, cela edinica uničena oziroma zajeta. Kamniški bataljon je bil tudi razbit in rešili so se le neranjeni borci iz obroča, medtem ko so bili vsi ranjenci zajeti. Enako usodo je v septembru doživela Selška četa na Jelovici, ko je bil težko ranjen tudi komandant Joža Gregorčič, ki se je ustrelil, ko je spoznal, da so odkrili njegovo skrivališče pod dračjem, kamor so ga zavlekli soborci. Rešili so se samo zdravi borci. Število rešenih ranjencev je bilo v velikih nemških ofenzivah zelo majhno, ker je bilo reševanje zaradi silne sovražne premoči praktično skoraj nemogoče.

V tej dobi stalnih ofenziv ni bilo mogoče graditi stalnih sanitetnih postojank zaradi tega, ker so Nemci prečesali z velikimi silami vse terene v strelcih in bi bil zaradi tega obstoj bolnic vedno izpostavljen odkritju in uničenju. Taktika oskrbe ranjencev se je do prejšnjega načina zabijanja ranjencev pri civilnem prebivalstvu spremenila v tem, da smo ranjence skrili v težko dostopne in nekompromitirane kraje v gozdovih, kjer smo jim napravili majhno zasilno bivališče ter jih preskrbeli z negovalci. Po možnosti bolničar ali eden izmed borcev, ki je vsaj zasilno obvladal prevezovanje, je bil odrejen za neposredno nego bolnika, medtem ko je bil drug borec zadolžen za preskrbo s hrano in za stražo. Tako se je zgodilo, da je bilo v področju enega bataljona nekaj takih skupinic, ki so oskrbovale ranjenca, če pa je transport bil mogoč, so ranjence prenesli na en sam kraj. Bataljonski zdravnik je vedno oskrbel prvo nego ranjenca, odredil in naučil bolničarja vseh potrebnih stvari, ki so bile potrebne za zdravljenje in od časa do časa te raztresene ranjence obiskoval ter izvrševal zdravniške posege. Med najtežjimi primeri na ta način zdravljenih ranjencev bataljona pod Stolom je bil vsekakor Jože Kiršner, ki je bil ranjen v trebuh in mu je dolgo časa uhajalo blato skozi rano na trebuhu in se je po nekaj mesecih vendar povrnil v svojo edinico. Dva borca, ki jih je odredil zdravnik, sta ga ves čas oskrbovala in zaradi dekonspiracije, ki je nastala zaradi stokanja ranjenca, bila prisiljena, da ga stalno prenašata na rjuhi z enega mesta na drugo. Prenašala sta ga od Javorniških rovt do Jeseniških rovt in zopet nazaj. Težko si je zamisliti muke ranjenega, ki ni imel nikdar občutka popolne varnosti in potrebnega miru, kakor tudi stalne napore in požrtvovalnost obeh spremljevalcev. Naravno je, da je bil ta način oskrbe ranjencev daleč od tega, da bi bil idealen, vendar je bil v neki meri napravljen prehod k boljšemu načinu. Ranjenec je bil v gozdu dokaj bolj na varnem kot pa v hiši, kjer je veliko lažje nastopila dekonspiracija, zdravnik je imel mnogo lažji dostop do ranjenca, čeprav tudi tu ni bilo brez nevarnosti. Tako se je zgodilo v juniju 1942, da je bataljonski zdravnik na poti do tako zabitega ranjenca padel v nemško zasedo, od koder se je z največjo težavo rešil, medtem ko sta padla dva njegova spremljevalca in to bolničar in borec Reven.

Preskrba s sanitetnim materialom je bila v začetku mogoča le z zbiranjem zdravil in instrumentarija na terenu po naših terenskih delavcih. Manjše količine legalno preskrbljenega materiala so se zbirale in nato pošiljale našim edinicam. Pomanjkljivost tako zbranega materiala je bila v tem, da so bile zbirke dokaj enostranske in je primanjkoval komplet instrumentarija, ki je bil nujno potreben za težje zdravniške posege. Preskrba iz Ljubljane je bila zaradi slabih zvez zelo težka in tako je le z dopolnilnim bataljonom iz Dolomitov, ki je v začetku junija okrepil gorenjske edinice, prišlo nekaj sanitetnega materiala, ki pa je bil za vse potrebe seveda nezadosten. Komplet kirurškega instrumentarija, ki ga je prinesel s seboj dr. Edvard, je komandant odreda Joža Gregorčič odredil za Selško četo, medtem ko je za bataljon pod Stolom odredil rekvizicijo v jeseniški bolnišnici. Ta akcija se je izvršila v noči med 20. in 21. junijem 1942. Zdravnik dr. Edvard je odšel s 50 borci, ki so bili oboroženi z 2 mitraljezoma, ob Savi in nato čez močvirje tik ob tovarni do ceste in do bolnišnice. Ta čas je bilo na Jesenicah okrog 1000 nemških vojakov in policajev, zato sta bili potrebni izredna pozornost in hitrost pri akciji. Zdravnik se je hitro lotil dela in nabral ves potreben instrumentarij, nato se je lotel še nabiranja zdravil. Dežurni zdravnik, ki je bil medtem pozvan, da pokaže, kje so zdravila, se je močno čudil partizanu, ki je zahteval vsa mogoča

zdravila in na zunaj ni bilo videti, da bi mogel biti njegov stanovski kolega. Dogodilo se je celo, da mu je razlagal, da nima smisla jemati s seboj injekcijske ampule, češ da to ni za piti, ampak se mora z brizgalko in iglo dajati pod kožo. Ta akcija je med gorenjskim ljudstvom imela zelo močan odmev in že naslednje jutro je novica šla od ust do ust in so zlasti poudarjali, da je med partizani tudi nekdo, ki govori samo latinsko. Partizanski zdravnik se svojemu civilnemu kolegu zaradi konspiracije namreč ni predstavil.

Po tej akciji je zdravnik razpolagal z zadostnim orodjem in borci so bili predvsem zadovoljni, ker je imel zdravnik pri sebi klešče za zobe in lahko hitro rešil borce zobobolov, ki so bili dokaj pogosti in precej močni. Porasla je tudi zavest, da ranjenec lahko dobi hitro in uspešno pomoč od zdravnika, ki je opremljen z vsem potrebnim. Večino tega materiala iz jeseniške bolnišnice se je ohranila do svobode in se nato zgubila v naših prvih ambulantah v mestih, kamor so partizani prišli iz gozdov.

Ko se je bližala zima 1942/43, je bilo treba misliti na stalno sanitetno postojanko, kjer bi ranjenci čez zimo mogli biti na varnem in pod zdravniško kontrolo. 2. decembra 1942 se je začel postavljati bunker na Mežaklji, in to na vrhu pobočja proti Jesenicam v bližini daljnovoda, ki poteka proti Radovni. Prostor je bil zelo ugoden in je bila postavljena baraka pod visoko skalnato steno, na kateri vrhu je rasel macesen. To je omogočalo kurjenje tudi z mokrimi drvni, posekanimi v neposredni bližini barake, kajti dim se je vil približno 20 metrov ob skali in se nato še v macesnu popolnoma izgubil in se tako iz Jesenic ni mogel opaziti. Gradnja barake je bila zaradi pomanjkanja materiala zelo enostavna. Glavne stene so bile spletene iz gostih vej približno pol metra debelo in je bila s tem izolacija še kar zadovoljiva. Streha je bila iz klanih strešnikov, ki so jih prenesli z bližnje drvarške kočice. Oprema je bila skromna in se je sestajala iz mize, manjše omare in stola, kar je bil bivši inventar bližnje lovske kočice. Ležišče je bilo v obliki pograda in napravljeno iz smrekovih vej. V baraki je bilo pet ležišč in za osebje se je kasneje dogradila manjša ležalnica, ki je bila zaradi velike strmine terena postavljena na veje borovca in kjer je bil prostor za tri ljudi. Iz barake se je skozi vrata ali okno videlo direktno na Jesenice, medtem ko se baraka ni mogla zapaziti od nikoder zaradi borovcev in tik pred njo umetno nasajenih smrek. Preskrba z vodo je bila pozimi mogoča s topljenjem snega, medtem ko se je poleti nosila iz rezervoarja, ki se je nahajal v elektrarski hišici ob drogovih daljnovoda tik na vrhu pobočja in od koder je približno četrto ure hoda.

Miroslav Luštek

Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v letu 1941

Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v letu 1941 je bil sestavljen z namenom, da se omogoči vsem tistim, ki proučujejo zgodovino Ljubljane v času okupacije, vsaj nekaj podatkov.

Našega arhiva za Ljubljano ni mnogo. Je pa zato mnogo italijanskega arhiva. To je arhiv XI. armadnega zbora, visokega komisarja, vojaških in civilnih karabinerjev, fašistične stranke in ljubljanske kvesture ter obsežni material sodnih procesov italijanskega vojaškega sodišča proti ljubljanskim aktivistom, ki hrani marsikak dragocen podatek. Le-ta je širši množici ljudi, ki žele proučevati NOB Ljubljane — tu mislim predvsem nekdanje ljubljanske aktiviste, ki za ZB pišejo kronike — nedostopen zaradi nepoznavanja italijanščine. Dobro bi bilo, da bi Muzej NO prevedel vsaj najbolj važne dokumente, kakor to dela Vojno istoriski institut v Beogradu. Toda glede na nizka proračunska sredstva, ki dovoljujejo le maloštevilni arhivski kader, je to zdaj nemogoče.

Podatke za kronologijo sem črpal že iz zgoraj omenjenega italijanskega arhiva in iz Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1, borbe v Sloveniji 1941 (Beograd 1952), iz ponatisa Slovenskega poročevalca iz leta 1938 in 1941 (Ljubljana 1951), iz neobjavljene razprave dr. Iva Juvančiča »Cilji in metode italijanskega okupatorja« in Frančka Sajeta »Belogardizem« (Ljubljana 1951).

Marec:

25. Pristop Jugoslavije k trojnemu paktu.

Študentska mladina prične demonstrirati zaradi pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu. Pridružijo se ji tudi drugi Ljubljanci. Demonstracije trajajo vse do izbruha vojne.

26. Policija zastraži zaradi demonstracij na predlog rektorja dr. M. Slaviča univerzo, vendar se demonstracije nadaljujejo in stopnjujejo.

27. Padec Cvetkovič-Mačkove vlade, ki je podpisala pristop k trojnemu paktu. Centralni komite KPS izda letak, v katerem zahteva ljudsko vlado in sklenitev pakta o vzajemni pomoči z ZSSR.

29. Kraljeva banska uprava izda razglas, v katerem prepoveduje »vsako nadaljnje zbiranje in manifestacije po ulicah in trgih«.

April:

3. Studentje ljubljanske univerze izdajo letak »Za neodvisnost«, v katerem pozivajo študentsko mladino, da se glede na mednarodni položaj zedini, da v interesu neodvisnosti Jugoslavije poveže vse svoje sile v borbi proti kapitulaciji in da bo v prvih vrstah branila svobodo in neodvisnost domovine.

Centralni komite KPS izda letak z naslovom »Delavci, kmetje, meščani, vojaki, podoficirji! Vsi, ki vam je pri srcu svoboda in neodvisnost slovenskega naroda«. V njem opredeli vlogo komunistov v borbi za svobodo in neodvisnost slovenskega naroda ter zahteva, da se mora »zapreti in postaviti pred sodišče agente pete kolone, protiljudske elemente Natlačenovega kova (Kulovca, Kreka, Adlešiča itd.), ki so s svojimi protiljudskimi ukrepi in nasiljem slabili in še slabe odporno moč naroda in države, kakor tudi višje rablje, ki so po policijskih glavnjačah mrcvarili politične aretirance, očistiti ves državni in vojni aparat kapitulantskih elementov in tujih plačancev«.

6. Napad sil osi na Jugoslavijo.

Komunistična partija organizira prostovoljce in javno poziva s posebnim letakom slovenski narod k obrambi domovine pred fašističnimi napadalci. V prostovoljce gre ves okrožni komite KPS za Ljubljano. Posle sekretarja okrožnega komiteja prevzame Zdenka Kidrič.

Ban dr. Marko Natlačen skliče posvet zastopnikov slovenskih meščanskih strank SLS, JNS, NRS, SSJ in SDS ter jim predlaga ustanovitev Narodnega sveta. Za predsednika je bil izvoljen dr. Marko Natlačen, predstavnik SLS, kot najmočnejše slovenske politične stranke.

Ko je CK KPS zvedel za ustanovitev Narodnega sveta, je zahteval, da sprejme Narodni svet med svoje člane tudi predstavnika Komunistične partije. Narodni svet je to ponudbo odklonil.

7. CK KPS je poslal h generalu Lavadinoviću, komandantu dravske divizijske oblasti Borisa Kidriča in Aleša Beblerja, ki sta mu ponudila pomoč Partije pri obrambi domovine.

10. Narodni svet izda proglas, s katerim prevzmeta ban in Narodni svet vrhovno oblast v Sloveniji ter pozivata prebivalstvo k redu in miru.

11. Narodni svet ustanovi »Slovensko legijo«, ki naj bi bila pomožna formacija Narodnega sveta.

Italijani vkorakajo v Ljubljano. Pred cerkvijo na Viču se jim pokloni ljubljanski župan dr. Adlešič, nato pa se zberejo okrog magistrata »in razvijejo trobojnico na gradu, ki obvladuje mesto«.

Sestanek CK KPS v gozdu v bližini Trebnjega. Tu so člani CK KPS, ki so se po razglasitvi Neodvisne države Hrvatske vračali kot prostovoljci domov, imeli kratko sejo, na kateri so osvojili štiri važne sklepe:

1. da se mora začeti takoj z zbiranjem orožja, ki ga je razpadajoča vojska puščala na cesti,
2. da je treba takoj pristopiti k razkrinkavanju politikov in generalov, ki so izdali domovino,
3. vsi člani CK se morajo takoj vrniti na svoja mesta ter opravljati politično akcijo proti okupatorju,
4. vsi kompromitirani člani morajo takoj v ilegalo.

Italijanski komandant Ljubljane, divizijski general Federico Romero obiše bana dr. M. Natlačena.

12. Člani narodnega sveta dr. Marko Natlačen, Ivan Pucelj in dr. Andrej Gosar se razgovarjajo v Celju z nemškimi generalom Lautzem »o usodi slovenske dežele«. Narodni svet izda odlok o oddaji orožja, ki ga je odmetavala razpadajoča jugoslovanska vojska.

Italijanski komandant Ljubljane, divizijski general Federico Romero izda proglas o zasedbi »mesta Ljubljane z vso vojaško in civilno oblastjo«. Odreja oddajo orožja in predpiše policijsko uro.

13. Ban dr. Marko Natlačen in ljubljanski župan dr. Jure Adlešič obiščeta na italijanskem poveljstvu predstavnika fašistične civilne oblasti Emilia Graziolija.
Komanda II. italijanskega armadnega zboru prepoveduje vse organizacije in združenja, ki imajo politični ali iredentistični značaj.
14. Grazioli vrne obisk banu dr. Natlačenu. Natlačen predlaga Grazioliju, da bi Narodni svet opravljal civilno oblast na slovenskem ozemlju, zasedenem po italijanskih četah, italijansko vojaško oblast pa naj bi podpirala Slovenska legija.
15. Komandant XI. armadnega zboru general Mario Robotti izda odlok o takojšnji izročitvi orožja in municije.
17. Zadnja seja Narodnega sveta.
18. Civilni komisar Grazioli prevzame civilno oblast ter se zahvali Natlačenu in po njem Narodnemu svetu za sodelovanje z italijanskimi oblastmi v prvih dneh zasedbe.
20. Ljubljanski škof dr. Rožman obišče v spremstvu prelata Nadraha in stolnega dekana dr. Kimovca civilnega komisarja Graziolija.
21. Civilni komisar Grazioli obišče škofa dr. Rožmana.
22. Na Dunaju si Nemci in Italijani razdelijo slovensko ozemlje. Nemci so Italijane postavili pred določeno dejstvo in italijanskemu zunanjemu ministru Cianu niso dovolili nobenih pripomb. Kasneje se je borba za slovensko zemljo med Italijani in Nemci nadaljevala ter se končala tako, da so Nemci zasedli del Gorenjske, ki bi moral po dunajskem sporazumu pripasti Italiji, Italijanom pa so prepustili nekaj krajev na Dolenjskem.
Armadni general Mario Robotti izda ponovni razglas o oddaji orožja, municije in drugega vojaškega materiala.
24. Ukaz poveljnika II. armade generala Ambrosia, da so na okupiranem ozemlju dovoljene le italijanske zastave. »Pošiljka zastav je na poti in se bo razdelila brezplačno.«
27. Ustanovitev Protiimperialistične fronte na Večni poti 3, na stanovanju Josipa Vidmarja. Ustanovitvenemu sestanku so prisostvovali: Boris Kidrič, dr. Aleš Bebler in Boris Zihelr kot zastopniki KPS, Tone Fajfar kot zastopnik krščanskih socialistov, Jože Rus kot zastopnik demokratičnega krila Sokolov in Jože Vidmar, dr. Fran Šturm, dr. Ferdo Kozak kot zastopnik slovenskih kulturnih delavcev.
29. Kvestor italijanske policije dr. Messana izda nalog za aretacijo 32 komunistov: 1. Edvard Kardelj, 2. Pepca Kardelj, roj. Maček, 3. Franc Leskošek, 4. Anton Tomšič, 5. Vida Tomšič, roj. Bernot, 6. Fedor Kovačič, 7. Darinka Kovačič, roj. Švent, 8. Oskar Kovačič, 9. Leon Kovačič, 10. Boris Kraigher, 11. Sergej Kraigher, 12. Anton Žerjal, 13. Miroslav Košir, 14. Anton Dolinšek, 15. Marija Draksler, 16. Angela Očepek, 17. Milan Apih, 18. Konstantin Nahtigal, 19. Miroslav Bagar, 20. Velimir Namorš, 21. Dušan Bravničar, 22. Stanislav Bajuk, 23. Viktor Stopar, 24. Maks Stermecki, 25. Evgenij Ravnihar, 26. Vladimir Krivic, 27. Ivan Kreft, 28. Vesna Stranič, 29. Rudolf Höhn, 30. Boris Kidrič, 31. Leon Novak, 32. dr. Aleksander Bebler.
Razglas civilnega komisarja Emilia Graziolija o postavitvi »Narodne banke Jugoslavije«, »Priviligirane agrarne banke«, »Agencije Avale« in »Splošne zavarovalne družbe Jugoslavije« ter vrste drugih gospodarskih ustanov pod sekvester.
30. Razglas o dvojezičnem besedilu na vseh javnih in zasebnih uradih, v javnih obratih, v trgovinah in v vseh občinstvu pristopnih javnih lokalih.

Dr. Natlačen obišče civilnega komisarja Graziolija. Le-ta mu sporoči, da bo Mussolini italijanski del Slovenije s posebnim statutom priključil Italiji ter s tem končal propagando, ki jo vodijo Nemci v Ljubljani in v okolici, ki razburja slovenske prebivalce. Istočasno je Grazioli pojasnil Natlačenu, da bi bilo dobro, če pripravi stvar tako, da bi zastopniki slovenskega naroda zaprosili za ta dekret. Se isti dan je 26 »predstavnikov slovenskega naroda« to misel sprejelo ter podpisalo prošnjo za priključitev »Ljubljanske pokrajine« k Italiji.

Naredba poveljstva II. armade, da je treba komunistično dejavnost aktivno zasledovati, vodilne komuniste je treba takoj identificirati in strogo nadzirati ter ob prvih pojavih dejavnosti izvršiti aretacijo.

Fašistični »kulturonosci« so zaprli slovenske kulturne delavce dr. Frana Zwittera, dr. Franceta Mesesnela, dr. Antona Slodnjaka.

Konec aprila izda CK KPS letak z naslovom »Slovenskemu narodu! Vojaki, podoficirji in oficirji, nemške, italijanske in madžarske okupacijske armade!« Sestavila sta ga Boris Kidrič in Tone Tomšič. Letak je bil preveden v nemščino, italijanščino in madžarščino.

M a j :

2. Razglas civilnega komisarja Graziolija o uvedbi cenzure časnikov, revij in drugega tiska.
3. Opoldne se je zbralo pri civilnem komisarju Grazioliju 26 »predstavnikov slovenskega naroda«, katerim je Grazioli prebral odlok o priključitvi »Ljubljanske province« k Italiji.

Ob priključitvi slovenskega zasedenega ozemlja Italiji je poslal ljubljanski škof Rožman Mussoliniju naslednjo vdanostno brzojavko:

»Duce!

Zvedeli smo z velikim veseljem, da je slovensko zasedeno ozemlje po Italijanski Vojski vključeno v Italijansko Kraljestvo. Prosim Vas, da sprejmete najglobljo zahvalo v imenu vse duhovščine škofije tega ozemlja zaradi širokogrudne in skrbne ureditve, ki ste jo ponudili slovenskemu prebivalstvu.

Sprejmite tudi, Duce, izraze naše brezpogojne vdanosti. Hkrati prosim, naj božji blagoslov pride na Vaše delo, nad ves veliki Italijanski narod ter na slovensko ljudstvo, ki bo pod okriljem Rimskega Imperija lahko živelo in se razvijalo.«

Podobno vdanostno izjavo je poslalo Mussoliniju tudi 26 »predstavnikov slovenskega naroda«.

Župan mesta Ljubljane dr. Jure Adlešič obišče poveljnika XI. armadnega zbora generala Maria Robottija ter ga pozdravi v imenu mesta in prebivalstva.

Civilni komisar Grazioli je imenovan za Visokega komisarja Ljubljanske pokrajine.

5. Visokega komisarja Graziolija in poveljnika XI. armadnega zbora generala Robottija obišče 105 slovenskih županov, ki v »imenu slovenskega ljudstva izrazijo Duceju hvaležnost za ustanovitev Ljubljanske pokrajine ter želijo lojalnega in vnetega sodelovanja«.
10. Okoli 10. izide prva številka Slovenskega poročevalca. V podnaslovu je navedeno drugo leto izhajanja, ker sta dve številki Slovenskega poročevalca izšli v letu 1938. Italijanske oblasti odrede izpust vseh onih komunistov, ki so bili aretirani 29. aprila 1941.
15. Izdan nalog za zablembo inventarja organizacije Sokol.
27. Mussolini je imenoval sosvet za Ljubljansko pokrajino. Člani sosveta so: dr. Marko Natlačen, Ivan Pucelj, dr. Matija Slavič, Franc Heinrichar, dr. Ivan Slokar, Karel

Kavka, ing. Milko Pirkmayer, dr. Jože Lavrič, Albin Smerkolj, dr. Jože Basaj, Lojze Sitar, dr. Vladimir Valenčič, Rudolf Krušec in Karel Rogina.

Junij:

1. in 2. V Ivančičevi vili v Mencingerjevi ulici je bila širša partijska konferenca, katere se je udeležilo okoli 30 partijskih funkcionarjev iz vseh okrožij. Referata sta imela tovariša Edvard Kardelj in Miha Marinko. Konferenca je sprejela več sklepov za nadaljnje delo partijskih organizacij z namenom, da se pripravi vstaja v Sloveniji.
2. Civilni karabinjerji zahtevajo vsoto 5000 lir za nagrajevanje konfidentov.
3. Prva seja sosveta Ljubljanske pokrajine.
5. Ljubljanska kvestura javlja svojim podrejenim enotam: »Znano nam je, da razširjajo v glavnem mestu Ljubljanske pokrajine združeni in osamljeni elementi komunistično agitacijo in jo celo stvarno izvajajo s sklicevanjem sestankov ter sestavljanjem in razširjanjem prevratnih letakov.«
8. Člani sosveta Ljubljanske pokrajine obiščejo v Rimu Mussolinija.
Izide druga številka Slovenskega poročevalca.
9. Papež sprejme v avdienco sosvet Ljubljanske pokrajine ter jim podeli papežki blagoslov, ki so ga kleče sprejeli.
11. V Tivoliju sta bila aretirana študenta Miloš Remc in Stanko Klemenčič, ker sta urezovala v klop srp in kladivo.
15. Izide tretja številka Slovenskega poročevalca.
Prvo zasedanje Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte.
Italijansko poročilo pravi; da v gostilnah pojejo pesem iz sovjetskega filma »Volga«, ki je pred leti v Ljubljani vžigal duhove komunističnih elementov in graja oficirje, ki pesem poslušajo in ne reagirajo.
16. Protivohunski center v Ljubljani javlja, da se »v Ljubljani in okolici krepi iz dneva v dan delovanje razsežne komunistične organizacije, ki razpolaga tudi s tiskanim ali ciklostiranim periodičnim listom v slovenskem jeziku z naslovom Slovenski poročevalec«.
18. Visoki komisar Grazioli izda razglas o zamenjavi dinarjev v lire. Zakon o zamenjavi denarja je izdal Mussolini 2. junija 1941 z veljavnostjo za okupirano Slovenijo in Dalmacijo.
Odredba Visokega komisarja Graziolija o racioniranju nekaterih živil.
22. Izide četrta številka Slovenskega poročevalca.
CK KPS izda letak ob Hitlerjevem napadu na ZSSR.
V Ljubljani na Vodnikovi cesti 15 je ustanovljeno Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.
Ob 24. uri aretirajo karabinjerji Stanka Kovača, 24-letnega stavca, pri katerem so našli 8 propagandnih listov z naslovom »Stalin«.
23. Izide peta številka Slovenskega poročevalca.
Med 22. in 24. uro so bile »prevratne demonstracije v Šmartnem, Devica Marija v Polju, Kašlju in Sostrem, v zahodnem in severozahodnem predelu Ljubljane«. Pri teh demonstracijah je bil ustreljen Slavko Novak, nekaj drugih pa aretiranih.
Ob 18. uri aretirajo delavca Antona Nedoha, ker je bral propagandni material.
25. Ljubljanska kvestura izda tiralico za Dušanom Bravničarjem.
Druga seja sosveta Ljubljanske pokrajine.

26. Gostilna Keršič je gnezdo komunistov, ker kupujejo puške od kmetov.
26. na 27. V tej noči so bili v Šiški napis z ogljem in rdečo barvo »Živela OF«, »Živela SSSR« ter narisani srp in kladivo.
28. Izide šesta številka Slovenskega poročevalca.

Poročilo Poveljstva garnizona Ljubljane pravi, da bodo od 6. do 10. julija vozili skozi Ljubljano vlaki z izseljenci po 600 oseb. Prihod v Ljubljano bo 23.20, odhod 23.30. Povečati se morajo karabinjerske straže v Ljubljani, Polju in Zalogu. Vsi civilisti bodo morali zapustiti kolodvor.

Konec junija se Protiimperialistična fronta slovenskega naroda preimenuje v Osvobodilno fronto.

Julij:

2. Napisne akcije na Ježici in v Stožicah.
 4. Izide sedma številka Slovenskega poročevalca.
 5. Demonstracije ob preseljevanju Gorenjcev.
 6. Ljubljanska kvestura izda tiralico za Vladimirjem Krivicem, Andrejem Kumarjem in drugimi osebami.
 7. Obveščevalni vestnik št. 14 poveljstva XI. armadnega zbora pravi, da »komunistični študentje skrivajo baje ponoči orožje in strelivo v gozdovih okrog Tivolija, Rožnika in Golovca in da obstaja v Mostah center za tisk in širjenje komunističnih letakov«.
 8. Ponovne demonstracije ob preseljevanju Gorenjcev ter sovražni vzkliki proti Nemčiji in Italiji. Demonstrantje so prišli do vlaka, dali ljudem jedila in cigarete ter se razšli šele ob odhodu vlaka. Številni demonstrantji so bili aretirani. Naredba št. 61, s katero se Delavska zbornica preimenuje v Pokrajinsko delavsko zvezo.
- Izdana tiralica za Vladimirjem Krivicem in šestimi drugimi osebami.
10. V vojašnici 13. artilerijskega polka v Ljubljani so našli prevratni letak, ki poziva vojaštvo, naj dezertira in poda orožje. CK KPS izda letak »Soldati Italijani«, namenjen italijanskim vojakom.
 11. Izide osma številka Slovenskega poročevalca. Slovenski poročevalec od 11. VII. 1941 omenja demonstracije v Ljubljani ob prevažanju pregnanega slovenskega življa z Gorenjske skozi Ljubljano po okupatorju. Demonstrantji so se zbirali vzdolž proge. Istočasno je izšel tudi letak z naslovom »Ljubljančani, Slovenci«. Originalni letak ni ohranjen. Znan je samo v italijanskem prevodu. (O tem letaku govori tudi obveščevalni vestnik št. 17 Poveljstva XI. armadnega zbora z dne 25. VII. 1941.) V bližini Studenca je bila pretrgana na več mestih telefonska zveza Ljubljana—Devica Marija v Polju.
 12. Naredba št. 65 o omejitvi avtomobilskega prometa. Ob neprazničnih dnevih je dovoljen promet od 5. do 23. ure.
 13. Ljubljanska kvestura izda tiralico za Edvardom Kardeljem. Po nogometni tekmi na Fužinah so aretirali 16 fantov, ker so bili ovadeni, da so prenašali municijo iz Ljubljane.
 15. Ustreljen slovenski kulturni delavec dr. Avgust Žigon.
 16. Aretiran je bil neki študent, ker ni mogel pojasniti »čemu mu služijo kleščice, ki so jih našli pri njem in s katerimi se lahko prerežejo telefonske žice«.

Na Ježici so neznanci pretrgali žice na telefonski progi, ki veže Ljubljano s Kamnikom, Celjem in Mariborom.

17. Komanda II. armadnega zbora pošlje XI. armadnemu korpusu seznam komunistov in antiitalijanskih elementov. Med njimi so Edvard Kardelj, Ivan Maček, Leopold Maček in drugi.

19. Pri Podkraju so bile pretrgane telefonske žice.
V Zalogu (Pri Pečarju) je bil ubit nemški carinik.
Tiralica za Cvetom Močnikom.

Sredi julija je bila v Ljubljani seja Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, na kateri je bilo sklenjeno, da se začne proti okupatorju oborožena borba. Na tej seji so sprejeli tudi partizanski zakon. Izdelal ga je dr. Aleš Bebler v imenu Glavnega poveljstva. To so bila pravila o ustroju, delu in nalogah partizanskih čet. Glavno poveljstvo ga ni objavilo, temveč razposlalo vodilnim organizatorjem in aktivistom.

23. Napisna akcija na Ježici in Stožicah.

Ljubljanska kvestura izda tiralico za Borisom Kraigherjem.

Ob treh popoldne je bilo v Dravljah pri Ljubljani pretrganih približno 30 m civilne telegrafske linije. Od desetih žic je bilo osem odnesenih, dve pa sta ostali na tleh.

24. Sabotažna akcija na železniški progi na Viču pri km 571,992.

25. Obveščevalni vestnik št. 17 Poveljstva XI. armadnega korpusa med drugim pravi, da so se našli letaki, »ki so bili napisani v italijanskem jeziku in so se obračali neposredno na italijanske vojake«.

Dalje: »Po gostilnah se pogostoma izgovarjajo prevratne besede in pojejo izzi-valne pesmi v navzočnosti naših vojakov, ki so morali že večkrat posredovati, da so lokale izpraznili in aretirali odgovorne osebe.«

Dalje: »V nasprotju z delovanjem komunistične propagande je treba zabeležiti vedenje duhovščine, ki kaže vsak dan bolj, da se hoče ravnati po navodilih naše oblasti. Vojna proti Rusiji olajšuje to zadržanje in dela iz duhovščine močno propagaandno ogrodje reda, zlasti ako upoštevamo globoko ukoreninjeno versko čustvo Slovencev in zaskrbljenost, ki jo je budilo med duhovništvom še pred našo zasedbo, naraščanje tukajšnjih komunističnih organizacij.«

Izide deveta številka Slovenskega poročevalca.

Komanda II. armadnega zbora pohvali četrto četo črnih srajc, ker je preprečila iztirjenje vlaka pri Kužarju pri Dolgem mostu.

Slovenski poročevalec št. 9/II javlja v članku »Odpor slovenskega naroda«:

»V Tacnu je bil smrtno nevarno ranjen bivši jugoslovanski žandar, sedaj gestapovski agent.«

»Vsa Ljubljana je polna znakov srpa in kladiva ter znakov »V.«

26. Italijanski vojaki so brisali znake napisne akcije na ulici 3. maja in Černetovi ulici.

Pod ogrevalno cevjo železniškega voza št. 9214 je bilo najdenih 5 eksplozivnih nabojev.

27. Na Napoleonovem trgu so bili raztreseni listki z napisi: »Italijani, Nemci, račun bo krvav!«

28. Na železniški progi Ljubljana—Zalog približno 2 km od ljubljanske postaje so bili popolnoma odviti trije vijaki, mnogi drugi pa le deloma.

V Dermotovi ulici št. 11 je bilo zasedanje Vrhovnega plenuma OF. Na njem so razpravljali o oboroženi borbi zoper okupatorja, o narodnem davku, o narodnem

posojilu in o sankcijah, ki jih je treba uvesti zoper izdajalce. Na tem plenumu je bil imensko izvoljen Izvršni odbor Osvobodilne fronte.

29. V Polju so bili razširjeni protiitalijanski letaki.

Pred kinom Matica je bil ustreljen gestapovec Josip Regensteiner.

Ob železniški progi Ljubljana—Kamnik pri km 3.400 je bilo prerezanih 24 žic na telefonsko-telegrafski liniji.

Na cesti Ljubljana—Polje so bili raztreseni majhni letaki s pozivom na diverzantske akcije.

30. Na Ježici je bil hudo ranjen žandar Jože Vrolih.

Okrog 23.30 je bil na odseku postaje Ljubljana—Šiška (gorenjski kolodvor) in italijansko-nemško mejo prerezan poštni telefonski kabel ter poštna in železniške telegrafске in telefonske žice. Vsega je bilo prerezanih 16 žic in sicer na dveh krajih.

Na Viču so bili raztreseni letaki s pozivom na diverzantske akcije.

V Kamniški ulici je bil narisana emblem srp in kladivo.

Na cesti Polje—Fužine pretrgan telefon.

31. Napisne akcije na hišah v krajih občine Polje »Smrt fašizmu, Živela Rdeča armada«.

A v g u s t :

1. Prekinitev telefonskih linij pri Savljah. Na Ježici raztreseni letaki in komunistične parole. V Šiški je psoval neki civilist prisotne vojake.

Pri vojašnici XIII. artilerijskega polka so bili nalepljeni letaki.

- 1/2. Policijske operacije v Mostah.

2. Požagan telefonski drog na Ježici.

Izide deseta številka Slovenskega poročevalca.

Slovenski poročevalec poroča:

»Ljubljansko delavko Marico Kokalj so italijanski fašistični krvniki več kot teden dni v policijskih zaporih zverinsko mučili. Pretepali so jo po glavi, rokah in nogah, za nohte so ji zatikali razbeljene šivanke. Svojo žrtev so mučili predvsem v poznih nočnih urah.«

3. V Mostah so bili raztreseni komunistični propagandni lističi.

Na vhodnih vratih ljubljanske postaje je bil nabit listič s srpom in kladivom.

Na cesti Fužine—Moste sta bila aretirana dva delavca, ker sta pela »Bandiera rossa«.

Ob vhodu v tivolski park so bile aretirane tri osebe, ker so pele prevratne pesmi, in nato še ena, ker se je zanje potegnila.

4. Med Šiško in Šentvidom je bilo pretrganih 7 električnih žic.

Na cesti Fužine—Moste so bili najdeni komunistični propagandni lističi.

5. Eksplozija majhne mine s črnim smodnikom 1 m od droga telefonske linije Ježica—Ljubljana v bližini Stožic.

Aretirana neka oseba, ki je imela pri sebi dva prevratna letaka.

Pri nekem Ljubljančanu so našli letak in ga aretirali.

6. Zaradi vedno večjih sabotažnih dejanj na železniških progah izda komandant XI. armadnega zbora general Mario Robotti ukaz o pojačenju nočnih zased na progah.

Ljubljanska kvestura izda tiralico za dr. Dušanom Kraigherjem.

V baraki na železniški postaji Šiška, kjer je bilo skladišče signalov, so našli v goreče krpe zavito steklenico, ki je bila polna vnetljive snovi.

7. Iz zaporov v Šentpetrski vojašnici pobegnejo Milan Majcen, Miha Lipovšek (Franc Leskošek), Ludvik Smrekar, Franc Pokovec, Tone Zalar, Jože Reveland.

8. Patrulja kraljevih karabinerjev je zalotila 12 sumljivih oseb. Dvojica je zbežala. Za njima so štirikrat streljali s samokresi, nakar sta ubežnika odgovorila z dvema streloma, drugi so bili zaprti.

V Dravljah so bile zaprte tri osebe, ker so imele pri sebi orožje in vojni material. Tri neznane osebe so skušale zažgati skladišče signalov na postaji v Šiški.

Na Fužinah so zaprli osebo, pri kateri so našli komunistične letake.

Komunistične letake so našli tudi v Ljubljani.

Napad neznanca na električni transformator na postaji v Šiški z razstrelivom.

Na železniški progi pri Viču so bili odvitvi vijaki. Pri železniški postaji so zasačili osebo s steklenico petroleja, ki je imela verjetno namen zažgati postajne barake.

Neznanci so pretrgali telefonske zveze, ki so povezovale oba studija ljubljanske radio-postaje.

9. Izide enajsta številka Slovenskega poročevalca.

Obveščevalni vestnik št. 19 Poveljstva XI. armadnega zbora z dne 9. VIII. 1941 objavlja:

Streli in napad na vojake so se začeli že aprila. Največ primerov je bilo meseca julija v predelih Ljubljane.

Psovanje vojakov je doseglo svoj višek meseca junija v predelu Ljubljane.

Napadi na brzozjavne in telefonske proge so bili meseca julija z izjemo enega primera vsi v predelu Ljubljane. Zato jih moramo pripisati delu organizacije, ki ima svoj sedež v Ljubljani; to je tudi posledica hujskaških prevratnih letakov, ki so se pojavili meseca julija.

Napadi na železniške proge so bili izvršeni meseca julija, vsi v predelu Ljubljane. Napisi in komunistični znaki so se pojavili v velikem številu v predelu Ljubljane, zlasti meseca julija.

Skrivanje orožja in razstreliva: našli so ga v predelu Ljubljane, kamor je bilo večji del importirano.

Mnogi vztrajni obiskovalci kavarne Emona ne obiskujejo več kavarne v času, kadar so tam italijanski častniki.

Baje so nacionalistični mladinci pretepli neka dekleta, ki so bila opažena v družbi z Italijani.

Četrta seja Sosveta Ljubljanske pokrajine.

V nekem stanovanju na Rudniku so našli orožje in razstrelivo.

Na postaji v Ljubljani je eksplodirala mina in poškodovala lokomotivo.

Pretrgana je bila telefonska linija Studenec—Vič.

Na mostu v Mostah in pri postaji Rudnik so bili najdeni komunistični letaki.

10. V spopadu z italijanskimi policijskimi agenti je padel v Šiški Marjan Majcen.

V Polju je bil ranjen in zaprt znan komunist zaradi prevratnih besed, ki jih je izgovoril v prisotnosti nekega grenadirja.

Pri avtoparku 14. bataljona kraljevih karabinerjev v Ljubljani so našli 2 ročni bombi.

V Ljubljani so aretirali 3 osebe, pri katerih so našli dokumente, iz katerih je bilo razvidno, da so člani hrvaške komunistične partije.

- Pri vходу v III. artilerijsko skladišče so našli komunistični letak.
11. Ljubljanska kvestura izda tiralico za Borisom Kidričem.
Mlad Slovenec je vrgel na dvorišče XIII. artilerijske vojašnice komunistični letak. Prijeli slo ga in spoznali, da je to neki Albin Vovk, ki je že prej enkrat pljunil na dvorišče vojašnice in psoval vojake, nato pa pobegnil. Pri njem so našli pesem, napisano v slovenščini, ki žali italijanske, nemške in hrvatske vojake.
Ljubljanska kvestura izda tiralico za Tonetom Tomšičem.
V nekem drevoredu v Ljubljani so našli prevratni letak, ki je bil pritrjen na drevesu.
 12. Na pokopališču v Polju so našli komunistični letak.
V Tacnu je bil uničen nemški avto, ki so ga uporabljali za napeljavo telefonskih linij.
Ljubljanska kvestura izda tiralico za: Antonom Trtnikom in Jožetom Moškričem.
Ob 21,45 aretirajo Lojzeta Makovca in Ivana Tonkiverja pri napisni akciji v Krekovi ulici.
Ljubljanska kvestura izda tiralico za Francem Obranom.
Prijet je bil nekdo, ki se je posmehoval dvema podčastnikoma, ki sta brisala prevratne znake na zidovih vojašnice.
Neki More ima v kletnih prostorih na Šmartinski cesti ilegalni radioaparati, ki je v zvezi z ruskimi radio postajami.
 13. Na Dunajski cesti je bil aretirán Ivan Javornik, ker je imel pri sebi letake prevratne vsebine.
Ob 10. uri dopoldne se je s terase hiše na Ulici 3. maja št. 2 vsulo na stotine letakov.
Ljubljanska kvestura izda tiralico za:
Edvardom Kardeljem, Borisom Kidričem, Francem Leskoškom, Tonetom Tomšičem.
V Ljubljani so zaprli nekega mlajšega uradnika, ker so našli pri njem prevratni letak. Prevratni letak so našli tudi na železniškem tiru blizu italijanske postaje.
 14. Na Kodeljevem v Ljubljani so našli komunistični letak.
Na električno žico visoke napetosti pred šišensko šolo je bila obešena rdeča zastava.
 15. Na Vodnikovi cesti je visela rdeča zastava.
Na ljubljanskih ulicah so našli komunistične in druge listke s črko »V« v jugoslovanskih barvah.
Razne prevratne letake so našli v Devici Mariji v Polju in v Ljubljani.
Neznanec se je skušal vtihotapiti v konjušnico 121. topniške čete v Ljubljani.
Čim je bil opažen, so streljali nanj, pa mu je uspelo zbežati.
 16. Po ljubljanskih ulicah so našli podobne listke, kakor prejšnjega dne.
Izide dvanajsta številka Slovenskega poročevalca.
Ljubljanska kvestura izda tiralico za: Francem Pokovcem, Milanom Majcnom.
Slovenski poročevalec javlja:
 1. VIII. 1941 zvečer je bil v Šiški ustreljen gestapovec, obenem sta bila ranjena 2 italijanska karabinjerja.
 8. VIII. 1941. zvečer je bil na Brdu ustreljen fašistični agent OVRE.
Pretekli teden, v četrtek je bila prekinjena večerna oddaja ljubljanske radijske postaje.

Na Bleiweisovi cesti je neki antifašist streljal na policijskega konfidenta in ga ranil.

V Rožni dolini je eksplozija prekinila progo.

17. V noči od 17. na 18. VIII. je bila minirana proga v Polju. Promet je zastal skoraj za 24. ur.

Izide trinajsta številka Slovenskega poročevalca.

Na ljubljanskih ulicah so našli nekaj tipkanih prevratnih listkov.

Na dvorišču vojašnice 13. artilerijskega polka so našli komunistični letak, ki je bil vržen od zunaj.

Na Studencu med Poljem in Mostami so z eksplozivom razdejali železniško progo.

Na Miklošičevi cesti je bilo najdeno 15 malih prevratnih letakov.

V Slomškovi ulici so bili najdeni trosilni listki z napisom: »Borite se za svobodo,« »Živela OF«.

Ljubljanska kvestura izda tiralico za Francem Popitom.

General Robotti zaukaže vsakodnevne vaje pešadije in artilerije po gozdovih na odseku Studenec—Ig, da »malopridnežem pokaže, da nobena cona ne uide naši budnosti«.

V Vevčah je bil ustreljen zaradi denunciranja bivši jugoslovanski orožnik Sušnik.

Našli so letak na naslonu okna v pritličju neke vojašnice v Ljubljani.

19. V Ljubljani so zaprli dva civilista, ker sta ob prihodu italijanskega vojaškega vlaka žvižgala.

20./21. Ponoči prerezan telefon v Mestnem logu.

23. Na Zaloški cesti sta bili aretirani 2 osebi, ker sta imeli pri sebi letake.

Izide štirinajsta številka Slovenskega poročevalca.

24. Na mostu v Mostah so našli 5 rdeče žigosanih prevratnih lističev.

Na Ulici 3. maja je bilo raztrošenih na tisoče malih letakov, aretiranih je bilo 5 oseb.

25. Pretrgan vojaški telefon na cesti Polje—Studenec.

Ob 21.30 se je usulo s terase hiše št. 2 na ulici 3. maja na stotine letakov. »Padali so kot da bi snežilo.«

Divizija grenadirjev začne »vojaške vaje« na odseku Studenec—Ig — v resnici prve vojaške hajke proti partizanom.

26. Ustreljen je bil dijak Prodan, ker so ga baje zasačili pri rezanju telefonskih žic.

28. Ljubljanska kvestura izda tiralico za: Vladimirjem Kricivem in Andrejem Kumarjem.

29. Na naslonu okna stanovanja dveh policijskih agentov v Ljubljani so našli neeksplozirano bombo. Agenti sta zaslišala korake in pregnala atentatorje.

30. Na Ježici so z razstrelivom vrgli v zrak dva drogova električnega voda visoke napetosti.

Na klopi v javnem parku v Ljubljani so našli prevratni letak.

Ljubljanska kvestura izda tiralico za Tonetom Dolinškom.

Izide petnajsta številka Slovenskega poročevalca.

31. V Črni vasi so aretirali neko osebo, ki je bila na kolesu in ki je spustila v bližini mimo korakajoče vojaške edinicé na tla nekaj prevratnih letakov. Pri njem so našli tudi prevratne brošure.

Konec avgusta izide druga številka »Dela«, organa CK KPS. (Prva številka je izšla že januarja leta 1941.)

September:

1. Ponoči so izruvali drog električnega voda pred občinsko hišo na Ježici.
V bližini Most so našli zavoj rdeče natiskanih lističev, ki povečujejo svobodno Jugoslavijo.
2. Lističe, ki povečujejo Jugoslavijo, so našli v bližini neke vojašnice v Ljubljani.
3. Neznanci so odnesli 50 m telefonske žice vojaške telefonske linije Studenec—Ig—Tomišelj.
Na postaji v Ljubljani so našli med zaboji železne pločevine, ki so bili poslani po tvrdki »Slovenija-transport« v Ljubljani na naslov »Kreditanstalt Bankverein« v Kranju, 3 zaboje sovražnega propagandnega materiala.
Visoki komisar Emilio Grazioli prosi za 30 vojakov za povečanje straže okoli jetnišnice.
4. Dva mladince sta napadla 3 Italijane. Oficir je prostovoljno izročil orožje, karabinjer in agent, ki sta hotela pobegniti, pa sta bila ranjena.
Na ljubljanskem gradu je nek mladinec zabodel italijanskega oficirja.
Komandant XI. armadnega zbora general Mario Robotti predlaga uvedbo sistema talcev in smrtnih obsodb zaradi izjemnega položaja v Ljubljanski pokrajini.
5. Dva mladince sta razorožila italijanskega oficirja, ki ju je hotel aretirati, ter ga vrgla v Ljubljanico, kjer je utonil.
Izide šestnajsta številka Slovenskega poročevalca.
6. Slovenski poročevalec poroča:
Na Brdu pri Ljubljani je bil ustreljen denunciant. Istega dne zvečer je bil na Večni poti ustreljen italijanski fašist.
Na sodišču so bili raztreseni letaki.
V Kašlju je visela rdeča zastava.
Na ljubljanskem kolodvoru najdejo v vagonu št. 2012 tri srednje velike zaboje propagandnega materiala, ki je bil namenjen v Kamnik.
7. V naselju Ježica so neznane osebe napadle z revolverskimi strelji 3 obmejne miličnike in 2 finančna stražnika ter ränili miličnika.
Na Viču sta 2 upornika ustavila 2 podčastnika ter ju z naperjenima pištolama pozvala, naj dvigneta roke.
Neznanec je vrgel skozi okno bombo v stanovanje Marije Werdel (nemškega porekla) v Janševi ulici 9.
Komandant kraljevih karabinjerjev podpolkovnik Luigi Brucchetto predlaga uvedbo vojnega stanja v Ljubljanski pokrajini:
V istem poročilu navaja, da je obisk kinematografov v Ljubljani slabši, bodisi zaradi bojkota italijanskih filmov, bodisi iz strahu pred komunističnimi atentati. Nadaljuje se komunistična dejavnost, zlasti mlajših elementov, večji del študentov.
Narašča število napadov na telefonske in brzojavne linije.
Vedno več je primerov psovovanja in napadov na vojake, ... ter atentatov na nastanitve in vojašnice.
Ta zločinska dejanja, ki ostajajo skoraj vedno nekaznovana, ker storilcev ni mogoče zasačiti pri dejanju ali jih odkriti, močno zmanjšujejo ugled oboroženih sil ...
Po ljubljanskih ulicah so bili raztreseni lističi, ki povečujejo oktobrsko revolucijo.
Ob 22. uri so pri pošti na Ježici neznanci streljali proti patrulji črnih srajc. Ranjena sta bila dva miličnika.

Napadeni 3 obmejni miličniki na Ježici, ko so hoteli ustaviti neznanca. Dva miličnika sta ranjena.

Ob 18.15 razorožen italijanski seržent na Brdu (Vič-Podutik).

8. Visoki komisar Emilio Grazioli zahteva izključitev študentov Dušana Bordona — medicinka, Jožefa Kenda — medicinka, Ivana Keržana — jurista zaradi komunistične propagande.
10. Obveščevalni vestnik št. 23 Poveljstva II. armadnega zbora javlja:
»Strelov in napadov na vojaštvo je bilo meseca avgusta nekaj manj kot v juliju. Zato pa so bili napadi skrbneje pripravljeni. Niso bili več posamezniki, ki napadajo, marveč skupine (najbrž trojke). Izvršeni so bili v glavnem na periferiji Ljubljane.
Psovanje vojaštva se je v primeri z julijem početvorilo. Skoro vsi taki primeri so se zgodili v Ljubljani in okolici.
Napadi na telefonske proge so se v primeri z julijem potrojili. Najbolj so napadane telefonske linije, ki vežejo Ljubljano z nemško mejo.
Napadi na železniško progo so se prav tako potrojili. Najbolj so napadane proge okrog raznih ljubljanskih postaj.
Širjenje prevratnih letakov je v vsej Ljubljanski pokrajini silno naraslo, v primeri z julijem se je početvorilo, čeprav se je že tedaj močno stopnjevalo. Največ primerov je bilo v predelu Ljubljane... Doslej ni bilo mogoče odkriti tiskarne.«
V Štepanji vasi obmetavajo s kamenjem 2 italijanska vojaka.
11. V Linhartovi ulici so pripadniki VOS obstrelili denuncianta Vladimira Kavčiča. V prostorih Slovenske matice je bil pod vodstvom Prežihovega Voranca plenarni sestanek kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti. Sprejet je bil sklep o kulturnem molku.
Visoki komisar Grazioli izda uredbo št. 67 o uvedbi izrednega vojaškega sodišča in smrtne kazni.
Uredba ima 8 členov. To je bil prvi ukrep Visokega komisarja proti narodno-osvobodilnemu gibanju. Člen 2: Za oddajo orožja je odgovoren družinski poglavar — kazen s smrtjo.
Člen 3: S smrtjo se kaznujejo oni, ki ogrožajo vojaške in civilne organe, sabotažna dejanja, kdor hrani in širi prevratni material, kdor daje zavetje prevratnikom.
Člen 4 in 5: Ustanovi se izredno sodišče, ki sodi omenjene prekrške. Smrtna kazen se izvrši v 24 urah.
Člen 8: Zahteva obvezno prijavo preseljencev tekom drugega dne.
13. Izide sedemnajsta številka Slovenskega poročevalca.
16. III. Plenum OF v Ribičičevem stanovanju v Dobrilovi ulici 22. Na tem plenumu so bili sprejeti sklepi:
 1. da se Vrhovni plenum OF konstituira v Slovenski narodni osvobodilni odbor.
 2. Odlok o vključevanju slovenskih partizanskih čet v Narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije.
 3. Odlok SNOO glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev.
 4. Odlok SNOO o narodnem davku.
 5. Odlok SNOO o posojilu »Svobode« v višini 20,000.000 lir.Poleg tega je SNOO poslal pozdrave Vseslovenskemu mitingu v Moskvi ter pozdrave srbskim, hrvatskim in črnogorskim partizanom.
18. Glavna karabinjerska postaja javlja podrejenim organom, da je treba stalno kontrolirati bivše »Sokole«, ker so člani OF.
19. Ljubljanska kvestura izda tiralico za Vladom Kozakom.

Septembra izide tretja številka »Dela«. Tiskana je bila v ilegalni tiskarni »Podmornica«.

20. Naredba št. 107 Visokega komisarja. Po tej uredbi se vpelje fašistična praksa konfinacije. Komisija podprefekta, državnega tožilca, kvestorja, poveljnika karabinjerjev in višjega oficirja fašistične milice odloča na predlog kvestorja o konfinaciji »nevarnih oseb«.

Izide osemnajsta številka Slovenskega poročevalca.

21. Ljubljanska kvestura izda tiralico za Lovrom Kuharjem (Prežihov Voranc).
V kino Sloga so med zadnjo predstavo mladinci zasuli gledalce z letaki. Navzoči oficirji so začeli s preiskavo in aretirali 14 mladincev, toda trosilcem niso prišli na sled.
Prav tako so bili letaki razširjeni ta večer po ljubljanskih ulica.
22. Ljubljanska kvestura izda tiralico (med drugim) za: Edom Brajnikom in Iztokom Zagarjem.
23. Izide devetnajsta številka Slovenskega poročevalca.
Ljubljanska kvestura izda tiralico za: Vido Tomšičevo in Tonetom Vidmarjem-Luko.
25. Ob 20.45 so streljali v Ljubljani na 3 podčastnike divizije »Granatieri di Sardegna« ter enega ranili.
V Tomačevem so ob 20.15 neznanci streljali na patroljo 13. artilerijskega polka. En vojak je bil ranjen.
26. Aretirani sta bili dve osebi, ker so pri njih našli »Delo« št. 2 in prevratno pesem.
28. Na Hrušici so bile prerezane telefonske žice.
30. Na cesti Ljubljana—Ježica je bilo prerezanih 6 telefonskih žic.

Oktober:

1. Izide devetnajsta številka Slovenskega poročevalca.
Slovenski poročevalec javlja, da je bil za Bežigradom ustreljen gestapovski konfident Notar in da »sta padla 2 strela na razkrojevalca jugoslovanske armade, nemškega in italijanskega vohuna ter denuncianta-izdajalskega generala Rupnika«.
V Zadvoru je bilo italijanskemu konfidentu Gašperju Golobu požgano gospodarsko poslopje. Vrženi sta bili 2 bombi. Škode je 10.000 lir, Golob je bil ranjen.
V Tomanovi ulici št. 8 se bivši jugoslovanski oficir Derenda upre Italijanom, ki ga hočejo aretirati ter oklofuta vicebrigadirja.
3. Razglas Duceja (objavljen v Službenem listu 11. X. 1941), ki ima 20 členov proti narodnoosvobodilnemu gibanju in razveljavi odredbo Visokega komisarja od 11. IX. 1941, razen 8. člena (obvezna prijava preseljencev). Ta razglas je postal »pravna podlaga«, na katero se je oprlo pozneje ustanovljeno vojaško sodišče. S smrtjo se kaznujejo dejanja proti državi (člen 1), pustošenja, plenitev, pokolji (člen 2); pripravljanje in udeleževanje oborožene vstaje (člen 3), vodstvo prevratnih organizacij (člen 4); prevratna propaganda od 5 do 15 let zapora itd.
4. Ljubljanski škof Rožman je bil na Mussolinijev predlog odlikovan z »Redom italijanske krone«.
5. Popoldne aretirajo 3 študente v Tivoliju pri risanju srpa in kladiva na stebra svetilnika. Eden je zbežal.

6. Na Ljubljanskem velesojmu sta eksplodirali 2 mini.
Ob 20. uri aretiran tehnik Vladimir Grčar, ker je vrgel bombo ob cesti veselejma.
8. Izredno vojaško sodišče obsodi na smrt prve tri Ljubljančane, ker so jih 6. oktobra zalotili pri prenašanju orožja za partizansko četo v Dolomitih. Kasneje so bili pomiloščeni na 25 let ječe.
9. Naredba o racioniranju tekstila in obutve.
Na ukaz Robottija začno vojaški karabinjerji »ob najmanjšem sumu« preiskovati prtljago potnikov na kolodvorih in avtobusnih postajah.
10. Napad na obmejne miličnike na sektorju Dobrova—Gabrje, 1 miličnik ranjen.
11. Izide dvajseta številka Slovenskega poročevalca.
Slovenski poročevalec objavlja letak z naslovom »Slovenci, Slovenke«, v katerem poziva na manifestacijo, ki bo 29. oktobra 1941, ko bo minulo 23 let, odkar so se Slovenci obenem s Hrvati in Srbi osvobodili avstroogrškega jarma.
Iz Mestnega doma na Krekovem trgu je bilo odpeljanih 295 odev, ki so bile prepeljane v partizansko taborišče v Dolomitih.
12. V Triglavski ulici 36 je bil plenum okrožnih odborov OF s slovenskega ozemlja, zasedenega po Italijanih. Delegatov je bilo 25 — 28. Plenum je sprejel resolucijo, ki soglasno pozdravlja vse dosedanje odloke SNOO in njegovega Izvršnega odbora ter v celoti odobrava njihovo delo. Poleg tega je plenum poslal resolucijo SNOO ter Poveljstvu slavenskih partizanskih čet.
13. Velika sabotažna akcija v Kemični tovarni v Ljubljani, ki so jo izvršili člani Narodne zaščite pod. vodstvom Lojzeta Nusdorferja.
14. Karabinjerski kapitan Vito Guariglia javlja:
»Temu poveljstvu doslej kljub vnetemu prizadevanju še ni uspelo dobiti konfidentov. Osebe, ki bi lahko sporočale koristne vesti, jih niso voljne sporočiti, ker se boje krutih represalij komunističnih elementov.
Pisec tega dopisa jih bo vsekakor še nadalje iskal ter v pozitivnem primeru o tem poročal.«
V papirnici Vevče je bil obstreljen denunciant Jernej Chiodi.
Ljubljanska kvestura izda tiralico za Ivanom Bratkom.
Poskus likvidacije konfidenta Lojzeta Reja iz Polja.
17. Izide enaindvajseta številka Slovenskega poročevalca.
Slovenski poročevalec objavlja sklep IOOF in Poveljstva narodnoosvobodilnih partizanskih čet o ustanovitvi Narodne zaščite, kot sestavnega dela slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet. Odredbo slovenskih partizanskih čet o zastavi, znakih in pozdravu slovenskih partizanov.
Ljubljanska kvestura izda tiralico za dr. Marijanom Dermastio.
Slovenski poročevalec javlja, da so po sodbi slovenskega naroda padli strelji na izdajalca in italijanskega policijskega vohuna dr. Hacina.
21. Ljubljanska kvestura izda tiralico za Andrejem Kumarjem.
Poveljnik II. armade general Ambrosio izda naredbo, da je treba zajete upornike takoj streljati, njih hiše, če je mogoče, takoj zažgati. Če imajo uporniki oporišča v določenem kraju, je treba prebivalstvo izseliti, kraj pa zažgati.
24. Izide dvaindvajseta številka Slovenskega poročevalca.
Izide Mussolinijev razglas, s katerim je razširil razglas od 2. X. 1941 tudi na javne manifestacije (prejšnji jih nima), na skrivanje blaga v škodo »normalne potrošnje« in na sabotažo na kmetijskih in industrijskih obratih.

Slovenski poročevalec objavlja letak »Slovenci«, v katerem poziva, da »ne sme biti 29. oktobra med 7. in 8. uro zvečer noben Slovenec niti na ulici niti v javnem lokalu niti v gledališču niti v kinu. Kdor bi ta odlok prekršil, tega bo slovenski narod štel za izdajalca«.

Proglas je bil tiskan tudi v obliki malih letakov, ki so jih frontovci v dneh pred 29. oktobrom raztrosili po mestu.

Oktobra izide prva in edina številka »Slovenskega partizana«, organa Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Urejevali so ga člani Glavnega poveljstva.

25. Italijani ustrelijo aktivista in člana VOS Ernesta Belaka.
26. Ob 19. uri je bil v Vevčah ranjen konfident Viktor Šumi.
28. Visoki komisar Emilio Grazioli izda 10 varnostnih točk zaradi napovedane demonstracije 29. oktobra 1941.
29. V bližini Ljubljanskega gradu so našli zabojo, napolnjen z vnetljivimi snovmi, raketami in naboji za puško ter 2 prižgani sveči, ki naj bi povzročili požar. Isti dan so pri univerzitetni knjižnici našli zavoj, v katerem je bila košarica s steklenico, polno vnetljive tekočine, pokrito z žaganjem in ostružki, prepojeno z isto tekočino in z dvema prižganima vrvicama. Pri dijaku Ivanu Nebcu so bili najdeni trosilni listki. Aretiran je bil on, profesor in še 5 dijakov. Ob 17. uri so bili aretirani Saša Luzar, Bojan Varl in Leopold Logonda. Pri njih so našli okoli 500 letakov in zastavic. Ob 20.30 je bila v Vegovi ulici najdena steklenica z zažigalno vsebino. V Linhartovi ulici je bila zažgana baraka 13. artilerijskega polka. Po raznih ulicah raztreseni listki. Iz Tivolija izstreljene 4 rdeče in modre rakete.
30. Naredba o ukinitvi vseh študentskih društev. Predvideva se ustavitev fašistične univerzitetne mladine. Italijanska patrolja je našla na ljubljanskih ulicah: 37 majhnih jugoslovanskih zastavic, 92 listkov z napisom OF, 17 listkov z napisom »Živel 29. oktober«, 150 listkov z napisom »Živela OF slovenskega naroda«, 143 listkov z napisom »Živela SSSR«, 88 listkov z napisom »Živela slovenska partizanska vojska«, 3 listke z različnimi gesli.

November:

1. Izide triindvajseta številka Slovenskega poročevalca. Slovenski poročevalec objavlja komunikacije IOOF o veličastnem praznovanju slovenskega narodnega praznika 29. oktobra. V Ribičičevem stanovanju v Dobrilovi 22 je bila IV. plenarna seja Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora. Na nji je bilo sprejetih 7 temeljnih točk OF. (Ob koncu leta sta bili formulirani še dve točki ter objavljeni v prvi številki Slovenskega poročevalca januarja 1942.) V Polju sta bila aretirana Pečar in Vanič z motivacijo, da sta 26. X. 1941 streljala na konfidenta Šumija.
2. Ob 7. uri so neznanci vdrl v poštni urad na Celovski cesti ter odnesli 149.200 lir.
5. Peta seja sosveta Ljubljanske pokrajine. Na tej seji Grazioli ugotovi, da je center upora Ljubljana. »Iz Ljubljane gredo vsa navodila, vsa propaganda, vsa podpora...«

6. Kapetan kraljevih karabinerjev Vito Guariglia javlja, da mu je uspelo dobiti nekaj konfidentov, »ki so mu doslej že posredovali zelo koristne informacije«. Aretiranih je bilo 6 oseb, ker so risale srp in kladivo.

7. Prva oddaja radia Osvobodilna fronta, imenovanega »Kričač«.

Mussolini je izdal ukaz o ustanovitvi vojaškega sodišča II. armade v Ljubljani. (To sodišče je do 8. IX. 1943 obravnavalo 8737 procesov proti 13.186 Slovencev. Izreklo je 83 smrtnih obsodb, 412 dosmrtnih ječ, 3082 obsojencev pa je dobilo kazni do 30 let.)

Podpolkovnik Luigi Brucchiatti javlja v poročilu poveljstva II. armade:

»Ljubljana je središče protii talijanskega in protifašističnega gibanja... Ponoven dokaz tega je dejstvo, da je med zaprtimi mnogo univerzitetnih študentov. Zato se znova postavlja potreba, da se univerza začasno zapre, ker je to brlog prekratne organizacije.

Manifestacija, ki jo je napovedala OF za 29. oktober t.l. v proslavo 23. obletnice osvoboditve izpod avstroogrskega jarma, je popolnoma uspela. Prebivalstvo je v celoti sledilo pozivu, naj med 19. in 20. uro zapusti javne lokale in ceste. Ob 20. uri so mnogi spet v skupinah zapustili svoje domove in dobesedno vdrli v javne lokale in na ulice.«

Na stotine letakov z raznimi napisi in emblemi raztresenih po raznih ljubljanskih ulicah.

Na Ježici je viselo devet slovenskih zastav z rdečo zvezdo na drevesih in telefonskih drogovih.

8. Izide štiriindvajseta številka Slovenskega poročevalca.

9. Varnostni organi OF (VOS) so odkrili sovražno tiskarno, glavno skladišče in kurirko, ki bi morala 10. novembra raznesti večje količine letakov zaupnikom po »vsej ljubljanski pokrajini«.

CK KPS izda proglas nemškim vojakom.

10. Na seji sosveta Visoki komisar sporoči, da je nemškim oblastem izročil 48 bivših jugoslovanskih oficirjev (zaradi nastopa narodnoosvobodilnega gibanja).

11. Preiskava na Tehnični fakulteti. Odkrijejo material, zapro 29 študentov in fakulteto, odstranijo dekana ing. Alojza Horvata. Posledica tega je izključitev bolgarskih in hrvatskih študentov in izgon 189 študentov, ki niso iz Ljubljanske pokrajine. Vsi drugi študenti morajo na svoje domove in ne smejo zapustiti kraja.

12. Na Vodnikovi cesti je bil ranjen izdajalec Jakob Medved.

13. Izide petindvajseta številka Slovenskega poročevalca.

13. V Gasilski ulici so streljali na izdajalca Ivana Šlegla.

15. Italijansko poročilo pravi, da je na Šentpeterski cesti padel strel na dva italijanska vojaka. Pozneje so ugotovili, da je »počila samo zračnica kolesa«.

Sredi novembra je izšel list »Osvobodilna fronta«. Urejali so ga Boris Kidrič, Zoran Polič in Edvard Kocbek. Tiskala ga je ilegalna tiskarna »Podmornica«. Sredi novembra je bil v tiskarni »Podmornici« tiskan govor Stalina, ki ga je imel 6. novembra 1941 na svečani seji Moskovskega sovjeta ob 24. obletnici Velike oktobrske revolucije in govor Vorošilova, ki ga je imel na vojaški paradi v Kujbiševem.

19. Ustreljen narodni izdajalec Kopelj, agent kvesture in hitlerjevski plačanec. V Livarski ulici je bil ustreljen Jožef Karel.

20. V prostore GILL sta bili vrženi dve bombi.

- Ob 20. uri je bila vržena bomba v prostore gostilne Klemenc ob Ljubljani, kjer je bila menza oficirjev 21. bataljona minometalcev.
21. Skupina kakih 20 dijakov je ob 18. uri izžvižgala godbo 2. grenadirskega polka, ko se je vračala po izvršeni službeni svečanosti »dviganja zastave«. Visoki komisar Emilio Grazioli prosi za 24 mož za povečanje straže notranjih prostorov jetnišnice.
 22. Izide šestindvajseta številka Slovenskega poročevalca.
 24. Ob 19.15 ranjen bivši policist Jožef Kravica.
 26. Slovenski poročevalec objavlja letak z naslovom »Slovenci«, v katerem javlja, da se tudi letos praznuje »Prvi december v znaku globoke in borbene solidarnosti s svojimi brati na jugu, v znaku zaostrenega boja proti fašističnim zatiralcem, pa tudi v zavesti, da morajo iz slovenskih žrtev zrasti slovenske, narodne in ljudske pravice«. Istočasno je bil proglas tiskan tudi kot letak, ki so ga aktivisti OF trosili po ljubljanskih ulicah.
 27. Pri Stadionu napad na italijanskega kapetana 13. artilerijskega polka. Komanda XI. armadnega zbora poroča, da imajo vojaške patrulje, ki patrolirajo po poljskih poteh, pravico aretacije civilnih oseb (vojska je v celoti dobila to pravico šele 19. I. 1942, ko je bilo v Ljubljanski pokrajini uvedeno izredno stanje).
 29. Izide sedemindvajseta številka Slovenskega poročevalca. Italijanske oblasti izdajo ukrepe zaradi napovedane demonstracije 1. XII. 1941.
 30. Na kolodvoru je bila najdena zažigalna steklenica.
 Novembra sta izšli 1. in 2. številka »Mlade Slovenije«.
 Novembra napiše na pobudo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet bivši komandant Kamniškega bataljona dr. Marijan Dermastia-Urban »Kratek tečaj za partizanske poveljnike«.
 (Delo pa je izšlo šele v začetku 1942. leta.)
 Konec novembra izide 2. številka »Osvobodilne fronte«.

December:

1. Proslava 1. decembra. Ljubljanske ulice so bile posute z narodnimi zastavicami, na zidovih pa narisani znaki OF — Triglav s črpama. OF. Med 7. in 8. uro zvečer so bile ceste in javni lokali povsem prazni. Ljubljanski srednješolci so proslavili 1. december med poukom, stoje, s petminutnim molkom.
 Ob 19. uri je bila eksplozija v bližini Mayerjeve palače (današnja veleblagovnica Tromostje). Ob tej eksploziji so začeli Italijani streljati, ubili so trgovca Viktorja Medena in industrijalca Jakoba Jana, težko ranili pa uradnika Slavka Gričarja.
 Ob 19. uri eksplodira bomba pri Čevljarskem mostu v Ljubljani. Isti dan izobešena zastava z rdečo zvezdo na Ižanski cesti, druga pa v Langusovi ulici.
4. Na Vodnikovi cesti likvidiran gestapovski agent Emer Fanouš.
- 4./5. Napad na železniški most čez Ljubljano pri postaji Preserje.
5. Izide 28. številka Slovenskega poročevalca.
 Ob 21. uri so pri vходу v Kemično tovarno neznanči vrgli ročno bombo proti odhajajočemu direktorju Valenčaku.
6. Člani Narodne zaščite so v Saturnusu zažgali vagon materiala, določenega za izvoz iz Ljubljane.

9. Ustreljen partizanski komandant Jože Mihelčič. To je bila prva smrtna obsodba vojaškega vojnega sodišča.

Izide 29. številka Slovenskega poročevalca.

10. Italijanski policiji je uspelo zaradi izdajstva ujete kurirke aretirati Toneta Tomšiča, Miho Marinka, Vido Tomšičevo in Pepco Kardeljevo.

11. Justificiran socialdemokrat in italijanski eksponent Vinko Vrankar.

13. Slovenski poročevalec objavlja odprto pismo Športnega odbora OF, v katerem opozarja športno mladino, da poskušajo Italijani športno gibanje fašizirati in ga vključiti v CONI (Comitato Nazionale Italiano).

Slovenski poročevalec objavlja odprto pismo ravnateljem srednjih ter njim sorodnih šol in jih opozarja, da so s svojim zadržanjem okrog narodnih praznikov 29. X. in 1. XII. in s svojim zadržanjem v zadevi rimskega pozdrava ter vpisa v GILL nekateri ravnatelji pokazali vnemo, ki je izrazito protinarodna.

14. Sabotaža v Kemični tovarni. Pokvarjen je bil del strojev, škode je bilo 1.000.000 lir, razstreljenih so bili 3 motorji.

Na cesti, ki pelje na Orle, je bil ob 20. uri ustreljen študent Dalibor Baloh, ker se ni ustavil na poziv italijanske patrolje.

15. Izide trideseta številka Slovenskega poročevalca.

Sredi decembra izide tretja številka »Osvobodilne fronte«.

18. Pri bežigrasjski gimnaziji eksplodirala petarda.

20. V prostoru fašistične mladinske organizacije sta bili vrženi jugoslovanski bombi.

22. Italijani so pri Strahomeru v bližini Tomišlja ustrelili Ljuba Šercerja, Ivana Verbiča, Valentina Kariša, Rada Kogoja, Karla Kranjca in Ignaca Zagarja.

23. Izide enaintrideseta številka Slovenskega poročevalca.

24. Najdeni so bili letaki v izmeri 17 × 20 cm.

26. Ob 19.30 je bila vržena bomba v gostilno na Tržaški cesti, kjer so bili italijanski agenti.

V Dravljah so bili razoroženi trije italijanski vojaki. Zaplenjene so bile tri puške in šestdeset nabojev.

27. Franc Potočnik poskuša iz bolnice rešiti 12 oseb, ki so bile pod stražo. Akcija mu ne uspe, razorožila sta ga policist Oven in italijanski karabinjer.

30. Izide dvaintrideseta številka Slovenskega poročevalca.

IOOF objavlja v Slovenskem poročevalcu letak z naslovom »Slovenci«, v katerem pravi, da »dan 3. januarja 1942 odreja OF slovenskega naroda za dan spomina na žrtve, ki so med letom 1941 padle v borbi za svobodo slovenskega naroda. Spominjali pa se bomo tega dne tudi vseh Slovencev, ki jih mučijo po ječah, koncentracijskih taborišč ter vseh onih Slovencev, ki so bili pregnani z rodne zemlje«.

Slovenski poročevalec javlja, da sta bila na Ježici ustreljena kriminalna tipa Ludvik in Cveto Hvastja, ki sta izsiljevala denar v imenu OF.

Decembra izide tretja številka »Mlada Slovenija«.

Milān Bevc

O delu in razvoju Muzeja narodne osvoboditve LRS od ustanovitve do danes

12. januarja 1944 je IOOF izdal Odlok o osnovanju Znanstvenega inštituta pri IOOF z nalogo, da »pripravlja znanstveni material in znanstvene izsledke, ki jih potrebuje narodnoosvobodilna borba v sedanosti ter pri obnovitvenem delu po osvoboditvi...« V istem odloku je bil imenovan za direktorja ustanovljenega inštituta dr. Fran Zwitter in Boris Ziherl za njegovega namestnika. Za člane so bili imenovani: dr. inž. Fran Avčin, dr. Darko Černej, Stane Krašovec, Vladimir Krivic, dr. Cene Logar, dr. Pavel Lunaček, dr. inž. Dušan Serbec, prof. Jože Zemljak in Lojze Ude. Inštitutu je bila določena kot prvi njen sedež lesena baraka v gozdovih nad Bilpo na Kočevskem, na tako imenovani »Bazi 13/23«, kjer je Znanstveni inštitut pričel s svojim delom.

Upoštevalo se je namene in namen inštituta, se je moral kolektiv te ustanove takoj lotiti zbiranja raznih pripomočkov za znanstveno delo. Pričeli so z zbiranjem knjig na osvobojenem ozemlju in ozemlju, ki ga je kontroliral sovražnik. Po posebnih tajnih zvezah so dobivali literaturo iz sovražnih središč, celo iz Trsta in Celovca. Knjige, ki so jih člani zbrali in prinašali v inštitut, so predstavljale prvo partizansko knjižnico. Ta »roška« knjižnica obsega okrog 150 knjig in se nahaja v Muzeju NO kot separat.

Predsedstvo SNOS je na pobudo inštituta 12. marca 1944 izdalo odlok, po katerem so bile »vse organizacije, ustanove, podjetja, tiskarne in tehnike, ki izdajajo na osvobojenem in po edinicah NOV in POS kontroliranem ozemlju kakršnekoli publikacije, ki so namenjene javnosti...« dolžne pošiljati po dva primerka Znanstvenemu inštitutu pri Predsedstvu SNOS. (Po osnovanju SNOS je bil 13. III. 1944 inštitut preimenovan v Znanstveni inštitut pri Predsedstvu SNOS, prej pri IOOF.)

Nekaj mesecev pred osvoboditvijo je tudi Glavni štab NOV in PO Slovenije na pobudo Znanstvenega inštituta izdal navodila vsem štabom korpusov, divizij, brigad itd. o zbiranju in varovanju partizanskega in sovražnega arhivskega gradiva. Poleg omenjenih so tudi drugi organi oblasti in organizacij zbirali najrazličnejše gradivo iz osvobodilnega boja.

Že 4. januarja 1944 je bila v Semiču ob prvem kongresu kulturnih delavcev razstava umetniških del, ki jo je priredil akademski slikar Božidar Jakac. To razstavo so si ogledali tudi člani angleške in ameriške vojaške misije. Uradni predstavnik ameriške vojaške misije je v svojem govoru navdušeno vzkliznil: »Narod, ki se bori enako odločno s puško, kot s knjigo v roki, ne more biti premagan.« Po poročilu v Slovenskem poročevalcu 13. januarja 1944 je bil na slikarski razstavi v središču zanimanja portret maršala Tita, ki ga je izdelal tov. Božidar Jakac ob svojem bivanju v Jajcu.

Maja 1944 je bila v Metliki odprta razstava narodnoosvobodilnega tiska, grafičnih del in linorezov. V avgustu istega leta je bila v Dolenjskih Toplicah razstava tiska in tehnik novomeškega okrožja. V septembru in oktobru 1944 je bila v Gornjem gradu in Ljubnem v Savinjski dolini razstava fotografij iz borb XIV. divizije. V Ajdovščini je bila novembra 1944 razstava tiska in fotografij IX. korpusa. Konec decembra je bila v Črnomlju razstava fotografij iz partizanskega življenja, februarja 1945 prav tako v Črnomlju, ob obletnici prvega zasedanja SNOS, razstava grafik

partizanskih umetnikov. V februarju 1945 je bila v Cerknem razstava gorenjskega narodnoosvobodilnega tiska, marca istega leta pa razstava izdelkov vojnih delavnic v Črnomlju.

Znanstveni inštitut je zbral po osvoboditvi dobršen del gradiva s teh razstav, kar je predstavljalo osnovo za prirejanje nadaljnjih razstav.

Po osvoboditvi in priselitvi Znanstvenega inštituta v Ljubljano je bilo glavno delo sodelavcev Inštituta zbrati arhivsko, knjižno, fotografsko in drugo dokumentarno gradivo naših političnih in vojaških forumov ter množičnih organizacij iz NOB iz vseh pokrajin tu in onstran meja slovenskega ozemlja in ga sistematično proučiti in urediti na znanstveni način.

Znanstveni inštitut je po osvoboditvi razširil svoje delo in se preimenoval v Inštitut narodne osvoboditve. Le-ta je prenehal z delom 10. februarja 1948, ko sta se iz njega osnovali dve ustanovi: Inštitut za narodnostna vprašanja in Muzej narodne osvoboditve LR Slovenije. Novoustanovljeni muzej je prevzel v glavnem vse že zbrano gradivo Znanstvenega inštituta in poleg tega nove naloge, med katerimi tudi to, »da iz zbranega gradiva izoblikuje za široke množice stalno razstavo, prikazujoč dogodke in ideale narodnoosvobodilne borbe«.

Tudi potem ko se je preimenoval l. 1948 v Muzej narodne osvoboditve, ni imel svojih lastnih razstavnih prostorov, zato je s svojimi razstavami gostoval v prostorih drugih ustanov. V Moderni galeriji je priredil l. 1946 razstavo OF, leta 1951 pa veliko razstavo v Inštitutu za raziskavo materiala. V letu 1952 so bile v sedanjih prostorih Muzeja v Cekinovem gradu razstave: »Ljubljana v NOB«, »Narodnoosvobodilni tisk Ljubljane«, »Slov. Koroška v boju za svoj obstanek« in »Razvoj narodnoosvobodilnega tiska 1941—1945«. Leta 1954 je bila razstava partijskega tiska. Poleg tega je bilo več manjših razstav ob raznih praznikih. Muzejski uslužbenci so pomagali organizirati vrsto razstav iz NOB izven republike, tako v Trstu, Reki, Zagrebu in Sarajevu. Na predvečer kongresa ZB NOV Jugoslavije v Ljubljani 26. aprila 1955 je bila v obnovljenem Cekinovem gradu odprta razstava Muzeja NO. Razumljivo je, da je bilo delo vsega kolektiva usmerjeno v delo te stalne razstave: proučevanje zgodovinskih dogodkov v posameznih obdobjih, zbiranje gradiva, reševanje tehničnih problemov in ne navsezadnje iskanje denarnih sredstev za obnovo prostorov in postavitev razstave. S tem, da je bil Muzej odprt za javnost, je sicer zadostil eni svojih osnovnih funkcij, vendar s tem ni dosegel neke dokončne oblike. Bogate zbirke in raznolikost gradiva ter važnost in zanimivost zgodovinskih dogajanj zahtevajo stalno izpopolnjevanje razstavnih zbirk. Razstava je bila prav zaradi mnogih izsledkov in novega muzejskega gradiva v nekaterih oddelkih že bistveno preurejena. Z občasnimi razstavami je Muzej skušal izpopolniti vrzeli stalne razstave, na kateri zaradi kompleksnega prikaza revolucije in pomanjkanja prostora ni bilo mogoče dovolj podrobno obdelati vseh področij iz NOB. Od otvoritve Muzeja dalje so bile prirejene naslednje občasne razstave: Razstava gradiva predvojnega naprednega delavskega gibanja in sodelovanja jugoslovanskih borcev v vrstah španske republikanske vojske, razstava partizanske ilustracije, razstava ob 15. obletnici napada na Bučko, razstava del slikarja Vita Globočnika, razstava nedokumentirane fotografije in razstava »Naši otroci v NOB«. Leta 1956 smo izdali »Vodič« po muzeju na 47 straneh v nakladi 10.000 izvodov.

Dne 21. julija 1956 je bila v gozdu nad Cekinovim gradom javnosti odprta razstava rekonstrukcij najtipičnejših partizanskih tehnik in tiskarn, katera predstavlja poseben oddelek muzejske stalne razstave. Zanje smo se v prvi vrsti odločili zato, da ohranimo pokolenjem čim več dokumentacije o načinih življenja in boja naših ljudi v drugi svetovni vojni. S postavljanjem teh objektov pa hkrati rešujemo tudi vprašanje razstavnih prostorov, ki postaja vedno bolj pereče. Ta razstavni oddelek na prostem je postavljen v popolnem soglasju z razvojem sodobne muzeologije.

Stalno povečevanje zbirk in seznanjanje javnosti z njimi s pomočjo občnih razstav je pripomoglo k popularizaciji Muzeja in s tem obenem tudi k večjemu

število obiskovalcev. To nam lahko potrdi že bežen pogled na stalen porast obiskov v zadnjih treh letih:

l. 1955	19.412 obiskovalcev
l. 1956	28.391 obiskovalcev
l. 1957	49.566 obiskovalcev

Navedeni podatki kažejo, da je bil v poslednjem letu več kot dvakrat presežen obisk iz l. 1955. Prezaposlenost uslužbencev z drugimi problemi (priprava gradiva za obrambo beneških partizanov, priprava scenarijev za šolske filme iz NOB, terensko topografsko delo, preurejanje razstavnih zbirk, inventariziranje gradiva, usluge koristnikom itd.) je otežkočala, da bi se podrobneje ukvarjali z obiskovalci, da bi tako lahko pripomogli k učinkovitejši posvetno vzgojni vlogi razstav. Vendarle smo uspeli voditi s pomočjo naših uslužbencev okrog 300 skupin. Dobri del teh vodstev odpade na vodenje uradnih delegacij in tujih turističnih skupin. Naša velika želja je, da bi mogli šolsko mladino voditi organizirano. V prihodnjem letu nameravamo mladini pred ogledom razstavnih zbirk predvajati diapozitive ali kratke filme iz NOB. Mnenja smo, da bi s pomočjo predvajanja filmov ali diapozitivov postale razstavne zbirke tudi za otroke razumljivejše in privlačnejše. Upoštevati je treba, da so zbirke prirejene v glavnem za odrasle in da je treba za mlade obiskovalce še dodatnih pripomočkov, da jim postanejo stvari razumljivejše. Vsa stvar pa je odvisna od nabave kinoprojektorja, ki ga pa iz običajno dodeljenih proračunskih sredstev ni mogoče nabaviti. Za ilustracijo stanja muzejskih predmetov je potrebno navesti naslednje: na stalni razstavi imamo okrog 1000 muzealij ali približno 1/6 vseh predmetov, ki jih hrani muzej v depojih. Zgodovinski opisi predmetov, ki so bili prineseni v Muzej že prejšnja leta, še niso popolni in terjajo še nadaljnega iskanja podatkov.

Trenutno imamo od 7000 predmetov in od okrog 1500 umetniških del inventariziranih 5883 predmetov in 1306 umetniških stvaritev. Za boljše evidentiranje muzealij se uvaja kartotečni sistem. Prav tako se uvaja inventarizacija v stalni inventarni knjigi, prirejeni specifičnim muzejskim zahtevam.

Posebno poglavje je treba napisati o delu in zbiranju arhivskega gradiva iz l. 1941—1945. Zaradi okoliščin, v katerih se je arhiv nahajal, ni enoten niti po formalni organizaciji niti po vsebini. Najbolj svojevrstno podobo kaže partizanski arhiv — arhiv vojaških političnih in oblastnih organov narodnoosvobodilnega gibanja. Že sama količina arhivskega gradiva za posamezna obdobja kaže na nenehno naraščanje narodnoosvobodilne borbe. Iz leta 1941 imamo le malo ohranjenega arhiva. Mnogo gradiva iz te prve dobe se je izgubilo ali pa je bilo sproti uničeno. Od zloma Italije je partizanski arhiv hitro rasel. Obstoj stalnih osvobojenih ozemelj, nastanek večjih formacij — divizij, korpusov, raznih političnih in oblastnih organov je zahteval že več ali manj redno funkcioniranje upravne organizacije. V tem obdobju in ob teh pogojih je nastalo najobsežnejše arhivsko gradivo. V tej dobi pa je tudi dosledneje ločen arhiv vojaških enot od civilnega arhiva.

Okupatorski arhiv je nastajal po običajnem načinu nastajanja arhivov v registraturah upravnih organov različnih stopenj, predvsem v registraturah nemških okrožij in mest, kakor tudi v registraturi Visokega komisariata in kasnejše Pokrajinske uprave v Ljubljani. Svojevrsten značaj nastanka in razvoja imata tudi belogardistični in domobranski arhiv.

Zaradi predstave o količini arhivskega gradiva navajamo naslednji pregled:

A. NOB arhiv:

- a) vojaški — 431 fasciklov
- b) civilni — 1231 fasciklov

B. Nemški arhiv:

- a) vojaški — 220 fasciklov
- b) civilni — 993 fasciklov

C. Italijanski arhiv:

a) vojaški — 934 fasciklov

b) civilni — 522 fasciklov

C. Belogardistični in domobranski arhiv: 300 fasciklov

Skupno torej 4631 fasciklov

Ves arhiv je do neke mere urejen po svojem izvoru. (Glavni štab NOV in POS, korpusi, divizije itd.) Najbolj podrobna ureditev je izvedena v partizanskem vojaškem arhivu. Inventarni sezname so napravljeni v glavnem za cel arhiv, vendar so še nepopolni. Arhiv ima za seboj težko preteklost. V glavnem je bil spravljeno na nezadostno zavarovanih krajih, v zemlji in podobno. Njegova odpornost je zaradi tega zelo zmanjšana. Z uvedbo škatel, v katerih bodo dokumenti boljše zaščiteni, in z restavracijo in konservacijo dokumentov, bodo znatno zmanjšane tudi mehanske okvare, s tem pa bomo povečali njihovo trajnost. Prostori, ki so dani arhivu na razpolago, so modernizirani in pred ognjem varni, toda že premajhni zaradi dotoka novih arhivalij.

Obiskovalcev oziroma uporabnikov arhiva, posebno partizanskega, je iz leta v leto več. Od leta 1952 do danes je bilo 297 uporabnikov. Nekateri od teh so postali že stalni gostje, saj so prebirali in študirali arhiv po več mesecev skupaj. V študijski prostor prihaja dnevno 5 do 8 uporabnikov.

Ker so za začetno obdobje NOB v partizanskem arhivu precejšnje vrzeli, smo začeli v preteklem letu zbirati spomine prvoborcev. Probleme in dogodke, za katere nimamo na razpolago ohranjenih arhivov, skušamo osvetliti s spomini neposrednih udeležencev. V letu 1957 je bilo v tem smislu sklenjenih 30 dogovorov z borci in aktivisti. V prihodnjem letu bi morali to delo razširiti.

Muzej ima veliko knjižnico nacistične in fašistične dokumentarne literature, ki sodi med najbogatejše te vrste v Jugoslaviji in na Balkanu. Posebno dragocena je zbirka narodnoosvobodilnega tiska, ki vsebuje 557 raznih partizanskih časopisov in listov, 1141 raznih brošur in knjig in 23 fasciklov drobnega tiska (lepakov, letakov, vabil, trosilnih lističev, okrožnic itd.) ter je urejena po bibliotekarskih pravilih.

Drobni tisk (letaki, lepaki, okrožnice itd.) je urejen po vsebini, po izdajateljih in pokrajinah.

Knjižnica hrani tudi arhiv ilegalnih tehnik in tiskarn, ki obsega 97 fasciklov. Izdelana je kartoteka tehnik in tiskarn, ki vsebuje vse doslej poznane podatke o tehnikah in tiskarnah, dobljene iz teh arhivov ali pa iz drugih virov.

Poleg slovenskega narodnoosvobodilnega tiska ima knjižnica tudi srbsko-hrvaški partizanski tisk. Taboriščnih listov jugoslovanskih internirancev ima knjižnica 23. Nekaj teh listov je rokopisnih, napisani so v taboriščih med vojno, drugi pa so ciklostirani in so začeli izhajati v posameznih taboriščih ob osvoboditvi.

Danes ima knjižnica Muzeja nad 12.000 knjig zgodovinske, vojaške, politične in gospodarske vsebine, ki služijo za proučevanje II. svetovne vojne. Zbrani so tudi okupatorjevi letaki, ki so jih izdajali na slovenskem ozemlju v letih okupacije:

1. nemški politični in gospodarski letaki (109 primerkov),
2. nemški letaki o streljanju talcev (98 primerkov),
3. italijanski politični in gospodarski letaki (71 primerkov),
4. italijanski letaki o streljanju talcev (7 primerkov).

Urejeni so kronološko, po vsebini in po izdajateljih ter so zanje v knjižnem oddelku napravljeni ustrezajoči katalogi.

Knjižnica si nabavlja od osvoboditve dalje iz proračuna ustanove tudi novejšo literaturo, domačo in tujo, za študij progresivnega gibanja v Sloveniji, Jugoslaviji in v svetu, zbira literaturo za študij marksizma-leninizma, predvsem pa dokumentarno literaturo o II. svetovni vojni in literaturo o boju narodov za svojo osvoboditev. Matični katalog te povojne literature vsebuje doslej 1650 del, za katera vodi knjižnica imenski in stvarni katalog. Od l. 1949 dalje izdeluje knjižnica stvarni in imenski katalog člankov o narodnoosvobodilnem boju Slovencev iz slovenskega časopisja.

Od 1. 1955 dalje zbira tudi izrezke člankov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovan-
skih narodov iz vsega jugoslovanskega časopisja, ki jih pošilja Jugopres.

Fototeka Muzeja NO vsebuje fotoarhiv GŠ NOV in POS, SNOS, Tanjuga in
raznih okupatorskih organizacij, agencij itd. Temu je sledilo organizirano zbiranje
fotografij, hkrati z zbiranjem vsega ostalega dokumentarnega gradiva iz NOB. Ve-
liko zaslugo pri tem ima terenska ekipa muzeja. Pomemben izvor za dotok
novih fotografij predstavljajo še danes pokrajinski muzeji in organizacije ZB, poleg
vrste posameznikov, ki so svoje zasebne zbirke in posamezne fotografije po-
klonili muzeju. Dotok fotografskega gradiva je še vedno močan. Samo v preteklem
letu je fototeka obogatila za 4291 posnetkov. Tako ima muzej v svojem fotoarhivu
okrog 100.000 posnetkov. Po tematiki so v glavnem partizanske fotografije iz vseh
delov Slovenije in nekaj iz drugih republik, fotografije iz koncentracijskih taborišč
in internacij ter nekaj zavezniškega propagandnega fotoarhiva; dalje gradivo, ki se
nanaša na sovražno propagando in dokumentarno gradivo o delovanju naprednih
društev in organizacij pred vojno, ko ni bilo niti časa niti možnosti za solidne po-
stopke v laboratorijih, zato je pereč problem ohranitve tega fotomateriala. Poleg
zaščitnih ukrepov pa je predvsem važna sistematična obdelava materiala. Foto-
grafije prihajajo v Muzej z nezadostnimi ali nasprotujočimi si podatki. Včasih
je preverjanje brezuspešno, saj so vojni dogodki že precej odmaknjeni in je težko
najti priče, ki bi mogle dati verodostojna pojasnila. Kupi neugotovljenih fotografij
se počasi znižujejo, medtem ko možnost za ugotavljanje podatkov naglo pada.

MNO objavlja nedokumentirane fotografije v reviji »Borec« v posebni rubriki
»Borec poizveduje« ter je dobil na ta način za večino objavljenih fotografij dragocene
podatke. Ker se je marsikateri od obiskovalcev stalne razstave v muzeju po ogledu
oglasil v foto-oddelku in dal dopolnitve k posameznim posnetkom, se je muzej
odločil za razstavo nedokumentirane fotografije od 8. do 31. novembra 1957 z name-
nom, da vzporedno s prikazom fotografskega gradiva javnosti hkrati mobilizira
obiskovalce za sodelovanje pri ugotavljanju fotografij. Zato se je muzej odločil na-
daljevati s tem načinom tako, da bi s takšno razstavo obiskali večje kraje v Sloveniji.

Zbrano gradivo: muzejsko, arhivsko, knjižno in fotografsko bi zaradi razmer,
v katerih je nastajalo, v kratkem času večinoma propadlo. Muzejski kolektiv je
zaradi tega stal pred odgovorno in težavno nalogo, kako obvarovati propadajoče
zbirke. V ta namen je bil leta 1956 ustanovljen preparatorsko-konzervatorski oddelek
z nalogami: restavrirati in konservirati vse, kar je ogroženega, delovati preventivno
proti raznovrstnim živalskim, rastlinskim in klimatskim kvarnim vplivom v muzej-
skih skladiščih, arhivskih prostorih in na stalnem razstavišču in končno pomagati
z delom in nasveti tudi lokalnim muzejem NOB.

V kemičnem laboratoriju oddelka se opravljajo vsi preizkusi in priprave za
konserviranje papirja in železa. Oddelek si je po lastnih zamislih izdelal tudi mnogo
priprav in pripomočkov, s čimer je precej zmanjšal stroške za nabavo tega inven-
tarja. Do pred kratkim je bilo po originalnem postopku »v parilniku« razlepljenih,
ročno razstavljenih in pripravljenih za lamiranje 1186 dokumentov, med njimi 271
listov arhiva štaba III. grupe odredov, leta 1942 zakopanega v zemljo in nekaj let po
osvoboditvi izkopanega arhiva Glavnega poveljstva NOV in POS iz leta 1942 in
1943 in njegovega operacijskega oddelka, arhiv štaba I. bataljona »Ljube Šercerja«,
štaba IV. bataljona Krimskega odreda, italijanskih poročil o MVAC, štaba XIV. in
XV. divizije, štaba II. operativne zone Hrvatske, Centralne komisije VOS, štaba
Dolomitskega odreda, IOOF ter intendance brigad XVIII. divizije iz leta 1944. Za
Belokranjski muzej v Metliki je bilo razlepljenih okrog 500 zelo krhkih dokumentov
raznih obveščevalnih centrov, štaba Notranjskega odreda, štaba XVIII. divizije in
Komande belokranjskega vojnega področja, našli v neki kleti 1951. leta. Oddelek
se je po predhodnih poskusih lotil tudi konservacije kovin. Po obdelavi orožja s
kisljinami, inhibitorjem, lugom in z voščeno prevleko je bil dosežen zadovoljiv
uspeh.

Eden izmed važnih ukrepov za zavarovanje dokumentov je mikrofilmanje dokumentov. Z uporabo mikro-pozitivnih filmov smo dosegli, da ni treba uporabljati originalnih dokumentov, ki se pri večkratnem prelistavanju kvarijo. Hkrati pa ima mikrofilmanje tudi druge predvsem varnostne funkcije. Doslej smo mikrofilmali približno 70.000 dokumentov.

Eno važnih vprašanj Muzeja NO, ki ga bo potrebno rešiti v bodočnosti, je združitev vseh partizanskih umetniških del na enem samem mestu, ureditev te zbirke in postavitev primernih razstavnih prostorov za popularizacijo teh umetniških stvaritev.

Partizanska grafika kakor tudi fotografija iz NOB sta tako dragocen in neposreden dokument časa, da zaslužijo primernejše prostore, kot so arhivske mape ali pa improvizirani kotički v prenatrpani stavbi muzeja.

Novi paviljon za partizansko grafiko in dokumentarno fotografijo naj bi bil nekakšen stranski objekt stare stavbe, ki bi bil z njo povezan preko zasteklenega hodnika. Zaradi lahkotnosti moderne jeklene konstrukcije in pozornosti arhitektonske mase nove stavbe, bi ta ne konkurirala težki arhitektonski gmoti stavbe in bi bila sosesčina teh dveh arhitektonskih objektov upravičena.

Situacija galerije bi bila najugodnejša ob vzhodnem krilu stare stavbe, kjer je že v terenu nekak naraven plato s prekrasnim razgledom na mesto. Vsebina galerije bi se delila v razstavne in delovne prostore, ki so funkcionalno nujno povezani z organizacijo in delom galerije. Razstavna prostora bi bila dva. Prvi bi bil namenjen za občasne razstave s kapaciteto do 150 grafik ali do 500 fotografij, drugi bi bil stalen razstavni prostor za maksimalno 200 grafik. Galerija bi imela tudi svojo halo z garderobami, prostorom za vratarja in s sanitarijami. Delovni prostori pa bi obsegali fotolaboratorij, depo za grafiko, olja in fotografije ter pisarno za kustosa paviljona. Filmski material bi bil shranjen v klimatiziranem bunkerju v kleti.

Neposredna okolica galerije bi bila urejena v skladu z ureditvijo tako imenovanega parka herojev in bi bila zasajena z okrasnim drevjem oziroma grmičevjem.

Vsakomur, ki odloča o življenju ustanove, bi moralo biti jasno, da je Muzej NO mlada institucija s komaj nekaj leti organiziranega življenja. Začeti je morala brez prepotrebne inventarja, pripomočkov in z le nekaj uslužbenci. Vedeti bo moral, da je ustanova, ki je napravila v zelo kratkem času velik razvoj, životarila iz leta v leto in bila navezana na pomoč podjetij in organizacij.

Tako kot vse prosvetne in znanstvene ustanove je tudi naša ustanova dobila svoj organ družbenega upravljanja. Z odločbo Sveta za prosveto in kulturo z dne 26. septembra 1956 so bili imenovani za člane upravnega odbora naslednji tovariši: dr. Marijan Dermastia, Vlado Kozak, Tomo Brejc, Marica Čepe, Erna Muser, France Kosmač, Franček Saje in Milan Škerlavaj. Kolektiv pa je izvolil naslednje: Jože Krall, Miroslav Luštek, Slavka Mihevc in Stane Semič-Daki. Po svojem položaju je član upravnega odbora tudi ravnatelj ustanove.

Zaradi jasnejšega pregleda organizacije muzeja naj služi naslednji pregled po stanju v decembru 1957.

1. Uprava:

Milan Bevc — višji referent, ravnatelj
Nada Milačič — računski referent (računovodski posli)
Erika Kramar — pisarniški referent, tajnica

2. Muzejski oddelek:

Miroslav Luštek — višji referent, vodja oddelka
Slava Mihevc — višji referent (razstavne zbirke)
Milan Brezovar — višji referent (inventarizacija muzejskih predmetov in muzejski depoji)
Olga Kastelic — kustos, referent za spomeniško varstvo
Stane Semič-Daki — svetnik, vodja terenske ekipe

Lojze Vršnik — višji referent, član terenske ekipe
Iztok Lipar — višji referent, zaradi bolezni več let odsoten

3. Arhivski oddelek:

Matija Žgajnar — arhivar, vodja oddelka (italijanski arhiv)
Tone Ferenc — arhivar (nemški arhiv)
Slavka Gorjan — višji referent (NOB vojaški arhiv)
Marija Oblak — arhivar (civilni NOB arhiv)
Zdenka Preatoni — višji referent (memoari)
Tončka Gulič — strojepiska 2. razreda

4. Biblioteka:

Jože Krall — bibliotekar, vodja oddelka
Darja Ravnihar — bibliotekar

5. Fototeka:

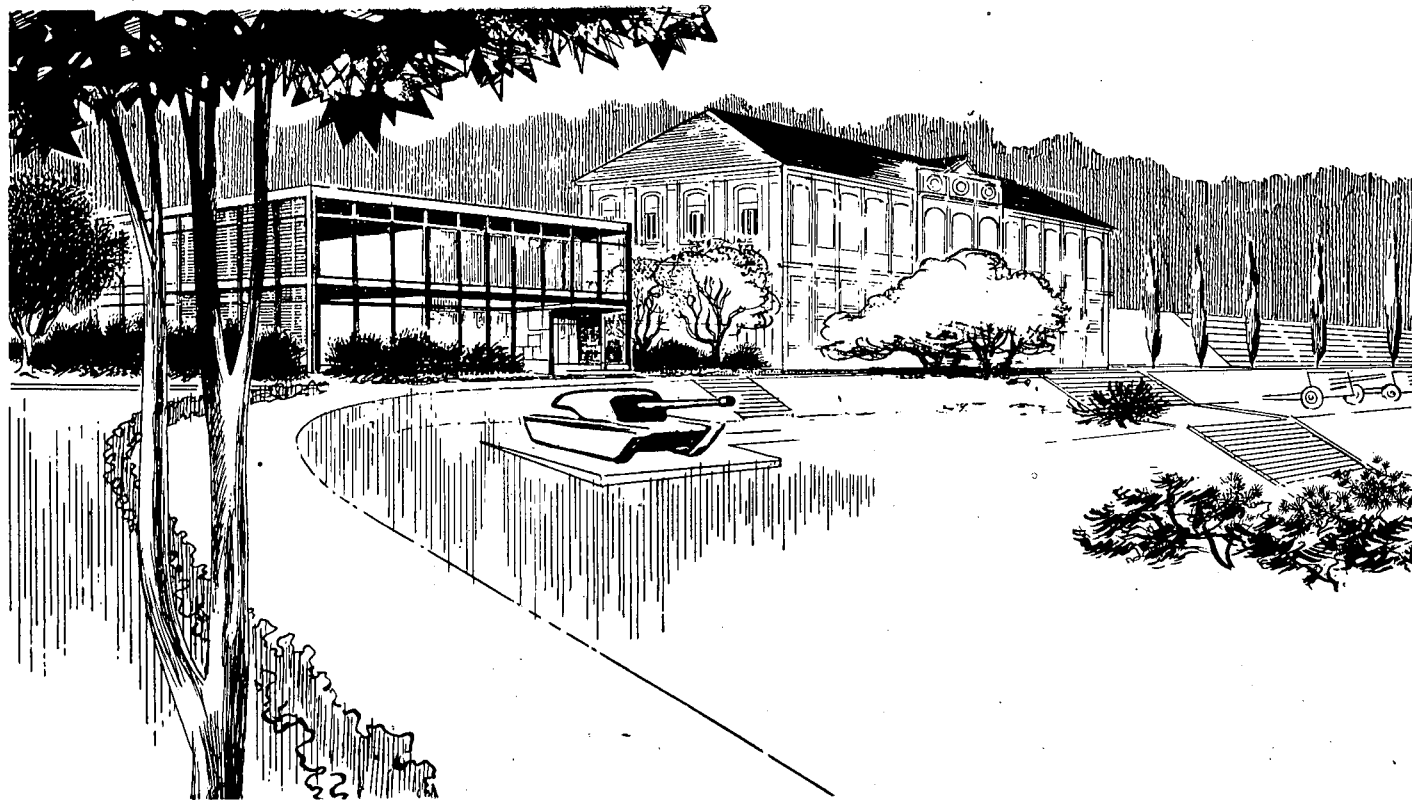
Danilo Čuk — pisarniški referent, vodja oddelka
Adriana Golouh — arhivski pomočnik, vodja mikroteke
Zlatka Sluga — pisarniški referent
Veka Kokalj — fotografski pomočnik, vodja laboratorija in fotokonservatorskih del
Angela Ficko — fotografski pomočnik (foto-laboratorijska dela)
Tone Klančnik — fotografski pomočnik (mikrofilmanje)

6. Konservatorsko-restavratorski oddelek:

inž. Maruša Krese — konservator, vodja oddelka
Alojz Požun — preparator
Ivan Sternad — vodja muzejske delavnice

7. Drugo osebje:

Janko Matijašec — hišnik (honorarna zaposlitev)
Franc Huth — šofer
Janko Škerbic — služitelj (honorarna zaposlitev)
Jože Smrekar — čuvaj
Tone Smrekar — čuvaj
Anton Pezdirc — čuvaj
Štrukelj Anton — čuvaj
Marija Matijašec — snažilka
Marija Gracar — snažilka
Fani Starič — snažilka

Inž. arh. Maks Toboljevič: Idejna skica paviljona za partizansko grafiko in dokumentarno fotografijo NOB. Obrazložitev glej na str. 158.

Olga Kastelic

O zbiranju gradiva za partizansko topografijo

I. Obdobje evidentiranja spomenikov za zaščito

V prvo obdobje štejemo delo za zbiranje gradiva o spomenikih NOB, evidenco, potrebno Zavodu za varstvo spomenikov, ki je z zakonom o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Ljudske republike Slovenije, sprejetim v Ljudski skupščini LRS 19. maja 1948 postal zakonit varuh spomenikov narodnoosvobodilne vojne.¹

Za spomenike NOB se štejejo vsi tisti objekti, ki so jih postavili NOV in POS, organizacije OF in ljudske oblasti ali pa so v tesni povezavi z NOB. Kratko, spomeniki NOB so predmeti, skupine predmetov ali teritoriji, ki dokumentarno govore o NOB. Ti so raztreseni po vsej Sloveniji pa tudi po slovenskem ozemlju, ki je ostalo izven naših meja. Če smo jih hoteli zaščititi, je bilo nujno potrebno vse te spomenike popisati, vso Slovenijo natančno preiskati ter ugotoviti stanje in funkcijo posameznih objektov NOB. Pred začetkom dela sta Zavod za varstvo spomenikov in Muzej NO s sodelovanjem Glavnega odbora Zveze borcev NOB naredila načrt in postavila organizacije zaupnikov na terenu.² To so bili člani ZB, člani Zgodovinskega društva, uslužbenci v muzejih, odgovorni za oddelke NOB, ki so se takrat ustanavljali ter častni zaupniki in dopisniki Zavoda za varstvo spomenikov.

Na tečaju za varstvo spomenikov, ki je bil v Ljubljani od 11. do 18. januarja 1948 in kjer je bilo že govora o ekipah, ki naj bi šle na teren, so bila zelo skrbno in premišljeno izdelana navodila za zbiranje gradiva o spomenikih NOB.³ Delo posameznih ekip na terenu naj bi zasledovalo 4 glavne smeri:

I. ugotoviti zgodovinski razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na določenem odseku; II. točno ugotoviti vse one objekte in terene, ki so kakorkoli v zvezi z NOB; III. ugotoviti za NOB zaslužne ljudi dotičnega odseka in njihov sedanji položaj in socialno stanje; IV. posebej upoštevati dogodke iz 1941—1942—1943. Podrobno so bila dalje izdelana navodila za pripravo ekip, delo na terenu in za poročilo o opravljenem delu.

Že v letu 1948 so pri evidenci spomenikov NOB sodelovale 4 ekipe, in sicer: na Kočevskem Rogu, na Trnovski planoti, na Pohorju in v Polhograjskih Dolomitih. Te ekipe so evidentirale vrsto spomenikov NOB in zbrale podatke za restavracijo partizanskih objektov, zlasti bunkerjev in bolnic.

20. marca 1950 je Glavni odbor ZB Slovenije skupaj z Zavodom za varstvo spomenikov in Muzejem NO zaradi ureditve točne evidence o spomeniških objektih NOB dal ponovno okrajnim odborom ZB navodila za zbiranje potrebnih podatkov. Objekte so takrat prvič razdelili na 7 skupin, in sicer:

¹ Do tedaj je imel Inštitut NOB oziroma Muzej NO zbranega največ tozadavnega gradiva ter vsaj v glavnem pregled čez to, kar zadeva varstvo spomenikov NOB.

² Ustanovljen je bil pri Zavodu referat za spomeniško varstvo NOB, ki je delal v tesni povezavi z Muzejem NO in Glavnim odborom ZB.

³ Izdelal jih je Janko Jarc, ravnatelj Dolenjskega muzeja.

1. Baze (bunkerji) vojnih štabov — edinic — političnih organizacij in drugih ustanov in ljudskih oblasti. Sedeži (bivanja) prvih partizanskih edinic, baze pokrajinskih, okrožnih, okrajnih odborov in njih ustanov. Mesta, kjer so bila večja zborovanja in sklenjene razne odločitve in sklepi, skladišča municije, hrane, letališča, spuščališča materiala. — 2. Tiskarne, tehnike in vseh vrst delavnice (tiskarne, tehnike, puškarne, orožarske, kovaške, mizarske, ortopedske, usnjarske, čevljarne, radio-delavnice). Radio-oddajna sprejemna postaja, veterinarske bolnice itd. — 3. Bolnice. — 4. Šole. — 5. Kurirske stanice (karavle), etapne kuhinje, telefonske centrale itd. — 6. Mesta streljanja talcev in na smrt obsojenih po okupatorjevem sodišču. — 7. Mučilnice — zapori. — Pri vseh skupinah je bilo podrobno razčlenjeno, kaki podatki so za posamezni objekt potrebni.

Gradivo na podlagi teh navodil, zbrano na terenu, se je stekalo v Zavodu za varstvo spomenikov, pri referentu za varstvo spomenikov NOB. Evidentirani so bili spomeniki NOB v Ljubljani in okolici, Ptuju, Kranju, Gorici, Črnomlju, Slovenj Gradcu, Šoštanju, Celju in okolici, Mariboru in okolici, Krškem, Tolminu, Novem mestu in Kočevju. Narejen je bil »Pregled važnejših spomenikov iz narodnoosvobodilne borbe na ozemlju LRS«. Narejen je bil tako pač v tedanjih možnih mejah seznam vsega, kar na slovenskih tleh pride v okvir spomeniškega varstva iz dobe NOB. Ugotovljeni so bili osnovni podatki, na podlagi katerih je bilo že do neke mere mogoče ustvariti sliko NOB na posameznih področjih.

Vendar je to bila še vedno le skopa evidenca. Popisovalo se je predvsem z gledišča zaščite, to se pravi, ugotavljalo se je, koliko in kje so spomeniki NOB, v kakšnem stanju so — večinoma so bili v zelo slabem stanju in je bila zato prva skrb

Slika 1: Sv. Katarina na Čreti, kjer je Savinjska četa 26. oktobra 1941 imela hudo borbo z Nemci. Partizani so držali položaje za cerkvenim zidom

Slika 2: Hiša na Babni gori, kjer je bil bunker IOOF v zimi 1942—1943

rešiti jih propada — in kakšno popravilo oziroma restavracija je potrebna. Niso pa se ugotavljale posebej zgodovinske funkcije posameznih spomenikov NOB. Zaradi nezadostnih priprav je bila celo evidenca teh spomenikov večkrat pomanjkljiva.

To delo se je v okviru referata za varstvo spomenikov NOB nadaljevalo in je bilo do leta 1955 evidentiranih 670 spomenikov NOB.

II. Prvi razgovori in priprave za partizansko topografijo. Zaključki II. posvetovanja sekcije muzealcev in konservatorjev NOB, avgusta 1955, o evidenci in topografiji spomenikov NOB

Izraz sam, »partizanska topografija«, je bil pravzaprav uporabljen šele maja 1955, ko se je Muzej NO LRS lahko bolj sproščeno lotil organizacije zbiranja zgodovinskih virov za zgodovino pisje NOB in ko se je sporazumno z Zavodom za spomeniško varstvo LRS in Glavnim odborom ZB NOV preneslo tja delo za varstvo spomenikov NOB. 27. aprila je bil namreč muzej odprt za javnost in dela za stalno razstavo zaključena.

29. maja 1955 je bil prvi sestanek, na katerem je bil izdelan predlog načrta za ureditev topografije NOB. Ker so Dolomiti v neposredni bližini Ljubljane in ker je bilo na tem področju mnogo zelo važnih partizanskih postojank — najvišji politični in vojaški forumi so se tu zadrževali v času 1942/43 — je bilo to področje morda še najbolj primerno za začetek takšnega dela. Sklenjeno je bilo, naj bi zato šla prva ekipa iz muzeja v Dolomite.¹ Vendar je priprave za to prvo topografsko ekipo prekinilo II. posvetovanje Sekcije muzealcev in konservatorjev NOB muzejev Zveze muzejskih

¹ Na tem sektorju je leta 1948 evidentirala ekipa Zavoda za spomeniško varstvo LRS.

društev Jugoslavije, ki je bilo od 21. do 26. avgusta 1955 v Sloveniji in ki pomeni novo, močno vzpodbudo in niz novih smernic za partizansko topografijo.

Na posvetovanju je bilo mnogo govora o problematiki spomeniškega varstva NOB.⁵ Ugotovljeno je bilo, da pomeni čas od 1945 do 1955 dobo iskanja prijemov, največ konservatorskih in restavratorskih, pri obdelavi spomenikov NOB. Kljub težavam, ki so izvirale iz premajhne povezanosti med ustanovami in organizacijami,⁶ je bilo zbranega mnogo dragocenega in važnega gradiva za sistematično obravnavo.⁷

Posvetovanje je potrdilo že obstoječo definicijo pojma »spomeniki NOB« in potrdilo njihovo pomembnost, ki jo imajo kot zgodovinski viri in potrebo njihovega evidentiranja. Evidenca naj bo zaradi družbenega pomena spomenikov NOB splošna družbena skrb, katere najustreznejši cilj in rešitev bi bila izdaja topografije spomenikov NOB. Topografija spomenikov NOB, ki bi vsebovala vse spomenike, tudi tiste, ki jih iz objektivnih razlogov ni mogoče trajno očitovati, bi bila trajni inventar vsega dokumentarnega gradiva NOB.

Problem evidence spomenikov NOB presega možnosti samih muzejev NOB in je zato potrebno sodelovanje med njimi in organizacijami. Zveze borcev NOB. Pri evidentiranju naj bi bili republiški Zavodi za spomeniško varstvo le usmerjevalni, muzeji in organizacije Zveze borcev NOB pa izvršilni organi evidentiranja spomenikov NOB in zbiranja gradiva za topografijo. Zbrano gradivo bi se nato uredilo v republiškem merilu, predstavništvo republiških zavodov za spomeniško varstvo, muzejev NOB in Zveze borcev NOB pa bi v državnem imelo zgolj koordinacijske naloge.⁸

Za Slovenijo, kjer je bilo najnujnejše konservatorsko in restavratorsko delo pri najvažnejših spomenikih v glavnem opravljeno, je važen sklep tega posvetovanja: da se napravi čim popolnejši pregled vseh spomenikov NOB kot osnova za izdajo topografije spomenikov NOB, kar bo orientacija za zgodovino NOB sploh.⁹

III. Delo prvih topografskih ekip muzeja NO LRS

Muzej NO LRS je že pred tem posvetovanjem izdal »Topografske znake za partizanske ustanove in objekte na ozemlju Slovenije v letih 1941—1945«.

Prve take znake, ki so vsem kasnejšim bili osnova, je že v partizanih, maja 1944. leta izdelal Jože Krall za prometno-tehnični odsek Vojne oblasti VII. korpusa. Ta odsek je ob enem, ko je pošiljal področnim prometnim oficirjem na Notranjsko, Dolnjsko in Belokranjsko vojno področje navodila, kako naj pišejo mesečna poročila in kaj vse naj ta obsegajo, razposlal tudi te znake. Uporabljali so jih na skicah svojih področij za obeleževanje stalnih ustanov, kot so etapne vožnje, kuhinje, skladišča, prometne pisarne itd.

V maju 1947 je po teh znakih za potrebe Inštituta narodne osvoboditve LRS Jože Krall izdelal »Kartografske znake za partizanske ustanove na osvobojenem ozemlju Slovenije v letih 1941—1945«. Izpopolnil jih je z nekaterimi specialnimi znaki za druge vrste partizanske dejavnosti (tehnike, bolnice, delavnice itd.), za nekatere pa je vzel kot osnovo konvencionalne topografske znake ter jih priredil tako, da bi mogle izraziti že na prvi pogled svojo specialnost. Uporabljeni so bili za karto osvobojenega ozemlja, kjer so označeni objekti in ustanove NOB.

Ko je leta 1955 partizanska topografija postala tako rekoč glavna naloga, so bili ti izpopolnjeni znaki izdani. Konferenci o spomeniškem varstvu NOB v Zagrebu in Beogradu pa sta jih osvojili za vso Jugoslavijo.

⁵ Obširen referat je imel ravnatelj Zavoda za spomeniško varstvo LRS Edo Turnher.

⁶ Ta ugotovitev velja pač v najmanjši meri za Slovenijo.

⁷ Zgoraj smo že omenili, da je bilo do leta 1955 evidentiranih 670 spomenikov NOB.

⁸ Taki konferenci sta bili novembra 1956 v Zagrebu in marca 1957 v Beogradu.

⁹ Zapisnik posvetovanja je v Muzeju NO LRS.

Slika 3: Gozdni bunker v Zakatju, kjer je bila od jeseni 1942 do spomladi 1943 ciklostilna tehnika

V tesnem sodelovanju Muzeja NO LRS, Zavoda za spomeniško varstvo LRS in Glavnega odbora ZB NOV so bila izdelana potrebna gesla (nomenklatura) za obeleževanje spomenikov NOB. Teh gesel je 20:

I. Akcije in borbe; II. Ustanovitve posameznih enot; III. Bunkerji in skrivališča; IV. Javke; V. Kurirske zveze; VI. Aviacija; VII. Partizanske delavnice; VIII. Pota posameznih enot; IX. Prometne zveze; X. Radio-telefonsko-telegrafski centri; XI. Saniteta; XII. Tisk; XIII. Teror; XIV. Veterina; XV. Električne centrale; XVI. Zborovanja in zasedanja; XVII. Sedeži vojaških enot; XVIII. Sedeži civilnih enot — političnih forumov; XIX. Skladišča; XX. Šole.

Vsako geslo je še razčlenjeno v podskupine — po 12 in več. Kljub temu se je pokazalo, da so gesla še pomanjkljiva oziroma premalo razčlenjena.¹⁰ Nujna se je pokazala tudi potreba, čimbolj uskladiti izpopolnjena gesla za spomenike NOB in topografske znake. To so problemi, ki jih je pač moglo nakazati šele praktično delo. Takrat je bila nastavljena tudi nova, ustrezna enotna kartoteka.

1. ekipa: Zgornja Savinjska dolina

Že 12. septembra 1955 je odšla na teren prva ekipa Muzeja NO LRS in sicer v Zgornjo Savinjsko dolino. Člani ekipe: Milan Bevc, Stane Semič-Daki, Darinka Židanik in Jože Krall so najprej v Mozirju navezali stike s predsednikom ZB Senico in po njem s prvoborci Mozirja in Nazarij Vladom Miklavcem, Ivanom Mogujem-Markom, Planovškom, Zvonetom-Zupanom in Gustlom Križnikom.

¹⁰ Pri geslu XII. n. pr. niso upošteevane elektro-delavnice, pri geslu XVII. tankovske čete, transportne čete itd. Dodati pa bi kazalo gesla, kot: sedeži sovražnih enot, zbirne baze, sedeži zaveznških misij itd.

S pomočjo teh oziroma po njihovih napotkih so obiskali 17 krajev: Mozirje, Prekopo pri Vranskem, Farbenco, Male peči, Tolsti vrh, Sv. Katarino na Čreti, Sv. Marijo na Čreti, Kokarsko Suho, Rečico, Rečičko polje, Dol-Suho, Rastke (Raztoke), Ljubno, Luče, Solčavo z Logarsko dolino in Radmirje.

Nekatere važnejše objekte so fotografirali in skicirali. Sv. Katarino na Čreti so n. pr. popisali takole:

»Pri cerkvi Sv. Katarine na Čreti je Savinjska četa 26. X. 1941 imela hudo borbo z Nemci. Partizani so držali položaje okoli cerkve za zidom (glej v muzejski fototeki foto št. 17). Borba se je pričela ob 15. uri in je trajala do 17.30. Partizani so držali položaje in vrgli Nemce nazaj (podatek iz Švabovega dnevnika). Prebili so se nato pod Tolstim vrhom preko Tešovega na most pri Brdcih 1 km od Vranskega (izjava Viktorja Šoštarja-Mihe, »dobroveljskega kralja«).

Poleg cerkvice Sv. Katarine je kmet Zakrajšek, Čreta št. 1, kjer je na zidu njegove hiše vzdana spominska plošča v spomin na to borbo (glej foto št. 1).¹¹

Ta štiričlanska ekipa je bila na terenu od 12. do 17. septembra 1955. Njeno delo se je iz objektivnih razlogov omejilo večji del na evidentiranje spomenikov NOB po pripovedovanju prvoborcev oziroma partizanov-domačinov in njih zasliševanje. Podatki so zabeleženi v »Dnevniku terenskega dela ekipe MNO v Zgornji Savinjski dolini« in morejo služiti za orientacijo pri podrobnejši obdelavi tega terena.

2. ekipa: Dolomiti

V Dolomite je šla iz muzeja ekipa konec septembra 1955. Po pripravah in razgovorih, ki so se začeli že v maju in bili nato zaradi posvetovanja muzealcev in konservatorjev NOB prekinjeni, je bila tej ekipi poverjena posebna naloga: v Dolomite gre zato, da opiše kraje in objekte, kjer so se zadrževali naši najvišji forumi, Glavni štab, Izvršni odbor Osvobodilne fronte in Centralni komite KPS od jeseni 1942 pa do pomladi 1943. Važno je bilo to, da je imela ekipa — vodil jo je Miroslav Luštek, z njim sta bila iz Muzeja NO LRS še Lojze Vršnik in Tone Klančnik — s seboj graditelja teh objektov, Poldeta Pezdirja-Cirila, ki je dajal podatke o delu bunkerjev in situacije ter so zato istočasno lahko obeleževali na kartah, preverjali in fotografirali.

Zasledovali so n. pr.: usodo »Podmornice«, ki se je junija 1942 preselila z Brda pri Ljubljani v Kozarje št. 39 in nato v Gabrje št. 30, kjer je bila 11. aprila 1943, ob času italijanske in belogardistične ofenzive odkrita ter stroj in papir odpeljana neznanokam.

Popisali so gozdni bunker na Toškem čelu v bližini Kraščeve kmetije, Toško čelo št. 8, ki je služil v jeseni 1942. leta za skrivališče IOOF; v sami hiši št. 8 pa bunker CK KPS; na Babni gori bunker IOOF (foto št. 2), ki so ga člani Izvršnega odbora uporabljali po svoji preselitvi iz gozdnega bunkerja na Toškem čelu¹² in bolnico na Zadelu pri Babni gori, ki je delovala v poletju in jeseni 1942.

V Hrastenici so popisali usnjarno, ki je delala od jeseni 1942 do aprila 1943;

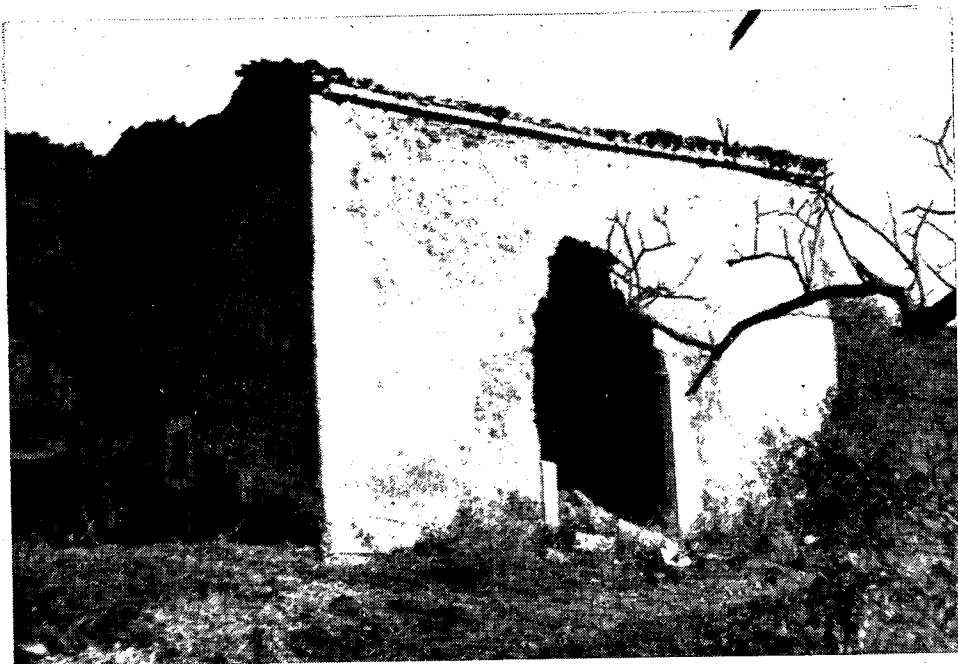
v neposredni bližini Hruševa, v Zakatju (med Hruševim in Babno goro) bunker (foto št. 3), ki je služil za ciklostilno tehniko;

v Žirovnikovem grabnu, ki spada pod vas Hrastenico, bolnico Dolomitskega odreda iz februarja 1943 in bunker CK KPS pri kmetu Gavgarju v Hrastenici št. 9;

v vasi Osredek, v hiši št. 1 bunker, kjer je marca in aprila 1943 deloval Glavni štab, ter delavnico oziroma popravilnico orožja v hiši št. 4.

¹¹ Iz »Dnevnika terenskega dela ekipe MNO v Zgornji Savinjski dolini v dneh 12. do 17. septembra 1955«.

¹² Bunker je danes zaščiten in od Zavoda za spomeniško varstvo LRS obnovljen.

Slika 4: Požgana zidanica v Gočah, kjer je bila julija, avgusta in septembra 1944 bolnica »Vera«

Poleg tega je ekipa popisala še bunkerje in objekte v Kozarjih, Gabrju, Hruševu, Dolenji vasi ter na odseku nad vasjo Osredek in Katarino, kjer je potekala italijansko-nemška meja (Ravni vez, Hudo bedro, Kleč, Mali vrh).

V glavnem je torej ta ekipa popisovala bunkerje — popisala je 40 spomenikov NOB. Vsi objekti so že v razpadanju. Nobenih lesenih delov ni več, poznajo se samo še jame, kjer so nekdanj stali. Ta primer je pokazal, kako težko je delo brez ljudi, ki so ali sami gradili bunkerje ali pa imeli neposreden stik z njimi. Pravzaprav ni ekipa našla nobenega bunkerja več — in samo po zemlji ne bi nihče mogel ugotoviti, kako je bunker izgledal. Ker pa so imeli človeka, ki je sam te objekte gradil, so lahko točne rekonstrukcije opisali.

»Dolomitska ekipa« je pravzaprav prva sistematsko pripravljena šla na teren: proučila je malenkosten arhiv Dolomitov, ki je ohranjen v muzeju, dalje literaturo, največ podatkov pa je nabrala na podlagi zasliševanj borcev s tega področja. Tudi tehnično je bila dobro opremljena. Vendar je to samo torso, ker so člani ekipe v glavnem obdelovali bunkerje, skrivališča forumov, bolnice, tiskarne itd., niso pa registrirali vseh spomenikov NOB in sistematsko hodili od hiše do hiše.

Podatki o spomenikih, popisanih v Dolomitih, so bili vnešeni tudi v kartoteko, vse gradivo pa je zajeto v poročilu ekipe »Dolomiti«.

3. ekipa: K r a s

V dneh od 2. do 11. novembra 1955 se je nahajala na Krasu tričlanska¹³ ekipa Muzeja NO LRS: Egon Ravbar, Stane Semič-Daki in Milan Brezovar. Natančno od vasi do vasi in po potrebi od hiše do hiše je popisala Kras in delno Vipavsko in Goriško.

¹³ Pravzaprav dvočlanska, ker je Stane Semič-Daki po 5 dneh zbolel.

Obiskali so n. pr.: vas Kazlje, kjer je konec februarja 1943 četa partizanov napadla fašistično avtoblindo in so zato fašisti 3. in 4. marca požgali vso vas, ubili 4 vaščane, vse druge pa odvlekli v pregnanstvo;

v Tomaju so fotografirali bunker v kleti Mira Pupisa, kjer je bila zveza med Trstom in Pokrajinskim odborom OF;

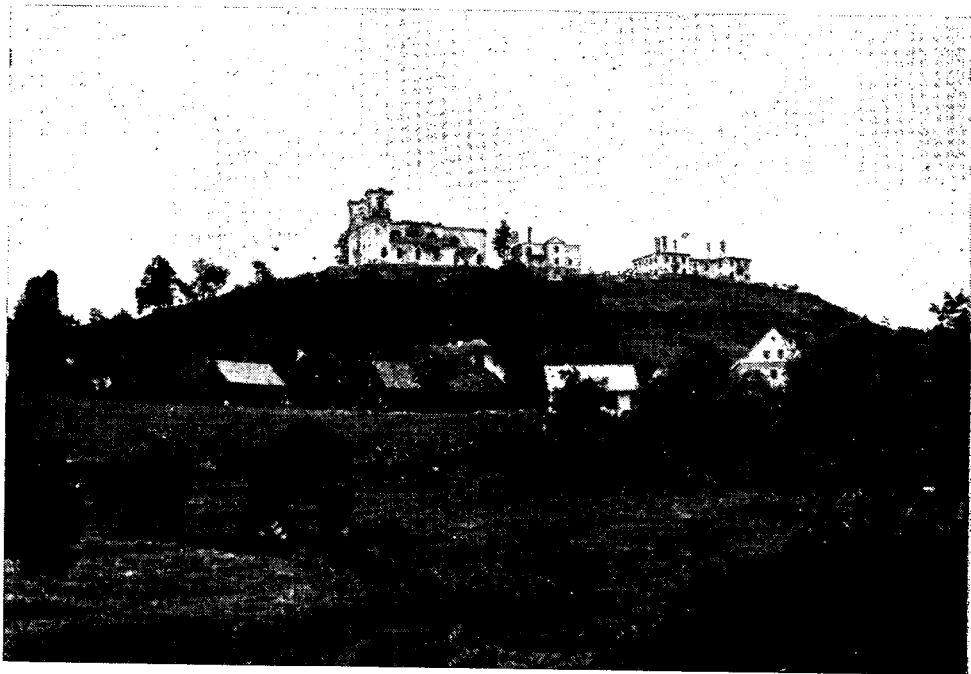
med Coljavo in Gabrovico gozdni bunker, nekdanjo avstrijsko kaverno, kjer se je od decembra 1943 do marca 1944 nahajala tehnika »Skala«; kraj v Gabrovici, kjer je bila 24. septembra 1943 ustanovljena brigada Srečka Kosovela in je tu tudi bila prvo borbo z Nemci 25. oziroma 26. septembra 1943.

V vasi Komen so zapisali grozodejstva Nemcev, ki so 15. februarja 1944 od 174 požgali 170 hiš.

V Tomačevici, rojstnem kraju narodnega heroja Antona Šibelja-Stjenke, so napisali vse o požigu in fašističnih zločinih v tej vasi 15. februarja 1944 (43 hiš je bilo popolnoma požganih, 4 delno; 4 ljudje ubiti in zažgani; 144 ljudi odpeljanih v internacijo). Tu se je julija 1941 pod vodstvom Antona Šibelja-Stjenke formirala mladinska skupina, ki je že opravljala samostojne akcije: 1. maja je izobesila rdečo zastavo na drevo pri križišču cest na Voljši grad in Komen in zraven namestila bombo, ki je ranila karabinjerja pri snemanju; pozimi leta 1941—1942 je zaminirala tri železne električne drogove na liniji Zgonik—Prosek.

Ekipa je natančno popisala tudi oba požiga vasi Mali dol 27. septembra 1943 in 15. februarja 1944.

V Pliskovici je popisala med drugim tehniko pri Izidorju Kosič, ki je delala od kapitulacije Italije do junija oziroma julija 1944, ko je bila izdana. Po pripovedovanju Josipa Bolje-Jamnika so tu tudi skicirali in podrobno opisali akcijo 1. in 3. bataljona 19. SNOUB Srečka Kosovela 19. oktobra 1943, ko sta razorožila 200 karabinjerjev.

Slika 5: Ruševine cerkve, župnišča in prosvetnega doma na Zafari nad Žužemberkom — ostanki iz borb 14. maja 1944

V Kosoveljah št. 23 pri Benediktu Abramcu so registrirali bunker, kjer je delovala tehnika »Skala« od marca 1944 do jeseni.

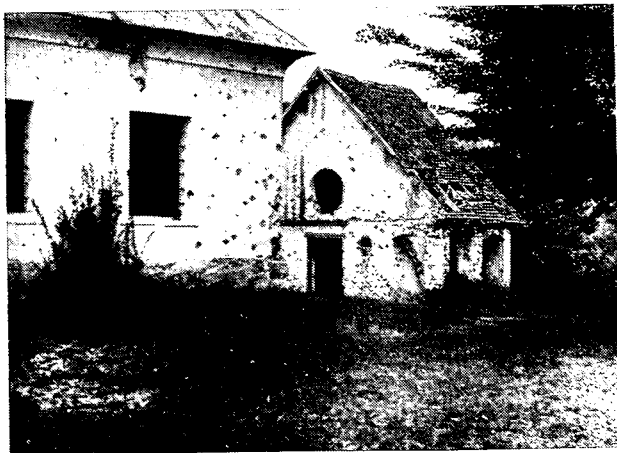
V Branici-Kobolih so popisali ciklostilno tehniko »Javornik«, ki je delala od januarja do septembra 1942 pri Gizeli Ukmar, nato zaradi kompromitiranja pri Fabjanovih, po kapitulaciji Italije pa je bila prenesena na Erzelj pri Gočah.

V Gočah so zabeležili podatke o bunkerju pri Ivanu Benčini, kjer je bila ciklostilna tehnika do marca 1943; o izgonu vsega prebivalstva iz Goč marca 1943; o italijanski postojanki v Gočah od 10. marca 1943 do kapitulacije Italije; o bolnici »Veri«, ki je bila v zidanici Marije Vovk, v juliju, avgustu in septembru 1944 (foto št. 4).

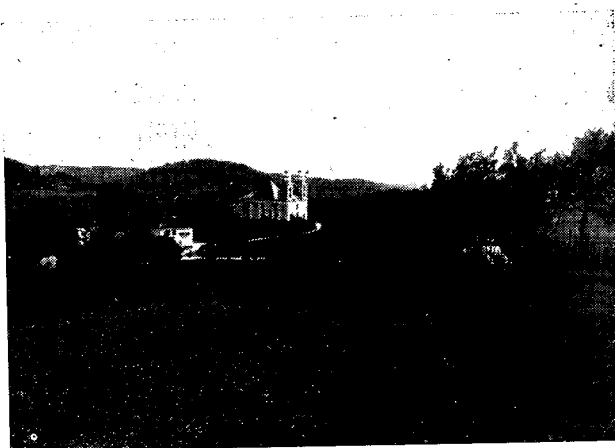
V Štjaku so opisali šolo, kjer je 2. februarja 1944 bila I. pokrajinska konferenca AFŽ.

V Erzeljju so zabeležili podatke o bolnici, ki je bila v izpraznjeni hiši Leopolda Terčelja maja, junija in julija 1944, dokler je niso Nemci požgali; dalje o bolnici »Branka«, ki je bila na Predrovem nad Branikom od jeseni 1944 do 26. januarja 1945, ko je bila od Nemcev napadena (11 ranjencev je bilo ubitih in 9 ujetih) in nato v hiši pri Jožetu Mesesnelu do konca marca 1945.

V Braniku (Rihemberku) je ekipa opisala ustanovitev prvega odbora OF v aprilu 1942, nemški požig in grozodejstva v vasi Rihemberk, Komen, Tomačevica in Mali dol 15. februarja 1944 ter uničenje domobranske posadke v rihemberškem gradu 15. julija 1944.

Slika 7: Po uničenju sovražne postojanke v Suhorju

Slika 6: Zupnišče in osnovna šola v Suhorju

Na Vogrskem so popisali in fotografirali vrsto spomenikov NOB, med drugim: ustanovitev Pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko Primorje v hiši Petra Fornazariča, 22. julija 1942; bunker v isti hiši, ki je služil za skrivališče dr. Alešu Beblerju, Tomu Brejcu, Luki Leskošku, Antonu Veluščku, Darku Marušiču, Dušanu Pirjevcu in drugim, od novembra do marca 1943; pri Ivanu Zigmondu, bunker pod kuhinjo, kjer je bilo najprej skladišče, nato od 1944 tehnika »Mol 3« in do leta 1945 bolnica; sedež Okrož-

Slika 8: Pri Martonovih v Suhorju

in Merljakih. Bili so na terenu samo 10 dni, toda zbrali so mnogo prav dobrega gradiva iz 22 krajev. To gradivo je zajeto obširno v »Poročilu o terenskem delu ekipe Muzeja NO po Krasu in delno po Vipavskem in Goriškem«.¹⁴

Pred odhodom so preštudirali sicer le članek Avgusta Dugulina-Maksa »Iz naših borb na Krasu«, v reviji »Borec« 1951. Delo pa je bilo uspešno zato, ker je bil v ekipi Egon Ravbar, partizanski funkcionar in aktivist na tem sektorju med vojno, in ker se je ekipa naslonila na še živeče borce oziroma aktiviste, v posameznih krajih.¹⁵ Čas je bil zelo primeren — november in brez snega —, ker ljudje niso imeli dela na polju, bunkerji oziroma drugi spomeniki NOB pa so bili dostopni. Poleg tega je imel Milan Brezovar, ki je ekipo vodil, takoj po vrnitvi možnost, da to poročilo sestavi in dopolni.

4. Dolenjska

K delu teh prvih ekip prištevamo tudi popis Dolenjske, ki ga je v aprilu in maju 1956 skrbno napravil Lojze Vršnik iz Muzeja NO LRS.

Sam je v 14 dneh precej podrobno popisal partizansko dejavnost oziroma obeležil spomenike NOB v 176 krajih na sektorjih Dobrnič—Trebneje in Žužemberk—Mirna peč—Catež (foto št. 5). Ker je domačin in je bil partizan v teh krajih, poleg tega pa je pred odhodom preštudiral nekatere pisane vire, ki se nanašajo na NOB v teh krajih,¹⁶ je teren dobro poznal.

Zlasti v teh krajih je problem to, da je tu ostalo le malo bivših partizanov, medtem ko novopriseljeni sploh ničesar ne vedo. Gradivo se nahaja v poročilu »Dolenjska« in je po obliki podobno gradivu s Krasa.

Zgornja Savinjska dolina, Dolomiti in Kras so bile prve ekipe, ki so šle na teren iz Muzeja NO LRS z nalogo, da evidentirajo in zberejo gradivo za topografijo NOB. Po svoji obliki je vsako gradivo drugačno, vendar pa je mogoče ugotoviti postopno izboljšanje dela na podlagi izkušenj.

IV. Bela krajina

Vse delo doslej pa moremo kljub zelo pozitivnim rezultatom šteti le za nekakšno resnejšo pripravo za res dosledno in sistematsko partizansko topografijo in izdelavo partizanskega topografskega atlasa na vsem slovenskem ozemlju:

¹⁴ Za koordinacijo ga je Muzej NO LRS odstopil tudi Goriškemu muzeju oziroma njegovi topografski ekipi, ki je bila na terenu letos.

¹⁵ N. pr. na Vogrskem na Ivana Beltrama, v Komnu na Ludvika Kovačič-Slovenka, v Pliskovici na Josipa Bolje-Jamnika itd.

¹⁶ Predvsem »Iz borb in življenja prvih štirih slovenskih brigad«, izdal Glavni odbor ZB NOV za proslavo desetletnice ustanovitve prvih 4 brigad leta 1952.

Ekipe so šle doslej na teren več ali manj, ne da bi bilo vnaprej določeno, če sta področje, kamor gredo, in čas ugodna ter tudi sestav ekip često ni bil najboljši.

Prva faza sistematskega dela na področju partizanske topografije je bila torej opravljena od 6. do 26. septembra 1956 v Beli krajini. Ekipa, sestavljena iz muzejskih uslužbencev: Milan Brezovar, Danilo Čuk, Stane Semič-Daki, Srečko Habič, Jože Krall, Lojze Vršnik in Matija Žganjar je sporazumno z Glavnim odborom ZB NOV in pod-

Slika 9: Pošta v Dol. Suhorju

ročnima muzejema — Dolenjskim v Novem mestu in Belokranjskim v Metliki — obvestila na določenih sektorjih organizacije ZB o svojem prihodu. Takoj po prihodu na teren so zato lahko skupaj z njimi izdelali podroben načrt in si razdelili sektorje. Prihod ekipe je najavil tudi lokalni časopis »Dolenjski list«, tako da so bili ljudje na terenu pripravljene in so zato člani ekipe imeli povsod očividce, bivše partizane ali aktiviste, ki so se nanje obračali oziroma so jih ti vodili k določenim spomenikom NOB ali pa jih po spominu rekonstruirali. Najboljša je bila priprava terena v Metliki, kjer so na sestanku s predstavniki belokranjskega muzeja, zastopniki občinskega komiteja KPS in organizacije ZB NOV dobili mnogo podatkov, ki so jim olajšali delo po vaseh. Člani ekipe so tako imeli že predstavo o marsikateremu objektu in dogodku, poleg tega pa so jim bili v veliko pomoč spiski članov ZB po posameznih krajih. Podobno, samo v manjšem obsegu je bilo v Črnomlju in Semiču.

Gradivo, ki ga je ekipa tako zbrala v Beli krajini, je zelo obširno in bogato. Popis obsega 226 krajev v sektorjih: Črnomelj, Gradac, Metlika, Semič, Stari trg, Vinica in Zumberk. Ker ga v celoti ni mogoče objaviti, objavljamo tukaj kot primer topografskega popisa te ekipe popis Suhorja, tako kot ga je zabeležil član ekipe Jože Krall.¹⁷

»Suhor

Vas, ki se deli v Dolnji in Gornji Suhor, leži ob glavni cesti Metlika—Novo mesto na južnih pobočjih Gorjancev. Zvišeno lego in dominantni položaj imata cerkev in nekdanje župnišče na hribu nad vasjo, od koder je dober pregled nad znatnim delom Bele krajine in še posebno na sosednje predele pobočij Gorjancev. Zato predstavlja vas izredno važno strateško točko in se more v tem pogledu primerjati s farno cerkvijo in župniščem v Zafari pri Žužemberku. Italijanski okupator je že takoj v prvi dobi okupacije spoznal to prednost ter postavil v vasi svojo finančno stražo, ki se je nastanila v hiši Koširja Franca št. 19 (stara).

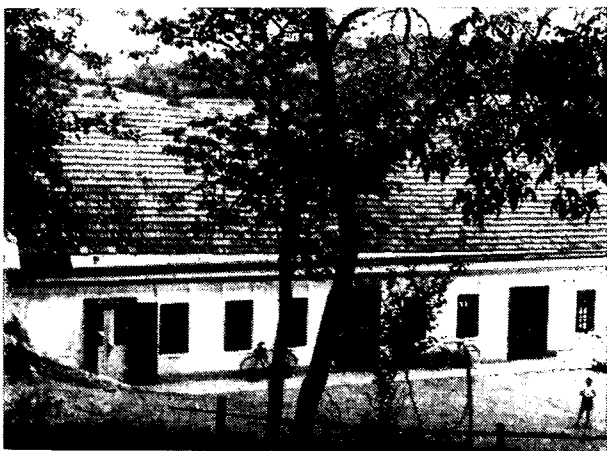
V Dolnjem Suhorju je prevzel leta 1941 organizacijo Jelenič Polde kot član terenskega odbora OF. Vsi sestanki pa so bili zaradi varnosti zunaj vasi, po raznih okoliških zidanicah. Po končani italijanski ofenzivi na Gorjance je prišlo dne 16. XI. 1942 na Suhor v spremstvu 30 fašistov 150 belogardistov, ki so tu napravili močno fašistično in belogardistično postojanko v župnišču in v osnovni

¹⁷ Iz »Gradiva za topografijo partizanskih krajev in objektov v Beli krajini, Jože Krall, sektor Metlika, str. 1—4.

Slika 10: Pri Maticovih v Suhorju

tor okleniti Gorjance, ki so bili v tej dobi važna partizanska baza, so dne 26. XI. 1942 partizanske enote XIII. hrvaške brigade skupno s slovenskimi partizani Cankarjeve brigade napadle ob 20.25 minut belogardistično postojanko na Suhorju. Napad na postojanko so pričele z glavne ceste na severo zahodni strani vasi, kjer so postavile mitraljez. Borba je trajala vso noč. Partizani so ob 22. uri zažgali šolo, kjer se je nahajal belogardistični štab, nakar se je sovražnik v šoli predal, posadka v cerkvi in v župnišču pa se je v upanju na pomoč upirala do 7. ure zjutraj, ko je bilo župnišče zažgano in minirano, cerkev pa močno poškodovana (foto št. 7). Ker so Italijani iz Metlike ob napadu streljali z artilerijo, sta bili v Dol. Suhorju zažgani od granat 2 hiši in 2 gospodarski poslopji. Zaradi eventualnih sovražnih intervencij iz sovražnikovih postojank v Metliki, Semiču in Radatovičih so na cesti pri Trnovcu partizani postavili zasedo, prav tako tudi na cesti med Suhorjem in Jugorjem in Suhorjem in Radatoviči. Likvidacija postojanke na Suhorju je imela za posledico, da je italijanski okupator umaknil tudi svojo fašistično postojanko v Radatovičih. S fašistično kolono, ki se je dne 29. XI. 1942 umikala iz Radatovičev proti Metliki, se je vnela med partizani in Italijani huda bitka na sektorju Bušinja vas—Radatoviči. Od partizanskega napada na Suhor ni okupator nikoli več postavil v vasi svoje postojanke. Še več, Italijani so se umaknili tudi iz sosednjih postojank ter je okoli Suhorja pod Gorjanci nastalo manjše pol osvobojeno ozemlje. Odslej so se v vasi zadrževale večkrat naše brigade. Skozi Suhor je vodila pot v bolnišnice v Žužemberku. Stalnih par-

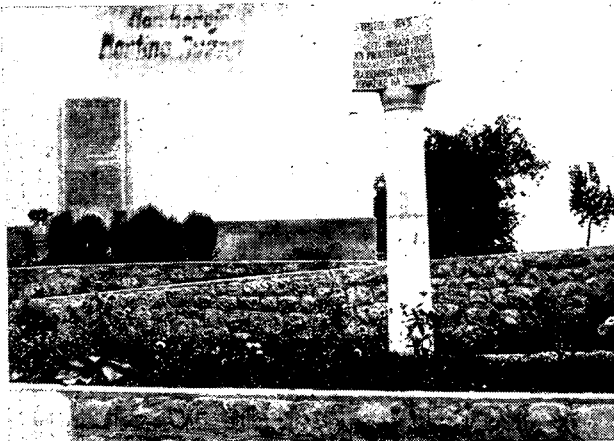
Slika 11: Hiša Nika Radovinca v Suhorju

tizanskih postojank, zaradi glavne ceste, do kapitulacije Italije v Suhorju ni bilo.

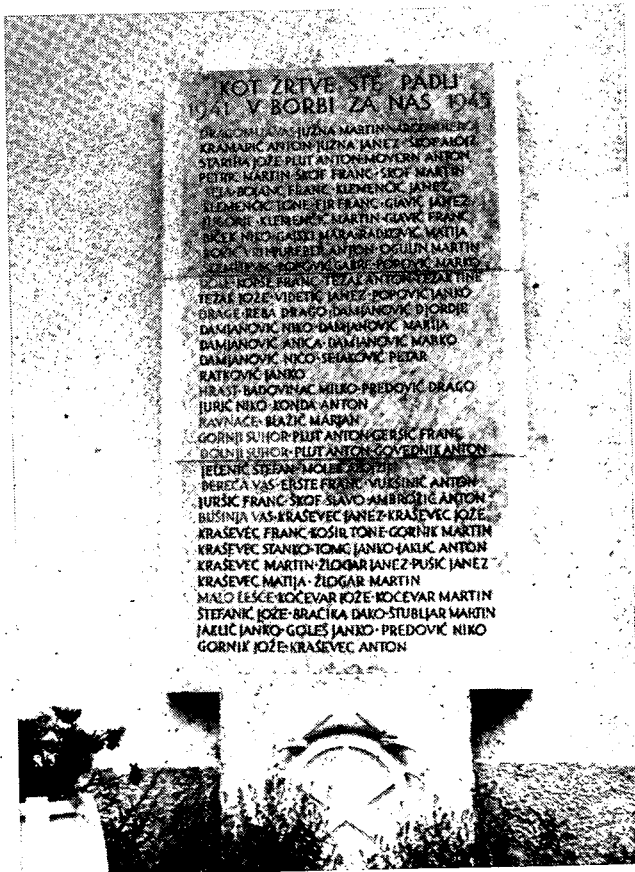
Kmalu po likvidaciji sovražne postojanke v Dol. Suhorju. je večjo vlogo v NOB prevzela vas Gor. Suhor, ki se drži Dol. Suhorja, a je le odmaknjena od glavne ceste in je glavni dohod vanjo skozi Dol. Suhor po slabi kolovozni poti. V tej vasi se je nastanil Rajonski odbor OF in Rajonski komite KPS Suhor. Sedež sta imela v hiši Simonič Marije št. 19., ki je bila tedaj prazna, ker je lastnica odšla pod italijansko zaščito v Metliko. Tu sta se rajonski odbor in rajonski komite zadrževala vse do kapitulacije Italije. V isti hiši se je nahajala pozneje tudi partizanska čevljarška delavnica.

V hiši Klemenčiča danes Brajkovec Janeza, p. d. pri Martonovih, št. 20 (foto št. 8), ki leži sredi vasi ob veliki vaški mlaki ter je največja hiša v vasi, so se stalno zadrževali in imeli svoj sedež razni štabi. Tako štab Belokranjskega odreda, štab XIII. hrvaške brigade, štab II. bataljona Cankarjeve brigade, ki je imel tu svoj sedež julija in avgusta 1943, vse do kapitulacije Italije. V isti hiši je bila po kapitulaciji Italije mobilizacija za NOV, v letu 1944 pa se je tu zadrževal štab bataljona Tomšičeve brigade in štab bataljona Šercerjeve brigade, preden so odšli na Štajersko.

Štab Belokranjskega odreda je imel svoj sedež nekaj časa tudi

Slika 12: Spomenik XIV. divizije

Slika 13: Spominska plošča padlim žrtvam

v hiši Geršoča Jožeta p. d. Pintarjevi, št. 3., ki je bil med NOB aktivist OF. Marija Brajkovac (št. 20) je bila nekaj časa predsednica terenskega odbora in odposlanca na Zboru odposlancev v Kočevju leta 1943. Anton Željko je bil tajnik odbora in član gospodarske komisije na Suhorju od l. 1943 dalje (izjava Marije Klemenčič, por. Brajkovac, Suhor št. 20).

Po kapitulaciji Italije sta se rajonski odbor in rajonski komite preselila iz Zg. Suhorja v Dol. Suhor v Goljevo hišo št. 14 (sedanji poštni urad) (foto št. 9). Rajonski odbor in komite sta bila v tej hiši vse do vdora Nemcev 21. X. 1943. Tega dne je bila v tej hiši okrožna partijska konferenca in so Nemci tu iznenadili 30 aktivistov, od katerih so padli tu trije, in sicer: neki partizanski šofer, aktivist Anton Kramarič in narodni heroj Janez Južna iz Dragomlje vasi. V isti hiši je bila že februarja meseca 1943 konferenca aktivistov za Belo krajino, ki jo je vodil Edvard Kardelj. Oktobra 1943 pa je bilo v tej hiši zborovanje slovenskih pravnikov. V spomin na ta dogodek je nad vrati vzidana spominska plošča (leta 1954). V hiši se je nahajala od leta 1943—1945 telefonska centrala, po kateri so imeli partizani v Beli krajini zvezo s hrvaškimi partizani (Komanda mesta Sošice) in z bolnicami v Žužemberku. V tej hiši je delovala že v letu 1943—1944 partizanska združna trgovina.

V hiši pri Jeleničevih št. 5, p. d. pri Maticevih (foto št. 10), je bila leta 1943 (?) konferenca AFŽ.

V hiši Badovinac Niko št. 18 (foto št. 11), se je dalj časa v začetku leta 1944 zadrževal štab XIV. divizije, ko je bila divizija tu na odmoru in se je pripravljala na pohod na Štajersko. V spomin na to je postavljen pri šoli spomenik (foto št. 12). Na šoli, ki je sedaj obnovljena, pa je vzidana plošča z imeni partizanov iz Suhorja in okolice (foto št. 13).

Slika 14: Pezdirčeva malenca v Drašičih, kjer je bil leta 1941 ustanovljen prvi vaški odbor OF

Slika 15: Pogled na požgano Plutovo hišo v Gornjih Lazah, kjer so v noči od 1. do 2. novembra 1941 končali borci I. Belokranjske čete. (Z jugozahoda; spredaj spomenik padlim borcem I. Belokranjske čete.) V šupi za hišo so spali v usodni noči borci te čete ob napadu Italijanov

V gozdu, imenovanem »Grabrik« ali »Grabrovje« vzhodno od Suhorja pod koto 455 (sekcija Novo mesto) so bili mitingi. Posebno velik miting je bil prvomajski (1. V. 1943), katerega se je udeležilo veliko pristašev OF iz vse Bele krajine.«

Kljub temu, da člani ekipe niso imeli dobre vsebinske priprave, je to nadomestila odlična povezava s terenom, zato je bilo delo zelo uspešno.¹⁶ Muzej NO LRS bo začel pripravljati publikacijo tega gradiva iz Bele krajine, preverjenega z arhivskimi in drugimi viri. Izdelani bodo tudi ustrezni registri po sektorjih in abecednem redu, po krajih in po geslih. Vnesti bo treba povsod topografske znake ter izrisati pregledne topografske karte za posamezne sektorje in skupno pregledno topografsko karto NOB za vso Belo krajino. Poleg tega pa je treba izdelati še album ustreznih fotografij (foto št. 14, 15 in 16). To delo zahteva ogromno časa in ga do zdaj še ni bilo mogoče opraviti.

V. Leto 1957

A. Pomoč okrajnim muzejem

Bela krajina pomeni vsekakor veliko prelomnico in nov, obogaten impulz pri zbiranju gradiva za topografijo NOB. Na podlagi izkušenj, pridobljenih v Beli krajini, se je takoj v začetku leta 1957 začela živahna razprava o topografiji.

Ugotovljena je bilo, da se ukvarjajo s partizansko topografijo tudi oddelki NOB pri okrajnih muzejih. To iniciativo je Muzej NO LRS vsestransko podprl in razvijal. Izkušnje belokranjske ekipe je posredoval vsem muzejem.

¹⁶ Matija Žgajnar »Terenska ekipa Muzeja NO v Beli krajini«, Borec 1956, str. 452-456.

Na teren so šle tudi ekipe 8 okrajnih muzejev in sicer:

1. Ekipa Posavskega muzeja v Brežicah na Kozjansko, v sektorje Sromlje—Artiče, Senovo—Ložce—Jelše na Bohorju, Globoko—Pišece, Šempeter—Kozje—Pilštajn. Ekipa je bila tričlanska in se je z nekaj krajšimi presledki mudila na terenu v mesecih juliju in avgustu.

2. Ekipa Mestnega muzeja v Celju je delala na terenu od junija do oktobra povprečno 8 dni na mesec. Sestavljali so jo 3 stalni in 7 nestalnih članov, vodil jih je Stane Terčak. Popisovali so Šaleško dolino in sicer osrednje točke: Šoštanj, Paške vrhove, Okovino, Pesje, Šentilj—Šentandraž, Cirkovce, Plešivc, Ravne, Zavodno, Šentvid, Bele vode, Zaloko, Topolščica — z vsemi zaselki, ki spadajo v te katastralne občine.

3. Tričlanska ekipa Goriškega muzeja v Novi Gorici, v kateri je sodeloval tudi Avgust Dugulin—Maks, je popisovala v bivšem kraškem okrožju: kraško planoto s Tržičem in okolico, morsko obalo preko Nabrežin do Opčin in Sežane; v gornjevipavskem področju: Gornjevipavsko dolino od Krasa do Postojnskega, do Razdrtega, preko Nanosa, Podkrajja, Predmeje, preko Sela na Branik; v goriškem okrožju: mesto Gorico in okolico, Spodnjevipavsko dolino do Krasa.

4. Ekipa Notranjskega muzeja v Postojni, ki naj bi šla v sektorje Podgora, Podnanos in Prestranek, je izvršila le popis bunkerjev, ker ni naletela na pomoč oziroma pravo razumevanje občinskih odborov ZB NOV.

5. Štiričlanska ekipa Mestnega muzeja v Ptujju je bila 24 dni v sektorjih Juršinci in Desternik. Vodila jo je Vida Rojc.

6. Muzej NOB Slovenj Gradec je v mesecih juliju, septembru, oktobru in deloma tudi novembru obdeloval področje Mislinjske doline, in sicer njegov južni del: vzhodno področje Uršlje gore, Razbor, Graško goro, Paški Kozjak; na njenem severnem delu pa celotno Pohorje do Drave pri Vuzenici in Vuhredu.

7. Štiričlanska ekipa Pokrajinskega muzeja v Škofji Loki je v 17 dneh podrobno popisala več kot 20 hribovskih zaselkov na desnem bregu Poljanščice in Sore, to je od Žirov do Medvod.

8. Ekipa Muzeja za Tolminsko, ki jo je vodil Niko Mozetič, je obdelala Podbrdo, Hudojužno, Obloke in Koritnico. V zimskih mesecih pa misli obdelati še Šentviško-gorsko planoto.

B. Kočevska

Muzej NO LRS sam je organiziral v tem letu ekipo za Kočevsko. Odločitev za to področje je padla že spomladi in sicer zato, ker je bilo tu prvo osvobojeno ozemlje v letu 1942, dalje, ker je bil Kočevski Rog vsa leta varno zatočišče partizanov in je nagosto posejan s spomeniki NOB, dalje pa tudi zato, ker sam muzej v Kočevju še dolgo ne bo zmozel opraviti tega dela. Ekipa se je pred odhodom v Muzeju NO LRS dvakrat sestala, da so razdelili sektorje in dobili smernice. Področje je bilo razdeljeno za obdelavo na 8 sektorjev:

1. Kočevski Rog z novomeške in kočevske strani; 2. mesto Kočevje; 3. sektor nad Kočevjem do Nemške vasi, to se pravi ribniški sektor brez Ribnice, in sicer: Nemška vas, Otavice (Oražem), Makoše, Lipovec, proga Otavice—Koblarji, Dolenje, Gorenje in Nove Ložine, Koblarji, Mrtvice, Slovenska vas, Grčarice, Grčarske Ravne (pri Pajničju), Jelendol, Rakitnica, Blato (Kot), Dolenjska vas (Videm), Prigorica, Zadolje (Podgoro); 4. sektor okrog Toplic in Poljanska dolina; 5. nekdanji rajon Banja Loka in del bivšega rajona Mozelj iz leta 1942, in sicer: ozemlje Kočevske, ki je omejeno na zahodu z glavno cesto Štalcarji—Brod ob Kolpi, s tem, da je segel čez to mejo tudi v bližnje vasi, ki ležijo zahodno od te linije. Med temi so kraji Ajbelj, Puc, Drešnik, Jesenov vrt. Na jugu in vzhodu je obravnavano ozemlje seglo do Kolpe. Obdelana je tu vsa dolina Kolpe do vrha pobočij venca gora, ki zapirajo dolino Kolpe na severu, vstevši sem celo vas Stružnico — torej vse ozemlje, na katerem so bili oktobra 1943 v nemški ofenzivi znani partizanski položaji. S tem sektorjem je zajeto vse ozemlje Kostelskega s kraji v dolini Kolpe od Žage do Vrta,

Slika 16: Vodni rezervoar nad Kovačo vasjo pri Starem trgu ob Kolpi, ki so ga med NOB, ko še ni bil v rabi, uporabili za skladišče zavezniškega materiala, predvsem municije. — Z rezervoarja se vidi spuščališče pri Paki, kamor so zavezniški avioni odmetavali material

kjer se stika s terenom, ki ga je lani obdelala ekipa v Beli krajini. Poleg tega je zajet del svobodnega ozemlja v letu 1942, to je del rajona Mozelj, kjer je bila na črti Rajndol—Turkova Draga zopet stična meja tega sektorja z naslednjim sektorjem, to je ozemljem od Kočevja do Nemške Loke, ki pa letos ni bil obdelan. Na tem sektorju je bilo obdelanih 46 vasi; 6. sektor: Gotenica—Goteniški Snežnik—Kočevska Reka; 7. sektor Uršna sela—Birčna vas, to je 41 vasi v predelu, ki se razprostira južno od Novega mesta od toka Krke in Rumanje vasi na zahodu ter od Vel. Cerovca in glavne ceste Metlika—Novo mesto na vzhodu; 8. sektor od Kočevja do Nemške Loke pa je ostal neobdelan.

Člani ekipe, odgovorni za sektorje, so v muzeju preštudirali razpoložljive pisane vire (arhiv brigad, ki so se premikale po teh sektorjih, arhiv bolnic in tehnik v Rogu, arhiv OK KPS Kočevje za osvobodeno kočevsko ozemlje 1942, nekaj italijanskega arhiva), literaturo ter članke iz dnevnega časopisa in revij. Koristno pa je bilo tudi to, da nekateri člani ekipe sami dobro poznajo ta teren, kot n. pr. Stane Semič-Daki, Lojze Vršnik in Lojze Sitar.

12-članska ekipa: Milan Brezovar, Adriana Golouh, dr. Ivo Juvančič, Jože Krall, Veka Kokalj, Miroslav Luštek, Zdenka Preatoni, Stane Semič-Daki, Lojze Sitar, Lojze Vršnik ter študenta domačina Janez Nosan in Jože Škufca iz Novega mesta se je tehnično opremila po izkušnjah prejšnjih ekip.

Na dan prihoda na teren, 23. julija, so člani ekipe imeli sestanke z aktivisti in starimi partizani v Kočevju in Dol. Toplicah, kjer so izdelali po spominu seznam spomenikov NOB na posameznih sektorjih in podroben načrt dela.

Na terenu je bila ekipa 15 dni, do 8. avgusta, in je obdelala skupno okoli 215 krajev.

C. Koroška

Na slovenskem ozemlju onstran naše meje, na Koroškem, sta bili od 15. do 31. oktobra Stana Gerk iz Zgodovinskega arhiva CK ZKS in koroška partizanka Marjetka Kastelic iz Muzeja NO Slovenije, da nabirata gradivo za ženski zbornik, popisali pa sta vse, kar je bilo mogoče.

Napotila za delo jima je dal sekretar Zveze bivših koroških partizanov Karel Prušnik-Gašper. Dal jima je tudi imena ljudi oziroma hiš, kjer so se zadrževali partizani. Popisali sta partizansko dejavnost oziroma dejavnost OF v vseh gorskih dolinah okrog Železne Kaple, prvega žarišča narodnoosvobodilne borbe na Koroškem v Plaznici, Lobniku, Lepeni, Remšeniku, Beli, Kortah in na Obirskem. Zbrali sta 24 spominov in nad 120 fotografij.

Obdelava tega področja in bodoča obdelava slovenskega ozemlja pod Italijo pomenita posebno poglavje v okviru dela za partizansko topografijo.

Delo je bilo zaradi gorskega terena in samotnih visokih kmetij zelo naporno. Težave pa so bile tudi v tem, ker se ljudje iz razumljivih razlogov marsikje boje govoriti. Koroški nacisti so od nekdanj znani po narodnostni nestrpnosti in stanje po zadnji vojni za Slovence, zlasti za bivše partizane v tem predelu ni zavidanja vredno.¹⁹

VI. Problematika in zaključki

Ker muzej NO LRS še nima gradiva vseh ekip niti vseh poročil, ni mogel izvršiti kritične primerjave in rekapitulacije vsega opravljenega dela. Lahko pa naredimo važne zaključke in nakažemo problematiko tudi iz doslej znanega.

O raznih pripomočkih

Obdelovanje terena je pokazalo, da gesla za oznako spomenikov NOB pa tudi topografski znaki še vedno ne zadostujejo za vse dogodke in objekte oziroma jih ne razčlenjujejo. Nujno je torej čimprej gesla izpopolniti in jih vskladiti s topograf-

¹⁹ Gradivo iz Koroške je v zgodovinskem arhivu CK ZKS, fotografije pa v fototeki Muzeja NO LRS.

skimi znaki. Do zdaj se topografski znaki povečini zaradi pomanjkanja specialk niso kar na terenu vnašali vanje, ker ustreznih specialk 1 : 25.000 ni, ali pa jih je premalo. Morda bi kazalo, kot je predlagal Posavski muzej v Brežicah, uporabiti liste nemških ali naših vojaških specialk za označevanje na terenu, kar bi pri kasnejši izdelavi partizanskega topografskega atlasa zelo olajšalo delo, ker bi imeli na razpolago precizne kartografske podatke. Rešitev teh je našla topografska ekipa Mestnega muzeja v Celju v uporabljanju katastrskih map.

Ekipa Mestnega muzeja v Ptujju je uspešno uporabljala pri obdelavi terena krajevno kartoteko, ki jo vodi muzej za vse kraje bivšega ptujskega okraja.²⁰ Če hočemo, da bi se tak pripomoček res na vsakem terenu obnesel, moramo paziti, da nas ne zavede. Znano je namreč, da pridejo na terenu do izraza subjektivno obarvane izpovedi. Ljudje se spominjajo dogodkov in stvari po svoje: eni želijo povelečevati, drugim pa se skoraj več ne zdi vredno obujati spomine na minule dni. Če si pripovedovanja posameznikov nasprotujejo, ni priporočljivo takoj in preveč avtoritativno jih popravljati s podatki iz kartoteke ali anketnih pol, ker to ljudem vzame voljo do pripovedovanja, poleg tega pa se lahko zgodi, da zaradi teh vnaprej postavljenih shem oziroma točk za izpraševanje marsikaj še ne znanega in za tisti kraj oziroma hišo važnega, prezre. Na drugi strani pa je jasno, da morajo člani ekipe biti toliko seznanjeni z zgodovino NOB na posameznem terenu, da lahko vodijo razgovor z očitvidci.

Šolske kronike, ki bi morale biti v posameznih krajih najbolj verodostojen pisan vir, so zelo pomanjkljive. Veliko šolskih kronik je pisanih po osvoboditvi na podlagi spomina. Razumljivo je torej, da so zelo pomanjkljive in se nanje ni moč naslanjati pri preverjanju ustnih podatkov. Seveda pa jih ne smemo omalovaževati. Nekatere, kot je to primer v Dobrniču, v Ziljah pri Vinici, v Vasi ob Kolpi in Banja Loki, so razmeroma prav dobre. Na vsak način je torej treba šolske kronike povsod pregledati.

O vsebinskih in tehničnih pripravah

Predpogoj za odhod na teren bi moral biti vsekakor izčrpen študij vseh dosegljivih pisanih virov: arhiva, literature, člankov iz revij in časopisov ter že preverjenih spominov prvoborcev in voditeljev. Izkazalo se je, da je to le malokdaj mogoče in da bi se na ta način celotno delo za topografijo močno zavleklo. Ker pa bi bilo vsako zavlačevanje lahko usodno, je bolje najprej zapisati in zbrati še vse mogoče podatke na terenu, nato pa jih primerjati in preverjati z že napisanimi. Seveda pa mora ekipa brezpogojno iti na teren vsaj z orientacijsko predstavo zgodovine NOB na področju, ki ga bo obdelovala.

Važno je tudi, kako so organizacije in ljudje na terenu obveščeni o prihodu topografskih ekip. Popularizacija dela in pomena partizanskih topografskih ekip v časopisju se je izkazala koristno. Tako je n. pr. referent NOB Mestnega muzeja v Ptujju Vida Rojc v Ptujskem tedniku, v članku »Po partizanskih poteh« informirala čitatelje o »krajepiscih zgodovine NOB«. Ljudje so zato ekipo lepo sprejemali, jo prenočevali in ji dajali hrano.

Ekipe morajo biti čimbolje opremljene s specialkami, topografskimi znaki, merilnimi pripravami, kompasi, risarskimi potrebščinami in fotoaparati. Izkazalo se je, da je na terenu najbolj uspešno delo »dvojk« oziroma »trojk«, ki pa ne smejo predolgo ostati na terenu. Delo na terenu, daljše od 14 dni, je prenaporno in zato neuspešno. Najboljši sestav ekipe je: zgodovinar-muzealec, borec-aktivist, ki je vodič do objektov oziroma krajev, in risar oziroma fotograf, ki pa že ni nujno potreben, ker to delo često opravijo muzealci sami. Pri delu so se dobro izkazali študentje, n. pr. v ekipi Mestnega muzeja v Ptujju in ekipi Muzeja NO LRS na Kočevskem. Pri sestavi ekip ne smemo prezreti dejstva, da so ljudje najbolj zaupljivi do domačinov in starih partizanov. Težko je najti primeren letni čas za popis spo-

²⁰ Obsega rubrike: 1. okupatorjevo dejavnost, 2. dejavnost OF in KP, 3. akcije NOV, 4. ustanove NOV, 5. spomeniki v spomin na NOB.

menikov NOB. Poleti zaradi dela na polju, pozimi zaradi nedostopnosti bunkerjev, zemljank oziroma taborišč.

Izogniti se tudi ne da izgubi časa in naporu ekip v hribovskih krajih s samotnimi, redko posejanimi kmetijami in objekti, često čez 1000 m visoko (Koroška, Rog).

Pred odhodom ali že na terenu samem je dobro, če na skupnih sestankih s člani Zveze borcev, starimi partizani in aktivisti ekipa izdela okvirni načrt ter seznam krajev in ljudi, ki jih je treba obiskati. To je zelo uspešno tam, kjer so organizacije Zveze borcev delovne in razumejo potrebo zbiranja virov za zgodovino NOB. Tak je bil primer n. pr. v Metliki. Zgodovinske komisije pa pri večini organizacij še niso svojih nalog opravile ali pa so jih slabo opravile. Opisujejo ali bolje prepisujejo splošno znane stvari iz perspektive slovenskega središča Ljubljane, na važne dogodke v svojem kraju pa pozabljajo (n. pr. Brestanica). Nekatere organizacije Zveze borcev sploh niso pokazale nobenega razumevanja, kot je to primer v Postojni, kjer je zato zamujenega mnogo dragocenega časa pri delu za topografijo. Ponekod pa vladajo med člani Zveze borcev celo nevzdržne razmere, ki resno ovirajo delo.²¹

O težavah pri samem delu

Vsesplošni problem je slab ljudski spomin. Velika večina ljudi je pozabila dogodke v celoti ali pa se jih le bežno spominja. Najteže se spominjajo datumov ali nazivov partizanskih enot, kar je često posledica konspiracije iz časa NOB, zlasti v predelih, kjer narodnoosvobodilno gibanje ni bilo tako množično. Ljudje so le redko vedeli za formacijo, kateri so pripadali partizani, ki so se zadrževali pri njihovi hiši ali v bunkerju. Dalje ljudje, ki so med vojno živeli na nekem terenu, so se često odselili, zlasti vidnejši vojaški in politični funkcionarji (Dolenjska—Suha krajina, v nekdanji kočevskih vaseh severno od črte Ograja—Muha vas pa sploh ni predvojnega prebivalstva). Nekoliko lažje je tam, kjer žive še isti ljudje (Kozjansko, Dolenjske Toplice—Poljanska dolina). Vendar so to povečini navadni borci, terenci ali kurirji, ki so sicer vneto sodelovali z NOB, niso pa imeli širšega vpogleda v organizacijo. Novo priseljeni pa ponavadi sploh ničesar ne vedo. Zelo težko je n. pr. rekonstruirati cela kurirska omrežja na terenu. Po pripovedovanju bivših kurirjev oziroma ljudi, ki so bile pri njih javke, je mogoče ugotoviti TV-linijo in dobiti podatke v najboljšem primeru za dve do tri kurirske stanice.

Poseben problem je Kočevski Rog oziroma gozdni predeli, kjer je objekte s pomočjo gozdnih delavcev ter gozdnih in lovskih čuvajev razmeroma lahko najti, zelo težko ali pa celo nemogoče pa je zanje dobiti podatke. Tak primer je baraka pod Daleč hribom ter baraka med tretjim ovinkom in »Bazo 20« na Rogu. Tam, kjer ni kontinuitete na terenu, obstaja torej zbiranje gradiva na terenu v dveh fazah: najprej opis ostankov in situacije, nato pa opis takratnih objektov in njihov zgodovine po ljudeh, ki so med NOB tam živeli.

Zelo problematična so tudi ilegalna imena. Ljudje se spominjajo borcev in partizanov le pod temi imeni. Razvozlanje ilegalnih partizanskih imen pa bo vedno težje.

O načinu dela in obliki zbranega gradiva

Nekatere ekipe so menile, da bi bilo nesmotrno omejiti se na časovno zaporedje, ker bi se v tem primeru morali večkrat vračati v isti kraj, ki je povezan z NOB od leta 1941 do 1945. Tako se je ekipa Posavskega muzeja v Brežicah raje posvetila posameznim enotam, n. pr. Ristovi in Brežiški četi, Kozjanskemu odredu tid. Druge ekipe so se spet bolj držale časovnega zaporedja in obdelovale najprej leta 1941—1942 (ekipa Mestnega muzeja v Celju). Nekatere ekipe, zlasti v začetku, so se morda preveč omejile na zapisovanje spominov in pisanje kronik (Zgornja Savinjska dolina, Koroška).

²¹ Vasi Prigorica, Rakitnica, Dolenja vas na Kočevskem zaradi tega ni bilo mogoče popisati.

Ker vsega gradiva, kot že rečeno, še nismo prejeli, ne moremo dati končne ocene; mnenja pa smo, da je za to delo vsaj zdaj še težko začrtati neke točne omejitve oziroma določiti točna pravila, po katerih naj bi se izvrševalo. Ugotovimo lahko samo to, da je bilo toliko prijemov, kolikor je bil topografskih ekip in bo imelo zato gradivo vsakega muzeja nekoliko drugačno obliko. Vse ekipe pa morajo delati po načelu, da je osnovni kriterij za topografijo popis krajev in da se mora zato v njih popisati vse, kar se je v njih dogajalo v času, ki ga topografija zajema. Torej ne morejo biti osnovni kriteriji niti čas, ker bi potem to bila kronika, niti enote itd. Jasno je tudi, da je vse zbrano le gradivo, torej nezaključeno delo, ki se bo še neprestano dopolnjevalo in preverjalo.

Prvo gradivo, ki ga je Muzej NO LRS zbranega prejel, je poslal Mestni muzej v Ptuj in sicer dva vezana zvezka: »Partizanska topografija, področje Ptuj, občini Juršinci-Desternik« in »Zapiski iz NOB, področje Ptuj, občini Juršinci in Desternik.« Hvalevreden je sklep tega muzeja, da se bo s tem gradivom okoristil pri izdaji »Zbornika NOB Ptujskega okraja«, ki ga bo izdal skupno z organizacijo ZB in bi bil lahko vzpodbuda za enake publikacije v drugih okrajih.

O finančnem vprašanju

Nekateri muzeji so pri lokalnih forumih naleteli na razumevanje, da so jim že ali pa jim bodo z denarnimi sredstvi pomagali. Tako v Gorici, Kopru, Škofji Loki, Celju in Ptuj, medtem ko so drugod velike težave. Pričakovati je, da bodo finančne možnosti okrajev v letu 1958 bolj smotno razporejene tudi in ne nazadnje v odnosu na potrebe topografije NOB. Muzej NO LRS sam je v perspektivnem planu za leto 1958 za topografijo izven Muzeja NO LRS predvidel 760.000 dinarjev in za potrebe svojih lastnih ekip 350.000 dinarjev. Seveda ni prevzel s tem nobenih obveznosti, ker je vse odvisno od proračunskih organov.

Pisani viri imajo tudi pri zgodovini NOB na vsak način prednost pred ustnimi. Ustni pa so tudi potrebni, če se hočemo poslužiti metode primerjave čimvečjega števila virov, ki se je pokazala uspešno, in odkriti objektivno podobo NOB. Ustni viri so nam potrebni predvsem tam, kjer nimamo pisanih virov ali pa imamo nezanesljive ali pomanjkljive pisane vire; z ustnimi viri pa tudi lahko navadno skopo opisane dogodke v pisanih virih osvežimo in damo razvoju dogodkov potrebno plastičnost in dinamiko.

Muzejem oziroma oddelkom NOB, organizacijam ZB, zgodovinarjem NOB in vsem tistim, ki se zanjo zanimajo, torej ne bi smelo biti žal niti časa niti v to delo vloženih sredstev.

Reči smemo, da je storjenega zelo mnogo in da smo zlasti z uspehom zadnjih dveh let lahko zadovoljni. Ne moremo pa zanikati resnice, ki jo je zelo dobro izrazil član topografske ekipe: »Če bi začeli s tem delom pred 5 leti, bi bilo zelo pozno.«

Klišee izdelala klišarna Časopisnega podjetja
»Slovenski poročevalec« v Ljubljani

Tisk tiskarne »Toneta Tomšiča« v Ljubljani

*Tekstilni industriji, industriji za izdelavo papirja
ter usnjarski industriji nudimo žveplena
in AZO barvila v vseh količinah*

*Pričeli smo tudi z dobavo barvil za široko potrošnjo
v dozah po 1, 2 in 5 kg*

*Kvaliteta naših barvil je enakovredna
različnim inozemskim barvilom*

*Opozarjamo na naše novo impregnacijsko sredstvo
„PENTOLAT 3 A“ za lesno industrijo
in kot dodatek k strojilnim juham
v usnjarski industriji*

*Zahtevajte prospekte v tovarni
ali pa zahtevajte, da vas obiščejo
naši predstavniki*

Tovarna
organskih
barvil

CELJE

TOB

karoserija

*

tovarna jeklenih
avtobusnih karoserij

*

LJUBLJANA
Kamniška ul. 25

*

Telefon št. 31-047

*

Brzojavni naslov:
Karoserija Ljubljana

*

Tekoči račun:
Komunalna banka
Ljubljana št. 60-KB-2-Ž-6

TOVARNA
NOGAVIC

Polzela

Ziro račun
pri Narodni banki,
podružnica Celje
620-T-582

Železniška postaja
Polzela

Telefon Polzela št. 2

KOLINSKA

tovarna hranil

LJUBLJANA

priporoča svoje kvalitetne izdelke:

„PROJA“ kavni nadomestek

„STAR“ figova kava

Ovsene kosmiče

„REGINA“ vaniljin sladkor

„REGINA“ pecilni prašek

malina čokolada limona
kakao — ROYAL — rum
 pudingi
mandelj jagoda vanilja

Veletrgovina s kemikalijami

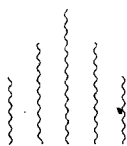
KEMIKALIJA

MARIBOR

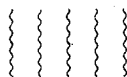
PARTIZANSKA C. 54

Imamo stalno na zalogi:

- barve
- lake
- kemikalije
- čopiče
- strešno lepenko
- brusne papirje
- mavec itd.

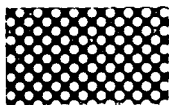
Proizvajamo
plin, katran in koks

PLINARNA MARIBOR

Cenjenim odjemalcem
se priporočamo

Trgovsko podjetje

Automaterial

MARIBOR, PARTIZANSKA 25

nudi cenjenim potrošnikom vse vrste motornih vozil, motociklov in dvokoles. ● Cenjenim odjemalcem se priporočata kolektiv

M E T A L N A

Največje jugoslovansko podjetje
za gradnjo jeklenih konstrukcij.
Ustanovljeno 1970

Lastni projektantski in konstrukcijski biro -- Moderno zgrajene, opremljene in organizirane delavnice - Specialni varilni oddelek za ročno in avtomatsko varjenje - Oddelek za terenske montaže

Projektiramo — Izdelujemo — montiramo VSE VRSTE JEKLENIH KONSTRUKCIJ v zakovani in zavarjeni izvedbi in KOMPLETNE NAPRAVE ZA RAZNE INDUSTRIJE IN RUDNIKE

Proizvodni program:

mostovi - visoke gradnje - pločevinaste konstrukcije - dvigalne in transportne naprave - vodne zgradbe (hidromehanska oprema) - posamezne specialne konstrukcije in naprave ali kompletna oprema - prešana roba

Tovarna konstrukcij
in strojnih naprav

MARIBOR

**TRGOVINA S TEHNIČNO ŽELEZNINO
IN KOVINSKIM BLAGOM**

Tehnometal

LJUBLJANA

Titova cesta 24

Telefon: 20-145, 21-547, 23-356, 23-453

Telegram: TEHNOMETAL

Poštni predal: 159

*Valjani in vlečeni proizvodi črne
metalurgije*

*Valjani in vlečeni proizvodi barvaste
metalurgije*

Plemenita jekla vseh vrst

Kroglični ležaji

Orodje in stroji za obdelavo lesa

Orodje in stroji za obdelavo kovin

Sanitarni in instalacijski material

Tesnila

Vijačno blago

Generalna zastopstva in konsignacij-
ska skladišča inozemskih tvrdk:

Gebrüder LEITZ, Werkzeugfabrik,
Oberkochen, Zah. Nemčija —
specialno orodje za strojno obdelavo
lesa

Kärntnerische Eisen- und
Stahlwerks A. G.
Ferlach, Wien, Avstrija —
žica in orodje za obdelavo kovin

Heinr. SAHM & Söhne, Remscheid,
Zah. Nemčija — orodje »FINDOR«
vseh vrst

TYROLIT, Schleifmittelwerke
G. m. b. H. Schwaz, Avstrija —
brusilne plošče vseh vrst

Industrija naravnega
in umetnega kamna

MINERAL

LJUBLJANA-MOSTE
INDUSTRIJSKA C.

Izdelujemo različne izdelke

iz naravnega

in umetnega kamna

*Za cenjena naročila
se priporočamo*

»Alko«

destilerija
in tovarna likerjev

LJUBLJANA
FRANKOPANSKA UL. 9

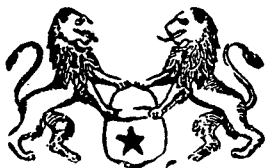
Telefon 20-955, 21-568
Brzjavni: „ALKO“
Tekoči račun 60-KB-4-Z-318

Gospodinje!

Zahtevajte
pri svojih trgovcih
naše nove
gospodinske pripomočke:

„Econom“ lonce
sokovnike
pekače
etažno posodo
lonce za mleko
vložke
za pranje perila

Pri nakupu zahtevajte
navodila o uporabi
in pazite na naš
zaščitni znak

**Tovarna
emajlirane
posode**

C E L J E

Telefon 22-71

Trgovsko podjetje

TOBAK

LJUBLJANA
LIKOZARJEVA UL. 5

nudi kvalitetne tobačne
izdelke iz vseh tobačnih to-
varn FLRJ, žigalice priznane
tovarne »DRAVA« Osijek, vse
vrste taksnih in poštnih vred-
notnic in uvožene kadilske
pipe znamke »BRUYERE«

O bčinski
ljudski
odbor

RADEČE

Tekstilna tovarna Prebold

Tkalnica,
oplemenjevalnica,
elektro - foto gravura

Izdelujemo in nudimo trgovskemu
omrežju :

Cic, keper barhend,
deftin,
blago za žensko perilo,
naglavne rute,
blago za pižame

Cene zmerne!

Bogati asortiment!

Tiskarina

TOVARNA TISKANEGA BLAGA

K R A N J

z obrati:

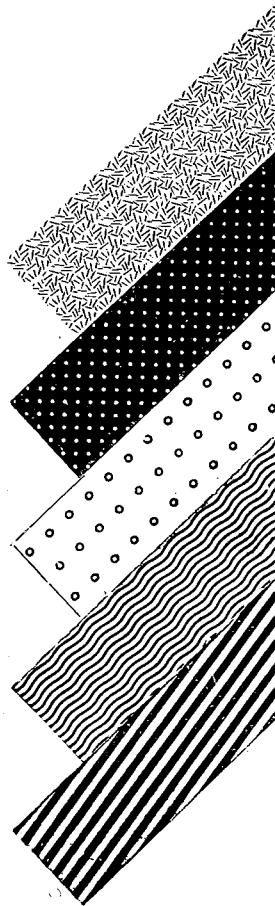
**predilnica, tkalnica, belilnica
barvarna, tiskarna**

proizvajamo tiskane bombažne
in stanične tkanine
v različnih modnih barvah
in najnovejših deseni

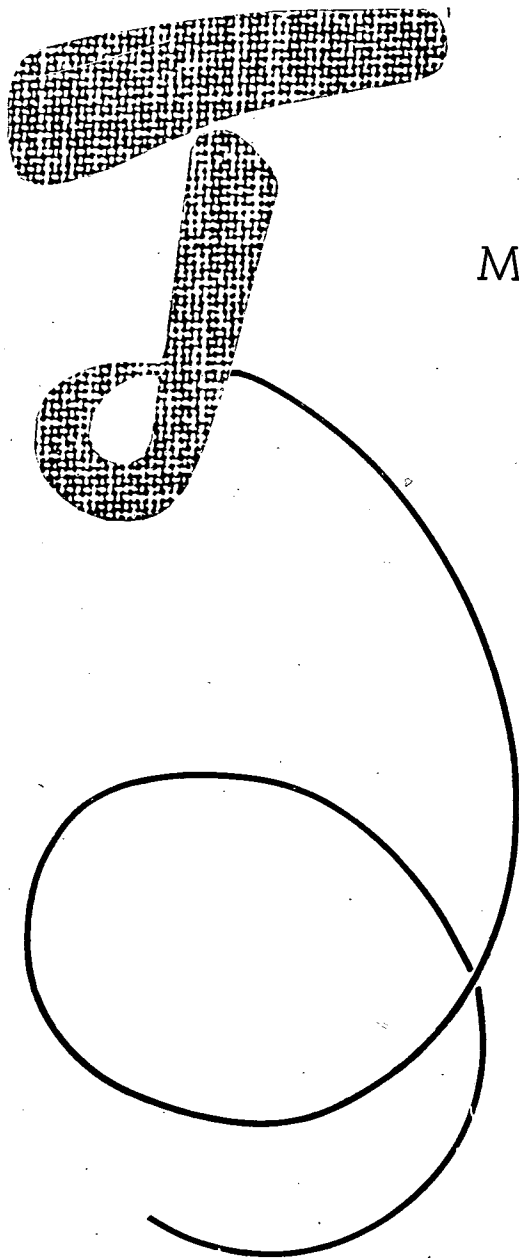
Naši izdelki, in to:

cici, deleni, kretoni in vse vrste barhentov
in flanele so zaradi odlične kvalitete priznani
na domačem kakor tudi na inozemskem tržišču

**Točna
in solidna postrežba!**

TOVARNA
VOLNENIH
IZDELKOV
MAJŠPERK

izdeluje :

blago za moške in

ženske obleke,

moške in ženske plašče,

moške in ženske

kamgarne vseh vrst.

Naš loden

in hubertus sta najbolj

iskana.

Bogata izbira desenov

in barv.

Poskusite enkrat

in kupovali boste

le izdelke

TOVARNE VOLNENIH

IZDELKOV MAJŠPERK

TOVARNA ŽIČNIH IZDELKOV • TOVARNA

ŽIČNA

proizvaja vse

vrste žičnega pletiva,

žično platno in

kovinsko pohištvo

Naš novi proizvod:

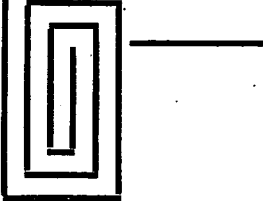
Šlarafija

sedeži za avtomobile

in kauče ter transport-

ni trakovi za vse

panoge industrije

CELJE

Ipavčeva 20

POŠTNI PREDAL 27

TELEFON 21-48

TELEGRAM:

ŽIČNA CELJE

ŽIRO RAČUN:

ŠT. 62-KB-1-Ž-319

KOMUNALNA BANKA

CELJE

ŽIČNIH IZDELKOV • TOVARNA ŽIČNIH

Oljarna

tovarna tehničnih olj

LJUBLJANA
TOVARNIŠKA UL. 41

proizvaja

ricinusovo tehnično
in medicinalno olje,
laneno tehnično
ter medicinalno olje,
druga rastlinska
tehnična olja,
firneže najboljših
kvalitet,
oljne pogače
za živinsko krmo
ter ricinusove tropine
za gnojivo.

SAVINJA

lesna industrija

CELJE

vam nudi

kakovostne lesne izdelke

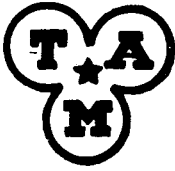
in

se vam

priporoča za

cenjeni nakup

TOVARNA AVTOMOBILOV MARIBOR

nudi cenjenim odjemalcem najrazličnejše vrste svojih kvalitetnih vozil

Tovorne avtomobile, tipa „Pionir“, nosilnosti tri tone, primérne za krajevni in medkrajevni promet

Avtobuse, standardne vrste, tipa „Pionir“, 25 sedežev

Avtobuse, turistične vrste, v-izredno lepih karoserijskih izdelavah, 25 sedežev

SPECIALNA VOZILA:

Prekucnik, tro-transki, na motorni pogon

Kamione-cisterne za prevoz goriva, smeti, fekalij in raznih kemikalij

Vsa vozila so opremljena s petbrzinskim menjalnikom

NOVO VOZILO:

Tovorni avtomobil „TAM 4500“, nosilnosti štiri in pol tone, opremljen z zračno hlajenim Dieslovim motorjem po licenci svetovno znane tovarne avtomobilov Kloeckner-Humboldt-Deutz

Za vsa vozila TAM lahko dobite tudi rezervne dele

Podrobne informacije dajejo zastopstva in prodajalne v vseh večjih mestih države kakor tudi neposredno

TOVARNA AVTOMOBILOV MARIBOR

TRBOVLJAH

CEMENTARNA V

s svojimi
obratni
v Zidanem mostu
in
Radečah
proizvaja
prvovrsten
cement
in drugi
gradbeni material

Gradbeno
podjetje

MEGRAD

LJUBLJANA
KOTNIKOVA 10

Telefon 30-512, 30-513

izvršuje

vsa

v gradbeno stroko

spadajoča

dela

veledrogerija

LJUBLJANA

Mestni trg 23

p. p. 423 - telefon 22-576

brzjav: Vedrog Ljubljana

Uporabljajte redno svetovno znane znamke:

GIBBS zobno kremo

GIBBS ustno vodo

TOKALON kremo za nego lica

TOKALON lepčilno mleko

TOKALON puder v osmih barvnih odtenkih

WORTH in **COTY** kolske vode

BEL'AMI ustna črtala neizbrisna

SHAMPOO tekoči v polivinilnih vrečicah

ADONIS vodice za po britju

Mariborska livarna

MARIBOR

Ulica heroja Jevtiča 21

Poštni predal št. 20
Telefoni: 24-15, 25-12, 22-07
Brzofavke: Livarna Maribor

Izdelujemo: medeninaste palice, kvalitete MS 58, v raznih dimenzijah in profilih, sposobne za **avtomatsko** obdelavo — Odlitke **vseh barvastih kovin** in razne kakovosti in teže po načrtih in modelih — Vodovodne, parne in sanitarne **armature**, nikljane in pokromane / Črpalke za **beljenje prostorov** ter dele za **sadne in vinogradniške škropilnice** — Gibljive **spiralne cevi** za ročne prhe, za avtomobilsko, ventilatorsko in elektroindustrijo — Gibljive **spiralne cevi** za sejalne stroje — Odkovke in odpreske iz bakrenih, cinkovih in aluminijevih **legur** — **Kompletne peči** z armaturami za kopalnice — Imamo najmodernejše stroje za brizgani in tisnjeni liv (Spritzguss) za izdelavo raznovrstnih **preciznih strojnih delov** in predmetov široke potrošnje po načrtih — **Potrebno orodje** izdelamo v **lastni delavnici** in sprejemamo tudi posebna naročila — Pretapljammo in regeneriramo odpadke **barvastih kovin** — Naročila izvršujemo **kvalitetno** in po konkurenčnih cenah — Kupujemo odpadke vseh vrst **barvastih kovin** in po najvišjih cenah.

Tovarna
kovinskih
in
plastičnih
izdelkov

TUBA

Ljubljana

Kamniška ulica 20

proizvaja

svinčeno embalažo za farmacevtsko, kemično in kozmetično industrijo / embalažo iz aluminija za prehransko in farmacevtsko industrijo / tehnične predmete iz aluminija za radijsko industrijo in predmete za telekomunikacije

Izdelke iz plastičnih
mas:

polystyrola, polytilena, silona in polivinila za radijsko in avtomobilsko industrijo / kakor tudi predmete za široko potrošnjo

Vsi izdelki so poznani po svoji proovrstni kvaliteti in so tudi brezkonkurenčni v ceni

SATURNUS

tovarna kovinske embalaže

LJUBLJANA

proizvaja :

*Raznovrstno pločevinasto embalažo
za prehransko,
kemično in farmacevtsko industrijo iz črne,
bele in alu-pločevine*

*Artikle široke potrošnje :
kuhinjske škatle, pladnje, igrače, razpršilce itd.*

*Dele za avtomobile in bicikle :
žaromete vseh vrst in svetilke,
zgoščevalke,
avtoogledala, žaromete,
zvonce in zgoščevalke za bicikle*

*Elektrotoplotne aparate :
kuhalnike, peči in kaloriferje*

Litografirane plošče in elokstrane napisne ploščice

PROIZVAJAMO:

baterijski vilični nakladalec
„Slonček“ S 500, 1000, 1500

diesel vilični nakladalec
„Mamut“ M 2500

ekscenter stiskalnice ES 6, 30, 50 ton

hidravlične stiskalnice HS 60, 150 ton

električne vrtalne stroje
VS 0-15, 0-20, 0-23 mm

hidravlične bagre

hidravlične stiskalnice
za stiskanje odpadkov

J n d o s

INDUSTRIJA
OBDELOVALNIH STROJEV

Ljubljana - Moste

Ob železnici

ŽITO MOKA

LJUBLJANA
Čufarjeva ulica 2

z obrati:

Beričevo, Bistra, Fužine,
Vrhnika, Logatec, Vič, Gameljne

nudi odjemalcem vse vrste
kvalitetnih
mlevskih izdelkov
Jamčimo za točno
in
solidno postrežbo

TEKSTA

tovarna sukancev
in pozamenterije
MARIBOR

izdeluje:

lanene sukance
bomb. rib. sukance
bomb. in svileno pozamenterijo

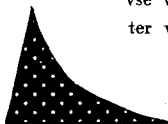
Rog

tovarna koles

LJUBLJANA, TRUBARJEVA CESTA 72

izdeluje:

vse vrste športnih in turnih koles
ter vse ustrezne nadomestne dele

TESNILKA

tovarna tesnil in plastičnih mas

MEDVODE

priporoča svoje proizvode:

parolit plošče, avtotesnila za vse vrste
eksplozivnih motorjev in druge
proizvode iz tesnilnega materiala
ter plastične mase za industrijo in promet

**Veletrgovina z usnjem, gumo
in tehničnim tekstilom**

LJUBLJANA, BEŽIGRAD 6

Telefoni: centrala 32-394
komercialni oddelek 32-470
direktor 50-015

»ASTRA« specializirano trgovsko podjetje v usnju, gumiju, plastičnih masah, čevljarških, sedlarskih, tapetniških potrebščinah in orodju, tehničnem tekstilu in zaščitnimi sredstvi vas postreže iz svojih sortiranih zalog vedno po najnižjih konkurenčnih cenah.

**Iz konsignacijskega skladišča
»PIRELLI« vam nudimo:**

AVTOPLASČE IN ZRAČNICE
ZA OSEBNE AVTOMOBILE,
TOVORNE AVTOMOBILE,
AVTOBUSE, TRAKTORJE IN
POLJEDELSKE STROJE.

**Iz konsignacijskega skladišča
»SEMPERIT« vam nudimo klina-
sta jermena v vseh dimenzijah.**

Rudniki, tovarne, obrtna podjetja, trgovska podjetja, transportna podjetja, mlinska podjetja, gradbišča in ustanove — prepričajte se o solidni postrežbi in najnižjih cenah veletrgovine »ASTRA«.

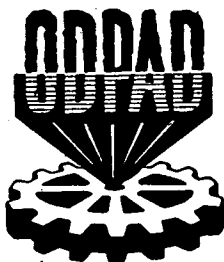
Vsa naročila, osebna, pismena ali po naših potnikih izvršujemo solidno in hitro. Pri naročilih tehničnega materiala vas postrežemo tudi s strokovnimi nasveti.

Industrija bombažnih izdelkov KLANJ

nudi po najnižjih dnevnih cenah:

gradl za žimnice v vseh
kvalitetah in barvah,
surovo platno,
blago za moško perilo,
karo blago
za ženske obleke,
brisače, kuhinjske krpe,
robce itd.

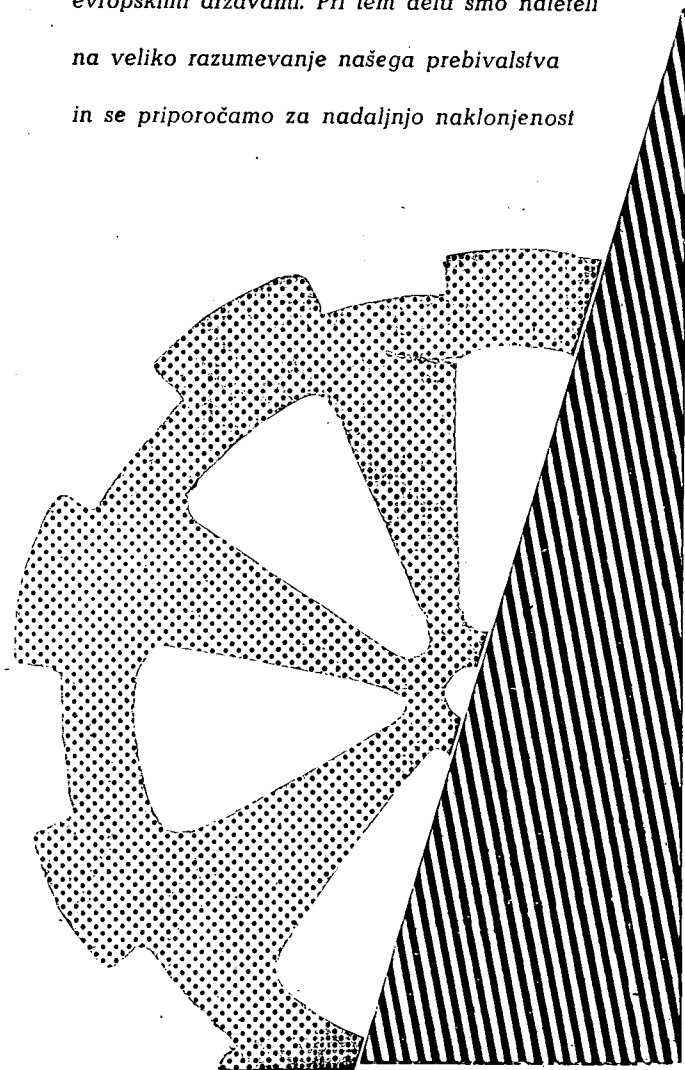

Sistematično zajemanje in izkoriščanje odpadkov je tudi ena izmed značilnosti napredne gospodarske države. Veliko naporov je bilo treba vložiti, da smo v tej gospodarski dejavnosti dosegli uspehe, s katerimi ne zaostajamo za drugimi evropskimi državami. Pri tem delu smo naleteli na veliko razumevanje našega prebivalstva in se priporočamo za nadaljnjo naklonjenost

O
d
p
a
d

LJUBLJANA

Telefon: 30-573, 32-664
direktor: 32-732

Kadar opremljate
 nov dom
 ali novo stanovanje,
 zahtevajte
 vedno blago
 za pohištvo,
 zavese raznih vrst,
 namizne prte,
 frotir-brisače,
 posteljna
 pregrinjala,
 pliše za dekoracije,
 žamete
 in druge pliše
 najboljše kakovosti
 v sodobnih vzorcih
 in po zmernih
 cenah

ki jih
 izdeluje

**ovarna
 dekorativnih
 tkanin**

L J U B L J A N A

Celovška c. 280

*Umetniški zavod
 za litografijo*

LJUBLJANA
 IGRISKA 6

izdeluje vse vrste
 knjigotiskarskih in
 litografskih del,
 kakor tudi tisk v anilinu

Telefon št. 50-569

TESARSKO PODJETJE

»Tesarstvo«

LJUBLJANA
 Ižanska cesta 18

izvršuje

vsa v tesarsko in
 stavbeno-mizarsko stroko
 spadajoča dela
 strokovno in po
 solidnih cenah

Za cenjena naročila se priporoča

SAP

Avtobusno in turistično podjetje

- Turist biro

LJUBLJANA

Središka ulica 13

Telefon 30 902

vzdržuje redne mednarodne, turistične, medkrajevne in lokalne proge

Organizira izlete doma in v inozemstvo

Nudi vse turistične usluge

Nabavlja potne liste in vize

Prodaja vse vrste železniških, avionskih in ladijskih vozovnic

Rezervira spalnice

Posreduje vam v zvezi z Mestno hranilnico ljubljansko 10-mesečno turistično posojilo

Menjalnica in valute

Vse tozadevne informacije dobite v naših poslovalnicah :

Miklošičeva cesta 17, telefon 30-645, 30-647

Titova cesta 38, telefon 32-772, 32-771

V lastnih karoserijskih delavnicah izdelujemo najmodernejše avtobusne karoserije

V naših servisnih delavnicah, Ljubljana, Središka ul. 13 in v Trzinu vam strokovno in hitro popravimo vaša vozila

Obračajte se z zaupanjem na nas in poslužujte se naših uslug

tobačna tovarna

v Ljubljani

*Naši izdelki imajo
edinstven okus in blago
aromo, njihova
kvaliteta ustreza zahtevam
ogromnega števila
potrošnikov*

*Upoštevamo želje kadilcev
in zato uspevamo, da
kadilci naše izdelke cenijo
in zahtevajo*

*Oprema naših izdelkov
je solidna, kakovost
standardna*

*Dobro kadi, kadar kadi
ljublanske cigarete*

TOVARNA
USNJA

STANDARD

KRANJ

*specializirana
proizvodnja
podplatnega
usnja*

TOVARNA ELEKTROTEHNIČNIH IN FINOMEHANIČNIH IZDELKOV

ISKRA

KRANJ

TELEFON: KRANJ 231

BRZOJAV: ISKRA KRANJ

s svojimi predstavništvi in industrijskimi poslovalnicami v

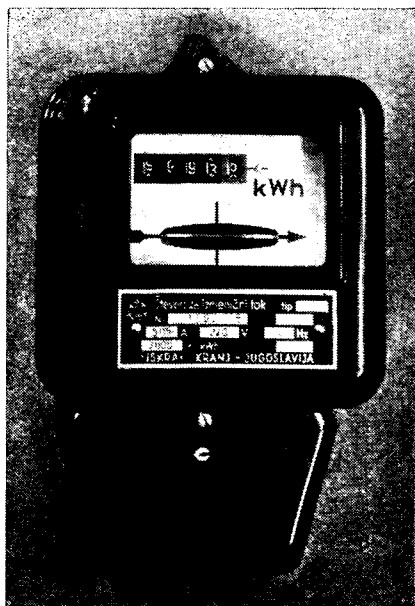
Ljubljani, Titova cesta 19, telefon 21-366

Beogradu, Knez Mihajlova 2, telefon 22-876

Zagrebu, Gundulićeva 7, telefon 25-567

Skopju, Ulica maršala Tita 27, telefon 14-21

Rijeki, Ulica Rade Končara 17, telefon 36-58

*POVSOD „ISKRA“
KVALITETNE PROIZVODE:*

Izdeluje in izvažata:

*avtomatske telefonske centrale
in aparate*

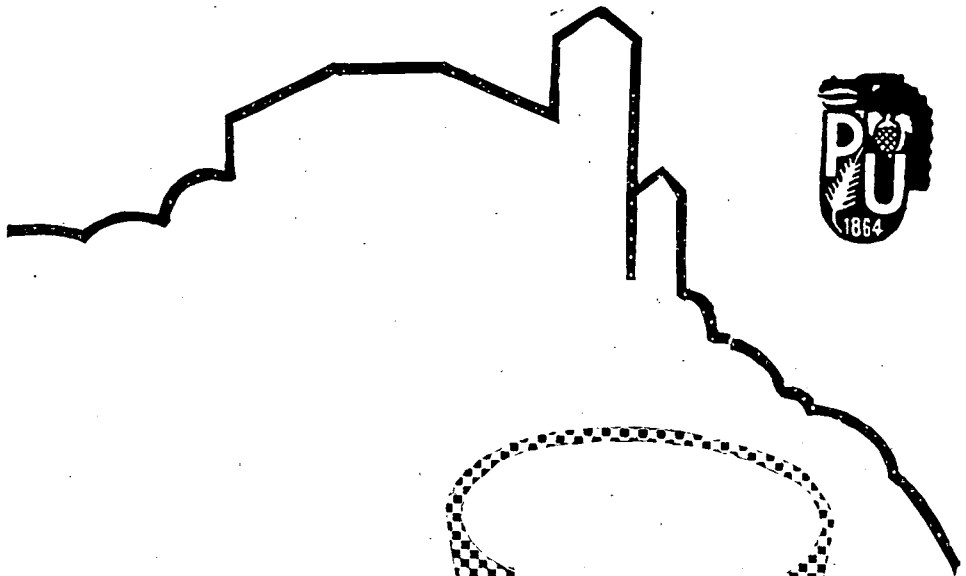
*kinoaparate in elektroakustične
naprave*

*električne merne instrumente
in števce*

električne ročne vrtalne stroje

avtoelektrične naprave

selenske usmernike

Pivovarna

Union

LJUBLJANA

priporoča

svoje

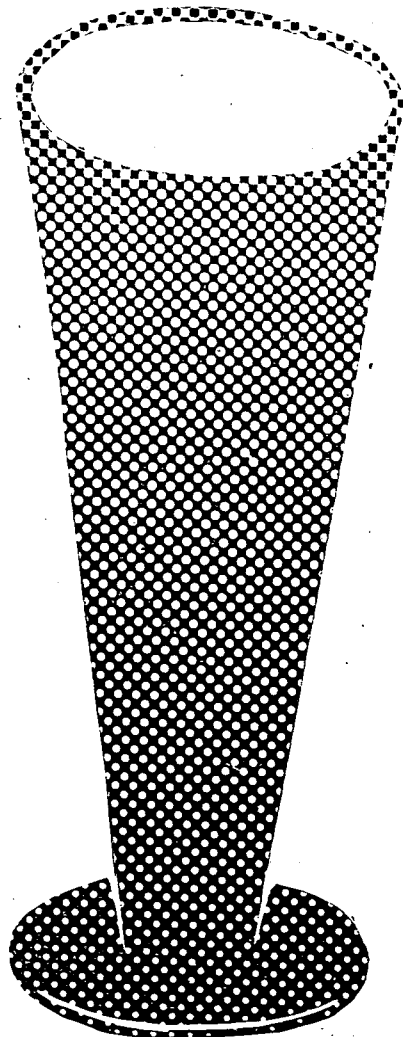
renomirane

izdelke

pivo

in

kvass

»Vse posle tuzemske in mednarodne špedicije (izvoz, uvoz, tranzit, carinjenje, transportno zavarovanje, vozniške reklamacije, transportne kalkulacije itd., javna skladišča, oskrba dostave blaga na dom, lastni industrijski tir, prevozi s kamioni in hladilnimi avtomobili itd., itd.) vam hitro in solidno opravi:

GL BUS ŠPEDICIJA

LJUBLJANA, TITOVA 33

s svojimi poslovalnicami:

▲	BEOGRAD, Gavrile Principa 8	tel. 27-054
▲	CELJE, Mariborska 12 (loko)	„ 26-28
▲	CELJE, Titov trg 5 (mednarod. odd.)	„ 21-78
▲	JESENICE, Gosposvetska 29	„ 956-254
▲	KOTORIBA, železniška postaja	„ 7a
▲	KOZINA-HERPELJE	„ 25
▲	MARIBOR, Mlinska 1	„ 30-32
▲	NOVA GORICA, Rožna dolina	„ 58
▲	PREVALJE, železniška postaja	„ 25
▲	REKA, Stara carinarnica	„ 28-40
▲	SEŽANA	„ 65
▲	SUBOTICA, Djura Djakovića 19	„ 10-92
▲	ZAGREB, Branimirova 37	„ 37-020

in s svojimi predstavništvi v Dimitrovgradu, Osijeku, Vršcu in Vukovarju.

Poleg drugega razpolagamo z lastnimi skladišči na Reki, od koder odpremljamo vse pošiljke ob Jadranski obali, na otoke, kakor tudi v inozemstvo.

Trgovsko podjetje

»Volna«

LJUBLJANA

WOLFOVA 1

vam nudi

v vseh svojih

poslovalnicah

pestro izbiro

vsega

manufakturnega blaga

GRMADA

trgovsko podjetje z živili

LJUBLJANA, Celovška c. 34

Poslovalnice: Celovška 65,
Celovška 85, Celovška 101, Dreni-
kova 33, Gradišče 3, Hotimirova 15,
Janševa 2, Medvedova 12 ■ telefon
20-860, Poljanska 15 ■ tel. 32-328,
Šišenska 65, Šentvid 18, Tugomirova
ul. 21, Verovškova 56, Vodnikova 87
■ tel. 51-844, Vodnikova 257 ■ telefon
31-726, Črnuče 26/a

imajo dnevno na zalogi vsa-
kvrstno sveže specerijsko
blago! Sprejemamo tudi tele-
fonska naročila in blago do-
stavljamo po želji tudi na dom

GRMADA

TRGOVSKO PODJETJE Z ŽIVILI

Ljubljana, Borštnikov trg 3

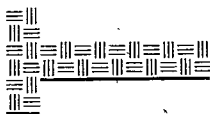
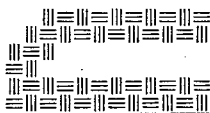
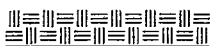
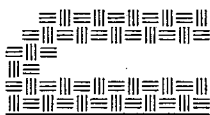
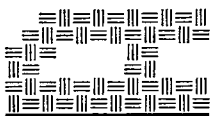
VAS V SVOJIH POSLOVALNICAH VEDNO POSTREŽE
S KVALITETNIM SPECERIJSKIM IN KOLONIALNIM BLAGOM

Tovarna
trikotažnega
perila

»Pletenina«

Ljubljana

Zaloška c. 14

vam nudi:

vse vrste

trikotažnega

blaga

iz sintetičnih

vlaknen, rayona,

volne in bombaža

za ženske, moške

in otroke

Prepričajte se

o kvaliteti

naših proizvodov

in zadovoljni

boste

Trgovsko podjetje

Pila

LJUBLJANA

Trubarjeva 1

priporoča

svojo veliko

izbiro

blaga

po

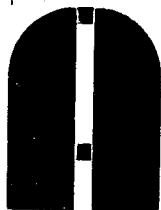
konkurenčnih

cenah

in

strokovni

postrežbi

VTOPROMET

LJUBLJANA
SAVSKA CESTA

izvršuje vse vrste
prevozov in tovorov
s sodobnimi
tovornimi vozili
širom vse domovine,
izdeluje tudi
nove jeklene
in lesene karoserije
ter opravlja
vsa avtomehanična,
ličarska,
tapetniška
in vulkanizerska dela
na vseh vrstah vozil

*Cenjenim strankam
se priporoča
uprava podjetja*

GROSISTIČNO

TRGOVSKO

PODJETJE

»DROGERIJA«

LJUBLJANA, MESTNI TRG 22

obvešča cenjene
odjemalce, da sta
formirani trgovini za
fotografski material:

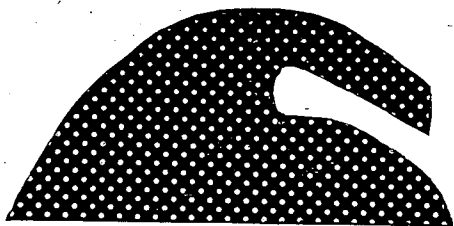
na Miklošičevi drogerija

in v Čopovi drogerija

Priporočamo se za cenjeni nakup

»NEVENKA«

»ŽORKA«

KEMIČNA TOVARNA MOSTE

LJUBLJANA
OB ŽELEZNICI 14

izdeluje:

- ▶ Aluminijev oksid (glinica)
- ▶ Aluminijev hidroksid 64 %
- ▶ Aluminijev sulfat 17/18 %
- ▶ Kal-aluminijevo stipso
- ▶ Živosrebrni oksid

Brzjavni naslov: Kemična Moste Ljubljana

Telefon: 30-351, 31-012, 30-732

IZOLIRKA

NUDI GRADBENIŠTVU,
INDUSTRIJI IN TRGOVINI
SVOJE KVALITETNE

proizvode za gradnje cest

proizvode za akustične
in toplotne izolacije
podov in stropov

proizvode za izolacije temeljev
in streh

antikorozivne premaze
in razne specialne proizvode

elektroinstalacijski
in izolacijski material

katranske proizvode

material za toplotne izolacije
v industriji

LJUBLJANA - MOSTE

Tehnična služba »IZOLIRKE«
daje navodila
in prireja strokovna predavanja

TOVARNA AVTOBUSNIH
KAROSERIJ

AVTOKAROSERIJA

MARIBOR
Šentiljska c. 49

Izdeluje

vse vrste in tipe avtobusnih
jeklenih karoserij

Naši avtobusi so
najprimernejši za udobno
vožnjo potnikov

Naročajte naše avtobuse

Cene konkurenčne

Podjetje za prenos in razdeljevanje
električne energije

Elektro-Ljubljana okolica

LJUBLJANA, PARMOVA 33
Telefon Ljubljana 39-141

Obrati:

RTP Kleče - Črnuče, Kleče, Domžale,
Domžale, Grosuplje, Grosuplje,
Notranjsko, Vrhnika

Skupini:

Projektantska in Gradbeno montažna
projektirata in gradita električne
naprave in vode

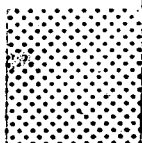
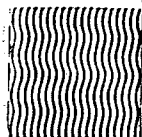
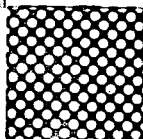
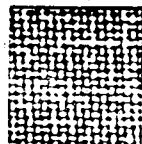
Delavnici:

Elektrokovinska, Tacen Elektro
merilni servis, Ježica / konstrukcije /
popravila, meritve, merjenja

Podjetje opravlja službo zvež na zahod-
nem delu področja Elektrogospodarske
skupnosti Slovenije

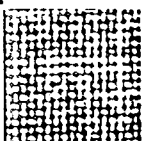
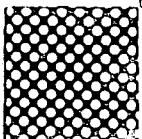

STEKLARNA HRASTNIK

SLOVENIJALES

izvaža: mehek rezan les vseh vrst in dimenzij, bukov in hrastov rezan les kakor tudi rezan les drugih listovcev, doge in sode, celulozni les, železniške prage, drva za kurjavo, lesno oglje, zaboje vseh vrst, parkete, furnirje, rezane in panel plošče, lesovinske plošče, obešalnike in drugo galanterijsko blago, kopita, igračke, taninske ekstrakte, lesno moko, športne rekvizite: smuči, vodne smuči, badminton rekete, moderno in stilsko pohištvo (v garniturah ali posameznih kosih), stole razne konstrukcije in izdelave, drobno in otroško pohištvo, montažne hiše in barake

SLOVENIJALES

ima v notranjosti države svoje poslovalnice v Ljubljani, Celju, Beogradu, Zagrebu

LJUBLJANA
BEETHOVNOVA 11

TELEFON 23-931

»AVTOOBNOVA«

PODJETJE ZA GENERALNA
IN SREDNJA POPRAVILA
AVTOMOBILOV

MARIBOR
Mlinska 13

vam v najkrajšem času in
kvalitetno popravi vozila.
Izdeluje tudi raznovrstne
akumulatorje

Priporoča se kolektiv

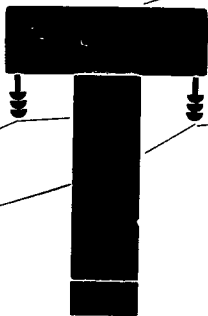
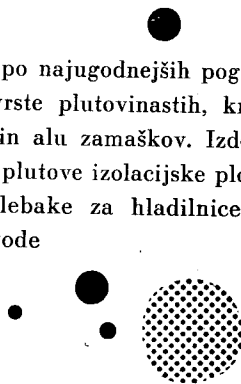
»PLUTAL«

INDUSTRIJA PLUTOVINASTIH
IZDELKOV

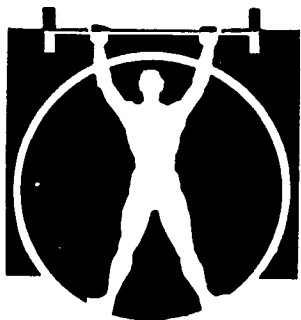
Ljubljana Celovška c. 32

Telefon 21-278

nudi po najugodnejših pogojih
vse vrste plutovinastih, kron-
skih in alu zamaškov. Izdelu-
jemo plutove izolacijske plošče
ter žlebake za hladilnice in
cevovode

ELEKTRARNA
TRBOVLJE

Sava

tovarna gumijevih izdelkov

K R A N J

Sava

izdeluje:

pnevmatiko za kolesa in avtogume,
vsakovrstne gumene tehnične
izdelke,
transportne trakove,
plošče za pod,
sanitarne, gospodinjske,
galanterijske in športne gumene
predmete

Obiščite naše prodajalne:

Kranj, Koroška 11
Beograd, Knez Mihajlova 47
Zagreb, Gajeva 2b
Sarajevo, Maršala Tita 15

TOVARNA KLEJA

LJUBLJANA
Šmartinska c. 50

proizvaja

vse vrste kostnih
in kožnih klejev,
želatine,
kostne moke
za krmila in gnojila
in tehnične
maščobe

Nov proizvod tovarne
je kostni klej v perlah
znamke „Maček“

TESAR

LJUBLJANA

Parmova 53

projektira, izdeluje in
montira: vse vrste lesenih
konstrukcij, ostrešij, odrov
in opažev mostov,
montažnih lesenjač in hiš,
paviljonov, stopnic,
lesenih oblog, stropov
in sten, oken in vrat ter
vse vrste notranje opreme
iz kvalitetnega lesa.
Za vsa naročila se priporočamo

LESNO KONSTRUKCIJSKO PODJETJE

Industrija obutve

PLANIK A
K R A N J

BRZOJAV: PLANIKA KRANJ

TELEFON 148 in 517

vam nudi v svojih prodajalnah širom države

kvalitetno

moderno

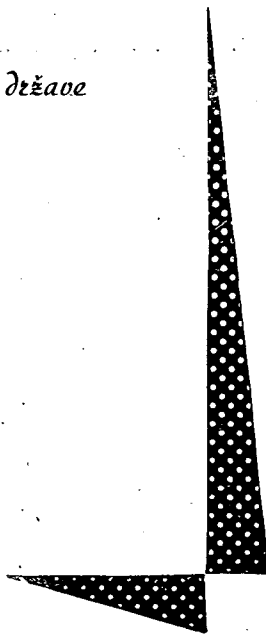
praktično

udobno

in ceneno obutev

Grosistom in engros kupcem

nudi ugodne pogoje!

Standard Union

zastopniški biro

LJUBLJANA, RESLJEVA 18/I
Telefon 32-238, Teleks 03/109

zastopa naslednje inozemske firme:

C. LORENZ A. G., Stuttgart
STANDARD ELEKTRIK A. G., Stuttgart
SCHAUB Apparatebau, Pforzheim
STANDARD ELEKTRIK A. G. — S. A. F.
Nürnberg
Gebrüder BÜHLER, Uzvil
FERRUM A. G., Rapperswil
PAILLARD S. A., Yverdon
HASLER A. G., BERN
PRECISA A. G., Zürich
METALLSCHLAUCHFABRIK A. G.,
Luzern
Ing. Giuseppe DELL'ORTO, Milano
Ing. Enca MATTEI, Milano

Obrnite se na nas, če potrebujete visoko frekventne telefonske in telegrafске naprave, alarmne naprave, stroje za stisnjeni liv, dvigalne naprave za silose vseh vrst, stroje za izdelavo konserv, gibljive cevi, pisalne stroje, frankirne in računske stroje, kompresorje ali velike hladilne naprave.

TEOL

Telefon: centrala 30-064, komerc. odd. 31-108, direktor 30-642 ■ Brz ojav: TEOL, Ljubljana / Tek. rač.: Kom. banka Ljubljana št. 60-KB-3-Z-9
Žel. postaja: Ljubljana, glavni kol.

Tovarna tekstilnih in umjarskih pomožnih sredstev. — LJUBLJANA, ZALOŠKA CESTA 5A

POZOR! TEKSTILNA INDUSTRIJA

Ne pozabite, da tudi v naši državi lahko dobite že priznana domača sredstva za pranje, aviviranje, apretiranje, egaliziranje, omakanje, merceriziranje, izkuvavanje, sredstva proti meškanku cel-vlakna in bombaža itd.

POZOR! USNJARSKA INDUSTRIJA

Proizvajamo razna sredstva za maščenje, razmaščanje, specialno apreturo za svinjsko kožo, razna čimžna sredstva itd.

POZOR! MILARSKA INDUSTRIJA

Za vaša sintetična pralna sredstva izdelujemo odlične in preizkušene detergente

Z nakupom pomožnih sredstev domače proizvodnje varčujete s prepotrebniimi deviznimi sredstvi!

Kvaliteta naših proizvodov ne zaostaja za kvaliteto uvoženih!

Naši proizvodi so standardni, cene solidne, potrežba promptna!

Nudimo strokovno pomoč!

Zahtevajte cenik in prospekte!

Tovarna poljedelskih strojev

Maribor

nudi svoje kvalitetne proizvode:

Motorne prevozne škropilnice BISERKA 2001 in 3001 in MORANA

Samopogonska škropilnica GRUDA

Ročne prevozne škropilnice POHORKA in KANADKA

Žveplalnik VULKAN — prenosni in prevozni ter novi proizvod traktorski priključek T200 nosni in T400 prevozni

CENE KONKURENČNE! ● KVALITETA ODLIČNA!

Izkoristite ugodnost garancije in servisne službe!
Po novih nabavnih pogojih ima vsak stroj enoletno garancijsko dobo!

ZAHTEVAJE PROSPEKTE IN PONUDBE!

M **E** **R** **K** **U** **R**
Grosistično trgovsko podjetje

LJUBLJANA

Trubarjeva cesta 1
za domače blago in

Trubarjeva cesta 27
za uvoženo blago

nudi svojim cenjenim
odjemalcem

veliko izbiro raznegà blaga,
in sicer:

konfekcijo, modno kratko
blago, galanterijo, kozmetiko,
gospodinjske stroje in
potrebščine ter razne
uvožene artikle
po konkurenčnih cenah

Obiščite nas in se prepričajte

AERO

TOVARNA
A E R O
C E L J E

ki je znana širom države po svojih kvalitetnih izdelkih za pisarne in gospodinjstvo, prinaša novost:

AERO-SELOTEJP prozorni lepilni trak na celofanu, ki ga pred uporabo ni treba zmočiti, temveč se nalepi samo s pritiskom in prime skoro na vsako gladko podlago.

Z **AERO-SELOTEJPOM** boste najhitreje zalepili poškodovane dokumente, bankovce, knjige, note, zemljevide, risbe in načrte.

AERO-SELOTEJP bo postal nepogrešljiv pripomoček v pisarni, trgovini in industriji.

GOSAD

Ljubljana, Prečna 4

P. O. B. 62, Telefon 30-329

ODKUPUJE:

suhe in sveže gobane (jurčke) in druge vrste gob, nadalje vse vrste zdravnih zelišč in gozdnih sadežev

PROMIZVAJA:

razne čajne mešanice, dišavice za kuho in kuhinjske začimbe, krmilni prašek REDISOL, razne mešanice za kozmetično in prehranjevalno industrijo. Dobavlja razne droge farmacevtski industriji in lekarnam

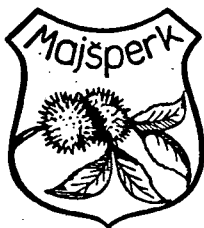
IZVAZA:

suhe, sveže in konzervirane gobe, zdravilna zelišča in eterična olja

SKLADISCA:

Ljubljana, Novo mesto, Stična, Šentvid pri Stični, Velika Nedelja, Most na Soči

Podjetje odkupuje po kmetijskih zadrugah v oseh krajih Slovenije

Tovarna strojil Majšperk

izdeluje prvorazredna atomizirana
vegetabilna strojila iz kostanjevega in hrastovega
taninskega lesa in smrekove skorje

Odkupuje taninske surovine
kakor kostanjev in hrastov les ter smrekovo
skorjo po svoji poslovalnici

»TANIN - LJUBLJANA«

Trubarjeva 26, telefon 21-869

Telefon Majšperk 1
Brzojav: Tanin Majšperk
Bančni račun NB Ptuj 643-T-2
Železniška postaja Pragersko (industrijski tir)

Splošno
gradbeno podjetje

»Projekt«

Kranj, Cesta na Golnik

Telefon 312 in 348

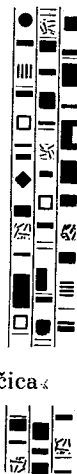
izdeluje in projektira
visoke in nizke gradnje
vseh vrst
solidno in po
konkurenčnih
cenah

»Blagovnica Tromostovje«

LJUBLJANA
WOLFOVA UL. 1

Specialna trgovina
za oblačilno stroko
vam nudi vse
vrste blaga,
konfekcije in obutve
Otroke lahko oblečete
v poslovalnici »Sneguljčica«

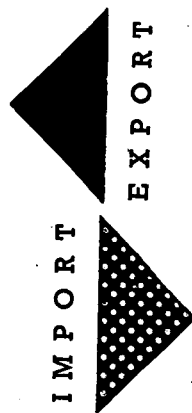
KOOPERATIVA

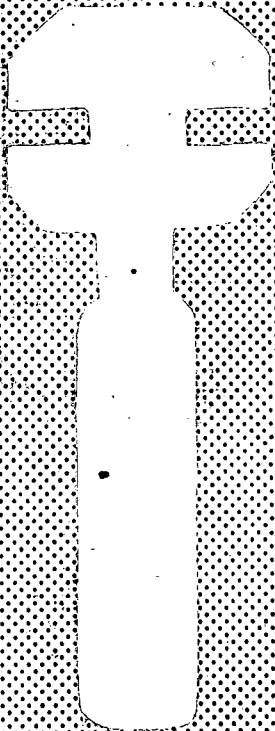
Ljubljana, Titova 19

izvaža: mehak in trd rezan les,
gozdne sortimente in finalne izdelke,
ter izdelke domače obrti

uvaja: pluto in izdelke iz plute

Telefon: 21-053, 20-377, h. c. 23-950/9

Veletrgovsko podjetje

KOVINOTEHNA

Celje, Mariborska 17

ima vedno na zalogi:

železo, jeklo, barvne kovine,
raznovrstno orodje, kroglične
ležaje, vijačno blago, žičnike,
okovje, armature, sanitetno
keramiko in kovinske predmete
za široko potrošnjo

Priporoča se kolektiv

TITOV I ZAVODI

LITOSTROJ

LJUBLJANA

IZDELUJEMO:

VODNE TURBINE vseh vrst in velikosti / Francisove / Kaplanove / Peltonove / tipizirane male turbine do 150-KS

HIDROMEHANSKO OPREMO za hidrocentrale

CRPALKE — centrifugalne / propellerske / zobniške

DVIGALNE NAPRAVE — dvigala vseh vrst / transportne mehanizme / v serijah lahke mačke LAMA in škripce HO-RUK

REDUKTORJE za vse namene in velikosti s čelnimi / stožčastimi kolesi ali polži

STROJE ZA OPREMO — rudnikov / metalurških podjetij / kemične industrije

ULITKE iz sive litine do 20t / jeklene litine do 40t / manganske litine / specialne litine / od najbolj kompliciranih do enostavnih v serijski izdelavi

Prevzemamo tudi rezkanje zobatih koles

Zahtevajte ponudbe!

COMMERCE

ZASTOPSTVO INOZEMSKIH TVRDK

LJUBLJANA

Tomšičeva ulica 3

Telefon 22-241

zastopamo renomirane inozemske firme, ki oskrbujejo našo kemično, tekstilno, papirno, gradbeno in druge industrije s surovinami, stroji in orodji ter naše kmetijstvo z umetnimi gnojili in rastlinskimi zaščitnimi sredstvi

PODJETJE ZA

PTT PROMET

V LJUBLJANI

vam priporoča, da vlagate svoje prihranke na knjižico Poštne hranilnice. S to knjižico lahko dvignete na vsaki pošti v FLRJ dnevno 5000 din.

Pridružite se še vi vlagateljem v Pošno hranilnico.

AUTOCOMMERCE

ZASTOPSTVO TUJNH FIRM

Sedež: LJUBLJANA, TITOVA C. 34

Telefon: 31-283, 32-621

Teleprinter: 03 499

PREDSTAVNIŠTVA:

Beograd, Zagreb, Sarajevo, Novi Sad,
Skoplje, Split, Koper

ZASTOPAMO:

DAIMLER-BENZ A. G., Stuttgart — Nemčija
Manufacture Française des Pneumatiques
MICHELIN, Clermont — Francija
STEYR-DAIMLER-PUCH A. G., Wien —
Avstrija

PRODAJA: osebnih, dostavnih, bolniških in
tovarnih avtomobilov, avtobusov in trolejbu-
sov, gasilskih in komunalnih voz, ladijskih
motorjev in agregatov ter vseh rezervnih
delov.

PRODAJA: vseh dimenzij gum in zračnic za
osebne, tovarne automobile in traktorje.

PRODAJA: motorjev proizvodnje Steyer-
Daimler-Puch.

IMPORT

VELETRGOVINA

»Drehrana«

Ljubljana, Titova 23

Koloniale

špecerija

delikatese

pijače

EXPORT

Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča Soča

*Ali ste se že odločili za nakup novega
radijskega sprejemnika?*

TELEKOMUNIKACIJE

LJUBLJANA

katere proizvaja
kvalitetne in najbolj
iskane radijske
sprejemnike tipe

»Vesna«
»Savica«
»Soča«

Cene so nizke in
vsakomur
dostopne

Savica Savica Savica Savica

Savica Savica Savica Savica

Vesna Vesna Vesna Vesna Vesna Vesna Vesna Vesna Vesna Vesna Ves

STROJNA TOVARNA TRBOVLJE

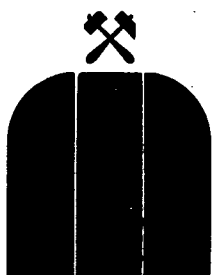
projektira,
proizvaja in montira
strojne opreme za separacije
premoga in drugih rud,
strojne opreme za šahte,
opravlja mehanizacijo transporta
v vseh panogah
težke in lahke industrije

TOVARNA DOKUMENTNEGA IN KARTNEGA PAPIRJA

RADEČE PRI ZIDANEM MOSTU

• Telefon Radeče 24

Proizvaja: vse vrste brez-
lesnih papirjev in kartonov
specialne papirje, surovi he-
liografski in fotopapir, pavs
papir, kartografski papir,
specialni risalni »Radeče«,
papirje za filter, Hollerith
kartice itd.

Rudnik rjavega premoga Trbovlje - Hrastnik

Trbovlje

Mehanična tkalnica

Metka

CELJE, IPAVČEVA 22

Telefon: 23-90 Brzjav: Metka Celje

Priznana najboljša
kakovost vseh vrst
bombažnih tkanin
v širokem sortimentu je
odlika naših proizvodov!

Pri nakupu pazite na
zaščitni znak
MEIKA CELJE

MEIKA

ŠPIK

tovarna perila, pletenin in rokavic

KRANJ

Brzjav: Spik Kranj - Telefon: 389

Izdelujemo:

kvalitetne volnene pletenine

modnih novitet,

s katerimi zadovoljujemo trgovsko

omrežje in potrošnike

širom države že 10 let

Konfekcijo moškega perila iz

raznovrstnih kvalitet blaga

krojno priznane izdelave

Triko rokavice za civil in uniformirane

poklice ter zaščitne za kirurgijo

Državni
obrtni
mojster

VETRIH FRANJO
KNJIGOVEZNICA

Ljubljana, Titova 17

Trgovsko podjetje

„VRHNIKA“
NA VRHNIKI

se priporoča cenjenim odjemalcem

»Vino«

MARIBOR

veletrgovina z vinom
in alkoholnimi pijačami

ima na zalogi
pristne, kakovostne
alkoholne pijače

Kolektiv se priporoča cenjenim
odjemalcem

Železarna

Štore

Štore pri Celju

Industrijski tir Štore
Telefon 21-08 Celje ali Štore 1
Teleprinter 00318

proizvaja:

- ◆ belo in sivo surovo železo
- ◆ valjane proizvode
- ◆ odlitke sive litine
- ◆ kokile
- ◆ cevi in fasonske kose
- ◆ vse vrste valjev iz trde litine
- ◆ visokokvalitetno šamotno opeko
- ◆ in šamotni malter

Zahtevajte katalog naših izdelkov!

TOVARNA KEMIČNIH IZDELKOV

H R A S T N I K

se priporoča vsem proizvajalnim podjetjem s svojimi naslednjimi proizvodi:

Žveplena kislina tehn.
Akumulatorska kislina
Solna kislina tehn.
Solna kislina kemično čista
Fosforna kislina tehn.
Magnezijev klorid
Kalcijev klorid
Cinkov klorid v tekočini
Železni klorid
Natrijev sulfat brezvodni
Natrijev sulfat kristalni (glauberjeva sol)
Magnezijev sulfat (grenka sol) krist.
Trinatrijev fosfat
Dinatrijev fosfat
Mononatrijev fosfat
Zelena galica
Železni oksid 100 H
Železni oksid FOR
Železni oksid 50 H
Železni oksid C 1
Železni oksid SOR
Železni oksid FOC
Pompejanska rdeča barva 9 in 70 H
Kristalna soda
Soliter čisti za soljenje mesa
Laktacid — desinfekcijsko in čistilno sredstvo v prahu
Trisal — desinfekcijsko in čistilno sredstvo v tekočini.
Klajno apno
Žgano apno
Apnenčeva moka

»Avtoobnova Ljubljana«

GENERALNI REMONT
AVTOMOBILOV

Ljubljana

Opravlja vsakovrstna popravila avtomobilov ● Izdeluje nadomestne dele ● Izdeluje ležaje iz rdeče kovine za Dieslove motorje ● Preizkuša Dieslove tlačilke in šobe ● Brusi vse vrste motornih gredi, blokov glav in podobno ● Servisna služba TAM, FAP, IMR, CSEPEL in FM

S pravočasnim popravilom koristite sebi in skupnosti!

TRŽIŠKA TOVARNA KOS IN SRPOV

TR Ž I Č

TELEFON: 2-72 in 3-24

BRZOJAVNI NASLOV: TOVKOS TRŽIČ

IZDELUJEMO IN IZVAZAMO:

Poljedelsko orodje: kose in srpe vseh vrst, kosilne nože in vložke za kosilne in žetvene stroje, kline za slamoreznice, nože za slamo, nože za repo, nože za sladkorni trs, kosirje in zelarske nože.

Obrtniško orodje: mizarska in tesarska dleta, jerane, razporna dleta, pleskarske lopatice, zidarske ometače, rezila za obličje vseh vrst ter podkovsko orodje.

Priznana kvaliteta — Cene solidne
Zahtevajte tovarniške kataloge

INDUSTRIJA USNJA VRHNIKA

*proizvaja
galanterijsko usnje
gladko, prešano,
safiane ročne in
strojne,
tapetniško usnje,
podloge natur in
barvane,
cepljence, ševrete,
sortirane svinjske
ščetine, pleskarske
čopiče in usnjeno
galanterijo*

Podjetje za uvoz
in izvoz

TEHNO - IMPEX

LJUBLJANA
BEETHOVNOVA UL. 12

Telefon 23-915

Teleprinter 03-190

VESNA FILM

LJUBLJANA

Naše načelo, po katerem uravnavamo svoje delovanje, je:

VESNA FILM

LJUBLJANA

film mora širiti našemu delovnemu človeku obzorje, ga etično oplemeniti, dvigati njegovo kulturo in mu posredovati kvalitetno razvedrilo

VESNA FILM

LJUBLJANA

To je bilo vedno vodilo pri sestavi našega repertoarja. Posebej opozarjamo poleg drugih naših filmov na pretresljiv dokument o nacističnih koncentracijskih taboriščih

VESNA FILM

LJUBLJANA

NOČ IN MEGLA

ki je bil večkrat nagrajen in je svet opozoril, naj ne pozabi na strahote, ki so jih v zadnji vojni preživljali ljudje Evrope

VESNA FILM

LJUBLJANA

ELEKTROSIGNAL

Uprava: LJUBLJANA
Parmova 33

Tel.: 31-461, 31-462, 31-463, 31-031

Podjetje za izvoz in uvoz, projektiranje, montažo ter proizvodnjo elektroopreme in elektronaprav močnega in šibkega toka

projektira

vse električne naprave močnega in šibkega toka

izdeluje

stikalne in komandne plošče, svetlobne komandne tabloje. U-razdelilce, instalacijska korita (bus-bar), signalne naprave po naročilu, elektroakustične naprave, svetlobno-klicne naprave za hotele in bolnice, interfonske naprave itd.

montira, dobavlja in uvaža

električno opremo močnega in šibkega toka za potrebe industrije vseh panog, elektrifikacije, prometa, zdravstva in gostinstva

KARTONAŽNA TOVARNA LJUBLJANA

ČUFARJEVA 16

LR Slovenija

P. o. b. 14

Tel.: 30-306, 30-307, 30-308

Tovarna proizvaja:

Kartonažne izdelke vseh vrst za reprodukcijo, industrijo, obrt itd.

Izdelke iz papirja: serviete, toaletni papir, zvitke za blagajne in računske stroje, mape ter registratorje, lončke za živila itd.

Cevke: mehke in trde za tekstilno industrijo

Kartonske cevi, doze, „steklenice“, sode itd.

PODJETJE

je v nad desetih letih svojega obstoja izdelalo več kot 100 kratkih filmov, med katerimi so mnogi obravnavali pomembna poglavja iz našega osvobodilnega boja. Tudi med desetimi celovečernimi igranimi filmi, ki jih je doslej izdelalo podjetje, so nekateri filmi prikazali narodno-osvobodilni boj našega ljudstva in prejeli priznanja na filmskih festivalih. To so predvsem filmi „Na svoji zemlji“, „Trenutki odločitve“ in „Dolina miru“

Film „Na svoji zemlji“, ki je bil prvi slovenski celovečerni igrani film, je leta 1948 bil nagrajen z II. državno nagrado za režijo

Film „Trenutki odločitve“ je leta 1955 prejel nagrado na jugoslovanskem filmskem festivalu v Pulli

Film „Dolina miru“ je leta 1957 dobil na mednarodnem filmskem festivalu v Cannesu (Francija) nagrado za najboljšo moško vlogo

Podjetje „TRIGLAV FILM“ bo tudi v prihodnje posvečalo umetniški obravnavi našega narodno-osvobodilnega boja vso skrb

Mestna klaonica

KRANJ

Tel. uprava 287, predelovalnica 453
Tek. rač. pri Komunalni banki Kranj
št. 61-KB-1-2-116

Klanje živine, predelava mesa
v vse vrste mesnih izdelkov

AVTOBUSNI PROMET

MARIBOR, Tržaška c. 41

opozarja potnike na spremembo voznega reda na naslednjih progah:

MARIBOR — CELJE — LJUBLJANA
(vozi vsak dan)

5.25	odh.	MARIBOR	prih.	17.30
8.40	prih.	LJUBLJANA	odh.	14.15

MURSKA SOBOTA — MARIBOR —
LJUBLJANA (vozi vsak dan)

4.50	odh.	M. SOBOTA	prih.	21.10
6.45	prih.	MARIBOR	odh.	19.15
6.50	odh.	MARIBOR	prih.	19.10
10.00	prih.	LJUBLJANA	odh.	16.00

MARIBOR — MURSKA SOBOTA
(vozi vsak dan)

8.00	odh.	MARIBOR	prih.	16.05
10.05	prih.	M. SOBOTA	odh.	14.00

MARIBOR — DRAVOGRAD —
PREVALJE (vozi vsak dan)

5.40	odh.	PREVALJE	prih.	18.35
8.00	prih.	MARIBOR	odh.	16.15

Gradbeno podjetje

SENTVID - PODGORA 32

izvršuje solidno
in poceni
vsa v to stroko spadajoča
dela
in se priporoča

ŽELEZARNA RAVNE

TOVARNA PLEMENITIH JEKEL

Proizvaja:

iz vseh vrst SM in elektro-jekla:
jeklene ulitke od 0,5 kg do 20 ton po komadu izkovke do 4 tone komadne teže, valjane profile od 5 mm do 75 mm

Končne izdelke:

pnevmatsko orodje vseh vrst in rezervne dele (vrtalna kladiva, livarski nabijači, kladiva za čiščenje in dletenje, brusilni stroji itd.)

industrijske nože za lesno, papirno, tekstilno, tobačno in kovinsko industrijo; nože za industrijo nepregornega materiala, krožne žage in segmente za hladno rezanje kovin, kolesne dvojice za jamske in gradbene vagonete, vzmeti, listnate in špiralne, za avtomobile, vagoni in stroje, krogle in cilpebe za mletje cementa in rude, brzorezno orodje: strgarski noži, špiralni svedri, rezkarji itd. iz standardnih vrst BRW, BRC in BRW 2, valje za hladno valjanje kovin do 550 Ø

Opravlja usluge:

mehanska obdelava, groba in fina, po naročilu za ulitke in izkovke, termična obdelava: kaljenje, poboljšanje, cementiranje naročenih in poslanih komadov

Informacije in navodila za izbiro, obdelavo, predelavo, termično obdelavo ter uporabo naših jekel

Strokovni tečajji za brusilce industrijskih nožev in kalilce

Na razpolago katalogi in prospekti

RAVNE NA KOROŠKEM
SLOVENIJA — JUGOSLAVIJA

INTERTRADE

Podjetje za mednarodno trgovino

LJUBLJANA

CANKARJEVA CESTA 1

in generalna zastopstva

za

anilinske barve in tekstilna pomožna sredstva

ter previjalne avtomate

za široko in trakasto tkanje

in pletenje

ŽELEZARNA

JESENICE

JESENICE - GORENJSKO - SLOVENIJA

Dobavlja vse

od gradlja do visoko kvalitetnih jekel

Uprava Železarne Jesenice

